

БУ ТОМ АЖОЙИБ ХАЛҚ ШОИРИ ЭРГАШ ЖУМАН-
БУЛБУЛ УҒЛИНИНГ ЮЗ ЙИЛЛИГИГА БАҒИШ-
ЛАНАДИ.

(1868—1937)

ЎЗБЕК ХАЛҚ ИЖОДИ

КУП ТОМЛИК

ЭРГАШ ЖУМАНБУЛБУЛ УҒЛИ

ТАРЖИМАИ
ҲОЛ
◆
РАВШАН
◆
ҚУНДУЗ
БИЛАН
ЮЛДУЗ
◆

ИККИ ЖИЛДИК
БИРИНЧИ ЖИЛД

ГАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ АДАБИЕТ
ВА САЊАТ НАШРИЕТИ
ТОШКЕНТ — 1971

ЎЗБЕКИСТОН ССР ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
А. С. ПУШКИН НОМИДАГИ
ТИЛ ВА АДАБИЕТ ИНСТИТУТИ

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

*ИБРОҲИМ МУМИНОВ, ЯШИН, САРВАР АЗИМОВ, ҲОДИ
ЗАРИФ, М. АЛАВИЯ.*

Томларни тузувчи:

ҲОДИ ЗАРИФ

ТАРЖИМАИ ҲОЛ

· Айтувчи:

ЭРГАШ ЖУМАНБУЛУБУЛ УҒЛИ

Нашрга тайёрловчи:

ҲОДИ ЗАРИФ

ТАРЖИМАИ ҲОЛ (1)

Мен Зарафшон вилоятининг Нурота жарибининг¹ Жўш даҳасининг Қўрғон қишлоғидан Мулла Эргаш, олтмиш бир яшар, Жуманбулбул ўғли, Жуманбулбул Мулла Холмурад ўғли, Мулла Холмурад Мулла Тошнинг ўғли, Мулла Тош Уста Лафаснинг ўғли, Уста Лафас Едгорнинг ўғли; ўзим ўзбек, туркман жамоасидан, уруғим қоракиса, асл қоракиса қозоёқлига қўшилади (2). Мен ўз бошимдан ўтган ҳол, яхши-ёмон кунларимни назм билан пастда маълум қилмоқчиман:

Тил боринда турли-турли сўйлайин,
Ўтганларим бир-бир баён айлайин,
Бошимдан ўтканин байитман айтиб,
Эшитканларга бир бўстон айлайин.

Бешланчи отамнинг отидир Едгор,
У вақтда элида сўзга эътибор;
Ҳар ерда ўтказиб юрган сўзини,
Чечанликда ҳеч ким бўлмай баробар.

Тўртинчи отамнинг отидир Лафас,
Шоирликда ўган² ҳеч ким тенг эмас,

¹ Ж а р и б — ўлчов бўлиб, хонлик даврида маълум бир маъмурий территорияни ҳам билдирар эди; бу ерда район маъносида ишлатилган.

² Унга.

Ўз вақтида сўзин элдан-элдан ўтказиб¹
Тўйларда ўланни, гапни ўйламас.

Учинчи отамнинг оти Мулла Тош,
Мулла Тошнинг сўзи ҳар ердадир чош;
Шўл² замоннинг бориб турган доноси,
Ўзи оқил экан, соҳиби кенгаш.

Мулла Холмурод дер — бобомнинг оти,
Шўл замонда чечанларнинг устоди;
Булар гап бобинда сўзнинг деқони,
Чечан бўлган бунинг қанча авлоди.

Мулла Холмуроддан учта ул³ қолган,
Учови ҳам катта шоирлар бўлган,
Жошузоқ шоир (3) дейди — каттасин оти.
Шоирликда кўп шогирдлар чиқарган.

Уртанчисин оти Ерақаб бўлган,
Чечанликда тани сўз билан тўлган,
У Жошузоқдан баланд бўлиб ўткандир,
Тамом умри элга шоирлик қилган.

Киччи улининг⁴ Жуманбулбулдир оти,
Ўз вақтида шоирларнинг устоди⁵,
Ҳар қандай тўй бўлса, катта йиғинда,
Ҳамма элга писанд бўлган абёти.

Худой берган бунга неча усулди,
Ўзига қойил қип жамин элди,
Шў замонда шоирларнинг ичинда,
Жамиъ элга Булбул эътибор бўлди.

Ҳар ким кўрса қойил бўлди ўзига,
Ҳар ким ишқивоз бўп айтган сўзига,
Бир айтганин ҳар ким кўрса ҳавас қип,
Сўзи ёқиб элнинг ўғли-қизига.

¹ Утказибдир.

² Уша.

³ Уғил.

⁴ Кичик ўғлининг.

⁵ Достончи-бахшилар назарда тутилади

Бир тош йўлга борар эди довуши,
Олдида гапиролмасди бир киши,
Довуши соз эди қулоққа майин,
Довушига мувофиқ соз чертиши.

Йигирма хил оҳанг билан сўз айтиб,
Йигирма хил нағма, дўмбира чертиб,
Хоҳ катта, хоҳ кичик эшитса,
Ҳар қандай одамни балқитиб, эритиб.

Шуйтиб¹ ўткан кўзга дунёни илмай,
Топканин сарф қилган, сира мол қилмай,
Шоирлигин, чечанлигин билдириб,
Бир дамда йиглатиб, бир дам кулдириб,
Шуйтиб ўтган у замони Булбулнинг,
Ҳаммани ўзига қойил қилдириб.

Қўрғонбегиларнинг бориб қошига,
Қойил бўп қўшиғи ҳам довушига,
Ўзи айтиб, ўзи қўйган ҳар ерда,
Йигинда сўз бермай бирор кишига,
Шуйтиб ўткан у замони Булбулнинг.

Ун ёшида айтган йигинга кириб,
Дим сўзи қайтмаган ҳар ерда юриб,
Ўзи айтиб, ўзи қўйган ҳар ерда,
Шоирлик қип юрган дойим қидириб,
Шуйтиб ўткан у замони Булбулнинг.

Ҳеч вақтда дунёни² ўткан ўйламай,
Бул дунёни асло писанд айламай.
Гоҳ шодликман умр ўтказган, гоҳ ғамда,
Гоҳ эл билан бирга йиглаб ҳар ерда.
Достон айтиб, элнинг кўнглини юпатган.

Овозаси кетган ҳар мамлакатга³,
Булбул оти маълум бўлган ҳар юртга,
Ўзбек эли бари орзу қилгандир,
Бирор марта бўлсак деган суҳбатга...

¹ Шундай, шундайин, шундай қилиб.

² Мол-дунё.

³ Бу ерда вилоят маъноснда.

Элик ёшга кирган вақтда отамиз,
Биз дунёга пайдо бўлган эканмиз,
Биз учун ўзини элга талатиб,
Бир катта тўй қилган экан ҳисобсиз...

Қувониб, бунинг қизигини кўрай деб,
Яхши сулув бир қиз олиб берай деб,
Шў замонда яхшилардан бировнинг,
Бориш-келиш — қатнаш қилиб юрай деб.

Қўштамғали деган элдан (4) уруви¹,
Бир домудла сўзининг йўқ буруви,
Шў замонда муллаларнинг каттаси,
Қўштамғали қишлоғида туруви.

Идин намоз (билан) жумъага ўткан,
Тамом умри элга хатиблик этган,
Оти Мулла Утамурод домудла (5),
Ҳамма элат дойим кўп ҳурмат этган.

Мулланинг қизига совчи юбориб,
Қуда бўлиб, унга кўп моллар бериб,
Кўп қатнашлар қилиб, дунёлар сочиб,
Топганини шунга ташиб оббориб.

Ун олти ёшимда никоҳ тўй қилди,
Ўтови, деб олти қанот уй (6) қилди,
Қиш кунида уйни йиғиб кирар, деб,
Усталарни йиғиб, яхши жой қилди.

Ун саккизда отам дунёдан кетди,
Икки кам етмишда охират сафарин этди,
Болаларим ёш қолди,— деб кетарда
Ҳай аттанг,— деб кўп ҳам армонлар этди.

Огамизман розилашдик ул замон,
Бу дунё ҳеч кимга бермади омон,
Кўп сўзларни тайинлади шўл вақтда,
Неча бир гапларни айлади баён.

Учта ўғил, икки қизи бор эди,
Улар мендан кичик — «нодонлар» эди,

¹ Уруғи.

Барисидан рози бўлиб, кетарда,
Улар ёш, деб кўп ваҳмлар ер эди.

Бизга васияти:— Шоир бўлма деб,
Кўлингга дўмбира, дутор олма деб,
Мен сендан розиман, болам, ҳар вақтда,
Зинҳор менинг касбим сира қилма,— деб... (7)

Менинг касбим укаларинг қилар — деб,
Дўнбирани улар қўлга олар — деб,
Муллаларга кўп хизматлар қип эдим,
Ҳай аттанг, меҳнатим бекор бўлар — деб...

Дуом шу, фарзандим, мулла бўлгайсан,
Яхши бўлсанг мени дуо қилгайсан;
Уқисанг, фарзандим, мулла бўласан,
Насиҳатим қулоғингга олгайсан...

Кўп сўзларни айтди, дунёдан ўтди,
Саҳар вақти эди, оламдан кетди...
Отамизни такфин-тажҳиз¹ айладик,
Олиб бўриб қора ерга жойладик,
Ўлмакнинг лозими — кўммак, дейди-да,
Қабристонга олиб бориб жойладик (8).

Отамизнинг бердик ошу обини,
Сўнг-сўнг кўрдик тоза гапнинг бобини,
Катталарнинг кети, дўстлар, кўп ёмон,
Энди кўрдик меросхўрнинг гапини (9).

Кўп меросхўр энди бизни ушлади,
Бошимизга кўп савдони ташлади,
Отамизнинг қанча томир-туққани,
Мерос, деди, ўларманлик бошлади,
Ҳарна борин бўлиб олди ўртада,
Бизни энди камбағал қип ташлади...

Кўп меросхўр олди энди ўртага,
Меросхўрдин қолдик энди балога,
Ҳеч суроби йўқлар келиб ушлади,
«Ҳақим бер»,— деб бари олиб орага.

¹ Уликни кафанлаш ва кўмишга тайёрлаш.

Уч ой-тўрт ой улар билан айтишдик,
Гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа тортишдик,
Ҳеч нарса қолмади, бўлдик яланғоч,
Бир-бировман итаришиб тортишдик.

Аввал-аввал анойи бўи билмадик,
Билмагандан радди тadbир қилмадик,
Аввалгилар хўп ўхшатиб «ҳақ» олди,
Йиғлаб келдик, «нодонликдан» кулмадик.

Бора-бора энди бўлдик билимдон,
Сўнг-сўнг хабардор бўп ҳолимдан, элимдан,
Кетингилар ололмади ҳеч нарса,
Кўпидан қутилиб кетдим тилимдан.

Меросхўр дастидан бўлдик «топ-тоза»,
Йўқ бўлдик — камбағал бўлдик, бемаза...
Катта рўзғор бизга қолди, ёронлар,
«Ёмон камбағал», деб қилди овоза.

Тоза бўлдик камбағалнинг тозаси,
Бориб турган гадойларнинг мирзаси,
Ун одамга биз каттамыз шўл вақтда¹,
Шундай бўлди бизга қўшган ризоси.

Ана энди ота ўлди, катта рўзғор бизга қолди. Отадан уч ўғил, икки қиз, икки энамиз бир ҳовлида истиқомат қилиб ўта бердик. Ҳамма мол, асбоб, ҳамма нарсани меросхўрлар бўлиб олиб кетди. Бизнинг хотинимиз ҳам отасиникида қолаберди... (10) мингани бир эшак... егани овқат топмай қолдик.

Ана энди ўз бошимдан ўтган кунларимни айтаман:

Пайдо бўлдим икки гавҳар донадан,
Тарбиялар топиб манзил хонадан,
Аваллам таваллуд топдим энадан,
Одамнинг жинсига келган кунларим.

Бир ёшимда юзим мисли гулдай бўп,
Ялгиллаган сочларим сунбулдай бўп,

¹ Катта оила бошлиғи бўлиб қолганини айтмоқчи.

Уч ёшимда тиларим булбулдай бўп,
Тўрт ёшимда тўбалашган¹ кунларим.

Беш ёшимда ўйга — қирга қидириб,
Олти ёшда болаларни йиғдириб,
Етти ёшда ота муллага бериб,
Ияриб, масжидга борган кунларим (11).

Мулла битиб берди «алиф»ман «бе»ни,
Тушгача ўқидим «бе» билан «те»ни,
Кечгача ўқидим «жим» билан «се»ни (12),
Қувониб уйимга қайтган кунларим...

Саккиз ёшда бўлиб болларга сарвар,
Барига ўргатиб ҳам бўлиб раҳбар,
«Чоркитоб»ни ўқиб, «Хўжа Ҳофизлар» (13),
Қиссаларни ўқиб юрган кунларим.

Тўққиздан хат битмак машқига толиб,
Бир мактабда бўлдим барига ғолиб,
Сархат (14), китобларим қўйнимга солиб,
Иншоларни битиб юрган кунларим.

Ўн ёшимда дарс китобин (15) бошладим,
Қисса, ғазалларни энди ташладим,
«Мухтасар» китобин маккам ушладим.
Масъала-масоил сўрган кунларим.

Ўн биримда илми адаб ўрганиб,
Ота-эна бизни кўрса қувониб,
Тоза либос кийиб, ўтдайн ёниб,
Баччалик давронин сурган кунларим.

Ўн иккимда бўлдим бир муллабача,
Ҳавас қилиб мени кўрса бир неча,
Илмга хизмат қип кундуз ҳам кеча,
Сабақларни такрор қилган кунларим.

Кеча-кундуз яхшиларман бош қўшиб,
Ҳамма кўрса, кўп яхши дейишиб,

¹ Болалар билан мушталашган.

Ота билан энамиз қувбнишиб,
«Кўп яша»,— деб дуо қилган кунларим.

Ун учга кирганда курашга тушиб,
От кўтарган полвонларман олишиб,
Уларни йиқсам, деб. ҳам куйиб-пишиб,
Йиғинларда ор талашган кунларим...

Ун тўрт ёшда йигитларга қўшилиб,
Ҳар сўз бўлса маъносига тушиниб,
«Бойваччалик» даври билан шишиниб,
Ҳар алвонда даврон сурган кунларим...

Ун беш ёшда юриб ҳар ерга бордим,
Ҳар элдан яхшини, ёмонни кўрдим,
От отланиб, «маст» бўп қидириб юрдим,
Ҳар элни томоша қилган кунларим...

Ота давлатида юрдим «маст» бўлиб,
Ҳар қаерда яхшиларман дўст бўлиб,
Неча йигитларман гарав-баст бўлиб,
Нечовларни мот қип кетган кунларим.

Отам шод бўп, ўғлим одам бўлар деб,
Ҳар ишни ҳам қилса, қўлдан келар деб,
Ҳеч ишда энгилмас, сўзин олдирмас,
Дўстга дўст, душмандан лотин¹ олар деб,
Мендан ота шодмон бўлган кунларим.

Ун олтида қўйди менга рўзғорни,
«Ўзинг қил» деб неча қийин душворни,
Дехқончилик, олди-берди бозорни,
Барисига аралашган кунларим.

Қўлима топширди ишнинг барини,
«Иссиқ-совуқ»— уйнинг хизматларини,
Уйига даркорлик ҳожатларини,
Ҳаммасидан уҳда чиққан кунларим.

Қўлима топширди рўзғор ишини,
«Айир,— деди,— яхши-ёмон кишини,

¹ Лот — бу ерда ўч маъносида ишлатилган.

Ухшат — деди ватаннинг нон-ошини»,
Тириклик савдосин қилган кунларим.

Ун еттимда отам никоҳ тўй қилди,
Эли-халқни йиғиб, ҳой-ҳуй қилди,
«Уғлимга ўтов» деб, катта уй қилди,
Бўз ўрда, ўтовлар қилган кунларим.

Бир катта тўй бўлди, уч кун кўпкари,
Катта тўй, деб келди элатнинг бари,
Уч кунгача тапур-тупур ҳар бири,
Тўй қилиб, талатўп қилган кунларим.

Уч юз улоқ, қирқта каттакон така
Йиғилган тўйга, деб ука ҳам ака,
Озга кўнмай, талаш қилиб кўпрака¹
Талашиб-тортишиб юрган кунларим.

Ун саккиз ёшимда отамиз ўлди,
Биздай «нодон» энди етим бўп қолди.
Меросхўрлар энди ўртага олди,
Ҳар бириман вағирлашган кунларим.

Катта рўзгор эди, қолди ўзима,
Қулоқ сонг², ёронлар, айтган сўзима,
Кўп одамлар мункир келиб тузима,
Томир-тувған душман бўлган кунларим.

Отанинг вақтида бари кўролмай,
Бари кунлаб³ мениман тенг юролмай,
Улгидай бўп юради экан ияролмай,
Бари бизга душман бўлган кунларим.

Бор кунимда бари менга келганлар,
Топганимда ошу ноним еганлар,
«Сенга бизлар жуда дўстмиз» — деганлар,
Ҳаммалари душман бўлган кунларим.

¹ Кўпроққа.

² Қулоқ солинг.

³ Кунчилик қилиб.

Бари душман бўлиб тушди изима,
Энди бари ола қараб юзима,
Қулоқ солмай энди айтган сўзима,
Дўст деганлар душман бўлган кунларим.

Бўлиб-бўлиб олиб кетди «ҳақини»,
Биз билмаймиз ҳақи бор ё йўғини,
Зоти ё олисми, бизга яқини,
Барига «ҳақ» бериб турган кунларим.

Бир хили бизни қозига ҳайдади,
У ердаги берган ҳаққа кўнмади,
Эланганга, ялварганга бўлмади,
Уларман судрашиб юрган кунларим.

Бари «ҳақин» олди, бўлдик биз қашшоқ,
Топмадик минмакка бирорта эшак,
Бизда молдан қолмай ит тугур¹ пишак,
Бир гадой — яланғоч бўлган кунларим.

Меросхўрдан алам тортдик зиёда,
Бир камбағал бўлдик, яёв-пиёда,
Камбағаллик кўп ёмон иш дунёда,
Не қиларим билмай қолган кунларим.

Хотин қолди отасининг уйида,
Мен билмайман не гаплар бор ўйида,
Кўп ваъдалар бўлган эди тўйида,
Уялиб, боролмай юрган кунларим.

Ҳеч ким бизман бориш-келиш қилмади,
Қарзи қурз изласак, топилмади,
Бизнинг сўзимизни ҳеч ким олмади²,
Ҳаммага нописанд бўлган кунларим...

«Оғайнилар» айтди: рўзгор қилолмас,
Балки яхшилик кунлар кўролмас,
Балки эл ичинда энди юролмас,
Элатга маломат бўлган кунларим.

¹ Қўлёзмада тува.

² Назар-писанд қилмади.

Камбағаллик, дўстлар, ҳаддидан ошди,
Йўқликнинг савдоси — ақлим шошди,
Энди йигит юрар йўлдан адашди,
Лол бўлиб, кўп ҳайрон бўлган кунларим.

Шу тартиб қиш ўтди, баҳор вақт бўлди,
Ҳамма қўш чиқариб, тараддуд қилди,
Ҳамма ўз бошига энди туртинди¹,
Не қиларим билмай юрган кунларим.

Биз ҳам кўклам икки танани топдик,
Нари-бери қилиб, энди ўргатдик,
Икки қоп баҳори буғдойни сепдик,
Таваккал қип, қараб турган кунларим.

Шундай қилиб, кўклам бировнинг икки хом танасини олиб келиб, икки укам, бирови етаклаб, бирови ҳайдаб, икки қоп буғдой эдик.

Хотинимнинг отаси Жўш даҳасига хатиб эди. Жўшга қараган уч минг уйли халқдан кафсан олар эди. Олти қизи бор эди, қариганда икки хотини икки ўғил туғди. Бизлар никоҳ тўй қилганда ўғиллари бир яшар эди. Хатиб акасининг ўртанчи ўғлини ўғил қилиб, уйлантириб эди. У жуда ёмон бола эди, кафсанни ўғирлар эди. Уйини тушириб бергандан сўнг бошқа қилиб, олдига энчи бериб, «энди отангнинг ҳовлисига бориб ўтир» деб жавоб берди. Одам юбориб бизни олиб кетди.— «Энди амлақдор билан бирга юриб, хирмонлардан менинг кафсанимни ол ва ҳам ўқи, менинг уйимда юрабер», деб бизга бир от берди, кафсанга чиқарди. Энди биз унинг айтганини қилмасак, илгаригидай эмасмиз, унга баробарлик қилолмаймиз, ахир ноилож «хўп бўлади», деб кафсанга чиқиб кетабердик. Бор айтганимиз шу бўлди: «Иниларингиз бизни сизга ёмон қилиб кўп гапирар, куёвинг кафсанни бундай ўғирлади, ундай ўғирлади», деб айтар; шунда сиз мендан гумонли бўлиб қолманг?! Укаларингиз дойим бизни энди ёмон дейди. Шунда Хатиб айтди: «Албатта, улар «ёмон» дейди, биз уларнинг айтганини қилмаймиз».

Ана энди Жўш амлақдорхонада амлақдорлар билан кафсан териб юра бердик. Амлақдоримизнинг отини Қўзи-

¹ Уринди, ҳаракат қилди.

бек дер экан, ўзи тинтоб сувдай кўп кўтармани хоҳлаган¹ одам экан, лекин бекка эътиборли, иноқ киши экан. Қўзибек Жўшга чиқарда бегига «менга бачча мирза бўлади, мен нурликдан мирза қилмайман»,— деб ўзининг бир бесоқолжувонини мирза қилиб келибди. Амир золимнинг² вақтида Нуротада олти амлақдор турар эди, олтовининг ҳам мирзаси Нурлик³ бўлар эди. Шундай ёмон эди — элга жуда зулм қилар эди.

Қўзибек билан (бирга) юриб эдик, бир кун(у) хирмон кўтариб (16), қўштамғали даҳасига — Хатибнинг овулига келиб қолди. Хатиб бир мол сўйиб, Қўзибекни зиёфат қилиб, хирмонга чиқдик. Бир ерда бир одамнинг оти Чиниқул экан. Қўзибек мирзасига:— Чиниқул бит,— деди. Мирзаси Жаниқул битди. Қўзибек айтти:— Ул-а мирза бўлмай, у Жаниқул бўлди, Чиниқул бит,— деди. Бу сафар Жийинқул битди. Қўзибек сўкди:— Бу — Жийинқул бўлди,— деди. Мирзаси шошди, битолмади. Қўзибек Хатибга қараб:— Эшони Хатиб, Чиниқулни битиб кўрсатинг,— деди. Унда Хатиб:— У баччага⁴ беринг,— деб мени кўрсатди, Қўзибек:— У... бачча, Чиниқул бит,— деб дафтарни менинг қўлимга олиб берди. Мен дафтарга Чиниқул деб битиб бердим. Менинг хатимни кўриб, Қўзибек:— Эшони Хатиб! Шу баччани менга беринг, мен мирза қилай, хати яхши экан; сиз бошқа муллабаччани кафсанга чиқаринг, мен ўзим ёрлашаман,— деб бизни Хатибдан тилади. Хатиб ҳам ноилож:— Хайр,— деди. Тағи бир муллабаччаси бор эди, шуни (менинг ўрнимга кафсан йиғувчи қилиб) чиқармоқчи бўлди. Қўзибекка бизни кўп тайинлаб, қўшиб юборди... Ана шундай қилиб, биз амлақдорга мирза бўлиб хирмонларни хатлаб юра бердик...

Ҳамма ихтиёрин берди қўлима,
Қулоқ сонг, ёронлар, айтган тилима,
Ҳар нечук-ҳар қандай сўзман гап бўлса,
Кўп шафқатлар қилдим, дўстлар, элима...

Яхши сўзман барин айладим шодмон,
Кулиб-ўйнаб илгаригидан зиёд ман,

¹ Лаганбардорликни севган.

² Бухоро амири Музаффархонни назарда тутаяди.

³ Нуроталик.

⁴ Бола, ўспирин, йигит маъноларида.

Бари томирларнинг барин хуш қилиб,
Бирининг кўнглини қилмадим тарлон.¹

Урлик² топди хизматкорнинг баридан,
Ҳар бир ишонимли хизматкоридан,
Барисидан ишонимсиз бўп қолди,
Биздан бошқа ҳамма одамларидан³.

Баковул, дарғаси — бари урлади⁴,
Урлиғи тоббора — бора зўрлади,
Қўзибек барисин ангиб топиб оп,
Бариси айбдор бўлиб терлади.

Менга ҳам иш берди, орқасин кўрди,
Урлиқ топмай, охир ўзи тан берди.
Қанча одам — барисига ишонмай,
Чорасиз Қўзибек жуда ишонди.

Охир ихтиёрни берди қўлима,
Ишонди, ҳар не деб айтсам, тилима;
Неча марта кўриб, айб тополмай,
Мени қўяберди ўзим йўлима...

(Шу йил Эргаш уч ой мирзалик қилиб, хирмон йиғиштирилгандан кейин ўзининг уй-рўзғор ишлари билан машғул бўлади. Дўстларининг ёрдами билан тўй қилиб, хотинини ўз ҳовлисига олиб келади. Асосан деҳқончилик билан машғул бўлса ҳам, хирмон вақтида яна икки йил Қўзибекка мирзалик қилди. Учинчи йили Қўзибек Олтинсой, Кўкпоя (17) тарафига бек қилиб белгиланади ва Эргашни ўз хизматига чақиради. Лекин Эргаш энди унинг хизматига бормайди, бекнинг таклифини уэр айтиб, қайтаради.)

«Энди бунда биз бўп қолган рўзғордор,
Бу ватандан чиқмоғимиз кўп душвор».
Чақирса ҳам боролмадик биз энди,
Биз — бечора, сипоҳилик на даркор?!

¹ Ола, ола-була. Бу ерда хафа, паришон маъносига.

² Уғрилик.

³ Қўзибекка котиблик вазифасида хизмат қилганлардан.

⁴ Уғирлади.

«Сиз Жўшда эдингиз, эдик хизматкор,
Кўзимиз олдида эди бу рўзгор.
Шу сабабдан хизмат қилдик биз сизга,
Биз бўлмасак, ватан бўлар кўп абгор.

Энди уйдан чиқолмаймиз бир соат,
Ташлаб кетсак ватан бўлар қабоҳат,
Сипоҳи бўп биз ватанда турмасак,
Эл ҳам айтар: «Мулла бўлди бесоат».

Бола-чақа биз бўлмасак хор бўлар,
Албатта, бебош бўлса, абгор бўлар.
Ҳали укаларим ёши жуда ёш,
Жуда бесаришта бўлиб зор бўлар.

Кўп узрлар айтдик, биз энди қолдик,
Рўзгор, ватан, деб ҳовлида бўлдик,
Бу дунёнинг иши тириклик, дўстлар,
Элга аралашиб тириклик қилдик.

Йигитлик-да одамзоднинг баҳори,
Яхши, қобил бўлса йигит рўзгори¹,
Ҳузур ҳам ҳаловат бари ёшликда,
Ёшликдаги кунни топсинчи қари.

Йигитлик мавсуми очилган гулдай,
Одамзоднинг умри ўтади селдай,
Ёмон бўлса ҳар кишининг рўзгори,
Бир куни бўлади, ёронлар, йилдай.

Қобил бўлса эр йигитнинг хотини,
Хотин чиқаради эрнинг отини;
Хотин қобил бўлса, эрга мувофиқ,
Битиб, ода қип бўлмас сифатини.

Яхши, тоза бўлса йигит ватани,
Беармон давлатли дегайсан ани,
Қобил хотин тушса жонон йигитга,
Айтгайсан «шу эрнинг дим йўқ армони».

«Ёмон» эрни яхши хотин боқмасми?
Эр келса, гулдай бўп кулиб чиқмасми?

¹ Оиласи.

Эр йигит хафа бўп келса даладан,
Ёмон хотин харидай бўп чақмасми?

Эр йигитнинг яхши бўлсин хотини,
Кўрсатмасин ёмон хотин бетини.
Йигитга муносиб бўлса олгани,
Айтиб бўлмас -у ул¹ хосиятини.

«Икки яхши бир бўлса, кун кечирар,
Икки яхши бир бўлса, ўт ўчирар».
Ёмон бўлса эр йигитнинг олгани,
Келаётган насибани қочирар...

Ана энди рўзгор қолди ўзима,
Қулоқ сонг, ёронлар, айтган сўзима,
Элат билан аралашиб биз энди,
Ҳеч нарса кўринмай энди кўзима.

Аёлим, ёронлар, кўп мулла эди,
Эси-ақли бутун, кўп доно эди,
Ҳеч ишдан кам эмас эди, ҳунардан,
Кўп хушсурат, тарапсиз барно эди...

Отадош иккита иним бор эди,
Иккови ҳам тенгсиз йигитлар эди.
Улар кичик эди ота ўлганда,
Бири саккиз, бири олти яшар эди.

(Бу иккала инисини Эргаш яхши тарбиялайди ва
бахши қилиб етиштиради...)

Иккови ҳам «ҳа!» деб дўмбира чертган,
Ҳар ким кеп эшитса, уни эритган.
Бир йигитлар эди қобил, суҳбатли,
Бир хил бахшилардай эмас жиритчан.²

Дўмбирани нағма қилса ҳар соат,
Эшитганда қолмас эди дим тоқат.
Ким эшитса, алқар эди дуо қип:
«Шу қўлларинг асло кўрмасин офат».

¹ Уғил.

² Жиримоқ — кўнгилга урмоқ, безмоқ.

Жуда ҳам беадад довши соз эди,
Ҳар ким кўрса, дойим ишқивоз эди,
Ун кун айтса, жиримайди ҳеч киши,
Қанча кўп айтса ҳам унга оз эди.

Қойил эди эшитганнинг бариси,
Элатда ҳар қанча — ёши-қариси.
«Отасидан зиёд бўлар» дер эди,
Эшитганнинг «мундай»¹ демас бириси.

Баъзи вақт оббориб катта жойларга,²
Катта маъракага — йигин тўйларга,
Қандай ерга олиб борса бахши деб,
Келган одам сиғишмаган уйларга...

Ким эшитса, дим олдидан кетмаган,
Йигинни маҳкам қип, дим тарқатмаган,
Бир дostonни бошлаб айтса тўйларда,
Ода қилмай шўл дostonи етмаган³.

Ҳар ерда ўтказиб айтган сўзини,
Ҳар ким кўрса ҳавас қилиб ўзини,
Эътибор бўп юрган ҳар қандай ерда,
Қўшиққа мувофиқ қилиб созини.

Дўмбирани йигирма хил чертади,
Шу чертишга мувофиқ қип айтади.
Ҳар усулга солиб, қўшиқ айтган сўнг,
Ким эшитса, нағма-оҳанг эритади.

Жами элат «жуда оҳангар» деди,
Ким эшитса: «Отасича бор» деди,
«Сўзда, созда асло камии йўқ» деди,
«Ҳеч ерда йўқ бундай нағмагар» деди.

Жуда қобил эди юриш-туриши,
Кўрган элга ёққан эди ҳар иши,
Неча кунлар ҳар ким жўра бўп юрса,
Ҳеч ишини ёмон демай бир киши.

Кичигининг оти Абдижалилдир,
Каттасининг оти Абдихалилдир.

¹ Тескарисини айтмас, ёмон демас, демоқчи.

² Бу ерда сўз Эргашнинг катта укаси Абдихалил устида боради.

³ Эшитувчилар бир дoston билан чекланмай, бошқа дostonларини ҳам кетма-кет завқ билан тинглашни истаганлар, демак.

Икови ҳам тўй-йиғиннинг гулкдир,
Маъракасин кўрмаганлар малулдир.

Аввало кичиги оламдан ўтди,
Куйсин ўлим, ҳамма элни йиғлатди.
Қилган иши, айтган сўзи уларнинг,
Хумори қип, мен бебахтни йиғлатди.

Бандаман деб тақдиримга йиғладим,
Бунисининг эсонлигин тиладим,
Ҳар ким бўлса, дуо олдим ҳақиға,
Куйган қулман гапни гапга уладим...

Баҳори экканлар буғдойи бўлди,
Мисаси яхши эди, чигиртка келди.
Бир бошидан патир-путир ейберди,
Эли-халқ хотири паришон бўлди.

Чигирткадан омон экин қолмади,
Буғдой бўлиғ, бир бошидан ялмади.
Бола-чақа йиғлаб қолди буғдой деб,
Йиғлади деб бирор раҳм қилмади.

Тозалади экинларнинг барини,
Баччағар, йиғлатди ёшу қарини,
Буғдой бўлган экан «шунинг ризқига».
Жуда қистаб еди бўлиғларини.

Чигиртка кеп, элни қилди овора,
Унинг зулми ошаберди тобора,
Ҳамма элнинг экканини еб қўйди,
Жуда шошиб қолди фақир-бечора.

Чигиртка кеп элга «яхши ишлади»,
Қандай экин бўлса, бориб тишлади,
Дашт элининг бори-будин еб қўйди,
Қора уйларни еди — яланғочлади (18).

Йўқ-юқани чигиртка кеп кўчирди,
Бойларнинг ҳам ақлин жуда қочирди,
Зогора едирди элнинг барига,
Камбағални вилоятга¹ кўчирди.

¹ Дарё ёқасидаги қишлоқлар назарда тутилади.

Чигиртка кеп бўлди элнинг душмани,
Зогора бўп кўп элнинг буғдой нони,
Эли-халқни жуда қилди овора,
Баччагар кеп, кўп шоширди ҳаммани.

Дашт элининг бир тусли-да экини,
Буғдойдан бошқа йўқ экин-тикини,
Эли-халқнинг озиқларин еб қўйди,
Кўп соттирди қиз боланинг сепини.

Кўкарган экинни сира қўймади,
Шунча майса, барин еди, тўймади,
Кўп бўп келди — бир саф бўлиб чигиртка,
Икки тоғнинг ўртасига сизмади (19).

Бир подшонинг қўшинидай саф бўлди,
Чигиртканинг сўзи катта гап бўлди,
Шў йил жуда бўлган эди баҳори,
Ҳафтага оббормай барин еб бўлди.

Одамлар йиғлади: «Келди бало — деб,
Бунинг еганидан қолмас чала — деб.
Олти кунда шунча элни еб бўлди,
Олди бораётир «ол-ҳа-ол-а» — деб.

Олти кунда олди Оқтоғдан ошди,
Лалмикордан ўтди, сувлига етишди,
Олти кунда ошиб энди Оқтоғдан,
Сув ерга оралаб гўзага тушди.

Энди кўринг вилоят ҳам «қайтар»¹ деб,
Чигиртканинг ҳайбатиға кўрқишди,
Кўрқмай қайтсин, селдай босиб, баччагар,
Омон бермас, қайси пайкалга тушди.

Қараб турсанг олди чопиб боради,
Орқаси экин бўлса гидиради².
Бир бошидан — аччиқ-чучук демади,
Қолдирмасдан ялаб-юқтаб боради.

Буғдойни еб бўлди, арпага тўймай,
Кўкарган кўзқулоқ, янтоқни қўймай.
Қоп-қора бўп, селдай босиб кўп ерни,
Чигирткага тўлиб қолгандир ҳар сой.

¹ Нима қилар, нима қилмоқчи.

² Секинлайди.

Тамом еди жўхорини, тарини¹,
Тоза еди кўк экиннинг барини,
Ҳеч экин, ёронлар, ундан қолмади,
Қолдирмасдан еб чакчак — кўкнорини.

Чигирткада ҳам нашаванд бор экан,
Чакчак билан кўкнорга хумор экан,
Томириман жуда еди буларни,
Бу экинга жуда интизор экан.

Дуч келмади, экмайди экан шолини,
Бўлмаса, еб қўйди терак — толини,
Қорадарахт, билдирмади кўп унча,
Кўп ёмон қип қўйди даштнинг ҳолини.

Чигиртка ҳам элни «ўхшатиб ишлади»,
Олдидан не чиқса, маккам тишлади,
Ёзи билан юрди элни оралаб,
Кеткиси келмади энди, қишлади.

Экинни еб қўйди, мисли ўт қўйди,
Саратонга қайтиб бориб кўт қўйди²,
Катта-катта тоғнинг адир-бўзини,
Элдан олисроқ четлаб чет қўйди.

Эли-халқ кўп қўрқди «уруғ қўйди» — деб,
Дашт элининг энди «уйи куйди» — деб,
Бу йил бугдой эколмади дашт эли,
«Агар эксак, таги чиқиб ейди деб.

Кўкламга уруғи чиқар бола бўп,
Чиқмай қолмас бунинг тухми чала бўп,
Бултургидан бу йил жуда кўп бўлар,
Шу уруғи чиқар гала-гала бўп.

Кўклам чиқса, бу ҳеч ерга сигмайди,
Бунинг уруғига ҳечне қилмайди,
Буни қазиб, ода қилиб бўлмаса,
Муздан-қордан бунга зарар тегмайди».

Дашт элида шу йили дон бўлмади,
Дон бўлмаган учун сомон бўлмади,

¹ Т а р и — тарик.

² Тухум қўйиш учун жойлашди.

Эл бечора жуда шошди шу йили,
Буғдойнинг нархи ҳам арзон бўлмади.

Чигиртканинг зарби билан эл шошди,
Кўп одамлар ақилидан адашди,
Камбағал-қашшоқлар вилоят кўчди,
Очликнинг зарбидан йўлда жамашди¹.

Чигиртка зарбидан кўп эл оч бўлди,
Йўқ-юқалар бир-бирга муҳтож бўлди,
Вилоятга кўчди оч элнинг кўпи,
Баччағар чигиртка элга ўч бўлди.

Айтаберсам чигиртканинг ишини,
Улоқтирди адади йўқ кишини,
Ҳамма ерни даб-дала қип еб қўйди,
Саҳросини, қири, тоғу тошини.

Чигиртканинг вазми ҳаммани босиб,
Даштни босиб ётир тумандай сасиб,
Даштнинг эли чорва, деҳқон бечора,
Кун кўролмай қолар камбағал, косиб.

Ҳамма одам ваҳм тушиб, ўйлашди,
Қайда борсанг, чигирткадан сўйлашди,
Дастирхонли, олий ҳиммат йигитлар,
Меҳмонхона эшикларин бойлашди.

Айтаберсам бу сўз ода бўлмайди,
Айтмай десам, ўзим кўнглим тўлмайди,
Шундай бўлиб бошимиздан ўтказдик,
Рост сўз-да, ҳеч кимга малол келмайди.

Мен шоирман, шундай айтсам ярашар,
Эшитганлар байитимга қарашар;
«Шундай сўз бўп ўткан экан илгари»
Еш болалар қарилардан сўрашар.

Мен чечанман, ўзим сўзнинг устаси,
Менда қолган катта шоир нухаси,
Етти пуштим — бари шоирга² катта,
Уларнинг сўзнинг йўқдир қисқаси...

¹ Холсизликдан бир-бирига суянди.

² Достончи бахшиларни назарда тутати.

Менинг сўзим шў чечанлар мероси,
Уларнинг сўзининг кўпдир ироси¹;
Улар сўзни бедаракка² сўйламас,
Сайлаб олган тоза, қисса сараси.

Баъзи шоирларда улар сўзи йўқ,
Сўзи тува, излаб кўрсанг изи йўқ,
Ҳар ким деб тусмол билан сўз айтган,
Борини айттириб кўрсанг, тузи йўқ.

Чала сўзин кўрсам зардам қайнайди,
Чечаннинг оғзида қисса ўйнайди,
Асл чечан қанча узун сўз айтса,
Эшитган эл, кўп ҳам бўлса, тўймайди.

Бошимдан ўтканин баён айлайин,
Бетартиб, беҳуда сўзни найлайин,
Чигирткадан сўзим кетди бурилиб,
Буни қўйиб, чигирткадан сўйлайин...

Баҳор — кўклам вақтда кўп ёгин ёққан,
Бугдой отнинг узангисига чопган,
Жуда бўлган шу йил ҳамма баҳори,
Бўлгандан чигиртка офатин топган.

Чигиртка келиб тушди бир-бир бошидан,
Уртага олиб қолди дала-дашидан,
Жуда бўлган эди бугдой — ҳисобсиз,
Омон қолмай баччағарнинг тишидан.

Бир кунга еткизмай барини еди,
«Сеники бўлса ҳам меники» деди;
Эли-халққа жабр қилди чигиртка,
Элга келган катта бир бало эди.

Эл ичинда тўй, маърака йўқ бўлди,
Чигиртка еб кўкарганни, тўқ бўлди,
Бир бошидан текис еди ҳаммани,
Ваҳмидан ҳамма эл бедумоғ³ бўлди...

Бугдойни едирди, ҳечне қолмади,
Ҳеч бир деҳқон ердан ҳечне олмади,
Ҳамма шошди, не қиларин билмайин,
Деҳқон бойқиш не қиларин билмади.

¹ Рости.

² Бекорга, бўшга, ўринсиз.

³ Кўнгли чўкиб кетди, демоқчи.

Каттиқ бўлиб қолди элатнинг ҳоли,
«Қандай ўтар,— деди,— ҳоли-аҳволи».
Дашт элининг чорваси ҳам бўлади,
Кунига ярайди ҳар вақтда моли.

Инимизнинг, дўстлар, келди ғайрати,
Қўшиққа чиқмоқчи унинг мақсади¹.
«Энди, ака, шошиб қолдинг» деди-да,
Элга қўшиқ айтмоқ бўлди нияти.

«Рўзгоринг каттақон, харажатинг кўп,
Бугдойинг йўқ, энди, ака, оздинг — деб,
Ота касби, чиқиб қўшиқ айтаман,
Қўшиқ айтмоқ отамизнинг касби», деб.

Мен айтдим: «Сен ҳали ёшсан, қўйиб тур,
Қўшиққа чиқмагин, ҳали уйда юр (20),
Бир-икки йил сабр қилгин, ошиқма,
Кўпман² кўрган «улуғ тўйдир, қараб тур».

Менинг айтганимга қулоқ солмади,
Чиқма, — дедим; энди сўзим олмади.
Қўшиқ айтиб энди чиқди далага,
Чиқмагин деганим, бовар бўлмади.

Зотида бор эди асло қайтмади,
Йиғин бўлса, ҳеч ким ундай айтмади,
Овоза кўтарди элининг барига,
Чечанликда унга одам етмади.

Бир қиш қўшиқ айтди эли оралаб,
Меҳмонхонанинг йиғинин саралаб,
Ҳар ерда йиғитнинг норига тушиб,
Бир нечалар етолмайин мўралаб.

Қай қишлоққа борса, бўлди талотўп
«Абдихалил келди» деса, одам кўп.
Бир овоза бўлди ўзбек элига,
«Ҳеч ерда йўқ бундай югрук бахши» деб.

Ким эшитса, қойил, айтган сўзига,
Ҳар ким кўрса ишқивоз бўп ўзига,
Катта-кичик қойил кўрганнинг бари,
Черткан дўмбираси ҳам овозига.

¹ Эли кезиб, дoston айтмоқчи бўлди, дегани.

² Кўп билан.

Чечанликда сўзга сувдайин оққан,
Айтган сўзи ҳамма одамга ёққан,
Утириши, айтган сўзи адабли,
Сўзга либос бериб, гавҳарлар таққан.

Қиш билан қидирди, қир билан ўйди,
Баҳор бўлди, энди қўшиқни қўйди,
Ҳамал, савр ўтди, жавзо дахил бўп,
Золим фалак менинг суққиним қийди.

Мирдош деган битта бозор бор эди (21),
Тоғнинг ичи ўзи, адир ер эди.
Уруғ қўйган экан келиб чигиртка,
Очиб чиқиб, теварагин ер эди.

Николай золимнинг ҳокимларидан,
Каттақўрғон элда турганларидан,
Мирдошда чигиртка бор — деб эшитиб¹,
Хизматида юрган одамларидан.

Хатирчининг беги бор — қул-бадирак,
Подшонинг тоғаси экан бедарак (22),
Хатирчига неча йиллар бек бўлган,
«Шундан бошқа юрти бизга не керак».

Хатирчини тилаб олган эканди,
Жуда кўп йиллар бек бўлган эканди.
Бу ҳокимдан хат борибди шул бекка,
Мирдошга чигиртка келган эканди.

Ўтқармасин бизнинг фуқаромизга,
Бир катта қир бор дағи орамизга,
Қайтарсин чигирткасин Тоғайбек,
Ўтса ёмон бўлар можаромизга».

Тоғайбек отланиб, Мирдошга бориб,
Ҳашар деб, ҳар сойга одам юбориб.
Ҳашар қилиб чигиртканинг устига,
Чигирткани қира берди эл бориб.

Йўлдош амин деган амин (23) бор эди,
Ўзи қари, кўҳна хизматкор эди,

¹ Эшитибди.

«Яхши шоир,— бахши борми? Топ!» дебди,
Кўҳна-да, ҳар гапдан хабардор эди.

«Яхши бахши борми?» дебди — сўрабди,
Бизларни шўл амин хабар берибди.
«Бахши бўпти,— дебди,— Булбул боласи»,
«Олиб кел!» деб икки одам юборибди.

Уйда эдик, ёсовуллар кеп қолди,
«Тез бўл!» деди, энди ғалоғул солди,
Бормайман деганга сира қўймайди,
Энди кўринг, катта ҳангома бўлди.

Борай десам, дим оёғим тортмади,
Бормайман деганда ҳайфим етмади,
Инимиз бормоқчи бўлди «дуруст», деб,
«Қўй» десам, бунга ҳам сўзим ўтмади.

Ахир, ночор биргалашиб жўнадик,
Келабердик, улай-булай демадик,
Биргалашиб етиб келдик Мирдошга,
Баб-баробар келдик, кейин қомадик.

Тоғайбек олдига келиб туширди,
Хом-хатала хўрагини пиширди.
«Бахши келди», деди ҳамма ҳашарчи,
Таъриф-тавсифини ҳаддан оширди.

Тоғайбек иккита чотир қурибди,
Бировида ўзлари ўтирибди.
«У бирида айтсин», деди Тоғайбек
Кўп ҳашарчи бари қараб турибди.

Ана энди бола¹ дўмбира чертди,
Икки-уч термани айтди, эритди,
Бекка ёқди сози билан қўшиғи,
«Ҳовлига олиб бор!» деди, амр этди.

Бизлар кетдик Йўлдош амин уйига,
Тоғдан тушиб, пастга қараб — қуйига,
Икки мингча ҳашарчиман Тоғайбек,
Бари борди ётадиган жойига.

¹ Абдихақил.

Устун қўйган катта томни созлади,
Ҳаммаси сифгудай кенг жой излади,
Гўрт-беш ерга машъал ёқиб, ёруғ қип
Айтмоққа хумор-да, бу ҳам бўзлади¹.

Катта йиғин бўлди, дарёдай тошди,
Шунча одам бари «офарин!» дейишди.
Урталиқда айтаберди қўшиқни,
Бир ҳам ҳангома бўп, кўп файз тушди.

Бир ҳам қўшиқ айтди Булбулдай сўйлаб,
Ҳар хил қип дўмбира ҳар муқом айлаб,
Ун саккизга кирган ўзи — ёш бола,
Бир ҳам кўтарилди тараққос бойлаб.

Айтаберди қўнғироқдай довуши,
Бари тиклаб, қимилламай бир киши,
Томнинг ичи лиққа тўлган эркакка,
Томнинг усти хотин теварак тиши.

Бир фасл йиғлатиб, бир дам кулдириб,
Ҳаммасига чечанлигин билдириб,
Гоҳ бўш қилиб, узун-чўзиб айтади,
Гоҳ вақтда чўрчитиб, сакраб, елдириб.

Бир ҳам қўшиқ айтди дарёдай тошиб,
«Ҳай!» деди созига довшини қўшиб,
Жуда катта йиғин — хотин ҳам эркак.
Ҳаммаси офарин, деди қарашиб.

Ҳаммасига ёқар ҳар айтган гапи,
«Гапи, сози, довши тағи араби²,
Худо берган, ҳар усулдан камии йўқ,
Асл зоти яхши — улуғ мансаби³.

Ёши ҳали ёшдир, кўпдир ақили,
Айтган сўзи бир-биридан маъқули,
Сўздан, создан, соз-довушдан камии йўқ,
Адабли қип ўстирганиннга балли!

¹ Абдихалил баланд овоз билан куйлади.

² Баланд овозли.

³ Эргаш Жуманбулбул ўғлининг ўзи мартабаси, амали, деб изоҳ-
лаган.

Бундай бола ҳар уруғда кам битар,
Ҳар ким мақсадига адабман етар,
Ҳали ёш-да, кўраберса йиғинни,
Бора-бора ҳамма шоирдан ўтар».

Ҳамма эл гуркираб дуо қилади,
Ҳар ким дуо қиладиган болади(р),
Тоғайбек эрони — шиа баччағар,
Бераҳм, волим, еб қўйгудай бўлади.

Ҳадеб қўшиқ айтаётир ёш бола,
Жуда сулув, ўзи қаламқош бола.
Тиклаб опти, кифригини қоқмайди,
«Одамга раҳми йўқ, меҳри тош бола».

«Якка Аҳмад» дostonни шў кунни айтган (24),
Оғзига ҳаммани, дўстлар, қаратган,
Маст бўп айтиб бораётир қўшиқни,
Гоҳ ерда кулдирган, гоҳда йиғлатган.

Ярим оқшам бўлайин деб қолганда,
«Якка Аҳмад» дostonи ярим бўлганда,
Айтолмайин тўхтаб қолди ёш бола,
Дostonнинг жуда ҳам шавқи келганда.

Иинимизнинг айтолмай қолганин билдим,
Золим Тоғайбекка туриб арз қилдим:
«Ҳали катта ерга бориб айтган йўқ,
Шунча айтди, мен энди қойил бўлдим...»

Бек буюрди ҳашарчининг барига:
«Қимилламай ётинг ерлик-ерига,
Қўзғолмасин турган жойдан ҳашарчи,
Бормасин ҳеч қайси¹ нари-берига.

Ака-ука бизлар чиқдик далага,
Тақдир-да, йўлиқдик катта балага,
Бекдан жувоб бўлиб, келдик иккимиз,
Ётамиз, деб, дўстлар, меҳмонхонага.

Йўлдош амин келиб энди жой солди,
Бахшига деб тоза кўрпалар олди.

Ҳеч қайсиси.

Тоза тўшак қолиб берди бечора,
Ётаман деб, бачча, ётолмай қолди.

Ётади, ётолмай ирғиб туради,
«Оҳ!» дейди ёш бола, кўп гурс уради.
Ётолмади фароғатда, ёронлар,
Кўрсам, икки буйри¹ яшил қоради(р).

Икки буйри қоп-қора бўп кетибди,
Баччағарнинг² кўзи ўқдай ўтибди (25),
Тонг отганча ётолмади инграиб,
Ёронлар, боланинг иши битибди.

Кўнгиллар паришон бўлди шу кеча,
Юраклар тўла қон бўлди шу кеча,
Тонг отганча ётолмади, ёронлар,
Келганга пушаймон бўлди шу кеча.

Бекдан жувоб олдик бизлар кетмоққа,
Энди эртароқ уйимизга етмоққа,
Шунча кўрдик ололмадик исини (26),
Қулай келса, баччага тутатмоққа.

Қолмади, ёронлар, аканинг эси,
Ночор бўлса шундай қобил иниси.
Ана энди қайтабердик элатга,
Шундайда айрилар одамнинг дўси.

Йўлдош амин бирга юрди олишиб,
Года кейин, года илгари тушиб,
Энди уйга қайтдик хўп хафа бўлиб.
Кечга довор базўр Оқтоғдан ошиб.

Икки эна чиқди «болам» деб йиғлаб,
Уғлининг касалин давосин тилаб,
Икки сингил «дод,— деб чиқди,— Хаали!» деб,
Базур отдан тушди, бачча, ингрллаб.

Тоза бўлди бизга энди қиёмат,
Ёмон касал бўлса йигит азамат?!

¹ Оч биқини.

² Тоғай бекиниг.

Энди, дўстлар, бизда ҳеч жон қолмади,
Кеча-кундуз йиғлов билан давомат.

Кеча-кундуз ҳар тарафга от чопиб,
Қаерда дуохон-ўқуғич топиб,
Қайтарма деб, неча одамлар келди,
Улар кеб ўқиса, бизлар тўн ёпиб.

Ўқутмоқдан, дўстлар, армон қолмади,
Хайру эҳсон қилдик, қабул бўлмади,
Боқтирмоқдан, қоқтирмоқдан кўп бўлди,
Бирови, ёронлар, ўрин олмади.

Боримни сарф қилдим ёлғиз инига,
Ака қолган қиёматнинг кунига,
Кўп нарсалар кетди табиб-таккон деб,
Битта бири ярамади кунига...

Қаратдик, кўрсатдик, кўп моллар кетди,
Мулла-хўжа демай кўп ҳам кўрсатди.
Армон қолар қаратмасам кўнглида,
Ҳар ерда табиб-таккон излаб кетди...

Қаратув, кўрсатув жуда кўп бўлди,
Бари молим кетди мулла, эшона.
Укам айтар: «Қаратмагин сен энди...»
Ишим битди, ўнголмайман мен энди...

Йигит бўп йигитлик даврин суролмай,
Бу дунёнинг шавқи-завқин кўролмай,
Йигирмага кирмай кетиб бораман.
Ўзим тенги тенгқурларман юролмай»,

Ким келса, ёш бачча, розилашади,
Эшитганининг банди-бўғни бўшади,
«Ҳеч ким сендан кўнгли қолган эмас» деб,
Зор йиғлаб, бари: «Розиман» дейишади.

Томир-тувғон оғайинлар йиғилган,
Ҳай аттанг деб, сусқинлари қийилган,
Ҳар ким кўрса, ҳай аттанг деб йиғлайди,
Қовоғи ҳамманинг бирдай уюлган.

Кунма-кундан кетаберди мажол,
Етган экан, эсиэ, ўғил ажали,
Шундай қобил, жонон ука кетган сўнг,
Қандай кечар гариб аканинг ҳоли.

Жавза ҳам саратон¹ бетоб бўп ётди,
Саратон-асадда² оламдан ўтди.
Тақдири азал куни калта бўлган сўнг.
Орқасида бир акани йиғлатди.

Акасига тоза бўлди қиёмат,
Тоқат қилиб туролмайди бир соат.
Ун тўққизда, дўстлар, оламдан ўтди
Акасининг иши йиғи давомат.

Ини ўлди, бари элат йиғилди,
Болдай рўзгоримга қонлар қуюлди,
Катта мотам солди бизга худойим,
Банда шўрли тақдирига қойилди.

Йиғилди, ёронлар, одамнинг бари,
Мотам тутиб ҳамма — кўп ёшу қари.
«Ҳай аттанг» деб, бошин чайқаб йиғлайди,
Шу йиғинга келган одам ҳар бири.

Катта-кичик келган одам йиғлашиб,
Ҳай аттанг деб, ғамни ғамга улашиб,
Олисроқлар булайроқ бўп йиғласа,
Томир-тувғон бари ўртаниб-пишиб.

Ёронлар, ҳовлим бўп бир мотамхона,
Айтган сўзим бари бўлди афсона,
Менда, дўстлар, ақл-ҳушдан қолмади,
Ҳолимга йиғлаб хоҳ дўст, хоҳ бегона.

Олти уруғ одами келган бариси (27),
Бари мотам тутиб, ёшу қариси,
Шум дунёси қурсин, дейди, йиғлайди,
Шунча элнинг келган майда-ириси³.

¹ Ж а в з а — апрель; с а р а т о н — май.

² А с а д — июнь.

³ И р и — йирик.

Ана энди ўн тўққиз ёш^{ни} тамом қилиб, йигирмага чиқиб, оламдан ўтди. Қанча аёллар ўртага олиб турганда кичик синглиси Зумратойнинг акасини йўқлаб айтгани:

Сувдан чиққан суйругим,
Юртдан ўзган юругим,
Юзга кирар деючи эдим,
Йигирма бўлди буйруғинг.

Айланайин оғам-ай,
Бошга санчган жиғам-ай,
Эли-юртим обдони,
Элимда олтин соқам-ай.

Югрук отдай чопишлим,
Нор туядай топишлим,
Йигин-тўйлар бўлганда,
Довши булбул довушлим.

Ишонганим сен эдинг,
Сенга ишонган мен эдим,
Айналайин мен сени
Юзга кирар деб эдим.

Айналсин сендан уканг-ай,
Ярқираб юрган акам-ай,
Ярқираб оғам юрганда,
Ғариб синглинга не кам-ай.

Сўзман¹ элдан ўзганим,
Соз-довушини сўзганим,
Акамдан қолдим айрилиб,
Билмайман недир ёзганим.

Нега синглинг ўлмайди,
Узини қурбон қилмайди?
Сенинг учун жон бериб,
Сенга фидо бўлмайди?!

Сен эдинг элим обдони,
Юртимнинг ўзган гапдони.

¹ Сўз билан — қўшиғи билан маъносида.

Улсин синглинг, оғасин
Излаб топсинчи, қани!

Сендай йигит йўқ бўлса,
Мендай синглинг ўлмасми?
Сенинг энди куюгинг,
Мени ода қилмасми?

Улсин уканг, чирогим,
Утинга куйиб ўлмасми?
Сенинг гаминг укангни
Ерман яксон қилмасми?!

Уканг ўлар соғиниб,
Ён-ёғига чопиниб.
Сен борингда тўйларда
Тилла-кумуш тақиниб.

Синглингнинг энди суяги,
Тошларга қолди чақилиб.
Акамдан қолдим айрилиб,
Чалчиқ ердан тойрилиб,
Юртдан ўзган ярқиним,
Қолдим-ку қанотим қайрилиб.

Қандай акам бор эди,
Бир ўткир ханжар эди,
Бир ўзининг қадири,
Юз йигитча бор эди,
Йигитларнинг ичинда,
Хайбатли, улкан нор эди,
Эли-юртим обдони,
Бир олғир шунқор эди,
Хар ким кўрса ҳавас қип,
«Шундай бўлса» дер эди.
Шундай акадан айрилган,
Синглиси қандай шўр эди.
Илоҳи ўлсин Тоғайбек,
Шу кўзи қандай кўз эди.

Оқиб тушсин кўзи энди,
Хўр бўлиб ўлсин ўзи энди.
Ириб-чириб ўлгай-да,
Кун кўрмай ўлсин тез энди.
Шўл шум бекнинг дастидан,
Куяуб ўлдик-ку биз энди.

Қарғишим ерда қолмасин,
Яхшилик куни бўлмасин,
Унинг ҳам насли кулмасин,
Дунёда насли қолмасин...
Айрилиб қолдим акамдан
Ҳеч ким мендай бўлмасин.

Мен-мен эдим, мен эдим,
Мен ҳам элман тенг эдим,
Бировни эл мақтаса,
Менча борми деб эдим.

Тилим кетди, гунг бўлдим,
Қора ерман тенг бўлдим,
Акамдан қолдим айрилиб,
Мен ҳаммадан кам бўлдим.
Шундай акам кетган сўнг,
Мен қандай одам бўлдим.

Шўрли бўлди манглайим,
Уйли¹ бўлди танглайим,
Шундай акам йўқ бўлди,
Еронлар, энди найлайин.

Катта синглисининг оти Маккамой эди, у ўн бир ёшида эди. Ана энди икки синглиси тўда бўлган хотинларнинг икки ёғида туриб, бирови (Абдихалилнинг) телпагини бошига кийиб, бирови салласи — пўтасини бошига кўйиб, иккови ҳам зор йиғлаб, товушининг борича бўзлаб, довушини қўябериб, бири — йиғиннинг буёғида, бири — буёғида олмоқ-солмоқ қилиб², бири айтса, бири қараб туриб, ул айтса, бул қараб туриб, иккови бир-бирига навбат бериб, акасини айтиб йиғлади. Шу йиғинга қанча

¹ Уйилган.

² Навбатма-навбат.

Йиғилган аёлларнинг ичида, ҳар ерда биров ўлса, бориб айтиб йиғлаб юрган гўяндалардан бешта-ўнта айтувчилар ҳам бор. Шунда икки укаси гўяндаларга ҳам сўз бермай, иккови айтишиб йиғлаша берган. Қанча одам бўлса шу икковининг айтганини эшитиб, ҳаммаси ҳайрон қолган... «Бу иккови бу сўзларни қаёқдан топади, шунча одамнинг ичида шошмайди, сурунмайди, ё ўйлаб гап тополмай қолмайди, униси айтиб бўлганча буниси чоқлаб турганига қара-да...» деб, ҳаммаси қойил бўлиб, олис-яқиндан келган одамлар, йиғлаган ҳам йиғлаган, йиғламаган ҳам йиғлаган, ҳеч ким ўзини тўхтатиб туролмаган. Икки боланинг зориллаб йиғлагани тошни сув қилар эди. Нима учун?— «Куйгандан кул чиқар» деган эмасми, иккови ҳам куйиб бораётган. Шундай қилиб, «Куйганнынг оғзига қарама», деган. Шу пилла куйган кўнгил, оғзига нима келса, айтиб юборади. Ўзи куйиб, ўртаниб турган эмасми, нима бўлса айта солади. «Бошга тушса, илож борми?» «Бошга тушса, кўз тортар»...

Каттасининг айтгани:

Олғир қушнинг шунқори,
Югрукларнинг тулпори,
Эр йигитнинг сардори,
Тенгқурларнинг тождори.

Шунқор акам вой-вой,
Раҳбар акам вой-вой.

Кичкинасининг айтгани:

Сулув ўтнинг суйруги,
Чечанларнинг юруги,
Куймайин энди қайтаман¹,
Шундайин бўлса буйруги.

Югрук акам вой-вой,
Билгир акам вой-вой.

— Тингқурларин обдони,
Элатимнинг гапдони,
Йигитларнинг сиртлони,
Сайилларнинг полвони.

¹ Қандай қиламан.

Арслон акам вой-вой,
Полвон акам вой-вой.

— Бўз қушдайин толпирим,
Қарчиғайдай олғирим,
Итилгидай тепкирим,
Баҳриндай бўп чалпирим.

Лочин акам вой-вой,
Баҳрин акам вой-вой.

— Кийган тўни ярашган,
«Бу ким эди» деб сўрашган,
Ҳар ким кўрса ўзингни,
Ҳавас қилиб қарашган.

— Акам Ҳотам ҳимматлим,
Лочин, туйғун келбатлим.
Дўст-душманга ҳайбатлим,
Бекдан, шоҳдан мурувватлим.

Ҳотам акам вой-вой,
Рустам акам вой-вой.

— Синда синли, синбатлим,
Сулув лочин сувратлим.
Элдан сўзин ўтказган,
Тўйда қизиқ суҳбатлим.

Гапдон акам вой-вой,
Сўздон акам вой-вой.

— Эл-юртимнинг гапдони,
Йигитларнинг обдони,
Кўпнинг тушган кўзига
Бўз боланинг полвони.

Полвон акам вой-вой,
Мардон акам вой-вой.

— Қора қушдай салмоқлим,
Тўйдан ҳақин олмоқлим.
Ёшлигингдан элларда
Йиғинга сардор бўлмоқлим.

Сардор акам вой-вой,
Ғамхўр акам вой-вой.

— Йигин тўйнинг сардори,
Йигитларнинг қўчқори.
Бўзболалар сарвари,
Йигитнинг қиммат гавҳари.

Қиммат акам вой-вой,
Гавҳар акам вой-вой.

— Тинмай уканг дод этар,
Менга хуморинг тутар,
Сендай йигит ҳар элга,
Изласа ҳам кам битар.

Топилмасим вой-вой,
Ширин сўзим вой-вой.

— Қўлда кескир олмасим,
Ишда чарчаб толмасим,
Қимматбаҳо чироғим,
Изласа топилмасим.

Меҳрибоним вой-вой,
Танда жоним вой-вой.

— Хумор қилар сўзларинг,
Топилмайди изларинг,
Синглингни тентак қилмасми,
Қуралай қора кўзларинг,

Хуш суратим вой-вой,
Қуралай кўзим вой-вой.

— Еронлар, энди қайтайин?¹
Дардимни кимга айттайин?
Шундай акамдан айрилиб,
Мен қандай тоқат эттайин?!
Сенга жонимни бермасам,
Синглинг бўлмай кетайин.

¹ Қандай қилайин?

Шунқор акам вой-вой,
Сардор акам вой-вой.

— Емон кийим киймадинг,
Сира қобоғинг уймадинг,
Авайлаб мени ўстириб,
Манглайимга сиғмадинг.

Меҳрибон акам вой-вой,
Гапдон акам вой-вой.

— Қуш боласи уяда,
Уяси унинг қияда.
Элнинг йигитларидан,
Менинг акам виёда.

Сардор акам вой-вой,
Ғамхўр акам вой-вой.

— Эл, йиғиннинг сараси,
Акам бегларнинг¹ жўраси.
Санга шикаст теккани,
Манглайимнинг қораси.

Қимматбаҳом вой-вой,
Жоним акам вой-вой.

— Эл кўзига кўринган,
Йиғин ерда билинган,
Қандай билгир бўлса ҳам,
Олдинга келса суринган.

Сусли акам вой-вой,
Ҳушли акам вой-вой.

— Йигитларнинг тўраси,
Яхшиларнинг сараси.
Ҳотам Тойдай ҳимматинг,
Бегларнинг акам сараси.

Ҳайбатли акам вой-вой,
Ҳимматли акам вой-вой.

¹ Сара йигитлар.

— Кўпқарида илгирим,
Чечанликда билгирим,
Таран-тортиш бўлганда,
Бўридай юлпиб юлпирим.

Биликли акам вой-вой,
Юракли акам вой-вой.

— Менинг акам Ҳотам Той,
Утига куйиб ўлдим-ой,
Маъракада туришинг,
Олғир тарлон қарчигай.

Шунқор акам вой-вой,
Сардор акам вой-вой.

Шу тартибда икки бола кечга довура олмоқ-солмоқ — бири айтса, бири қараб туриб, тўрнинг икки ёғида айта берган, асло буларнинг сўзи — байти ода бўлмаган. Келган отин-қиз, кайвонилар бари айтишган: «Булар чечан — эгурукнинг зоти, ҳамма элга гап берган буларнинг авлоди, отаси жами чечанларнинг устоиди, гап бобида буларга «арап йўқ», — деб, бари қойил бўлиб, йиғлаб, қулоқ солан-да, ўтирган.

Кўп йиғилган эмасми, ҳамманинг хотири бузилган. Аёллар аёллар билан, эркаклар эркаклар билан тўда-тўда, ўп-тўп бўлиб, шу маъракага қанча одам келган, ҳеч қайсида ҳуш йўқ. Қанча бўзбола йиғилган бўлса, бари бахтининг мўйинса жўралари эмасми, бари бўтадай бўзлаб, из-из этиб йиғлаб, барининг ақли-ҳуши ўзидан кетиб, «Эсиз йигит» деди.

Ана энди шу вақтда бебахт акаси (Эргаш) дунёдан тўлиб, ёлғиз уканинг ўтига куйиб, қадди букилиб, кўзидан қайсондай ёши тўкилиб, одамларнинг ичида зор-зор ингиллаб айтган сўзлари:

Айрилдим ёлғиз инимдан,
Улгиси яхши синимдан.
Шодлик йўқ кўрган кунимдан,
Безор бўп ширин жонимдан,
Кечдим манзил-маконимдан,
Айрилдим меҳрибонимдан.

Елғиз иним жононимдан,
Равшан ойдай тобонимдан,
Нетай, найлай?! Жудо бўлдим.

Елғиз иним жигаримдан,
Нетай, қўзи-қўчқоримдан,
Қўлда олғир шунқоримдан,
Қаторда юрган норимдан,
Серсавдоли бозоримдан,
Соғинганда хуморимдан,
Қўлимда ҳарна боримдан,
Инон ихтиёримдан,
Новда ўсган чиноримдан,
Дарахти соядоримдан,
Элимга эътиборимдан,
Барисидан жудо бўлдим.

Мен айрилдим давлатимдан,
Нетай сини-синбатимдан,
Бел қувватим мададимдан,
Ҳарна борим ҳолатимдан,
Душманларга ҳайбатимдан,
Қўлда кескир пўлатимдан,
Учадиган қанотимдан,
Тунадиган равотимдан,
Айрилдим жигарбандимдан,
Жудо бўп шакар-қандимдан.
Азиз жонга пайвандимдан,
Елғиз бир жигарбандимдан,
Кўнгил ҳушим — хурсандимдан,
Барисидан жудо бўлдим.

Айрилдим олғир қушимдан,
Эсим ҳам ақлу ҳушимдан.
Бир иним қариндошимдан,
Серақл кенгашбошимдан
Еқам ҳўл, кўзда ёшимдан,
Сирим айтар сирдошимдан,
Қўлим тутар қўлдошимдан,
Ғамим айтар мунгдошимдан,
Не кунлар ўтар бошимдан,
Барисидан жудо бўлдим.

к:.....

Эмранди танимда жоним,
Хазон бўлди гулистоним,
Йиғлатиб ёру ёроним,
Ёлғиз иним меҳрибоним,
Бемаҳал қуриб бўстоним,
Қўлдан учди бўз тарлоним,
Эшитинглар қадрдоним,
Ёлғиз иним суянганим,
Шунқоримдан жудо бўлдим.

Мен айрилдим жигаримдан,
Қайтай, қўзи-қўчқоримдан,
Қаторда юрган норимдан,
Тоза олғир шунқоримдан,
Ҳаммага эътиборимдан,
Новда ўсган чиноримдан,
Боғда олма-аноримдан,
Қўлимда ҳарна боримдан,
Элим-халқим сардоримдан,
Жон ачирим раҳбаримдан,
Кўрнаклим шаҳсуворимдан,
Серсавдоли бозоримдан,
Севар салқин баҳоримдан,
Соғинганда хуморимдан,
Бел қувватим мадоримдан,
Жон ачир ичқуяримдан,
Ёронлар, ҳарна боримдан —
Барисидан жудо бўлдим.

Айрилдим хуш овозимдан,
Олғир қийғир шаҳбозимдан,
Аяган кўрпа қўзимдан
Хўб суврат ширин сўзимдан,
Хабарим дим йўқ ўзимдан,
Айрилиб кўрар кўзимдан,
Ҳам кеча ҳам кундузимдан,
Қийган тўни қирмизимдан,
Қимматбаҳо қундузимдан,
Гонгда туққан юлдузимдан...
Битта укаси ёлғизимдан,
Э, ёронлар, жудо бўлдим.

Қиммат эдим, арзон бўлдим,
Юраги тўла қон бўлдим.

Оламдан бенишон бўлдим,
 Умримдан пушаймон бўлдим...
 Ичим тўла армон бўлдим,
 Юрагим тўла қон бўлдим,
 Эди тинмай, сарсом бўлдим,
 Бесару бесомон бўлдим.
 Эл кўзидан пинҳон бўлдим,
 Гам хайлига султон бўлдим,
 Ишим доғи ҳижрон бўлдим,
 Қуюндай саргардон бўлдим,
 Қуруқ таним — бежон бўлдим,
 Тиряклитим гумон бўлдим,
 Узим тирик куйган бўлдим,
 Улганлардан ёмон бўлдим.

Кўрар кўзим, сўйлар сўзим,
 Биргина эди ёлғизим,
 Кетди бу ҳам, қолдим ўзим.

Инимиз ўлди, бизга қаттиқ кунлар келди, томир-тувғон, хеш-қабилла, узоқ-яқиндан келган бари йиғлаб, инграб, ҳеч қайсисида тоби-тоқат йўқ, мотам тутиб, қайғу еб турибди. Йиғилган хотинлар тўда-тўда бўлиб, ҳар қайсиси ҳар тусли қилиб йиғлаб, бирови ундай, бирови бундай деб, бирови кўпроқ йиғлаб, бирови озроқ йиғлабди.

Ёш ўлган кишиларга хотинларнинг расми-русми шундай бўлади экан: [ўлганнинг] ҳамма кийимларини, от, тўнини олиб чиқиб, ҳар бир кийимни бир томир-тувғони боши устига қўйиб, ё белига бойлаб йўқлар экан. Ана шу келган хотинлардан нечаси: бирови салласини бошига қўйиб, бирови телпагини бошига қўйиб, бирови белбоғини белига бойлаб; хотинлар давра қилиб айланиб, инимизнинг отини эгарлаб-шайлаб; отнинг ҳам устига тўн ёпиб, эгарнинг қошига этикни бойлаб ўртага олди. Шундай урунчоқ — турмайдиган от, майин-юввош бўлиб, бўйнини солиб турди-да қўйди. Сўнг-сўнг хотинлар айланиб, йўқлаб йиғлай бериб эди, от жониворнинг кўзидан тарам-тарам бўлиб ёш оқа берди. Яхши от билади экан, ҳайвоннинг ҳам эслиси бўлади экан (28). Шўл отни гўнан — уч яшарда олиб берган эдим, тўрт йил минган эди, жуда югрук — илдам от бўлиб эди.

Ҳамманинг хаёли бузилиб, йиғлаган ҳам йиғлаб, йиғламаган ҳам йиғлаб, катта мотам бўлди.

Элнинг расми-русми билан укамизни кўмдик. Одам келаётир-кетаётир, келганига улай-булай нарса бўлаётир.

Ўртоқлар! У вақтларда одам уст-устига сўринади экан. Ана энди йигирма кунга бормаи шўл яхши оти ҳам ўлиб қолди. Биз тоза куйган, оловимиз чиққан, ҳеч нарса билан ишимиз йўқ, ҳеч нарса кўзимизга кўринмайди, оҳ деймиз, воҳ деймиз, кеча-кундуз «Абдихалил!» деймиз.

Чигиртка ҳамма бор нарсамизни тозалаб, ялаб-юқтаб еб кетган, деҳқончиликдан бизда ҳеч нарса йўқ. Унинг устига бундай мотам тушиб қолди. Нима дейсиз қўлимизда бор ҳар нима қора-қурамизни сотабердик. Арзон-қимматига ишимиз йўқ, ҳайда-ҳайда, сота-сот. Ҳар нима боримизни сал вақтда йўқ қилдик.

Эй дўстлар, вой ўртоқлар! Ҳамманинг куюги бирдай бўлмас экан; бир хил одам жуда қаттиқ куяр экан, ўзини овора қилиб қўяр экан; бир хил одамлар асло куймас экан, ўзини ҳам олдирмас экан. «Биз энди соп бўлдик» деймиз, инимизнинг ёру жўраларини кўрсак, Абдихалилни йўқлаб, бўтадай бўзлаб йиғлаймиз. Бизни кўриб, дўстларимиз ҳам йиғлайди; бир хил ўзига тўқ, молидаватининг ҳисоби йўқ одамлар: «Эргаш тентак бўпти»,— деб кулади, маломат қилади.

Менинг куйганим озмиди?! Кўп ўтмади, икки синглим, энамиз оғриб, ётиб қолди. Буларга ҳам табиб-таккон қилдик, бўлмади, бирин-кетин оламдан ўтди. Вой!..¹

Ана энди дўстлар-ёрлар, ўртоқлар! Қайси питага ўт тушса, шўл пита куйиб, ўртаниб ода бўлади. Бир одамга мусибат ўти тушса, ўзи билади; бошқа ичи ачимаган одамлар: «Мана бу нега бундай қилади, гапни гапга қўшмади»,— деб ёмон кўради. Менинг бошимга тушган савдонинг адади, поёни йўқ. Мен бир катта ҳовлидан бир ўзим қолган. Ўн икки ини, икки сингли, тўртта-бешта қиздан, тўртта-бешта ўғилдан, хотиндан, боладан айрилиб, бир ҳовлида бир ўзим қолиб, айрилиқ ўтига чидай олмай, ҳув, деб элдан чиқиб, дашти биёбонларда, чўл-

¹ Шу ерга келганда Эргаш шоир «вой» деганча йиғлаб, ўрнидан туриб кетди, давом этгиришга тоқат қилолмади. Давами эртасига ёзилди.

ларда, танимаган элларда сарсон-саргардон бўлиб улоқиб, ҳижрон-айрилиқнинг ўтига тутаниб, алам-ситам, қайғу, мотамлар билан кунларни, ойларни, йилларни ўтқариб, ўзимга бирор мунгдош, ҳамдам, ҳамроз топмай, ҳам лойига ийланиб... элма-эл, юртма-юрт, шаҳарма-шаҳар, қўрғонма-қўрғон, овулма-овул довдираб юрган (29).

Эй ўртоқлар, жон биродарлар! Ҳар кишининг қанча ситам-алами бўлса, тилдан чиқади. Ҳар қандай вақтда оқ тортиб, бир байт, бир мисраъ ё бир мухаммас билан айтиб ўз ҳолини билдирса, бир яхши кўрган одами билан мунглашгандай, бироз озайгандай бўлиб, чидолмай айтади.

* * *

Эй ёронлар, қадрдонлар,
Юрак қон бўлган, жўралар.
Утқаң ҳолим сўраманглар,
Кўп ёмон бўлган, жўралар.

Қўлимдан давроним кетган,
Баҳор фаслим чаққон¹ ўткан,
Қайғу, мотам қўлим тутган,
Биз хазон бўлган, жўралар.

Тинмай оққан кўздан ёшим,
Ҳолим сўрар йўқди² кишим,
«Ҳай аттанг» деб, тенги-тўшим,
Пушаймон бўлган, жўралар.

Гунчамизда хазон бўлган,
Чиройлар зағфарон бўлган,
Роҳат биздан ниҳон бўлган,
У, пинҳон бўлган, жўралар.

Азоб чекиб, куйган жоним,
Юраги қон меҳрибоним,
Йиғлашиб ёру ёроним,
Кўп афғон бўлган, жўралар.

Не бошларга савдо тушган,

¹ Дарров, тез.

² Йўқ эди.

Савдо ёмон, ақл шошган,
Ака укадан адашган,
Кўп ёмон бўлган, жўралар.

Қамбағалнинг ўғли-қизи,
Ҳарна бори — кўрар кўзи,
Кўлда юзган ўрдак-ғози,
Бенишон бўлган, жўралар.

Алам бизни зор йиғлатди,
Жабру жафо жондан ўтди,
Қариндошлар қон бўп кетди,
Юрак қон бўлган, жўралар.

Дардлар ошди кунма-кундан
Ғам чеккан эл-да бурундан,
Ут чиққандир ҳар қулундан,
Куйган жон бўлган, жўралар.

Барбод бўлган хонимонлар,
Ғамга қолган ғариб жонлар,
Йиғлашиб ёру ёронлар,
Беватан бўлган, жўралар.

Дўст йиғлашиб, душман кулган,
Фалак бизга ситам қилган,
Юрак-бағир пора бўлган,
Тўла қон бўлган, жўралар.

Не бошларга мотам тушган,
Ҳижрон ўқи бағир тешган,
Эси кетган, ақли шошган,
Бенишон бўлган, жўралар.

Баҳор деган, баҳор йўқди,
Баҳор вақти хазон етди;
Роҳат бойга насиб этди,
Биз ҳайрон бўлган, жўралар.

Айрилдик топган-тутгандан,
Бек хабарсиз, қон ютгандан,
Эл довдираб зулм ўтгандан,

Элимнинг қўзи-қўчқори,
Оға-ини, марднинг нори,
Хақ топмайин ўтди бари,
Ў, пинҳон бўлган, жўралар.

Лениндайин эрнинг эри.
Сталиндай шернинг шери,
Биз яшадик шундан бери,
Хуш даврон бўлди, жўралар.

[Шўроларнинг] замонинда,
Эли-халқлар омонинда,
Қувнаб, яйрар чаманинда,
Хур замон бўлди, жўралар.

Эркин замон, ҳамма омон,
Йўқ бўлгандир бари ёмон,
Эркакман тенг қизу жувон,
Достон қилурман, жўралар.

РАВШАН

Айтувчи:

ЭРГАШ ЖУМАНБУЛБУЛ УҒЛИ

Езиб олувчи ва нашрга тайёрловчи:

ҲОДИ ЗАРИФ

Бурунги ўтган замонда, эл-юрти омонда, ўзи қибла томонда, Бухородан тўбанда, Така Евмит деганда, Ел-мит элида, Чамбилнинг белида Гўрўглибек даврини суриб ўтди, душманнинг додини бериб ўтди. Қирқ йигитни йиғиб, довулни туйиб, олтин пиёлага майлар қуйиб, араққа болни қотиб, болга арақни қотиб, қирқ йигитни йиғдириб, силовсин тўн кийдириб, кунига кечкисин сергўшт қилиб, сермойли паловга тўйдириб, семиз қўйдан сўйдириб, кўпкарисини чоптириб, оломонга ола сарпо ёптириб, эл-халқнинг кўнглин топтириб, Юнус билан Мисқол парини Кўҳи Қофдан, Ирам боғидан келтириб, пари билан ўйнаб-кулиб, даврини суриб, умр ўткарар эди.

Гўрўглибекка худо фарзанд бермади, оти ўчмади. Шунда Гўрўглибек: «Асли тақдир-қисматда бизга фарзанддан тақсим бўлган йўқ экан» деб тақдирга тан бериб, Ҳасанхонни Ваянгандан, Авазхонни Хунхордан олиб келиб икковини улим¹ деб, искасам гулим деб, жону дилим деб, тобутимнинг чегаси, эл-юртимнинг эгаси, ўлсам меросхўрим деб, иккови билан кўнглини хуш қилиб, шуларга бино қўйиб, «болам-бўтам» деб парвариш қилар эди.

Авазхонни Оға Юнус пари «ўғлим» деб ёқасидан солиб, этагидан олиб эди; Ҳасанхонни Мисқол пари ёқасидан солиб, этагидан олиб эди; икки пари икковининг энаси бўлиб эди. Парилар икковига бино қўйиб, бо-

¹ Уғлим

лам деб суйиб, ҳар қайсиси ўз уйларида парвариш қилиб тарбия қилар эди.

Икковини катта қилди. Авазхон билан Ҳасанхон ҳам шер ҳайбатли, йўлбарс келбатли, қоплон юракли, арслон билакли йигитлар бўлди. Гўрўғлибекнинг ҳам ўғилларидан кўнгли тўлди.

Ҳасанхон Арзрумдан хон Даллини олиб қочиб, қирқ кун шоҳона тўйлар бериб, ўз расм-русмлари билан олди. Авазхонга Гулқиз деган бир барно сулув олиб бериб, уйини тушириб бериб, даврини суриб юра берди. Ҳасанхонга хон Даллидан бир ўғил пайдо бўлди. Гўрўғлибек тўйлар қилиб, отини Равшанбек қўйди. [Гўрўғлининг отасининг оти Равшан эди. «Отамнинг оти йўқолмасин» деб, Равшанбек қўйди.]

Авазхон бир-икки йилдан сўнг бир қизли бўлди. Гўрўғлибек қувониб, суюниб бунга ҳам тўйлар қилиб, отини Гуланор қўйди. Энагалар парвариш қилиб, боқиб, бачаларни тарбия қилиб катта қилди. Бачалар бирдан иккига кирди, «ота-эна» дегудай бўлди, ошу нон берса, егудай бўлди, у ёқ-бу ёққа бориб кегудай бўлди. Иккидан учга, тўртга кирди, икковини бир мактабга берди. Иккови ҳам ўқиб, мулла бўлди.

Кунлардан бир кун Гўрўғлибек парилар билан ўтириб эди, Равшанбек айнаи ўн уч ёшида, зарли қалпоқ бошида, юзи ярқираб, кокили тирқираб эшикдан салом бериб борди. Гўрўғлибек Равшанбекни кўриб димоғи чоғ бўлиб, париларга қараб айтди: «Хў парилар, менинг кўнглимга бир гап келди, сизларга айтайин, сизлар нима дейсизлар. Менинг ўзимга шу ишим жуда хуш келди, парилар, сизларга ҳам хуш келар. Мен Авазхон билан Ҳасанхонни қуда қилайин, Гуланоржонни Равшанжонга фотиҳа қилайин, ўзим совчи бўлайин, бугун борайин. Мол ҳам ётга кетмасин, бола ҳам ётга кетмасин»,— деди.

Унда парилар: «Жуда яхши бўлади. Бизларга ҳам бу сўзингиз ёқди, яхши айтдингиз бу гапди»,— дейишиб, қувонишиб қолди.

Гуланор кўп сулув: яхши суратли, ширин сўзли, қуралай кўзли, тор биқин, ўрта бўйли, узун ўйли, кенг кўкрак, хушхаёл, зеҳни тез, серфаҳм қиз эди. Равшанбек унинг билан мактабда бирга ўқиганда, кўзининг остига босиб қўяр эди.

Гўрўғлибекнинг бу сўзи Равшанбекка ҳам ёқиб кет-

ди. Ичида айтди: «Қизини берса яхши: бу қизини бермас, бобомнинг сўзини синдирар»,— деб қўйди.

Гўрўғлибек парилар билан маслаҳат қилиб, Авазхон ўғлининг қошига совчи бўлиб бора берди. Шунда Равшанбек қоралаб, бобосининг орқасидан бора берди.

Авазхон қараса, Гўрўғлибек отаси келаётибди. Шунда отасининг олдига чиқиб, меҳмонхонага тушириб «Хуш келдингиз» деб дастурхон ташлаб, нозу неъматни тўкиб, қанд устига новвот, шира устига шарват, зиёфат устига зиёфат қилиб, отасини сийлаб хизмат қилиб турди. Гўрўғлибек ўғлидан димоғи чоғ бўлиб, кайфи тўғри бўлиб ўтирди.

Авазхон, полвон отасига зиёфатлар қилиб, отасининг келган сабабини билмоқлик учун жойидан туриб, пойгага ўтиб, даста алифлом қилиб, гарданини хам қилиб, отасига қараб, «Йўл бўлсин», деб бир сўз қотиб турибди:

Сўрасанг, Такали Ёвмит эл бўлсин,
Қуш солсанг, сўнали ўрдак кўл бўлсин.
Мақкамсан, Мадинам, юртнинг эгаси,
Қаддингдан, валлакат, сизга йўл бўлсин?

Вилоятинг-юртинг Чамбилбел бўлсин,
Қўлингда очилган қизил гул бўлсин.
Бир сабабман кепсан ўрдахонама,
Мақкамсан, Мадинам — отам, йўл бўлсин?

Сўзга кетган майин ширин тил бўлсин,
Подшоларнинг етагида фил бўлсин.
Не сабабман келдинг ўрдахонама,
Валлакатим отам, сизга йўл бўлсин?

Ёри ўлса не санамлар тул бўлсин,
Душманингда қайғу, ваҳм мўл бўлсин.
Қаддингдан, йўл бўлсин, юртнинг эгаси,
Мақкамсан, Мадинам — отам, йўл бўлсин?

Кумуш бўлар тарлон қушнинг чегаси,
Ғўла бўлар бедов отнинг тўқаси,
Мақкамсан, Мадинам — қиблагоҳимсан,
Қаддингдан, йўл бўлсин, юртнинг эгаси?

Арила билмади тоғларнинг қори,
Тирама пишади боғнинг анори.

Маккамсан, Мадинам — қиблагоҳимсан,
Қаддингдан, йўл бўлсин, элнинг сардори?

Кўп гап келди, ота, бугун уйима,
Сўз айтаман сиздай валлакатима,
Қаддингдан, йўл бўлсин, юртнинг эгаси?
Бир сабабли меҳмон кепсан уйима.

Подшолар бошига қўяр тожини,
Элдан олар закотиман божини.
Не сабабман келдинг ўрдахонома?
Ота, айтгин келганингнинг вожини.

Узинг мардсан, Ғиротингни елгансан,
Ғаним бўлса, нимта-нимта бўлгансан.
Қаддингдан, йўл бўлсин, юртнинг эгаси?
Валлакатим, не иш билан келгансан?

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига,
Қаддингдан, йўл бўлсин, юртнинг эгаси?
Қўйган қадамларинг дийдам устига...

Унда Гўрўглибек димоғи чоғ бўлиб, гул-гул очилиб,
вақти хуш бўлиб, юраги тошиб, бол Авазга қараб, мур-
тини бураб: «Буни сен яхши айтдинг, ўзбекка «йўл
бўлсин» деган сўз гапнинг ўроли бўлади; илгариларда
бир одам менга «йўл бўлсин демадинг» деб, араб уриб
кетган»,— деб бир сўз айтаётир!

Чорҳоким эмасман, Чамбилгадир хон,
Азаматга бердим қарк тери қалқон.
Бир сабабли меҳмон келдим ўрдангга,
Йўл бўлса, ўзингдан бўлсин, Авазхон.

Мен ўлсам сеники Чамбил элатим,
Ҳарна борим, бари аркон давлатим,
Бир сабабли меҳмон келдим уйингга,
Йўл бўлса, ўзингдан бўлсин, фарзандим.

Қаладан қалампир юклар қалачи,
Ҳар хил исли бўлар тоғнинг оғоғи.

Йўл бўлса, ўзингдан бўлсин, фарзандим,
ВаллаMAT келибди ўзингга совчи.

Тароқман таралар қизларнинг сочи,
Шоҳлар олар элдан закот ҳам божи.
Йўл бўлса, ўзингдан бўлсин, Авазхон,
ВаллаMAT келибди ўзингга совчи.

Отанг келди сенинг сўзинг олмоққа,
Кўнглидаги сирич баён қилмоққа,
Шул сабабли меҳмон келдим уйингга!
Ҳасанман ўзингни қуда қилмоққа.

Етти ёшда олиб келдим ўзингни,
Қўлимдан кўп единг ошу тузимни,
Отанг келди, болам, ўзингга совчи,
Равшанга бер Гуланордай қизингни!

Отангинг, фарзандим, тилин олинглар,
Ҳасанман икковинг қуда бўлинглар,
Равшанга бер Гуланордай қизингни, —
Евмитнинг элига тўйлар беринглар!

Унда Авазхоннинг аччиғи келди. Полвоннинг қаҳри келиб, аждардай тўлғониб, кўзлари оловдай ёниб. Гўр-ўғлибек отасига қараб айтди: «Хў... ота! Илгариги одамлар айтар эди: «Одам қариса, айнийди!» дер эди, рост экан. Ота, сен айнибсан, миянгни еб қўйибсан, бўлмаса менга совчи бўлиб келмас эдинг, менга бу сўзларни демас эдинг. Келган бўлсанг, индамайгина кета бер, йўлингдан қолма! Хотиринг жам бўлсин, мен Гуланоржонни асло Равшанга бермасман, балки ўзимга тенг ҳам кўрмасман, шу сўзларни, ота, айниганингдан айтсан», — деб отасининг сўзини қайтариб, жавоб бериб бир сўз айтаётир:

Қайтайин,² бошима бўлди қиёмат,
Кеча-кундуз ишим оҳу надомат,
Ҳайрон қолдим, ота, айтган сўзингга,
Келган бўлсанг, кета бергин, валлаMAT!

² Қандай ётайин.

Илоҳи давлатинг бўлсин саломат,
Ўзинг тирик, ҳеч кўрмагин аломат,
Бу сўзларинг, ота, бари афсона,
Келган бўлсанг, хуш келибсан, валлаMAT!

Қодир мавлон сенинг ақлинг олама?³
Сендай ботир шундай айниб қолама?⁴
Ҳар кимни тенгига қўш-да, валлаMAT.
Қарчиғай қузғунман ошна бўлама?⁵

Менинг қизим боғдочилган⁶ лолам-а,
Қариганда сенинг ақлинг олама?
Ҳар кимни тенгига қўш-да, валлаMAT,
Қарчиғай қузғунман ошна бўлама?

Бу ишингга, ота, ўглинг ҳайронди,
Сенинг сўзларингга жоним ўртанди.
Ҳар кимни тенгига қўш-да, валлаMAT,
Равшанга бермайман Гуланоржонди!

Йигитлар ичида менман ўдаға,
Бедовга ярашар олтиндан тўға.
Равшанга бермайман Гуланоржонни,
Қизим тугул, кучугимдан садаға.

Ота, жавобингни бердим, жўнагин!
Бундан кейин совчи бўлиб кемагин!
Ҳар кимни тенгига қўш-да, валлаMAT,
Менга бундай тузсиз сўзни демагин!

ВаллаMATим отам, совчи бўлмагин,
Бунингдай ёқимсиз сўзни демагин.
Ундай бўлса, хуш келибсан, валлаMAT,
Кета бер, ота, сен қайтиб келмагин!

Эшитиб ол, ота, айтган сўзимни,
Ўзим ўлмай фаним босмас изимни,
Бермайман Равшанга Гулнор қизимни!
Мен Ҳасанга тенг қилмайман ўзимни!

³ Оладими?

⁴ Қоладими?

⁵ Бўладими?

⁶ Боғда очилган.

Жон ота, қилмагин кўнглимни қора,
Совчиман деб, ота, бўлма овора,
Равшанга бермасман Гуланоржонни,
Гавҳарга лойиқми бир санги қора?!

Равшанбек дарчанинг орқасида туриб эди. Бу сўзларни эшитиб, бир умрида совуқ шамол емаган бола эмасми, совуқ сўз тугул, боланинг ўмганидан бир жазойил тешиб ўтгандан ёмон бўлди. Равшанхон товушининг борича «во» деб бақириб йиғлаб қайта берди.

Равшанхон йиғлаб қайтиб кетди. Бу гап туриб-туриб Гўрўғлибекка ўтди: сўнг-сўнг жуда аччиғи келиб кетди. Гўрўғлибек, териси қалин — оғир одам эмасми, хўп ўтириб гапнинг у ёқ-бу ёғини ўйлаб олди. Бир-икки ағдарилиб, Авазхоннинг бетига қараб-қараб олди. Туриб-туриб, Гўрўғлибек тутаб кетди. Авазхонга қараб: «Тура бор, ҳароми, сен қаерда лочин бўлдинг, Ҳасанхон қандай қилиб қузғун бўлиб қолди? Сен Ҳасандан ортиқ эмассан-ку! Ҳали Ҳасанхон сендан кам бўлдими?»— деб Гўрўғлибекнинг шомурти шопдай, ҳар урти бир катта қопдай бўлиб, қовоғини уйиб, ўғлидан кўнгли қолиб, Авазхоннинг кўнглини қолдириб: «Гап шундай бўларми? Бизнинг совчи бўлганимиз айб бўлибдими? Биз айниб қолибмизми? Сенинг ақлинг теран бўлибдими? Ҳали сен шундай доно, югурик, лочин, қарчиғай бўлдингми?»— деб Гўрўғлибекнинг жуда аччиғи келиб, Авазхон ўғлига қараб бир сўз деди:

Не бўлди қилмадинг гапимни бовар,
Сенга қилай ички сўзларни изҳор,
Турабор, зотингни айтай, ҳарами,
Сен қаерда лочин эдинг заниғар?!

Майдон-майдон Ғиротимни елганман,
Ғаним бўлса, нимта-нимта бўлганман.
Сен қаерда лочин эдинг, ҳарами?
Икковингни ўзим олиб келганман!

Бир боқчада очилмаган гулсан-да,
Бир қафасда сайраган булбулсан-да;
Сен қаерда лочин эдинг, ҳарами,
Икковинг ҳам гулдираган қулсан-да.

Чамбилга келганда, болам, эдинг ёш,
Чамбил келиб иккинг бўлдинг эмикдош,
Сен қаерда лочин бўлдинг, ҳарами?
Икковинг ҳам гулдираган қизилбош.

Қирғий деган қушлар бўлар қияда.
Улимча ёмон иш борми дунёда.
Сен қаерда лочин бўлдинг, ҳарами,
Балки Ҳасан, билсанг, сендан зиёда.

Бу гапларинг, Аваз, менга ҳам эмас,
Баъзи одам ўз ҳолини ченамас.
Балки Ҳасан, билсанг, сендан зиёда,
Ҳасанхон, ҳарами, сендан кам эмас.

Ойимлар тонг вақти зулфин ўради,
Мард ўғлон ишини ҳақдан кўради,
Ишонмасанг Регистонни бориб кўр,
Сендай қулни бир байталга беради.

Мен гапирай, сен, ҳарами, турабор!
Чамбил келиб сен ҳам бўлдинг зўрабор.
Ҳасандан сен қандай бўлдинг зиёда?
Баҳонг сенинг бир байталга баробар.

Ана энди Авазхоқ билан Гўрўғлибек катта меҳмонхонанинг ичида эшак сотган хар жаллобдай бўлиб, фир-фир этиб олишаётир, биров-бировига муштини салмоқлаб жимийиб-жимийиб ўқталишаётир.

— Сен билмайсан... сен билмайсан,— деб ота-бола бир-бирининг гапини бекор чиқаришиб, «ҳа, сени кўраман-да»,— дейишиб тура берсин, энди гапни Равшанбекдан эшитинг.

Бола шу йиғлаганича кўчанинг юзи билан йиғлаб бо-раётир эди. Равшанбекнинг йиғлаган товуши Оға Юнус парининг қулоғига етди. Пари айтди: «Қандай бола эди кўчада йиғлаган?» Шунда қараса, ўзининг кўрар кўзи, сўзлар сўзи, ўз жонига тенг кўриб юрган Равшанбек боласи йиғлаб келаётир. Югуриб бориб, қўлтиғига қисиб, кўзининг ёшини бетидан артиб: «Бек Равшан болам, нега йиғлайсан?»— деб сўраб турди. Шунда Равшанбек дим ўпкасини боса олмайди. «Ҳа, баччағар Аваз»,— деб бола асло туролмайди.

Оға Юнус пари: «Э болам, Авазхонни нега уришган? Менга айтгин, англаб билиб олайн»,— деса, бола ҳар ўқсийди, гапиролмайди.

— Э эна! Авазнинг қизига бобом — Гўрўглибек совчи бўлиб борган экан. Аваз: «Қизимни бермайман, менинг тенгим эмас», деб бизни қузғун, ўзини лочин тутди. «Баччағар Авазхон биздан ортиқ бўлиб кетибди. Шу Аваздан кам бўлсам, чўлларга бошимни олиб кетаман. Қўя бер эна, қўя бер, энди Чамбилда турмайман, шу Чамбилни Авазга бердим»,— деб бола дим ўпқасини босолмайди.

Шунда Оға Юнус пари кулиб, Равшанбекнинг сўзларига ҳайрон қолиб: «Э болам Равшанжон, муддаонг Авазнинг қизи — Гуланор бўлса, асло ҳам ема! «Қизи борнинг нози бор» деган, шундай-шундай дейди-да. Унга сен хафа бўлма. Мана мен, мен борайин отангнинг орқасидан; унинг қизда нимаси бор экан?! Тортиб олиб берсам ҳам Гуланорни сенга олиб бераман. Э гўдак, мард ўғил ҳам йиғлайдимини?! Қани мен борайин, «бермайман» деган Авазни кўрайин, шу Авазми, қизини бермайдиган?!— деб, Оға Юнус пари бормоқчи бўла берди. Шундай қараса, Равшанбек жуда оташин. Шунда пари кўнглида: «Бу бола аччиғи билан бир ёққа кетиб қолмасин», деб қўлидаги хосиятли ҳукумат нигинни, «Равшанбек овуниб ўтирсин», деб қўлидан олиб, Равшанбекка берди.

— Э Равшанжон, сен шу узукка қараб ўтир; мен бориб, Авазнинг қизи — Гуланоржонни сенга фотиҳа қилиб, тўй тараддудини қилиб дарров келаман,— деб пари ҳам туриб кетди.

Энди Равшанбек кўзининг ёшини артиб, шундай нигинга қараса, нигиннинг юзида хати бор. Равшанбек қараб ўқиди, шарроз саводи бор, ер юзида жами парини бандига олган банди бор, олам мамлакатга бермайдиган ҳосияти бор; баъзи-баъзи жуда нозик узукда сулувнинг ҳам оти бор, ҳам сурати бор; шундай Равшанхон қараса, шу узукнинг бир четида Қорахон подшонинг қизи — Зулхумор деган бир қизнинг оти бор, ҳам сурати бор.

Ана энди бола буни кўриб, йиғлаганини қўйиб, го-йибона Зулхуморга кўнғил қўйиб, ишқивоз бўлиб, ўзига ўзи айтди: «Кел-э, Авазнинг қизи бўлмаса, Қорахоннинг қизи-да! Авазхон қизини бермади деб, менинг йиғлаб юрганим қандай», деб боланинг ғайрати келиб, белини икки еридан бойлаб, узукни қўлига солиб, тура уйига ке-

либ, отасининг Жийронқуш деган бир оти бор эди, ғазога минадиган, шу Жийронқушнинг олдига келди.

Жийронқуш ҳам шундай от: тўрт оёғи тенг тушган, биқини ёзиқ кенг тушган, пирларнинг дуоси теккан, қарчиғайнинг ҳавоси теккан.

Шу отни етаклаб олиб чиқиб, якка миҳга бойлаб, ана энди Равшанбек отни эгар-қашов қилиб абзалаб турибди:

Қулоқ солинг турли-турли намага⁷,
Қаттиқ кунлар туғди энди болага,
Томоша қинг⁸ Равшанхондай полвонни,
Ғайрат билан борди таблаҳонага.

Савдо тушди бек Равшаннинг бошига,
Ёқаси ҳўл кўздан оққан ёшига,
Энди кўринг бек Равшандай полвонни,
Ғайрат билан борди отнинг қошига.

Энди қаранг Равшан нодон болага,
Қолмасин-да ёш бола бир балага,
Томоша қинг бек Равшандай полвонни,
Етаклаб Жийронни чиқди далага.

Утар дунё ўтарини ўйлади,
Ёш бачча-де, турли-турли сўйлади.
Олиб чиқиб Жийронқушни далага,
Олиб келиб, якка миҳга бойлади.

Энди бачча икки кўзин ёшлади,
Тулпарни ёш бачча ялонғочлади.
Айил-пуштанини чечиб бедовнинг,
Қулоғидан олди зарли ёлпушди.

Боғбон терар боғнинг тоза гулини,
Мардлар очар оғир кунда йўлини,
Айил-пуштанини чечиб бедовнинг,
Шипириб устидан олди зулини.

⁷ Нағмага.

⁸ Қилинг.

Ишоним йўқ мўминларнинг жонига,
Шаҳид ўлган бўлади қонига,
Гулдан жўроб, тилла қашов қўлида,
Торта берди Жийроннинг баданига.

Олис юртдан ошган тортар хўрликни,
Бедов минган йиғит қилар эрликни,
От белига қўя берди бек Равшан,
Пога ипак, майин, қалин терликни.

Узоқ юртдан беклар кўрар дурбини,
Усталар ишлатар теша, қирғини.
От устига қўя берди бек Равшан,
Ўймалаб ташлаган бахмал чиргини.

Бек Равшаннинг шу ишлари кўллиқди,
Бир тарафи эрка ўсган — ўрликди
Энди кўринг Равшанхондай полвонни,
Чиргининг устидан қўйди белликди.

Чамбилда бек Равшан кўнгли тирикди,
Энди кўринг бол Аваздан жирикди.
Томоша қинг бек Равшандай тўрага,
Суяб қўйди қундуз жаҳаздирикди.

Муллалар ўқийди зеру забарни,
Усталар ишлатар теша, табарни.
Боз устидан қўя берди бек Равшан,
Тилла қошли, карсани кумуш эгарни.

Эранларнинг қабрин тунаб бош урди.
Икки наркас хумор кўзга ёш урди.
Икки узанги, иккови ҳам тилладан,
Ярқиратиб икки ёққа туширди...

Жийронқушнинг ёл, қуйруғи майинди,
Марднинг қилганига ҳамма қойилди.
Обрў талаб Равшандайин ёш бола,
Маҳкам тортди майин ипак айилди.

Бир неча санамнинг тишлари дурди,
Излаб борар бўлди Зулхумор ҳурди,

От белига ёзиб, кериб ташлади
Қимматбаҳо зар чочоқли давирди.

Булбул ошна бўлар Ирам боғига,
Куйсин ўлим, ким чидайди доғига.
Бек Равшаннинг отга солган давири,
Тушади Жийроннинг бақалоғига.

Ҳайвонни тузади оёқдан-бошдан,
Пир дуоси кетган ғунандан ёшдан,
От думига сола берди бек Равшан,
Ун икки узмали карки қуюшқон.

Ҳар қуббаси катта эди таркашдан,
Жонивор ками йўқ йўрға юришдан,
Чу деса, қутулар қанотли қушдан,
От белига торта берди бек Равшан,
Пай тўшаб ташлаган чигатой пуштан.

Томоша қинг⁹ бек Равшаннинг ишига,
Еқаси ҳўл кўздан оққан ёшига.
Тилла ўмулдирик тақиб тўшига,
Кўтос тақиб бўйни узун Жийронга,
Қирқ қуббали юган урди бошига.

Бекнинг оти пўлат сувлуқ чайнади,
Қизил кийиб, гулдай бўлиб жайнади,
Ўлон тилли, яшин турли ханжарни,
Обрў бер деб, хипча белга бойлади,

Томоша қинг, хон Равшандай полвонни,
Ширвоннинг юртига талаб айлади.

Равшан минди Жийронқушнинг белига,
Ҳайбат қилиб бачча соғу сўлига;
Отасин Такали Евмит юртидан,
Талаб қилди, кўринг, Ширвон элига.

Томоша қинг Чамбилнинг шунқорини,
Минди бачча Жийронқушдай отини,
Йиғлатиб отаси — Ҳасан мардини,

⁹ Қилинг.

Қон йиғлатиб хон Даллидай сулуви,
Равшан излар бўлди Ширвон юртини.

Томоша қинг, Ҳасаннинг фарзандини,
Хон Даллининг нодон жигарбандини.
Бир сўз билан бачча минди отига,
Ҳовлидан чиқарди чу деб отини,
Мотамхона қилиб Чамбил юртини.

Ана энди Равшанбек отини ҳовлидан чиқариб, устига тушиб, ҳовли-жой маконлари билан хўшлашиб, ота-энаси-ан ғойибона рози бўлиб, кўчанинг юзи билан, одамларнинг изи билан йўлга равона бўлиб, ақлидан бегона ўлиб, гулдай жайнаб, суқсурдай бўйлаб, парвоз айлаб, араққос бойлаб, остида Жийронқуш оти ҳар усулда ўйлаб; жонивор Жийронқуш оғзини очиб, қўлтигиндан парини сочиб, болани олиб қочиб, бек Равшаннинг кўнглини чиб, қушдай учиб, маст от ёш баччани кўндаланг-кўндаанглаб олиб бораётир эди. Ана шунда Равшанбек йўларсдай бўлиб дарвозанинг¹⁰ олдига борди. Энди гапни арвозабондан эшитинг.

Ҳасанхон дарвозабон билан дўст эди, доим дарвозанинг олдида ўтирар эди, иккови кўп соз эди, бировировининг сўзини ташламас эди. Ҳасанхон дарвозабон жўраси билан гаплашиб ўтирган вақтида, Равшанхон гасининг устига бориб қолди. Ҳасанхон ҳам қараса бир ш бачча гулдай очилган, қизил гулдай жайнаган, остида ти ўйнаган, белига қилич бойлаган, эғнига нўпакли айза тайлаган, ўзини жуда шайлаган, билмайди қаера талаб айлаган. Ҳасан ўғлини танимади. Нима учун? Равшанхон такпўши тўни билан пўта бошида, мактаб-а ўқир эди. Асло ўғлини бу шони-шавқатда кўргани йўқди. Ҳасанхон дарвозабонга айтди: «Э жўра, мана бу ола қандай бир манглайли худо суйган одамнинг боласи кан?»

Шунда дарвозабон ҳам айтди: «Хўп йигит экан. Бал-д отангга, сину сумбатингга! Шунинг туққан энанинг ҳам рмони бормикин»,— дейишиб туриб эди, Равшанбек отини кўриб, қамашиб, қандай ўтиб йетарини билмай туриб қолди. Ҳурмат қилиб турганидан, Равшанбекни арвозабон билиб, Ҳасанхон жўрасига: «Хў жўра, икко-

вимиз ҳам ўғлингни танимабмиз. Қарчиғай келбатли бек
Равшан ўғлинг экан»,— деб Ҳасанхонга бир сўз айтяпти:

Чамбил дейди униб-ўсган элингни,
Булбулдайин гўё қилсин тилингни.
Қарчиғай келбатли сенинг фарзандинг,
Икковимиз ҳам танимабмиз улингни¹¹.

Сўрасанг Такали Евмит элатинг,
Ҳар кимча бор, дўстим, иззат, ҳурматинг,
Жон, дўстим, дунёда борми армонинг,
Қарчиғай келбатли сенинг фарзандинг.

Оқиэма кўзингдан қонли жалангни,
Умри узун бўлсин кўзи қорангни.
Қарчиғай келбатли сенинг фарзандинг,
Икковимиз ҳам танимабмиз болангни.

Еш бачча-де, суқсурдайин бўйлабди,
Мард бўлиб белига олмос бойлабди,
Бир гап айтиб қайтармагин раъйини,
Билмайман, қаерга талаб айлабди.

Чамбил дейди униб-ўсган элини,
Мен билмайман энди борар юртини.
Рад берма талабга кирган кишига,
Бир гап айтиб қайтармагин йўлини!

Жавоб бер, жон дўстим, хафа қилмагин,
Бир қаттиқ сўз илкис айтиб солмагин,
Жон дўстим, қайтармагин раъйини,
Жавоб бер, дўстимжон, олдин олмагин.

Мард йнгит душманга сирин айтарма¹²
Еш боланинг юрагини мойтарма.
Рад берма талабга кирган кишига,
Бир гап айтиб, дўстим, раъйин қайтарма!..

Унда Ҳасанхон полвон ёлғиз боласи, кўзининг оқин
билан қораси, балки Така билан Евмитнинг сараси —

¹¹ Уғлингни.

¹² Айтарми?

Равшанхонни таниб, жойдан туриб, фарзандининг олди-га келиб, Жийронқушнинг жиловидан ушлаб, кўзини ёшлаб, банди-бўгинини бўшлаб, «Ҳай аттанг», деб бармоғини тишлаб, ёлғиз фарзандига қараб бир сўз деди:

Сенсиз сабил бўлар Чамбил элатим,
Белимда қувватим, бошда давлатим,
Ғайрат билан миниб отнинг белига,
Не тилакман тилаб олган фарзандим.

Улуғ дарёлардан чиққан қундузим,
Фалак пештоқидан учган юлдузим,
Ғайрат билан миниб отнинг белига,
Не тилакман тилаб олган ёлғизим.

Минибсан Жийронқуш отинг туллатиб,
Куйганларни гапни гапга улатиб,
Йўл бўлсин кўзимнинг оқи-қораси,
Чамбилбелда бир отангни жилатиб¹³.

Бўз қарчиғай эдинг, парвоз айладинг,
Суҳанвар тўтисан, ҳар хил сўйладинг,
Ғайрат билан миниб отнинг белига,
Ёлғизим, қаерга талаб айладинг?..

Қараб бўлмас чин ботирнинг бастига,
Қулоқ солгин гапимнинг пайвастига,
Ёлғизим, ёрқиним, сенга не бўлди?
Ғайратман минибсан отнинг устига.

Сен бўлмасанг, мен дунёни нетарман,
Тирик йўқман, ўлганлардан батарман.
Ёлғизим, қаерга талаб айладинг?
Қайда борсанг, мен ҳам бирга кетарман!

Узоқдан чопилар отнинг сараси,
Отларни койитар тоғнинг ўраси.
Ғайрат билан миниб отнинг белига,
Ёлғизим, кўзимнинг оқи-қораси.

Қулоқ солгин мард отангнинг додига,
Мусофирдир отанг Чамбил юртига,

¹³ Ифлатиб.

Сен бўлмасанг, менда тоқат қайдадир,
Тоғ чидамас отаннинг фарёдига!

Ҳали, болам, ёлғиз эдинг, ёш эдинг;
Ёш бўлсанг ҳам ватанимга бош эдинг,
Не сабабман миндинг отнинг белига?
Кўнгил тўқим, болам, қаламқош эдинг.

Чамбилбелда кўнгил тўқим сен эдинг,
Бисотимда бору йўғим сен эдинг;
Фарзандим, қаерга талаб айладинг?
Кўрмасам сенга интигим сен эдинг.

Сени кўриб, менда тоқат қолмади,
Танимда жонда фароғат қолмади.
Равшанжон, ростин айт, сенга не бўлди?
Сени кўриб менинг тарзим бузилди.
Не сабабман чиқдинг, болам, сўйлагин,
Сўйлагин, кўнглиннга, болам, не келди?

Унда Ҳасанхон полвон ўғлининг гапиролмай тургани-
ни билиб, «йўл бўлсин», деб сўраб турибди:

Урмимга баҳорим, сенга йўл бўлсин?
Толпинган шунқорим, сенга йўл бўлсин?
Бир қўзи, қўчқорим, сенга йўл бўлсин?
Новда ўсган чинорим, сенга йўл бўлсин?
Соғинсам хуморим, сенга йўл бўлсин?

Боғимда анорим, сенга йўл бўлсин?
Қатордаги норим, сенга йўл бўлсин?
Исфиҳон ханжарим, сенга йўл бўлсин?
Элга вэтиборим, сенга йўл бўлсин?
Серсовда бозорим, сенга йўл бўлсин?

Тўрасан Равшанжон, Чамбил элингга,
Кескир исфиҳонни бойлаб белиннга,
Қўш пўпакли найза ушлаб қўлингга,
Отанг қурбон бўлсин ширин тилиннга,
Евда аждаҳорим, сенга йўл бўлсин.

Ёш баччасан, гап билмаган бўз бола,
Бир бўлсанг ҳам менга эдинг юз бола,

Юришинг баодаб, ширин сўз бола
Соғинганда ҳам қуралай кўз бола,
Гаплари шақорим, сенга йўл бўлсин?

Сен бўлмасанг, отанг ҳоли не кечар?
Сенсиз менга фалак кафан тўн бичар,
Дунёнинг болини заҳар деб ичар,
Қандай куни кечар шўр энанг ночор,
Ҳарна йўқу борим, сенга йўл бўлсин?

Сен бўлмасанг ота-энангга қиёмат.
Йирлов билан ўтар умри давомат.
Доим бўлгайсан-да соғу саломат.
Отангга солмагин қайғу, надомат.
Э сабру қарорим, сенга йўл бўлсин?

Сени кўриб отанг бўлди бемажол,
Бу қандай фикрдир, бу қандай хаёл.
Илоҳи бўлгайсан, болам, баркамол,
Умримнинг меваси — бир тоза ниҳол,
Битган олмазорим, сенга йўл бўлсин?

Жоним болам, Чамбил элга тўрасан,
Тўралик завқинда даврон сурасан,
Ҳарна қисмат бўлса, энди кўрасан,
Ота-энангни кимга ташлаб борасан?
Мушфиқ вафодорим, сенга йўл бўлсин?

Сенсиз нима кечар отангнинг ҳоли,
Каравка бўлмасми гулдай жамоли?
Энди нима бўлар ҳоли, аҳволи?
Заҳар заққум бўлар оғзинда боли,
Қошлари ханжарим, сенга йўл бўлсин?

Ҳали ёшинг кичик — нодон боласан,
Мавж уриб дарёдай тошиб тўласан,
Йўл билмай қаёққа талаб қиласан?
Чиқиб кетсанг, болам, қачон келасан?
Бебаҳо гавҳарим, сенга йўл бўлсин?

Менга айтгин кўнглингдаги ўйингни,
Айтгин, болам, борадиган жойингни,
Мен билайин талаб қилган элингни,

Айт сирингни, қайтармайин раъингни,
Э ёлғиз шунқорим, сенга йўл бўлсин?

Равшанхонни отасининг савлати босиб, ҳаёси ғолиб хелиб, нима дерини билмай туриб эди, ахири бўлмади, Отасига гапирмай ўтса, у ҳам бўлмайди, гапирай деса уялади.

Ана Равшанхон отасининг сўзларига жавоб бериб, кўнгли бузилиб, юрак-бағри эзилиб, кўзининг ёши тизилиб, бошидан ўтган сир-савдосини отасига айтиб, отасини ҳам ўздан ўтганидан хабардор қилиб, Ҳасан мардга қараб бир сўз айтаётир:

Жоним ота, айтолмайман уялиб,
Боланг кетди энди бошини олиб.
Жон ота, аламиним кўпдир, сўрмагин,
Бек Равшан жўнади сафарга толиб.

Қаладан қалампир юклар қалачи,
Мадад қилган бобо Занги подачи.
Отажон, аламиним кўпдир, сўрама,
Валлакат борибди Авазга совчи.

Қабул қилмай валлакатнинг сўзини,
Номард Аваз бермас бўпти қизини,
Ўтиб кетди шу баччағар сўзлари,
Бизни қузғун, лочин қипти ўзини.

Баччағарнинг сўзи ўтиб боради.
Симдай бўп суякка ботиб боради;
Бермас бўпти номард Аваз қизини,
Бек Равшан ёр излаб кетиб боради.

Майдон-майдон Жийронимни елмасам,
Душман бўлса, бўлак-бўлак қилмасам,
Авазнинг қизидан яхшини олмасам,
Жоним отам, Чамбилбелда турмасман.

Шу номарднинг шу сўзи ҳам тамомдир,
Мард йигитга майдон деган не ғамдир?
Авазнинг қизидан яхшини олмасам,
Валлакатим, менга Чамбил ҳаромдир.

Чамбил дейди униб-ўсган жойимни,
Аваз бермас бўпти Гуланоройимни,
Бир ёр излаб Равшан кетди Чамбилдан,
Жоним ота, қайтармагин раўйимни.

Эшитиб ол бек Равшаннинг сўзини,
Ёши билан ювиб гулдай юзини,
Излар бўлдим Қорахоннинг қизини,
От кўтарган Зулхуморнинг ўзини.

Мард бўлиб белимга ханжар бойладям,
Ёш боламан ҳар хил-ҳар хил сўйладим.
Омин де, отажон, кўтар қўлингни.
Ширвоннинг юртига талаб айладим!

Чамбил дейди униб-ўсган элингни,
Жавоб бер, отажон, кўтар қўлингни!
Талаб қилдим Ширвон элга, отажон.
Жавоб берсанг, бермасанг ҳам кетарман!

Куйган қулман, гапни гапга улайман,
Дев-парини бандига олган Сулаймон.
Жоним ота, қайтармагин раўйимни,
Ота, сендан оқ фотиҳа тилайман.

Ота, ғайрат билан миндим отимни,
Йиғлатдим ортимда валлакатимни,
Авазнинг қизидан сулув топмасам,
Изламайин, ота, вилоятимни.

Оқ урса тўкилар кўзларнинг ёши,
Қиёматдай бўлар марднинг савоши,
Талаб қилиб, қайтармикин мард киши.
Талабдан қайтмоқлик номарднинг иши.

Отажон, раҳм айла кўзда ёшима,
Фалак титрар менинг бу нолишима,
Авазнинг қизидан сулув олмасам,
Хотиннинг лачаги бўлсин бошима.

Омин денг, отажон, ёрга бораман,
Ёр дейман-ку, номус-орга бораман.
Ота, сиздан оқ фотиҳа тилайман,
Ширвон элда Зулхуморга бораман.

Ҳасанхон бу сўзларни эшитиб, лол-ҳайрон бўлди. Ҳасанхон «Менинг ўғлим ҳали бола, эр етган йўқ» деб юрар эди. Ҳасанхон полвон бу гапларни эшитиб, Авазхон укасидан кўнгли қолиб, «Ҳай аттанг», деб бармоғини тишлаб, кўзини ёшлаб, ўғлига не дерини билмай ҳайрон бўлиб қолди. Ширвоннинг эли уч ойлик йўл, икки ораси сувсиз чўл, у ёғи душман эл. «Елғиз бола ёвдан ёмон», узоқроқ бозорга юборгиси келмайди.

Қандай қиларини билмай турганда, дарвозабон дўсти ҳам бир ёғидан зўр бераётибди: «Хў жўра, жон дўстим, фотиҳа бер! Раёйини қайтарма, бир сафар менинг ҳам айтганимни қил, жон жўра, жоним жўра!»— деяётир.

Ҳасанхон бечора ўғлининг жамолига, новда ўсган камолига кўзи тўймай, Жийронқушнинг жиловини қўймай, қадди ёйдай букилиб, икки кўзидан ёш тўкилиб, ичи ғамга тўлиб, ранги гулдай сўлиб, ёлғиз бир боласидан айрилиб қололмай, оҳ тортиб: «Э Равшанжон! Ахир менинг уйимни мотамхона қилиб, мени ташлаб кетар экансан-да»,— деб туриб, асли мард эмасми: «Кел, таваккалда», деб Ҳасан мард, ўзига-ўзи дилдорлик бериб, Равшанхон боласига жавоб бермоқчи бўлиб, ўғлига қараб, бир неча ердан тимсол келтириб, насиҳат қилиб бир сўз айтаётир:

Фалакнинг дастидан минг дод айлайин,
Тўхта, болам, бир насиҳат айлайин,
Қулоқ солгин, нодон қўзим, сўзима,
Нучук энди айшу ишрат айлайин.

Бир фасилга отнинг бошин тўхтатгин,
Қулоқ солгин бир насиҳат айлайин.
Душманларнинг додин бериб қақшатгин,
Болам, сенга бир насиҳат айлайин.

Пайдо бўлдинг икки гавҳар донадан,
Парвоз қилиб учдинг манзил-хонадан.
Аввал айтган насиҳатим, Равшанжон,
Кечсанг ёмон бўлар ота-энадан.

Эшитиб ол отанг шўрнинг арзини,
Элида сарғайтдинг гулдай тарзини,
Бир қиз учун унутмагин бизларни,
Унутма отанг ҳам энанг қарзини!

Ўзингдан пастларман ҳар йўла кетма!
Болам, айтган насиҳатим унутма!
Олдингдан ким чиқса, бесалом ўтма!
Бир ғарибни кўрсанг, зинҳор, оғритма!

Қулоқ солгин, бир-бир айтай, Равшанжон,
Зинҳор манманликнинг йўлини тутма!
Асли зотим баланд дема, чироғим,
Зинҳор-зинҳор, болам, ўзингдан кетма!

Кўнгли бузуқ бўлса, болам, шод айла!
Йиқилганни, болам, сен босиб ўтма!
Қўлингдан келганча ёмонга кетма!
Зинҳор-зинҳор бир мискинни йиғлатма!
Ёмон билан сирдош бўлма, Равшанжон,
Орқасига пушаймон бўп қон ютма!

Қўлингдан келганча чиқар яхши от,
Яхшилиқ қил, болам, ёмонликни от!
Насиҳатим ёд қилиб ол, ёлғизим,
Елғиз юрса, чанг чиқармас яхши от.

Жон ўғлим, айтганим асли унутма,
Ёмонликни қилиб, сўнгман¹⁴ қон ютма,
Камликнинг камоли бордир, Равшанжон,
Елғизим, сўзимни ол, манманлик этма!

Ургилай, гапимни билмагин ҳазил,
Ҳар ерда ўзингдан баландга осил,
Манманлик йўлини тутма, чироғим,
Улуғ сўйлаб, Шайтон бўлди Авозил,...

Остингда ўйнайди тулпардир отинг,
Жийронқуш остингда, Равшандир отинг,
Болам, насиҳатим бажо келтирсанг,
Қайда борсанг, дардга қолсанг, мей зомин!

Яхши бўлсанг, болам, даврон сурарсан,
Не иззат ҳам ҳурматларни кўрарсан,
Насиҳатим унутмагин, Равшанжон,
Эсон-омон Хуморни олиб келарсан.

¹⁴ Сўнги билан.

Вор ёлғизим, Ширвон элга бориб кел,
Йўли узоқ, койиб, чарчаб, ҳориб кел,
Соғ-саломат бориб келгин, ёрқиним,
Изолаганинг Хумор бўлса, олиб кел!

Қавмим йўқ, Равшанжон, қариндошим йўқ,
Сир айтигин десам, эмчакдошим йўқ,
Сен бўлмасанг, менинг кўнгил ҳушим йўқ,
Сендан бошқа бирорта койишим йўқ.

Қайтайин бошима бўлди қиёмат,
Кеча-кундуз ишим оҳу надомат,
Сен келганча менинг ҳолим не бўлар,
Ширвон элга бориб қайтгин саломат.

Тоза гулдай сўлар бўлдим мен энди,
Дарёдай бўп тўлар бўлдим мен энди.
Бир болам — кўзимнинг оқи-қораси,
Мен айрилиб қолар бўлдим мен энди.

Энди қонлар ютар бўлдим мен энди,
Тинмай мотам тутар бўлдим мен энди,
Мен тириклай бир боламдан айрилиб,
Улганлардан батар¹⁵ бўлдим мен энди.

Қаттиқ савдо тушди менинг бошима,
Ёқам ҳўлдир кўздан оққан ёшима,
Хабар йўқдир бундан қариндошима,
Энди келмас бўлдим асло ҳушима.

Майдон-майдон отин елсин фарзандим,
Душманин нимталаб бўлсин фарзандим.
Омон-эсон бўлсин ёлғиз фарзандим,
Соғ бориб, саломат келсин фарзандим.

Ҳасанхон полвон, мард эмасми, боласига оқ фотиҳа бериб юбора берди: «Бор, болам, манглайингни худо очсин!»— деб қола берди. Равшанбек отасидан дуо олиб, отини йўлга солиб, таваккални маҳкам қилиб, йўлга равона, ақлидан бегона бўлиб кета берди. Шунда Ҳасанхон бечора, ўғлини кўзи қиймай, орқасидан чақириб бир сўз айтаётир:

¹⁵ Баттар.

Чамбилбелда отанг қолди саргардон,
Жудолик ўтидан бағри тўла қон.
Хабардор бўл, Ширвоннинг кўп мастони,
Мастонлардан хабардор бўл, Равшанжон!

Мен йиғлайман кеча-кундуз зор-зор,
Сен бўлмасанг, отанг бўлар хор-зор,
Ширвоннинг юртига борсанг, фарзандим,
Равшанжон, мастондан бўлгин хабардор.

Зимистон кўп бўлар тоғларнинг қори,
Чиллада маст бўлар қаторнинг нори.
Бул сўзима қулоқ солгин, фарзандим,
Хабардор бўл, Ширвоннинг кўп мастони!

Ҳар кимга, Равшанжон, сиринг олдирма,
Нодонлик қип ичинг ғамга тўлдирма,
Эрдан айёр, хотиндан кўп мастони,
Сирингни, ёлғизим, асло билдирма!

Ўзинг ёшсан, ичинг ғамга тўлмасин,
Сирингни, Равшанжон, ғаним билмасин,
Хабардор бўл мастонлардан, фарзандим,
Мабодо енгил иш оғир бўлмасин!

Ёш баччасан, ўнгарсин-да ишингни,
Таниб, билиб сўйлаш тенги-тўшингни,
Мастони кўп, билиб юргин ўзингни,
Равшанжон, дўст билма ҳар бир кишингни.

Ҳар иш бўлса, ўз ақлингдан қолмагин,
Зинҳор душман билан сирдош бўлмагин,
Фарзандим, ёлғизим, нодон шунқорим,
Ғанимларга тутқун бўлиб қолмагин!

Отанг қолди адо бўлмас кулфатда,
Энанг шўрли қолди дарди ҳасратда,
Ҳам кеча, ҳам кундуз ҳазир бўп юргин,
Ишингга пишиқ бўл, болам, албатта.

Боргин, болам, нодон қўзим, ёрга бор,
Қирқ чилтан доимо бўлсин жиловдор,
Кеча-кундуз сендан бўлсин хабардор,
Насиб бўлса, ёринг бўлар Зулхумор.

Ана энди Равшанбек отасидан дуо олиб, отини йўлга солиб, ўзини йўлга чоғлаб, ўткир исфиҳон қилич белига боғлаб, Ширвон юртин сўроглаб, Зулхуморойни дараклаб, Зулхуморга ошиқ бўлиб, айтгани қўшиқ бўлиб, ўзининг ишига пишиқ бўлиб, Ширвонни кўзлаб, Зулхуморжонни излаб, ҳар нима деб гапирса, Зулхумор деб сўзлаб, агар Зулхумордан қўшиқ айтмоқчи бўлса, довушини созлаб, бўтадай бўзлаб, остидаги Жийронқуш отини «тезроқ етса экан»деб тезлаб бораётир:

Парвардигор паноди¹⁶,
Ҳолин билган доноди.
Отасидан дуо олиб,
Равшан полвон жўнади.

Мардни туққан энади,
Энадан ягонади.
Обрў бер, деб ёш бачча,
Ширвон қараб жўнади.

Кўлда суқсур сўнади,
Каттакўлга қўнади.
Обрў бер, деб бек Равшан,
Йўлга тушиб жўнади.

Куйса юрак ёнади,
Совуқ сувга қонади.
- Обрў бер, деб бек Равшан
Хуморни излаб жўнади.

Меҳтарага сув олиб,
Чақмоғига қув олиб,
Йўлга тушди бек Равшан,
Отасидан дуо олиб.

Белда беллик букуллаб,
Меҳтарада сув ширқиллаб,
Йўлга тушди бек Равшан,
Жийронқуш от диркиллаб.

От боради ариллаб,
Отган ўқдай шариллаб,

¹⁶ Паноҳдир.

От алқими, тонг шамол,
Мис карнайдай зариллаб.

От қўяди эгилиб,
От ёлига тиқилиб,
Шип-шип қамчи тортди,
Қор-ёмғирдай тўкилиб.

Сувсиз чўлда бедов от,
Бораётир ютиниб,
Чу деганда Жийронқуш,
Учар қушдан қутулиб.

Марднинг жони сотилиб,
Қўлда ханжар катилиб,
Оти тўпнинг ўқидай
Сувсиз чўлда отилиб...

Энди кўринг, бек Равшан,
Ширвон элин излайди.
Остидаги Жийронқуш,
Совуб, тортиб буйрини,
Тоғнинг бошин кўзлайди...

Қамчи урди отига,
Чидамай ғайратига,
Сувсиз чўл гумбурлайди,
Марднинг сиёсатига,

Қамчи урди сонига,
Жабр қилди жонига,
Сувсиз чўл гумбурлайди,
Отнинг ирғиганига.
Олов теккан Равшаннинг
Гулдайин баданига...

Жийрон оғзин очади,
Қушдай бўлиб учади,
Гоҳи-гоҳи ерларда,
Баччани олиб қочади.

Яшиндай бўп жонивор,
Бораётир Жийронқуш.

Қамчи бериб чу деди,
Қаттироқ¹⁷ бачча қичади.

От боради арқираб,
Давирлари ярқираб,
Бек Равшандай полвоннинг
Кокиллари тирқираб.
Сувсиз чўлда Жийронқуш,
Оққан сувдай ширқираб,
Шамолдай бўп боради,
Сувсиз чўлда пирқираб...

Умулдирик сўм олтин,
Умировда алқиллаб.
Кийган тўни тилладан,
Офтоб тегса ялтиллаб.

Узангиси ўйма олтин,
Қуюшқони қуйма олтин,
Юганининг боши олтин,
Эгарининг қоши олтин,
Қамчисининг сопи олтин,
Қарасанг ярқирайди,
Турмушининг бари олтин.

Тилладандир ёқаси,
Олтин отнинг тўқаси.
Хуморни излаб боради,
Ёвмитнинг олтин соқаси.

Чалвар қилди банотди,
Минди Жийронқуш отди,
Баҳри очилаб Равшанхон,
Тулпарни йўрғалатди.

Хом эканди бедов от,
Оппоқ кўпикка ботди;
Остидаги бедови,
Чиргиликдан тер қотди.

Кам-кам ўзин тузатди,
Гарданини узатди.

¹⁷ Қаттиқроқ.

Қулоғин қайчилатди,
Сувлиғин қатирлатди.
Остидаги Жийронқуш,
Совуб қарсоқдай қотди.
Чу деганда олади,
Оч газа ҳам дарбандди.
Ғайрат билан бек Равшан,
Шундай қичаб йўл тортди.
Бўйнида тугма бандди,
Бир ёққа силкилатди.

Рўмол билан шипириб,
Юзига урган гардди.
Кимга айтсин бек Равшан,
Кўнглида ички дардди.
Томоша қинг, ёронлар,
Равшанхондай бир мардди.

Ур келса ўмганлатди,
Нишаб келса тўхтатди.
Текис келса ўйнатди.
Жилға келса жилпитди,
Ариқ келса иргитди.
Ҳар кунда икки маҳал
Жийронқушни ўтлатди.
Шундай қистаб бек Равшан,
Айни уч ой йўл тортди,
Йўлни жуда мўл тортди.

От чопилар баланд тоғнинг пастидан,
Қичаб борди, куйганидан, қасдидан,
Уч ой тинмай йўллар юриб бек Равшан,
Бориб қолди бир вилоят устидан.

Ана энди Равшанбек неча кунлар йўл юриб, тунлар тун қотиб, йўл тортиб, жонини койинтиб, ўл-ўл юриб, ўл юриб, озгина эмас мўл юриб, уч ой тинмасдан йўл юриб, неча тоғу чўл юриб, неча сувсиз эл юриб, ёш бола бировдан сўрамоққа ҳам бўйни ёр бермай, «ишинг бўлмасин, Ширвонга келиб қолдим» деб димоғи чоғ бўлиб, гул-гул очилиб, ўзига ўзи айтди: «Э Равшанбек, ҳали сен бир савдо билан Чамбилнинг белидан чиқиб келаётибсан, ўзинг ҳали кимникига бораётибсан? Е Ширвоннинг хони — Қорахон подшонинг қизи—Зулхуморга қайинга бораё-

тибсанми? Ҳали сенинг янгаларинг отингни ушлаб бойларми, ўзингни яхши жойга қўндириб сийларми, остингга пар кўрпа тайларми?¹⁸ Э, эси кетган, Равшанбек, кимникига бораётибсан?» деб ўйлади. «Мен бу отим билан, бу кийимларим билан қаерга бораман?»—«Сен қандай одам?» деса, мен нима дейман? Менинг бу ерда бир танишим бўлмаса, ё бир томирим бўлмаса, бу эл бизларга душман эл бўлса, агар мени таниса, бир фасл ҳам қўймайди. Энди мен бир камбағал, етим бола бўлайин. Бўлмаса, ўз оёғим билан балонинг оғзига келдим», деб Равшанбек отидан тушди. Устидаги жамики шоҳона либосларини чешиб, барини йиғиб, бировига ўраб маҳкам қилиб, Жийронқуш отнинг давирини, юган-ўмилдириқларини йиғиб, маҳкам қилиб, от абзалларини беркитиб, маҳкам бойлаб, устидан айилни, пуштанни маҳкам қилиб тортиб, оғиб тушиб қолмасдай қилиб, Жийронқуш отнинг қўйруғидан бир тол қил юлиб олиб, киссасига солиб, бир кўлга ҳайдаб юборди.

Ана энди ёш бола диркиллаб ўйнаб, пиёда кўчанинг юзи билан сакраб кета берди. Таваккални маҳкам қилиб бораётиб эди, бир тош йўлдан юриб эди, олдидан бир кўча чиқди. Кўча билан бир озроқ юриб эди, бир катта боғ чиқди. Равшанбек қараса, бир катта боғ, ўзи жуда калондимоғ, тўрт ёқнинг девори узун, калта эмас—баравар чоппа-чоқ. Бир ёғи дарахт, бир ёғи олмазор, бир ёғи анжир, бир ёғи анор. Сувга тўла ҳовузлар, теварагида катта-катта чинор, масти хуррам бўлиб юрур товуслар, гул-гул очилган, чақ-чақ учурган, гуллар очилган, барги сочилган. Гуллар экилган, хазон бўлиб остига барги тўкилган. Гуллар шоҳасида булбуллар сайраб, тўти майнага қараб дам тортиб, майна тўтига қараб чақ-чақ учуриб, ғурраклар ғуруллаб, мусичалар ҳу-ҳу тортиб, булбуллар қўниб, зоғлар учиб кўрганнинг баҳрини очиб¹⁹. Равшанбек қараса, нообод—був чиқмаган тошлоқ, харобот ерларида лаълими қушлар: сўпитўрғай, ғазалай, пуччакалонлар, олапопуш, олақарға, қорақарға, олашақшақлар бари йиғилиб, лайлакни созанда қилиб айттириб ётибди. Улар ҳам ўз олдига базми-суҳбат қилиб, кайфини чоғ қилиб ўтири²⁰. Товус хуррамлар қўйруғини чотир қилиб, маст бўлиб айланиб чарх уруб тури²¹.

¹⁸ Ташларми?

¹⁹ Очибди.

²⁰ Ўтирур.

²¹ Турур.

Равшанхон бу боғ деворларига қараса: тик пахтасини ишлаган, деворининг тагини гиштлаган, жуда маҳкам қилиб ташлаган, деворларни ганчлаган; тўғрига кетган расталар, деворларда гулдасталар, жуда ўхшатибди усталар. Кўрган хаста, кўрмаган ҳавасда, гул экилган баланд-пастда, гулни десанг даста-даста, тевараги ёнғоқ, писта, қилган ҳам жуда уста.

Равшанбек бу боғни кўриб, димоғи чоғ бўлиб, гулларнинг иси димоғига уриб, ҳали боққа кирган йўқ, гулларнинг иси, булбулларнинг довуши-оламни бузиб турибди. Шунда Равшанхон айтди: «Бундай боғ ҳар кимга бўла берами? Ё бу боғ бизнинг қайнатамиз—Қорахон подшонинг боғи, ё бўлмаса, бизнинг ёримиз—Зулхуморнинг боғи, бўлмаса бошқа одамга бундай боғ тушиб қолибдими? Албатта, бу боғ одами—хизматкори кўп одамники-да» деб, боғнинг эшигидан кириб, бир катта ҳовузнинг олдига бориб, бир катта супанинг устига чиқиб ўтириб, Зулхумор ёрини, лаби шикорини боғдаги қушлардан сўраб, бир сўз айтиб турур:

Отга миндим авлиёлар бор учун,
Белимни бойладим номус-ор учун.
Баракалла фалакнинг гардишига,
Элдин элга ошдим санам ёр учун.

Ғайри-ғайри жоя келдим, найлайин,
Кун тушмаган соя келдим, найлайин;
Баракалла фалакнинг гардишига,
Бир тилла сароя келдим, найлайин.

Атрофига эккан тоза шамшот, гул,
Шоҳасида сайраб ўтирар булбул:
Одами йўқ обод жойга етишдим,
Қирқ минг туп хурмо бор, қирқ минг туп анжир.

Атрофига қизил гуллар экилган,
Хазон бўп остига барги тўкилган,
Қаторланиб якка михлар кўмилган,
Шосупа устига сувлар сепилган.

Ҳар тарафга тўғри кетган расталар,
Растанинг устида бор гулдасталар,
Ободонли обод жойга етишдим,
Гулдасталар бир-бирига пайвасталар.

Қарайман ичинда йўқдир ҳеч киши,
Кўрганнинг қолмади ақли ҳуши,
Қирқ минг туп хурмо бор, қирқ минг кишмиши;
Одами йўқ обод жойга етишдим.

Мен билмайман, бу боғ кимнинг боғлари,
Кўрганнинг чоғ бўлмасми димоғлари.
Сўрайман сизлардан бўстоннинг қуши,
Булбуллари қўниб, учган зоғлари,
Сайрингга сайр этиб Хумор келдими?
Канизин ияртиб дилбар келдими?

Кўрганнинг қолмайди ақл-ҳушлари,
Ҳар кимга муносиб тенги тўшлари,
Сизлардан сўрайман, жавоб беринглар,
Бўстоннинг маст бўлиб кезган қушлари,
Сайрингга сайр этиб Хумор келдими?
Канизин ияртиб дилбар келдими?

Хусни тошган пари пайкар келдими?
Кўрган ошиқ ўтга ёнар келдими?
Кўкрагида қўша анор келдими?
Равшан кўрса, меҳри қонар келдими?
Бўстонлар, дарахтлар, сендан сўрайман.
Сайрингга сайр этиб Хумор келдими?
Канизин ияртиб дилбар келдими?

Равшанбек боғнинг ичидаги қушлардан ёрени сўраб туриб эди, бир пилла шиқ этиб боғнинг девори очилди. Равшан қараса, бир кампир, қўлида икки мўнди-кўза, келаётибди.

Равшанбек шундай қараса, бир кампир: ўзи қашқа кампир, бу кампирлардан бошқа кампир, билмайман кибди неча ёшга кампир. Бели букрайиб қолган, қулоғи тикрайиб қолган, баччағарнинг тишлари омовдай, сочлари полочдай, манглайдан тарлон очган, икки чеккасининг гўшти қочган, бўйинлари тиришган, ҳамма ери қурушган, ияклари бурушган, кўринган одам билан урушган, агар бошқа одам эринмаса, эринмасдан урушган кампир. Кўзлари ўтдай, манглайи чўтдай, қалласи гов саватдай, қопадиган итдай, балки баҳайбат бойтебатдай кампир. Чақадиган илондай. қари ҳам бўлса қулондай, бўйини сузиб булондай, сувга келаётипти.

Равшанбек буни кўриб, кўргандан ранги ўчиб, тусининг қони қочиб, «ў баччағар, отам айтаганининг ўзи; бу лаънати қайдан келиб қолди?» деб, ёш эмасми, югуриб бир дарахтга чиқиб кетди. Ҳалиги кампир Равшанбек ўтирган супага келиб, уҳ деб ўтириб, кўзасини шу ерга қўйиб, сувга қараса, сувнинг ичида биров турибди. Кампир буни кўриб, дарахтнинг бошига қаради, Равшанбекни кўрди. Равшанбек ичида: «У, баччағар, кўриб қўйди, энди қандай қиламан!»— деб, бола эмасми, кўрқаётир. Шунда кампир Равшанбекнинг қизил гулдай жамолини, камолини кўриб, Равшанбекка қараб: «Сенинг тарзинг бизнинг элга келмайди» деб, сўз сўраб турибди. Равшанбек ҳам кампирни алдаб, жавоб айтиб турибди:

— Тарзингга қарасам, нодон боласан,
Мавж уриб дарёдай тошиб-тўласан,
Сенинг тарзинг бу элларга келмайди,
Сўйлагин, ёш бачча, қайдан бўласан?

— Бу етимлик мени қилди саргардон,
Хизмат қилиб, тилаб ейман парча нон,
Дарбадар етимда ватан нимишлар?
Манзил, макон менда қайда, энажон!

— Қизил гул очилар гунчадан-гунча,
Тоқатим йўқ тағи гул очилгунча,
Гап билмаган нодон ўзинг, ёш бачча,
Сўйлагин, гўдагим, қайдан бўласан?

— Энажон, сўрама қайғу ҳам доғим,
Ғам билан сарғайган гулдай сиёғим,
Бормоққа боғим йўқ, ботмоққа тоғим,
Аслим сўрсанг, беватандан бўламан!

— Рост айтгин, болам, диёринг қайсидир?
Қилиб юрган касби коринг қайсидир?
Подшоҳи номдоринг қайсидир?
Сўйла, нотавоним, қайдан бўласан?

— Мен билмайман маконимни, юртимни,
Қачон мен танийман номард, мардимни,
Кўзғамагин, эна ички дардимни,
Аслим сўрсанг, беватандан бўламан!

— Отанг борми, энанг борми элингда?
Худонинг саноси борми тилингда?
Не учун юрмадинг тенги-хилингда?
Беноми нишоним, қайдан бўласан?

— Ота-эна етим шўрда нимишлар?
Етимларнинг иши — йиғлов, койишлар!
Етимда не қилар тенг билан тўшлар,
Аслим сўрсанг, дарбадардан бўламан!

— Кўзларинг қамбардир, бодом қовоғинг,
Билмайман кўпмикин қайғу ҳам доғинг.
Дарбадарга ўхшамайди сиёгинг,
Мусофир меҳмоним, қайдан бўласан?

— Худойим берибди сини-сумбатни,
Мен не қилай давлати йўқ келбатни?!
Етимларга ҳеч ким қилмас муруватни!
Аслим сўрсанг, дарбадардан бўламан!

— Ургилай, рост айтгин, қайда диёринг?
Элатинг, уруғинг, хешу табаринг?
Ҳали бунда не манзилда қароринг?
Мусофир меҳмоним, қайдан бўласан?

— Тарзимга қарасанг, нодон боламан,
Мен етимман, дарёдай бўп тўламан.
Мен етимман, илиқ сўзнинг гадойи,
Улсизга ул²², қизсизга қиз бўламан.

— Сенинг шавқинг менинг ақлим олади,
Сендай барно қандай етим бўлади?
Бу сўзларинг, болам, рост айт, ҳийлади (р),
Сўйлагин нодоним, қайдан бўласан?

— Қавмим йўқ, энажон, қариндошим йўқ,
Сир айтайин десам, эмчақдошим йўқ,
Бир худодан ўзга ҳеч бир кишим йўқ,
Қувандисиз дарбадардан бўламан.

- Унда кампир шунча кўрди, боланинг сўзи айнамайди; эсдан, ақлдан тўла бола.

²² Уғласизга ўғил.

Кампир Равшанхоннинг қадди-бастига қараб, Равшанбекдан кўнгли тўлиб, ичида айтди: «Бу бола ҳеч вақт дарбадар етим бола эмас. Албатта, бу боланинг ота-энаси бор. Бу бола бир катта ердан чиққан бола-да: ё бир подшонинг боласи, ё бир катта бекнинг боласи, ё бир асилвода, бир оқсуяк эшоннинг боласи, албатта, бу бола безот, ноасил одамнинг боласи эмас» деб, Равшанбекка қараб: «Эса, сен менга ўғил бўл, менинг ўғлим йўқ. Бу боғу бўстонлар меники, ўғлим. Энди сен дарахтдан тушгин, мен билан уйга боргин, мен сени ўғлим дедим, жону дилим дедим, ўлсам меросхўрим дедим» — деб, Равшанбекка бир сўз деди:

Айланай, сен бўлгин боғимда гулим,
Саҳарларда сайрайдиган булбулим,
Айланайин, эна дегин сен мени,
Жону дилим, мен сени дедим улим.

Юргин энди, олиб борай уйима,
Сайр этгизай бўстонима, жойима,
Болам дедим, тушгин энди, фарзандим,
Уйимни кўрсатай сендай тойима.

Ерга тушгин, билла юргин, фарзандим,
Бориб манзилларим кўргин, фарзандим,
Болам дедим, молу дунём сеники,
Энди, болам, даврон сургин, фарзандим.

Юргин энди, айтган сўзим шул бўлар,
Бу энанг худойга ёзган қул бўлар;
Болам дедим, сендай эсли фарзандини,
Улигимга эга сендай ул бўлар.

Юргин, болам, энди уйга борайик,
Не иш бўлса, яратгандан кўрайик.
Ўғлим дедим, сен эна де, жон болам,
Қолган-қутганини сўнгман²³ сўрайик.

Ана Равшанни дарахтдан тушириб олиб, уйга қараб юра берди. Равшанбек момога эргашиб кета берди. Боғдан

²³ С ў н г б и л а н — сўнгра.

чиқди, олдидан бир катта дарвоза келди. Дарвозадан ичкари кириб юра берди, олдидан бир дарвоза чиқди, иккови қаршима-қарши. Ундан ҳам ўтди. Шунинг тўғрисида бир дарвоза чиқди, ундан ҳам ўтди. Шундай қилиб, етти дарвозадан ўтди. Равшанбек кўриб бораётир: бир ҳовлидан униси яхши, ундан униси яхши; ҳар иморатлар, пештоқлар, меҳмонхоналар, иморат устига бир озода жойлар бир-биридан тоза, барига солиниб қилинган андоза; ҳар бир айвон-қайвонлар фалакка юзланади. Равшанбек оғзи очилиб бораётиб эди. Ҳамма дарвозадан ўтиб, сўнгги дарвозадан кириб борди. Қараса, бир ҳовли: деворларни наққош ранглаб ташлаган, ҳовли ўртасида олти якка миҳга олти тулпар от бойланиб турибди: якка миҳни айланиб, олти от ҳам совуб турибди. Эгарлаб, юганлаб, чувурмачалварни устига солиб, тилла қамчини эгарнинг қошига илибди. Олти от ҳам Равшанбекнинг миниб келган Жийронқуш тулпаридан илгари отлар. Равшанбек буни кўриб, ҳуши калламуш бўлиб: «Ўбба баччағар кампир, отам айтган мастоннинг ўзи экан, бўлмаса, бу баччағар кўпқари чопади дебмидинг. Мана бунинг олти эгаси бордир, олтови олти аждаҳордир, бўлмаса, бу кампир отларни нима қилади?!» деб, аста-аста кейин қола берди. Дарвозалардан чиқиб, қочиб кетмоқчи бўлиб эди. Кампир қараса, боласи аста-аста кейин қолаётир. Шунда кампир кўзасини ерга қўйиб, ўғлига қараб бир сўз айтаётир, Равшанбек ҳам унасига жавоб бераётир:

— Тарзингга қарайман, нодон боласан,
Мавж уриб дарёдай тошиб тўласан.
Худони ўртага солган фарзандим,
Сабаб нима кейин-кейин қоласан?

— Ишинг фириб, ҳийла экан сўзларинг,
Юзинг қонсиз, ола экан кўзларинг,
Шу сабабдан кейин қолдим, энажон,
Эна, ёлғон экан айтган сўзларинг!

— Юра бергин, қолма менинг изимдан,
Қонлар оқсин менинг икки кўзимдан.
Ўғлим бўлгин, менинг нодон фарзандим,
Қанча ёлғон топдинг айтган сўзимдан?

— Бу олти от узоқ ҳориб келибди,
Олтисин устига чалвар солибди,
Эна, ёлғон экан айтган сўзларинг,
Оловини олти аждар минибди.

— Болам, менинг олти ўғлим бор эди,
Олови бир олти аждаҳор эди,
Оловидан подшо ҳам кўрқар эди,
Олови ҳам подшойи тождор эди.

Олдида Қорахон шоҳ бекор эди,
Бу шоҳлардан улар эътибор эди.
Фарзандим, ўртанган жоним куйдирма,
Қаторларда гурғураган нор эди.

Қазодан олови бир кунда ўтди,
Орқасидан мен шўрлини йиғлатди,
Болам, менинг олти ўғлим бор эди,
Оловидан сабил қилдим олтотди²⁴.

Қунига отларни қантарголаман²⁵
Қантарлаб устига чалвар соламан,
Оловин шундай қип қўйсам, чирогим,
Олти ўғлим бир кўргандай бўламан.

Кумуш бўлар тарлон қушнинг чагаси,
Ғўла бўлар бедов отнинг тўғаси.
Ерқиним, фарзандим, мени куйдирма.
Бу отларнинг ўзинг бўлгин эгаси.

Равшанбек момонинг сўзларига ишонмай, ҳуркиб-ҳуркиб борди. Кампир Равшанбек ўғлини ичкари киргизиб, олдига нон-сув қўйиб, қорнини тўйғизиб, чой дамлаб бериб, ўғлини эргаштириб чиқиб, ҳовлисидаги борини кўрсатди. Шунда бориб бир томни очди—бари тиллага тўла, ғўлага тўла; бир том найза, бир том қилич, бир том совут, бир том қалқон. Равшанхон қараса, бир подшонинг асбобидан кам эмас. Шунда кампир ўғлини бир томнинг устига чиқариб, бир баланд дарахтни кўрсатди; Равшанбекка айтди: «Э болам, шу кўринган баланд дарахтдан берисига бориб кела бер, ёру жўра бўла бер, бир хилини

²⁴ Олти отни.

²⁵ Қантарга оламан — қантариб қўйман.

эргаштириб келиб, зиёфатлар қила бер, болам. Улар менинг ўзимга қарайди. Шу кўринган дарахтдан бериси катта ўғлимнинг фуқароси эди. Беш ўғлимнинг жойини Қорахон подшо мендан тортиб олиб қўйди. «Катта ўғлимнинг жойи сеники бўлсин», деб менга берган. Уғлим, энди бу юртлар, бу моллар сеники бўлди, ана юра бер»,— деб қўя берди.

Энди Равшанбек, бир кун отланиб чиқиб, бир овулга бориб сепой ўйнади, бир овулга бориб чиллак ўйнаб бора берди-кела берди; шу юртнинг одами билан ёру жўра бўла берди. Неча вақт шу тартиб билан ўтди. Равшанбек билиб олди, шу эл Ширвоннинг бир чети экан, Қорахон подшонинг элига туташ экан.

Равшанбек бир куни табладан бир отни миниб, қидириб, бояги ердан ўтиб кетди. Бир манзил, икки манзил йўл юриб бораётир эди, олдидан бир кампир чиқди. Равшанбек қараса, бир кампир ҳаллослаб келаётипти. Тикан пишган вақти эди, кампир яланг оёқ гижирилатиб тиканни босиб келаётипти. Равшанхон буни кўриб: «Ҳа момо, қаёқдан келаётипсиз?»— деди. Момо ўзи соқов эди, тили калта гулдирган мохов эди, Равшанбекка қараб:— Бозойдан.— деди, Равшанбек:— Момо, бозордан нима олдингиз?— деди.

Кампир айтди: «У, шўйим қуйсин, сен ҳам менга ўхшаган куйганлайдан экансан. Бизнинг ютнинг ясини билмаган; ҳали эшитганинг йўқмиди, Зулхумой ёмон бўпти: яшамағий, шу вақтда йигитлайга қалпоқни ясим қилиб, қалпоқнинг олдини минг танга, ойқасини беш юз тангадан сотади. Менинг бий ўғлим бой эди, гўшгинаси қоққина, уйқугинаси соққина, гапга тушай бошингни еғуй, қайғайин десам ёлғиз, қайғамайин десам ялмовуз; йигит ўлғуй мени кўп куйдуяди, ялчимағуй. Шу, мендан аязлаб, «бий қалпоқ, бий қалпоқ» деб, олти ойдан бейи ошини ичмай ётипти. Мени куйдийди-ку, куйиб қоғуй».

Шунда Равшанбек айтди: «У момо, олиб келаётган қалпоқ қани?»

Кампир, «мана деб қўйнидан чиқариб бериб эди, Равшан қўлига олиб, «шу қалпоққа бизнинг ёр — Зулхуморнинг қўли текканмикин?» деб ёрининг ҳунарини кўриб, офарин, сад офарин, деб қалпоққа қараб бир сўз деди:

Даранинг топмадим излаб элингдан,
Богбон бўлиб узсам тоза гулингдан,

Қалпоқнинг нусхаси гулнинг баргидан,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Сени деб айрилдим Чамбил юртидан,
Қутулмадим айрилиқнинг дардидан,
Қалпоқнинг нусхаси гулнинг баргидан,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Бугун тегди бизга ёрнинг нусхаси,
Қайда экан буни тиккан устаси;
Етар кун бормикин, гапнинг қисқаси,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Сени деб жонимдан кечдим, Хуморжон,
Жудолик кўйига тушдим, Хуморжон,
Ишқингнинг ўтига пишдим, Хуморжон,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Мен куярман, ёрим, сайри чорбоғда,
Сенинг учун куйган Равшан минг доғда,
Ғойибона сўзим айтай овлоқда,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Менинг ёрим тоза қизнинг тозаси,
Сўйласа, гапининг кўпдир мазаси;
Ҳар қалпоғи, кўрсанг, бир қиз баҳоси,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Қачон Равшан кўрар гулдай юзингни,
Ияртиб²⁶ келсанг-чи ҳурдай қизингни,
Бизга қарат ҳур мисолим ўзингни,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Бек Равшан ёнади, ёри билмайди,
Билса ҳам раҳм этмас, кўзга илмайди,
Қалпоғингга гулнинг тарзи келмайди,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Хумор деса, сийна-бағрим тешилар,
Утингга томирлар ипдай ўшилар,

²⁶ Эргаштириб.

Куйган таним қачон сенга қўшилар?
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Мен қачон борарман сенинг қошингга,
Бориб меҳмон бўлсам оппоқ тўшингга,
Зарли рўмол ярашмасми бошингга?
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Юз офарин ҳунарингга, гулингга,
Бек Равшан мусофир сенинг элингга;
Қўлин солса сенинг нозик белингга,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Стинг Хумор, ўзинг Хумор, Хуморсан,
Чир атрофи учбурч исли туморсан,
Ошиқларни кўзинг билан жўмарсан.
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Сендай сулув кезса Ширвон юртида,
Равшан куйса ошиқликнинг ўтига.
Ким чидайди айрилиқнинг дардига.
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Сени деб унутдим ўсган элимни,
Кўйингга сайратиб қизил тилимни,
Таваккал қип, маҳкам бойлаб белимни,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Ошиқларинг кўпдир, мендай куйган йўқ.
Ширин жони чаккасига тейган йўқ.
Ҳеч ким мендай сенга бино қўйган йўқ.
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Мен куярман, ёрим айшу ишратда,
Қирқин қизлар билан базми суҳбатда,
Сенинг учун Равшан қайғу, кулфатда,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Сенинг дардинг олар менинг жонимни,
Эшитсанг нетади йиғлаганимни?
Йиғлатдим ортимда меҳрибонимни,
Ер, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Бек Равшан булбулинг, сен бир гулимсан,
Ширвоннинг элида жону дилимсан,
Сурати ярашган хипча белимсан,
Ёр, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Ким етказар менинг арзи додимни,
Тарк эттим сени деб мамлакатимни,
Унутдим Чамбилдай вилоятимни,
Ёр, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Бугун нусханг тегди, ўзинг ҳам тейгин,
Биздан бошқасини, Хуморжон, қўйгин.
Олдимда ярашар либослар кийгин,
Ёр, айланай, қалпоқ тиккан қўлингдан.

Равшанбек бу сўзларни айтиб эди, у турган кампирнинг кайфи учиб кетди. Кўнглида қалпоғини олиб қочиб кетадигандай бўлиб: «Не балоси келди, ҳа бошингни егуй, сен ҳам менинг ялчимағуй боламга ўхшаган ёмон бола экансан, сен ҳам Хумой деб куйганлайдан экансан. У бий сени доғлаб ўтга куйдийганми? Унинг ошиғи-ўтига кўйганини сўйсанг, сочидан кўп; унинг нимасини сўяйсан. Ул ҳаммани куйдуйди-ку, ҳийси дунё бўлган»— деб, Равшанбекнинг қўлидаги қалпоқни юлиб олиб, ҳайт деб кета берди, бек Равшанга қарамади.

Ана, ишқивозлик ёмон нарса, Равшанбек қалпоқни кўриб, бадани балқиб эриб туриб эди, момо қалпоқни олиб кета берди. Шунда Равшан: «У момо, мунча қичайсан? Қараб тур, менга қалпоқ бозорининг йўлини кўрсат, тўхта, момо, тўхта»— деди. Момо айтди: «Ҳу... шўйли бола экансан: менинг боламдан ҳам беёқим экансан, эсинг бўлса шу ёмонга ошиқ бўлаймидинг, у юитни бузди-ку»— деб дим қарамайди.

Равшанбек: «У момо, қалпоқ бозорининг йўли қаёқда, йўли?»— деди.

— Шу ёққа кета бей, кета бей,— деб ҳайт деб, момо солиб кетди.

Равшан бир алами минг бўлиб, ингичка ўти жўнг бўлиб, «осанг устига посанг, ҳазор устига понсад». Энди Равшанбек белини икки ердан бойлаб, таваккални маҳкам айлаб, ўзига ўзи сўйлаб: «У Равшанбек, сенинг элинг йўқмиди, овларга қўлинг йўқмиди, ўтирсанг-қўнсанг манвилнинг йўқмиди, ўйнасанг-юрсанг тенгу хилинг йўқмиди?»

Э учангдан ургур Равшанбек, ҳали сен нима қилиб юрибсан, ҳали шу юртдан, сен бой бўлиб, мол орттириб кетман деб юрибсанми, мол излаб келибмидинг?» деб ўзига ўзи ўйлаб, хаёли тарлон бўлиб, ўзини ҳар ўйга солиб кетиб бораётир.

Бир-икки қирдан ошди, бир ёлғиз оёқ йўлга тушди. Равшанбек: «Ишинг бўлмасин, бозорнинг йўли шу чиқар. шу йўл бизни тўғри қалпоқ бозорига олиб борар», деб бораётиб эди, олдидан бир қир чиқди. Равшанбек отини ҳайдаб, йўртиб, дўнгнинг устига чиқиб қараса, бир тўп, бари ўзидай ёш, хушрўй, қаламқош бола, барининг қўлида бир лаганча тилласи бор, яхши от остида, бир тепанинг устида, тилласи қўлида қатор бўлиб — саф тортиб, отнинг бошини баробар қилиб, осмонга қараб турибди. Равшанбек буларнинг бу ишига ҳайрон қолиб, бу ҳам шуларнинг қараган ёғига қараб осмонга тиклайди, ҳеч нима кўринмайди. Жуда кўп қаради. Ҳеч нима кўринмагандан сўнг: «Анови турган болалардан сўрайин, агар шунинг маъносини билмай кетсам бўлмас», деб отининг бошини буриб, ҳаққайиб туриб, шу болалардан сўз сўради: «Эй! Нимага ҳамманг осмонга тиклаб қарайсан, гаплашмайсан, бир-биринга индамайсан, кўрганингни айтмайсан, нимага қарайсизлар, жўралар?!» У болалар индамади. Равшан бақририб: «Эй! Бир одам бир одамдан гап сўраса, ўлиб қолмаса — жони бўлса, жавоб беради-да. Эй, ҳаромилар, падарингга пўстак, эшаклар, дим индамайсизлар, тилларинг йўқми? Кўзинг у ёқда бўлса, оғзинг ҳам бандми, баччағар?»— деб қаҳри келиб, бир сўз деб турибди:

«Алиф» ўтиб «лом» ёзилар «мим» билан,
Бир-бирингга гап қотасан им билан,
Баринг бирдай тиклаб қараб осмонга,
Осмонда савдо қиласан ким билан?

Ҳар ким ҳам ўйнайди, кулар тенг билан,
Сени кўрган ўтиб кетар ғам билан.
Барингнинг қўлингга пулинг, баччағар,
Осмонда савдо қиласизлар ким билан?

Баринг гўдак ҳали, нодон боласан,
Ҳар иш қилсанг, дим пишмаган чаласан,
Барингнинг қўлингга пулинг, баччағар,
Осмонда ким билан савдо қиласан?

Мен сўрасам, гапирмайсан, имлайсан?
Тилинг йўқми, гапирмайсан, гинглайсан?
Довушинг чиқармай баринг гуниг бўлиб,
Ҳаромилар, мунча ўзинг дамлайсан?

Қўлингда тилланг бор, яхши от остингда²⁷,
Сирингни менга айт, не бор қасдингда?
Мен гапирсам, гапиролмай имлайсан?
Баринг тиклаб, не бор кўкнинг устинда?

Менга айтгин, мен ҳам тиклаб қарайин,
Яхши бўлса қабатингга борайин,
Осмонда ким билан савдо қиласан?
Ҳарами, айтсанг-чи, мен ҳам кўрайин!

Сен жавоб бермайсан, мен гап сўрайман,
Мен ҳам сендай осмонларга қарайман.
Менга айтгин, мен ҳам билай, гўдаклар,
Қизиқ бўлса, қабатингга борайин.

Еш баччалар, ўз элингга тўрасан,
Улмасанг, дунёда даврон сурасан.
Ҳамманг бирдай тиклаб қараб осмонга,
Менга ҳам айтинглар, нима кўрасан?

Бедов минсам, ёл-кокилин тарайман,
Мен ҳам сендай баландларга қарайман.
Осмонда ким билан савдо қиласан?
Осмонларга қараганинг сўрайман!

Мен йиғлайман ёлғизликда зор-зор,
Душманининг элида бўлмай хор-зор,
Ҳамманг бирдай тиклаб туриб қарайсан,
Жон жўралар, бу осмонда нима бор?!

Равшанбекнинг бу сўзини эшитиб, у болаларнинг ичидан бирови айтди: «Бу қандай ўзбак эди, бу баччагаар жуда кўп бақира берди, жуда аҳмоқ баччагаар экан. Индамайгина кета берса-чи! Вағирлагани-вағирлаган. Шовқинчил экан-ку. Бизларни томошадан қолдирди»,— деб сўки-

²⁷ Достон қуйланганда вази талаби билан «яшот» шаклида та-лаффуз этилади.

на берди. Шу вақт, у болаларнинг бирови кўзи баландда, Равшанбекка жавоб бериб: «У, ўзбак! Кета берсангчи, бу гапларни сенга ким қўйибди?»— деб, бир сўз деди:

Юрган йўлим бўтакўзли жўнағар,
Найза тегса, оқ бадандан қон оқар.
Ҳар ким бўлсанг, кет йўлингдан қолмагин,
Бизлар билан ишинг нима, баччағар...

Хабаринг йўқ сенинг соғу сўлингдан,
Лопу лоп сўз чиқар сенинг тилингдан;
Бизлар билан не ишинг бор, баччағар,
Кета бер йўловчи, қолма йўлингдан!

Ким айтди, бизлардан шунини сўрагин?
Қандай нодон сенга берди дарагин?
Бир лаганча тилланг бўлса, сен келиб,
Бизлардай бўп, ундан кейин қарагин!

Сен ўзбак экансан юрган саҳройи,
Ҳар ерда вағирлаб юрган ҳар жойи,
Бир лаганча тилла олиб қўлингга,
Ундан сўнг бизларман бўл-да ҳамройи!

Кета бер-кета бер, ўзбак, кета бер,
Тўхтаб турма, вағирламай ўта бер.
Сен ҳам келиб қарайсанми ўларман,
Бозор бориб, ўтинингни сота бер!...

Сенинг юрган еринг адир ўрама?²⁸
Олди ўр келганда отни урама?²⁹
Кета бер, йўловчи, йўлдан қолмагин,
Бепул келиб, бизлардан гап сўрама!

Бизлар, дўстим, ўйнамаймиз, кулмаймиз,
Шу қарашдан бошқа ишни қилмаймиз,
Кета бер, йўловчи, йўлдан қолмагин.
Бизлар сенинг сўэларингни билмаймиз.

Бақирмай кет, бақирмай кет, бақирмай,
Биздан сўз сўрамай, ўткин чақирмай,

²⁸ У р и м и?— баландликми?

²⁹ Урадимми?

Кета бер, йўловчи, йўлдан қолмагин,
Ута бер, ҳарамни, бизга гапирмай!

Сенинг кўнглинг бу гапларман хуш эмас,
Ўзбакка бизлар тенгу тўш эмас.
Кета бер, йўловчи, йўлдан қолмагин,
Қарама, бу камбағалнинг иши эмас.

Бу йигитлар ноилождан тўп бўлди,
Кўп сўзладим, менинг сўзим кўп бўлди.
- Қарамайин кета бергин орқангга,
Текин кўриб айтма, дўстим, муфт бўлди.

Жон жўра, кета бер, қайтиб келмагин,
Йўловчисан, жўра, йўлдан қолмагин.
Ҳар ким бўлсанг, кет, йўлингдан қолмагин,
Сўз сўраб аламим виёд қилмагин!

Қулоқ солгин алвон-алвон сўзларга,
Йўловчи, таассуб қилма бизларга,
Йўловчи, кета бер, йўлдан қолмагин,
Бу савдони ким қўйибди сизларга!

Поралаб, поралаб гўшинг ўсилар,
Қочмоққа қўймаслар, йўлинг тўсилар,
Йўловчи, таассуб қилма бизларга,
Бизларга қўшилма, бошинг кесилар!

Тоза гулсан, офтоб тегиб сўлмагин,
Кета бергин, ўзбак, йўлдан қолмагин,
Бизларга қўшилма, бошинг кесилар,
Армон билан, ҳасрат билан ўлмагин!

Ана энди Равшанбек полвон уларнинг бу сўзини эшитиб, шердай ҳурпайиб, йўлбарсдай чирпиниб, қопландай жимийиб, хезланиб-тезланиб, қаҳри келиб, аждаҳор илондай заҳри келиб, баҳодирликлари уйғониб, ўтдай ёниб, оловдай қобиниб, бир қути гугуртдай бўлиб, ўт олиб кетгандай бўлди. Ўзи ўзига айтди: «Ҳе аттанг, мусофирчилик иш эмас ёкан, ҳе аттанг. Келе, бугун ниндамай ўтиб кетайин, эртага анов олти отнинг бировини

миниб келайин, йўлларда елайин, буларнинг барининг бўйнини қийиб, оғзи-бурнини қумга тўлдириб кетмасамми» деб, йўртиб қирнинг устига чиқди.

Равшанбек қараса, бир қари чол бечора бир қўйнинг калласини олибди, тўрт почасини белига суқиб, қорнини бир қўлига, ўпка-юракни бир қўлига олиб, калланинг бир қулоғидан тишлаб олиб келаётипти. Шунда Равшанбек: «Ў бобо, қасқдан келаётибсиз?»— деди.

Шунда бобо бечора қараб туриб, оғиздан каллани ерга қўйиб: «Э боламай, менга ташвиш бердинг-ку!»— деди.

Равшанбек: «Бобо, мен бозорнинг йўлини тополмай юрибман, шунинг учун сизга ташвиш бердим, бобо; бозор яқинми?»— деди.

Бобо айтди: «Бозор яқин, мана келдинг, ярим тош қолди-да, энди манов қирга чиқсанг, Қорахон подшонинг қизи Зулхумор ойимнинг кўшки кўринади, болам. Ў болам, сен бу ернинг расм-русмини билмайдиган болага ўхшайсан. Болам, энди мени йўлдан қолдирдинг-ку, шундай ҳам бўлса беш-олти оғиз сўзни сенга айтиб бериб кетайин, сен билмаган бола-да, сенга яхши бўлади. Бу ерлар Қорахон подшога қарайди, Ширвонга тобе. Қорахон подшонинг Зулхумор деган бир қизи бор, ўғли ҳам шу, қизи ҳам шу, бундан бошқа боласи йўқ, шу қиздан бошқа кўзининг оқ-қораси йўқ. Энди, болам, подшоликда эрка ўсган чопсон зўр қиз-да, шу ердан бир баланд кўшк қилиб, теварагини ўхшатиб, пишиқ ғишт билан иморатлар қилиб, отасидан сўраб олиб, бозор юргизиб қўйибди. Бугунги бозор Зулхумор қизнинг бозори. Ҳар бозор куни бўлса, Зулхумор бетига ниқоб тортмайди, бетини очиб ўтиради. Зулхумор шу вақт йигитларга қалпоқ расм қилди, ҳали Зулхуморнинг қалпоғининг олдини минг танга, орқасини беш юз тангадан сотади. Шу бугун бозор куни, бизнинг элнинг бойваччалари, бекваччалари қўлига бир лаъли тилла олиб, «юз кўрим» деб, Зулхумор ойна бир баланд ерга чиқиб томоша қилади. Қўй-чи, ўғлим, гап пули борники. Ҳали Зулхумор ғайрат қилаётган эмиш: «Шу бозорни жуда катта бозор қиламан, жуда обод қиламан», дер эмиш. Обод қилса қилади-да, подшонинг бир қизи бўлса, нима қиламан деса, қилади».

Ана Равшанбек энди билди, йўлда лаган ушлаб, осмонга қараб турганлар Зулхуморга қараб турган экан. Бобосидан бу сўзларини эшитиб, билиб олди. Шу йўл билан

гини чу деб йўртиб, қирга чиқди, сойга тушди, қирга иқди, бозорнинг устидан бориб қолди. Қараса, бир ичкина бозор экан, одам гижиллаб ётипти.

Равшанбек бозорнинг устидан келиб қолиб, «ёрим булхуморжонни кўраман» деб, димоғи чоғ бўлиб, вақти уш бўлиб, бозордаги одамларга қараб, бир сўз айтиб урибди:

Узоқдан келаётибман,
Ғамнинг лойига ботибман,
Э ёронлар, биродарлар, биродарлар!
Мен ёримни йўқотибман.
Э ёронлар, биродарлар, халойиқ!
Мен ёримдан адашибман.

Сўз айтарман майин-майин,
Ақли борлар қилар фаҳим.
Э ёронлар, биродарлар!
Излаб ёрим тополмайин,
Юрак-бағрим бўлган қабоб,
Изларини қилсам тавоф,
Мен ёримдан адашганман, халойиқ!
Йўлга солсанг, катта савоб.

Боғлардан терган бодомлар,
Ёрсиз менга дойим ғамлар,
Мен ёримдан адашибман, халойиқ!
Бозордаги кўп одамлар!

Қайда бўлар ёр макони?
Отидир Хумор, макони?
Ман-ку йўлдан адашганман, ёронлар,
Дўстлар, йўлга солинг мани.

Элда даврон сурган борми?
Уз давриман юрган борми?
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ёр дарагин берган борми?
Тоблаб зулфин ўрган борми?
Ёрман суҳбат қурган борми?
Ёки биоза юрган борми?

Богидан гул терган борми?
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ёр дарагин берган борми?

Бирга бўл ўтирган борми?
Базмига кетирган борми?
Кенгашин битирган борми?
Ҳисобин йитирган борми?
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ёр дарагин берган борми?

Ваъдасида турган борми?
Қайтиб, худой урган борми?
Суҳбатига борган борми?
Унга сирин ёрган борми?
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ёр дарагин берган борми?

Э ёронлар, ҳай ёронлар,
Ҳаммангиз менга қаранглар,
«Ёринг ким?»— денг-да, сўранглар
Менинг кунимга яранглар!
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ёр дарагин берган борми?

Менинг ёрим қиз болами?
Кўп аччиғи тез болами?
Кўзлари юлдуз болами?
Қошлари қундуз болами?
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ёр дарагин берган борми?
Лаблари қирмиз болами?
Узи ширин сўз болами?
Узи нодон бўз болами?
Узи жоду кўз болами?
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ёр дарагин берган борми?

Менинг ёрим ой болади,
Минг қўйлидай бой болади.
Жуда хотамтой болади,
Шакли қарчиғай болади,

Ҳуркак асов той болади...
Кўп ўзи бежой³⁰ болади,
Ўткир, лочиндай болади.
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ёр дарагин берган борми?

Менинг ёрим ёрнинг ёри,
Абасдир куйганнинг бари,
Кўп ошиқлар интизори,
Кўзи жоду, қош-ханжари,
Жонни тешар киприклари,
Тенг бўлолмас ҳуру пари,
Балки жаннатнинг ҳурлари.
Унга шайдо элнинг бари,
Йигит тува³¹ қаррилари,
Бойлар тува қашшоқлари.
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ёр дарагин берган борми?

Мажнун қилди бора-бора,
Ошиқ бўлса недир чора?
Бир куйгур қилди овора,
Топмадим мен бахти қора.
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ёр дарагин берган борми?

Қаники топилса ёрим,
Тасаддуқдир ҳарна борим.
Қаламқош, кўзи хуморим.
Кўрмасдан кетди мадорим.
Менинг шунда ихтиёрим,
Дунёда йўқдир хабарим,
Олганди сабру қарорим.
Бизнинг ёрдан кўрган борми, халойиқ?!
Ёр дарагин берган борми?

Мен излаб келдим изидан,
Сўрсам лаби қирмизидан,
Суюлдим қора кўзидан,

³⁰ Бежо.

³¹ Тугур, тугул.

Тирилдим ширин сўзидан,
Сўрасам шунинг ўзидан,
Билмам қай шоҳнинг қизидан.
Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ер дарагин берган борми?

Ёримни кўрсам деб келдим,
Бир дам ўлтирсам деб келдим.

Лаъли шакар лабларидан,
Сўр деса, сўрсам деб келдим.

Шундай асов тойдай ёрни
Қўлга келтирсам деб келдим.

Ошиқлигим шу барнога
Энди билдирсам деб келдим.

Элдан ўзган чин сулувни
Ишқип илдирсам деб келдим.

Излаб юрган сарвинозни
Отга миндирсам деб келдим.

Айтганима кўнмаса-чи,
Алдаб кўндирсам деб келдим.

Хуркак ёрнинг қалъасини
Уриб синдирсам деб келдим.

Бизнинг ёрдан кўрган борми?
Ер дарагин берган борми?

Паст-пастгина паст кўчалар,
Ҳолин билмас бир нечалар,
Бедов минган бойваччалар,
Бойваччалар, бекваччалар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Ошиқнинг шавқи кечалар,
Маъшуқни топса мучалар.
Тополмай юрган нечалар,
Кўчада ҳинди баҷчалар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Дардига топмай даволар,
Ғамман меҳнат ҳаволар,
Эшак ҳайдаган боболар,
Қалава сотган момолар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Бозор келган бозорчилар,
Йўлни кезган гузарчилар,
Тинмай элни кезарчилар,
Жўн савдони бузарчилар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Бозорга келган одамлар,
Боғлардан терган бодомлар.
Пиёда йўлни қадамлар,
Ҳориган қарри надамлар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Отин чопган маст болалар,
Ўз тенгиман дўст болалар,
Иши гаров, бас болалар,
Полвон, найзадаст болалар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Бозор келиб йиғилганлар,
Совда дейишиб уюлганлар,
Қўй-серкалар — сўйилганлар.
Қалпоқ бозори қайсиди?

Мардикорлик — иш бозори,
Ўян бозор, мис бозори,
Манов пишиқ гишт бозори,
Қассоб бозор — гўш бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Чангиб ётган ун бозори,
Қўқиб ётган жун бозори,
Анов мурсак, тўн бозори.
Пичоқ бозор, қин бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Қалла сотган қаллапазлар.
Нағмагар нағмасин созлар,

Шоирлар бўтадай бўзлар,
Йўлни билмай келган бизлар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Хунармандлар ҳунарилар,
Ўз ишига жўнарилар,
Нашавандлар, кўкнорилар.
Чойман сувнинг қанорилар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Уйинчилар, дарвозлари,
Шоири хушовозлари,
Йиғилган кўпу озлари,
Шоир қўлида созлари,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Қонда турган кўмир бозор,
Анфв пўлат, темир бозор,
Совданг кўп бўп, семир бозор,
Менга қеп, хабар бер бозор,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Бозор билан қар шаҳарлар,
Соп бенаво, дарбадарлар,
Масхарабоз боҳунарлар,
Бенаволар, мўътабарлар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Ишчи бўлган қамбағаллар,
Савдо-сотиққа дағаллар,
Гап топмай сўзни мақоллар,
Йигитлари, оқсоқоллар,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Анови қовун бозори,
Боққоллик, совун бозори,
Саллоҳ сотиб калла-поча,
Қассобга товун бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Четда турган қўй бозори,
Йилқи бозор, той бозори,
Қурт билан сармой³², бозори,

³² Сарй мой, сариг мой.

Қоғоздағи чой бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Анови пода бозори,
Болор ҳам хода бозори.
Пахта, уада бозори,
Баланд тепада бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Шишада ароқ бозори,
Харроти тароқ бозори,
Мойчимап чироқ бозори,
Чарх билан ўроқ бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

У четда туя бозори,
Қимизга бия бозори,
Ранг-бўёв, куя бозори,
Савдони уй-а бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Оптовалар, мис бозори,
Беда бозор, хас бозори,
Кади бозор, нос бозори,
Моххов бозор, пес бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Қовунман пўчоқ бозори,
Темирман ўчоқ бозори,
Рўмолман сочоқ бозори,
Атторлик-мунчоқ бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Бўз билан алак бозори,
Атторда элак бозори,
Ранг-бўёв лок бозори,
Паранжи, желак бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Бугдой ҳам арпа бозори,
Пахтали кўрпа бозори,
Қўй тери — сурпа бозори,
Серсавдо турпа бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Понвойликман нон бозори,
Нонлари сон-сон бозори,
Паранжиман тўн бозори,
Уровлари сим бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Анови қимиз бозори,
Мановиси муз бозори,
Ориқ ҳам семиз бозори,
Қопдагилар туз бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?
Қаерда қалпоқ бозори?
Қозиқда телпак бозори,
Қатлама-чалпак бозори,
Тупак ҳам баргак бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Анови тари³³ бозори,
Лўк билан нори бозори,
Муз билан қори бозори,
Турганнинг бари бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Эчки бозор, тана бозор,
Сен изласанг, ана бозор,
Новвос-жувона бозор,
Маддоҳ — девона бозор,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Қадидаги мой бозори,
Дўнгдагилар қўй бозори,
Қоғоздаги чой бозори,
Баланд бозор, ўй бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

Сабзиман пиёз бозори,
Назирман ниёз бозори,
Қанча кўпу оз бозори,
Совда билан соз бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?

³³ Тариқ.

Эчки ҳам улоқ бозори,
Телпак ҳам тумоқ бозори,
Кавоб, қовурдоқ бозори,
Нася эмас, нақ³⁴ бозори,
Қалпоқ бозори қайсиди?
Қалпоқ бозори қайсиди?

Равшанбек маст бўлиб, «қалпоқ бозори қаерда» деб, бақриб бораётир эди. Шу ерда бир нашаванд туриб эди, кайфи учиб кетди. Равшанбекка қараб айтди: «Эй ўзбак! Мунча бақирасан, кайф деган нарсадан қолмади-ку! Сен ўзинг бурун ҳам ҳеч бозорга борибмидинг, илгари бозорни кўрибмидинг? Анов чангиб ётган ун бозори, нариги қўқиб ётган жун бозори, ҳў анов, катта дўкон тўн бозори, нариги турган пичоқ билан қин бозори, ундан ўтсанг, телпак бозори, ундан ўтдинг қалпоқ бозори-да, юртни буэдинг-ку!»— деётир.

Равшанхон бозорни оралаб ўтди, қалпоқ бозорига етди. Қараса, қирқ зиналик кўшкнинг устида Зулхумор ойим канизлари билан қалпоқ сотиб турибди. Зулхумор бетидан ниқобини олиб, кўп канизлар ўртага олиб турибди. Равшанбек Зулхуморнинг жамолини, нав дарахт камолини кўриб, томоша қилди. Равшанбек қараса, Зулхуморнинг камоли, ойдаи жамоли, оқ юзида холи, янги тўлган ойдаи икки қоши ҳилоли. Равшанбек зеҳнини қўйиб қараса, ясанган ҳурдай, тишлари дурдай, кўзлари юлдуздай, қошлари қундуздай, лаблари қирмиздай, оғизлари ўймоқдай, лаблари қаймоқдай, икки юзи ойдаи, тарлон-қарчиғай — учадиган қушдай, муҳрланган қоғоздай ялт-юлт этиб ўтирибди. Зулхуморойнинг бу ёғида тўқсон беш, бу ёғида тўқсон беш — ўн кам икки юз кокли бор, бир ёғини тилла сувига ботирган, бир ёғини кумуш сувига ботирган, тонг шамолига қотирган. Жамоли чилланинг қоридай тинжираб, ялтираб ўтири³⁵. Ана, Зулхуморнинг кўзи жовдираб, зулфи шовдираб, зулфининг шуъласи бетига урса, ярқ-юрқ этиб, бетининг шуъласи зулфига урса, яшин тушгандай бўлиб ўтири. Равшанбек қараса, мусича, сўпитўрғай, ғазалай, симча қушлар Зулхуморнинг жамоли жилвасига чидамай, баланд қуйилиб келиб, эғнига, киптига тегиб-тегиб, учиб бораётипти.

³⁴ Нақд.

³⁵ Утирибди.

Равшанбек Зулхуморойни бу шаъну шавкатда кўриб, юз жону дил билан ишқивоз бўлиб, юз жону дил билан харидор бўлиб, қараб қолди. Қанча ёш барно канизлар ўртага олиб ўтирибди. Урта яшар бўлайин деган каниздан, қартайган — кўҳна-солтоб канизлар паст тушиб қалпоқ сотиб турибди. Равшанбек қизларни бундай кўргандан сўнг икки қулоғи битиб, ҳисоби йитиб, оғзи очидиб — анқайиб, нима қиларини билмай, эси кетиб қолди. Шу вақтда одам уймалашиб — тўдалашиб турибди.

Равшанбек, чу деб, отни бир қамчи уриб, ўртага кириб борди. Баланд қараса, Зулхуморнинг бетининг шуъласи ойнани кунга тутгандай ярқ-юрқ этиб ерга ураётинди. Буни кўриб Равшанбек масти беихтиёр бўлиб, икки қўлини кўтариб, бўлғаб, оёқни узангига тираб, баландга қараб бақириб, қизларни чақириб бир сўз айтади:

Куйган алвон-алвон сўзлар,
Айрилган бир-бирин излар,
Кўшқида ўтирган қизлар,
Баринг бирдай ботамизлар,
Туринглар, Чамбил кетамиз, ўлгурлар,
Журинглар, Чамбил кетамиз!

Ширвон элнинг барнолари,
Сулувларнинг подшолари,
Йигитларнинг дилхоҳлари,
Ювлари меҳру моҳлари,
Журинглар, Чамбил кетамиз, куйгурлар,
Туринглар, Чамбил кетамиз!

Баринг кўшқидан туринглар,
Бир-бирингман хўшлашинглар,
Қадрдонинг эргашинглар,
Бизнинг отга мингашинглар,
Журинглар, Чамбил кетамиз, санамлар,
Туринглар, Чамбил кетамиз!

Энди даврон Чамбилбелда,
Турманг, қизлар, Ширвон элда,
Булбулнинг макони гулда,
Ҳар ким бўлса, сизга қул-да.
Туринглар, Чамбил кетамиз,
Журинглар, Чамбил кетамиз!

Турган Ширвоннинг қизлари,
Сайланган жоду кўзлари,
Бу элнинг ботамизлари,
Бизнинг ёрнинг канизлари,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туриглар, Чамбил кетамиз!

Қизнинг гавҳар поралари,
Одам кўрса моролари.
Бизнинг ёрнинг жўралари,
Бир-биридан саралари,
Туриглар, Чамбил кетамиз, ўлгурлар.
Журинглар, Чамбил кетамиз!

Унда ҳам бор кўшқу айвон,
Зарварақли олтин кайвон,
Зиёдонлар алвон-алвон,
Чамбилбелда бўлсин даврон,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туриглар, Чамбил кетамиз!

Ширвоң элнинг сулувлар,
Қўйни иссиқ — жилувлари⁸⁶,
Юртдан ўзган билувлари,
Яхши бориб келувлари,
Журинглар, Чамбил кетамиз!
Туриглар, Чамбил кетамиз!

Ана қизлар, ана қизлар,
Ўзи вазир, доно қизлар,
Сўзлари афсона қизлар,
Кўлда суқсур-сўна қизлар,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туриглар, Чамбил кетамиз!

Зулфин тоблаб ўрган қизлар,
Элда даврон сурган қизлар,
Каптардай бўп юрган қизлар,
Қалпоқ сотиб турган қизлар,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туриглар, Чамбил кетамиз!

⁸⁶ Илқ.

Зарли рўмол ўрашганлар,
Урагани ярашганлар,
Қиялашиб қарашганлар,
Бир-бириман талашганлар,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туринглар, Чамбил кетамиз!

Ширвон элнинг узуклари,
Қўлда тилла юзуклари,
Қизнинг кўзи сузуклари,
Ингичка бел-нозиклари,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туринглар, Чамбил кетамиз!

Эй, қизлар, қизнинг барноси,
Сизлар сулувнинг пошшоси,
Сизлар йигитнинг нашъаси,
Ошиқларнинг андишаси,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туринглар, Чамбил кетамиз!

Сиз Ширвоннинг қаламқоши,
Ширвон элининг маҳваши,
Бизнинг ёрнинг тенги-туши,
Сизлар Хуморнинг йўлдоши,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туринглар, Чамбил кетамиз!

Тинмасдан излаб сизларни,
Янги мен топдим қизларни,
Ияртгин, Хумор, канизларни,
Бунча куйдирма бизларни,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туринглар, Чамбил кетамиз!

Ўтириб, туришган қизлар,
Урушиб, юлишган қизлар,
Чарчамай олишган қизлар,
Қақирлаб кулишган қизлар,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туринглар, Чамбил кетамиз!

Чақ-чаққина чаққон қизлар,
Маожон кумуш таккан кизлар.

Йигитларга ёққан қизлар,
Доим ўзин боққан қизлар,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туринглар, Чамбил кетамиз!

Қиё қоши ханжар қизлар,
Киприк билан санчар қизлар,
Йигитларни янчар қизлар,
Борсанг, қўйини очар қизлар,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туринглар, Чамбил кетамиз!

Рўмоллари зарли қизлар,
Сатта товус парли қизлар,
Лаби қирмиз, шакарли қизлар,
Бўйни тўла зарли қизлар,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туринглар, Чамбил кетамиз!

Канизлар, етинг додима,
Келиб мингашинг отима.
Опкетай вилоятима,
Шунда етай мақсадима,
Журинглар, Чамбил кетамиз,
Туринглар, Чамбил кетамиз!

Равшанбек баландга қараб, оёқни узангига тираб,
«Бизнинг билан қайсинг қўшилиб борасан» деб, қизлардан сўраб, бир қўлини кўтариб булғаб, ҳа деб чақира берди: «Келинлар-чи, келинлар, дарров-тезроқ бўлинглар! Ҳа, жувонмарг ўлгурлар, яшамагурлар, тез бўлинглар, дарров келинлар!»

Унда ҳамма қизлар ҳайрон қолиб кулаётир, ҳаммаси мазах-калака қилаётир. «Хў-хў», дейишиб қараётир. «Нега ундай қилади», деб бир-биридан сўраётир. Шу вақтда Зулхумор ойим, хулқи-хўйи мулойим: «Хў қизлар, ўтирган канизлар, шу турган соҳиби тамизлар! Бу қизик бўлди, бу нима гап бўлди. Еронлар, мени бир кўрган йигитлар бир лаъли тилла бериб юз кўрувга деб, ўлиб кўролмайд юри. Манави ўзидан-ўзи, ҳа деб чақириб, «тез бўлчи, тез бўл, кўшкдан тушинглар, бизнинг отга мингашинглар, бировинг-бировинг билан хўшлашинлар, бир хилларинг пиёда йиқилиб, суриниб эргашинглар, йўлда етолмай

пишнашинглар», деб айтанаси чиқаётир. Вой, бўй, бети қора; бу нима деган гап эди»,— деди.

Шунда бир каниз айтди: «Э, бувишим, бунинг юзи қурсин, гапирган сўзи қурсин, балки бу тентакнинг ўзи қурсин. Бу тентак. Бунинг остидаги оти ўзиники эмас; бировнинг отини тилаб олиб миниб келган. Бозорга келгандан кейин бу кўшкнинг остига келган, бу канизларни кўриб, баландга қараб сизни кўриб, бунча қизни кўриб, бу яшамагур қутираётир, тентаклиги авж уриб. Тентакнинг касалида, қизил кийганини кўрса қутиради. Бу ёлчимагур тентак экан. Вой-бўй, бети қора, уялмаган, бошингни егур»,— дейиша бердилар.

Шунда Равшан баландга қараб маст бўлиб: «Тушчи-туш! Кел, ҳа кел! Бўл, ҳа бўл!»— деётир, қўлини булғаётир, отини депсиб тепинаётир. Тентакликнинг ҳам баъзи ерларга нафи тегади экан, бу тентак деб, ҳеч ким индамади, юз кўрим ҳам бер демади; Равшанбек шу ерда қип-қизил тентакка чиқиб қолди.

Равшанбек шу тургандан туриб қолди. Баландга қараб, қўлини булғалаб, қизларни чақириб: «Тушинглар, бизнинг отга мингашинглар!» деб дабдаба қилиб тура берди. Шу турганда кун ботиб, бозор тарқаб кетиб, кўшкдан қизлар ҳам тушиб кетди. Бозорда бир одам ҳам қолмади. Равшанбек баландга қараб, ҳали ҳам қўлини булғаб: «Тушчи-туш, бўл, ҳа бўл!» деб турибди. Бир пилла Равшанбек ҳушига келиб қараса, қоронғи бўлиб қолибди, бозор тарқаб кетибди, қизлар тушиб кетибди, Равшанбекнинг ўзи қолибди. Ҳеч ким йўқ.

Равшанбекнинг бир ишқи минг бўлиб, жунуни кўпайиб, ишқи зўрлаб, нима қиларини билмай, ўзидан бошқа одам йўқ, қизларни «Қаёқдан тушиб кетди», деб сўраб юрибди, қизларни қараб юрибди. Қўли булғалов билан толиб қолибди, ўзи ҳориб қолибди, ўйласа тоза қип-қизил тентак бўлиб қолибди.

У ёқ-бу ёққа қараб, қизларнинг қаёққа кетганини билмай, бир дарди минг бўлиб, ичи ғамга тўлиб, илондай тўлғаниб, оловдай тутаниб, Зулхуморнинг ўтига ёниб, нима қиларини билмай, келган йўли билан кела берди. Наяки тортган одамдай гунг-гаранг бўлиб, қулоғига гап кирмай, икки кўзи қизариб, не пиллаларда уйига келди. Отидан тушиб, отини бойлаб уйига кирди.

Шунда кампир энаси: «Э болам, бугун кечга қолдинг, нега ундай қилдинг?»— деб сўраётир, у ер-бу ерини қа-

раётир, у ёқ-бу ёғини кўраётир. Равшанбек айтди: «Э ана, менинг бугун кечга қолганим; бир дўстим учта-тўртта меҳмони бор экан, уларни зиёфатга айтган экан, мени ҳам тўхтайсан деб қўймади, шундай қилиб, кечга қолдим»,— деб энасининг кўнглига тасалли бериб, алдади.

Энаси Равшанбекнинг жойини солиб бериб, ухлагали жойига ўтиб ётди. Боланинг уйқуси қаёқдан келсин, бола-ни илон, чаён чаққандай Зулхуморнинг ишқи куйдириб бораётипти. Уҳ дейди бўлмади, уйқу келмайди, ётолмай типирлаб, қашиниб, қичиниб, ухлаёлмай, ошиб-тушиб гоҳ бу ёғи билан, гоҳ у ёғи билан типирлаб ётиб эди. Бир пилла уҳ деб далага чиқди. Боланинг кўзига даланинг шуъласи баланд кўринди. Томнинг устига чиқиб қараса, катта йўл билан бояги кўшқда кўринган қизлар, қанча канизлар келаётир. Равшанбек буни кўриб, «ишинг бўлмасин, топиб олдим», деб димоғи чоғ бўлиб турди. Шундай қараса, икки юзча сатта бўз бола, катта ходаларнинг учи-га катта чопонни бойлаб, мойга ботириб, машъал қилиб ёқиб, кўтариб келаётипти, Қоронғида ҳамма ерни кундуздай ёруғ қилиб ўта берди. Буларнинг орқасидан уч юзта қизлар ўйнашиб, бир-бирови билан олишиб, бир-бировининг бўйнига қўл солишиб, бариси бирдай, биҳиштдаги ҳурдай бўлиб, ўйнаб кулишиб, бир-бирини мушк-анбар, собунлар билан уришиб ўта берди. Буларнинг орқасидан бояги кўшқда кўрган хоссаки канизлар билан Зулхумор ойим ўтиб кетиб бораётипти. Араваларга минган, яхши кийимлар кийинган сатта семиз хом қизлар кийимларини кўтаролмай ийинган, этакбоши йиғинган. Ана шундай ётиб бир замзама билан ўтдилар. Буни бек Равшан кўриб, томдан тушиб, энасини уйғотиб, билмамиш бўлиб, энаси-дан сўраб, бир сўз айтади:

Бошима зарлидан дастор ўрайман
Туш кўрганда яхшиликка йўрайман.
Ҳайрон қолдим элатингнинг расмига,
Эна сендан шу бир гапни сўрайман:

Имо билан қошин қоққан ким бўлди?
Зулфларига гавҳар таққан ким бўлди?
Жамоли яшиндай оққан ким бўлди?
Қоронғида йўлга чиққан ким бўлди?
Ҳайрон қолдим элатингнинг расмига,
Оқшомлари машъал ёққан ким бўлди?

Кўп канизлар лаълу маржон тақиниб,
Оладиган олғир қушдай қоқиниб,
Бир кўрганлар боғ кўрсам деб соғиниб,
Қоронғида оққан сувдай оқиниб,
Ҳайрон қолдим элатингнинг расмига,
Кўрган ошиқ ёнар ўтдай қобиниб.

Сулув қизлар ясанибди кийиниб,
Кийимларин кўтаролмай ийиниб,
Чанг бўлди, деб этакларин йиғиниб,
Шўхлигидан бир-бирига тегиниб,
Кўчаларда сайрон қилган ким бўлди?
Кўрган йиғит оғзи очилиб, суюниб.

Ҳар ким кўрса, эна, қолар қувониб,
Ошиқ бўлиб қолар оловга ёниб.
Кўрган ошиқ ёнар ўтга тутаниб.
Бу қизларга, ҳеч ким бўлмас ишониб.
Қоронғида йўлда юрган ким бўлди?
Бунинг бари ҳайитларми ясаниб?

Эна, кўп қиз кўчаларда жийилган,³⁷
Бариси ясанган, зулфи туюлган,³⁸
Сулув қизлар, қош-қовоғи уйилган,
Ҳайит, тўйга боргандай бўп кийинган,
Кўчаларда ҳайитлаган ким бўлди?
Ярашсин деб қора холлар қўйилган.

Энажон, келади бир тўда қизлар,
Бир тўп бўлиб сатта сулув канизлар,
Барисин қарасанг, сулув, ой қизлар,
Кўрмайоқ юрибмиз экан-да бизлар,
Кўзлари қуралай, қоши қундузлар,
Бариси боадаб, соҳиб тамизлар.

Бари барно, сулув, лаби қирмизлар,
Кўчада юрибди кўп жоду кўзлар,
Имоман гап урар шу шириң сўзлар,
Қоронғида кезиб ул сарвинозлар,
Кўлларда юзади ўрдак ҳам гозлар.

³⁷ Йиғилган.

³⁸ Тугилган.

Йўл билан боради бир тўда қизлар.
Оқшомлари сайр этганлар ким бўлди?
Йўлман бораётган қандай азизлар?

Қора зулфин қора қилиб тарашган,
Жамолига қараган кўз қамашган,
Кўчаларда бир-бириман талашган,
Кийган кийимлари жуда ярашган,
Зарли рўмолини қия ўрашган,
Ҳар ким кўрса, бир кўрсам деб қарашган,
Сулувлиги жуда ҳаддидан ошган,
Бир бўлак қиз юрур дарёдай тошган,
Машъал ёқиб йўлда турган ким бўлди?
Жон эна, шу қизлар йўлдан адашган?

Бир бўлак қиз келаётир ўйнашиб,
Шўх қиз экан чойжўшдай бўп қайнашиб,
Бари бирдай қизил кийиб жайнашиб,
Бир-бирига кулумсираб сўйлашиб,
Қоронғида қийиб юрур бўйлашиб,
Бир-бирин бўйнига кўлин тайлашиб,
Эна, бу юрганлар, айтгин ким бўлди,
Бундай юрур, эна ҳаддидан ошиб?

Равшанбекнинг бу сўзларини энаси эшитиб: «Ҳа, боласи қургур, қарамачи-қарама, уларни мендан сўрама, ичкари кир, ёта бергин жойингга, ҳа, боласи қургур, кел уйга, қарама!»— деб уришаётир.

Шунда кампир бечора, ўғли Равшанбекка қараб бир сўз деди:

Худойим еткизсин, болам, талабга,
Ақлинг бўлса, зеҳнингни қўй бу гапга.
Қарай кўрма касофати бузуққа,
Ичкари кир, ёта бергин жойингга!

Инонгин, жон болам, менинг гапима,
Ҳар начук сўзларни олма ўйингга,
Қарай кўрма касофати бузуққа,
Ичкари кир, ёта бергин жойингга!

Элатимиз билсанг сўзлар сўзидир,
Ширвон элда мен деганнинг ўзидир,

Қарай кўрма касофати бузуққа,
Оти Хумор, Қорахоннинг қизидир.

Ширвоннинг бир деган сарвинозидир,
Олдида юрганлар кўп канизидир,
Қарай кўрма касофати бузуққа,
Оти Хумор, подшомизнинг қизидир.

Ҳар замон, ҳар замон бунда келади,
Кечалари шунда сайр қилади,
Ҳар кимса қараса, кўрса уларни,
Юзкўрим деб лаган тилла олади.

Мен энангман, кўпдир қайғу ҳам доғим,
Сен билан чоғ бўлар менинг димоғим,
Ичкари кир, ёта бергин жойингга,
Дим уларга қарай кўрма, чироғим!

Болам, улар донм ёмон томондир,
Яхшиларга улар охир замондир,
Ичкари кир, ёта бергин жойингга,
Қарама, чироғим, улар ёмондир!

Сендирсан мен шўрнинг³⁹ кўнгил хурсандим
Осойишта азиз жонга пайвандим.
Қарай кўрма касофати бузуққа,
Ичкари кир, ёта бергин фарзандим.

Улар ёмон, болам, ўйнаб-куларга,
У бадбахтлар тенг йўқ⁴⁰, болам, силарга⁴¹,
Ичкари кир, ёта бергин жойингга,
Жоним болам, қарамагин уларга!

Жон болам, қарама, улар кўрмасин,
Сенга келиб, болам, азоб бермасин.
Ичкари кир, ёта бергин жойингга,
Сенга ҳам юз кўрим бер деб юрмасин...

Унда Равшанбек айтди: «Э эна, жон эна, баччағари
қизи ёмон сулув кўринади. Энажон, менга бир лағи

³⁹ Шўрликнинг.

⁴⁰ Тенг эмас.

⁴¹ Силарга.

нга бергин, мен бориб бир кўзимни қўлим билан ёпиб, р кўзим билан кўриб келайин, жон эна, жоним эна, кўм эна; бир кўрадиган қиз экан, биргина кўрадиган қиз ан, эна, бера қол-да! Ҳа эна, қизлар ўтиб кетмасин, бир ра кел, эна!»— деб ерни ҳар тепинди, бўладиган эмас.

Кампир бечора: «Э болам-а, сенга нима дейин, айтга-мга кўнмайсан, сен гапни билмайсан, э нодон болам, ни-дейин, нима дейин»,— деб жойидан турди. Кампир бе-ра сийпаланиб, «Ғазнанинг калитини қаерга қўйган экан-н», деб излай берди. Тополмай юрибди кампир. Қасди л эди; қизлар узаб кетсин. Кампир бир лаган тилла гур ўн лаъли тиллани Равшандан аямайди; кўнглида лгар Равшанхон Зулхуморни кўрса, келмай кетади», деб вшанбекни кўзи қиймай, хазинанинг калитини топол-й юрибди. Равшанбек том устида, икки кўзи қизларда: на топдингми?»— дейди, энаси сийпаланиб: «Сабил гурни қаерга қўйган эканман»,— деб тополмайди. Рав-нбек дам-бадам «Эна, топдингми?»— деб, том устидан либ сўрайди; энаси: «Тополмай юрибман»,— дейди.

Шундай қила-қила, тонг отди, қизлар узаб кетди. Тонг гандан кейин ҳам:— Топдингми?— деди. Энаси:— То-лмай юрибман,— деди.

— У эна! Калитингни тополмасанг, пудингни бошинг-ур!— деб Равшанбек томдан ўзини ташлаб кетди. Кам-р: «Ҳа, боласи қургур, қайтчи-қайт!»— деб қичқира-чқира қолди. Равшанбек пиёда йўртиб, кўчанинг юзи лан, қизларнинг изи билан уриб югуриб, қизларни излаб га берди.

Кун чиқди, оламга ёйилиб келаётир эди. Равшанбек м йўл билан зўр бериб бораётир эди, олдидан бир отли ла берди. Равшанбек қараса, бир одам, ёлдор, думдор р жийрон отни йўрғасига солиб селкиллаб, ҳа деб йўр-татади, олдинги босгани орқасига кетади, юрган йўли гмайди, сакраб аввалги ўрнига тушади, кейин кетса гади, илгари ўтмайди, шундай қилиб қичаб келаё-пти.

Равшанхон қараса, бир кўса: жуда кўҳна бўлиб кетган р кўса, уч юздан ошган, тўрт юзга ёнашган, жуда қари са, ё баччағар йилдан адашган, балки беш юзга кирган, ҳёнус кўрган, жами эл-халққа фириб берган; доим жу-ибозлик, беданабозлик билан умрини ўтказган уйинг игур. Чеккасидан тарлон очган, иягининг гўшти қочган, плаон ўсган, кўзини босган; иягининг ўртасида битта

туки бор экан, у ҳам бир қарич бўлиб ўсган, бу ёлғиз со-
қолга неча қиммат баҳо яхши тошлардан тешиб осган. Бур-
нининг суви шўрғалаб, минган оти йўрғалаб, Равшанбек-
нининг олдидан чиқа келди. Яқин келгандан кейин кўзини
очиб, Равшанбекка қараб, кўргандан отнинг жиловини
тортиб тўхтатиб, бек Равшанга қараб, бир сўз деб тури,
кўса:

Ол-ол бўлсин, ол-ол бўлсин, ол бўлсин,
Кўнгли суйса ёрнинг лаби бол бўлсин.
Сенинг тарзинг бу элларга келмайди,
Сўйлагин, ҳароми, сенга йўл бўлсин?

Ораласанг, Ширвон катта эл бўлсин,
Сўз айтмоққа майин, ширин тил бўлсин.
Сенинг тарзинг бу элларга келмайди,
Ҳароми баччағар, сенга йўл бўлсин?

Кўзларинг қамбардир, бодом қовоғинг,
Билагинг темирдан, пулат тирноғинг,
Сўйлагин, ҳароми, сенга йўл бўлсин?
Бу ерликка ўхшамайди сиёғинг...

Майдон-майдон бедовингни елгансан,
Еш боласан, ширин жонинг бўлгансан,
Сўйлагин, ҳароми, сенга йўл бўлсин?
Мен билгимда Хуморжонга келгансан!

Еш боласан дарёдай бўп тўлгансан,
Сен жувонмарг бир шумликни билгансан,
Сўйлагин, ҳароми, сенга йўл бўлсин?
Таппа-тайин Хуморжонга келгансан!

Менга айт, ҳароми, тўғри сўзингни,
Ҳасанга ўхшатдим гулдай юзингни,
Сўзлагин, ҳароми, қайдан бўласан?
Далиға ўхшатдим қошу кўзингни!

Кўса Равшанбекка кўндаланг бўла кетди, олдини ола
кетди. Равшанбек кўсадан бу сўзларни эшитиб, қаҳри ке-
либ, илондай заҳри келиб, ичида айтди: «Бу лаънати кў-
сани худо урди-ку. Бу баччағар, уйинг куйгур, отамни
далада, ё уруш-пурушда кўрса кўрган чиқар, энамни қаерда

кўрган экан, бу лаънати ит кўса. Келе, бунга тўғриси
айтганда қўлидан бир иш келарми. Рост айтай, мени бир
нима қилармикин шу кўса»— деб жуда аччиғи келиб: «У
кўса! Нима дейсан, бизларда уч миринг борми?»— деб
бир сўз деди:

Сен кўса ўзингни қилма баробар,
Ўз олдима мен ҳам юрган зўрабор,
Уламан, деб мард қавлидан тоярми?
Бизларда уч миринг борми, баччағар.

Бефарзанднинг кўрган куни зояма?⁴²
Йўқчилик жўмартнинг кўзин ўяма⁴³,
Бизларда уч миринг борми, баччағар?
Уламан деб, мард қавлидан тояма?⁴⁴

Ростин айтсам, мен Чамбилнинг юртидан,
Қўлингдан келганин қилгин, аяма!

Тарзима қарасанг нодон боламан,
Қасд қилган ғанимни ўтга соламан.
Қўлингдан келганин қилгин, аяма!
Чамбилбелда йўлбарслардан бўламан!

Сўрасанг, Чамбилдир ўсган элатим,
Қайрилиб синмагай менинг қанотим.
Қўлингдан келганин қилгин, аяма!
Чамбилбелда йўлбарслардан авлодим.

Мен ҳам бир боғчада боғнинг гулиман,
Отам ҳам энамнинг жони дилиман,
Отимни сўрасанг, бек Равшан дейди,
Чамбилбелда Ҳасанхоннинг улиман⁴⁵.

Мен ҳам Чимбилбелда юрган тўраман.
Тўралик вақтимда даврон сураман.
От устида қила берма дабдаба,
Айёр кўса, жавобингни бераман!

⁴² Зоими?

⁴³ Уярми?

⁴⁴ Тоярми?

⁴⁵ Уғлиман.

Сен кўсами, сен кўсами, сен кўса!
Ана майдон, бўл-чи менга тенг, кўса!
Уламан деб, мард қавлидан тоярми?
Кучинг етса, енгиб олгин, кел, кўса.

Сендай кўса менинг билан тенг эмас,
Бир нечалар ўз ҳолини ченгамас.
От устидан қила бердинг дабдаба,
Сен айтган қўрқоғинг, кўса, мен эмас!

Сен олишсанг, етармикин мажولينг?
Золим кўса, етган экан ажалинг.
Бизларда уч миринг борми, баччағар?
Жуда менга кўп бўлди-ку жанжалинг.

Сен кўса топибсан қўрқоқ кишингни!
Менга қараб тезлай берма тишингни.

Қўрқоқ ўзбак?! Сен анойинг топибсан!
Ғингиллагин, кесиб кетай бошингни,
Қарғаларга емтик қилай гўшингни.
Топибсан ўзбакдан қўрқоқ кишингни!
Билиб қил-да, айёр кўса, ишингни,
Оқизарман кўздан қонли ёшингни!

Сен кўсанинг мендан ўлгинг келдими?
Ё билмайман кунинг охир бўлдим?
Менга бунча қила бердинг дўқингни,
Ё билмайман шайтон васвас қилдими?

Кўса қақирлаб кулиб, димоғи чоғ бўлиб: «Ана энди менинг кайфим чоғ бўлмай, кимнинг кайфи чоғ бўлади»,— деб, «Ҳа жувонмарг, ҳароми, сени онгдай топдим, менинг куйган пулларимни сендан ундириб олсам керак. Сенинг отанг Ҳасанда беш юз тилла пулим бор, шуни оламан. Жувонмарг, отангинг қарзини бериб кетгин!»— деб кўса Равшанхон ўғлонга бир сўз деб, пулини қичаб турибди:

Ораласам, шаҳри Ширвон элим бор,
Жувонмарг, ўзакли жонда ўлим бор.
Бериб кет, жувонмарг, отанг қарзини,
Хон Ҳасанда беш юз тилла пулим бор.

Эшитиб ол мендай кўса арзини,
Сарғайтарман сендай бола тарзини,
Хон Ҳасанда беш юз тилла пулим бор,
Бериб кет, жувонмарг, отанг қарзини!

Подшолар бошига қўяр тожини,
Элдан олар закотини, божини.
Хон Ҳасанда беш юз тилла пулим бор,
Сенга айтай қарз бўлганнинг важини.

Отанг кеп бозорга солди Ғиротди,
Дўст-душманни томошага қаратди.
Эл билмади унинг душман эканин,
«Асби жаллоб сотар дедик, бир отди».

Мен йиғладим шу от учун зор-зор,
Шу от учун кўса бўлди хору зор.
Отанг кеп бозорга солди Ғиротди,
Шу Ғиротга кўса бўлди харидор.

Мен кўса ҳам гапни гапга уладим,
Ғам келганда ғамгин бўлиб йиладим⁴⁶.
Шу Ғиротга кўса бўлди харидор,
Ғиркўк отни беш минг тилла тиладим.

Шу отини қиздай қилиб жайнатди,
Нечовларнинг юрагини қайнатди,
Олиб келиб хон Даллининг кўшқида,
Ғиротини золим отанг ўйнатди.

Келган экан хон Даллининг қасдига,
Ҳийла билан хон Даллини опкетди.
Одамлар подшога аён айлади,
Мирғазаб кеп мен кўсани бойлади,

Мендай кўса кўчада войвойлади,
Куйганидан неча алвон сўйлади.
Олиб бориб, хон Даллининг отаси,
Беш юз тилла мени ёрғи айлади.

⁴⁶ Йиғладим. Шевада — жиладим.

Ғиротга харидор кўса бўламан,
Мавж уриб дарёдай тошиб-тўламан,
Шў пулимни сендан бугун оламан,
Ундан сўнг ер билан яксон қиламан!

Оқизарман кўздан селоб ёшингни,
Йиғлатиб ортингда қариндошингни,
Шў пулимни сендан аввал оламан,
Андан сўнг, кесарман тандан бошингни!

Сен баччағар, менинг қаттиқ душманим,
Ширвон элидадир давру давроним
Сен жувонмарг, Хуморжонга келгансан,
Сени ўлдирсам дилда қолмас армоним!

Равшанбек кўсанинг бу сўзларини эшитиб айтди:
«У кўса бобо, мени айланторма. Менинг отам Чамбил-
белда ҳали тирик, ўлгани йўқ; пулинг борми-йўқми, бориб
ўзидан ола бер, мен билмайман; «қўл қўлни танийди, ша-
рият йўлни танийди» деган экан, пулинг бўлса, отамга
бор!»

— У ўзбак, мен сени қўйиб, Чамбилга отанга бора-
манми? Хўп қутуласан мендан, сен қутуладиган одаминг-
га йўлиққанинг йўқ! Мен сени қишлоқларнинг боласига
соячироқ қилиб ўйнатиб ҳам пулимни ундириб олайин,
сен «э балли» дегин, ҳароми, ўзбак, ўғри!— деб Равшан-
нинг бўйнига бир чилвирни солиб олди. Тақимга босиб
олди, отини чу деб, баччағар кўса юра берди, ёш йигит
эмасми, икки қўллаб ипни ушлаб, кўсанинг орқасидан
эргашиб, «кўса, қўя бер, хў кўса, қўй дейман!» деб бораё-
тир. Унда кўса: «ҳа бобонг қўяди, қўядиган одамингга
йўлиққанинг йўқ!» деб отини чу деб, ҳу деб юра берди.
Шунда Равшан: «Ҳа бобо, ҳа бобо, қўя бер!» деб ўн
қадам ерга эргашиб борди, олдидан бир кўприкчагина
чиқди, олди ўр келди, Равшан оёғини ерга тираб бир
тортди. Кўса таққа тура берди. Равшанбек «хў кўса, тура
бор дейман», деб бир имтилди, кўсанинг ўнгиридан ушлай
кетди, юлпиб бир тортди. Кўса отнинг сағрисиغا
ағдарилиб тушди; яна бир тортди. Ер қаттиқ, кўса их-их
этиб тушди. Кўса бобонинг белида шопгинаси бор эди.
Равшан қўлини узатиб кўсанинг шопини суғуриб олиб, ўз
шопи билан калласини ғарчча кесиб олиб, кўсанинг «пули-
дан» шу ерда жовлик қутулиб олди. Кўсанинг жавобини

бериб, қулоғидан ушлаб осмонга қараб отди. Баччағарнинг калласияй, қуриб қолган қув калла экан, қанқиллаб ҳавога чиқиб кетди. Патта новвой деган новвойнинг тандирининг устидан бориб тушди. Патта новвойнинг кўзи тушди, ақли шошди, эсидан адашди. Чопиб бориб хотинига: «Хў хотин, кўрпа-тўшакни бўғиб, орқангга кўтар-а кўтар, хун тушди» деб, бечора новвой уйдан чиқиб қочди.

Равшанбек кўсанинг ишини бир ёқли қилиб, кўчанинг юзи билан, қизларнинг изи билан юриб бора берди. Бир қанча йўл юриб эди, олдидан чиқди катта бир боғ, бир ёғи чорбоғ, жуда катта-калондимоғ, кўрганлар фароғ, шундай жойга бориб қолди. Қараса, кўп қизлар, анча сарвинозлар, беадад канизлар ҳайкаллашиб, ўн бир, беш бир, тўп-тўп бўлиб, бир хили оз, бир хили кўп бўлиб, юрибди сайилбоғ қилиб.

Равшанбек билди, кечаги қизлар шу ерга келган экан. Димоғи чоғ бўлди. Қизларнинг кўзини олиб, астагина эмаклаб, деворнинг бир тешигидан боққа кирди. Қараса, бир тўп қизил гул бор экан, бўйи ўсган, ариқ ёқасида, одам кўринмас экан. Равшанбек астагина писиб бориб гулнинг ичига яширинди. Қизлардан, маҳрамбаччалардан ҳеч қайсининг хабари бўлмади, ҳеч ким билмади, гулнинг орасида, бир туп гулнинг панасида ёта берди. Энди томошанинг қуюғидан чиқиб қолди.

Равшанбек қараса, бир катта боғ, чир атрофи чоппачоғ, бир ёғи боғ, бир ёғи дарахтзор, катта-катта чинор, бариси катта дарахти соядор; ичи тўла сув ғалт уриб турибди ҳовузалар, пишиб турибди анор. Олмалар пишган, тўпиллаб остига тушган, «Ана олма тушди» деб қизлар югуришиб бир-бири билан талашган, қараган кўз қамашган, ичида юрибди қиз болалар жайнашган, жуда ҳам боққа ярашган, неча барно сулувлар қора зулфин тарашган, «ановдан яхши бўпманми?» деб ойна олиб қарашган, «ундан мен сулувман» деб, бир-биридан сўрашган.

Қизларнинг қилган ишига, ўтириш-туришига, каптардай гуруллаб юришига Равшанхон қараб, эриб ётир. Боғнинг ҳар ерида гуллар экилган, ҳазон бўлиб остига барги тўкилган, шосуна устига сувлар сепилган, катта-катта якка михлар қатор-қатор кўмилган, кичкинаси келидай, каттаси туянинг белидай. Оқ ўрдалар, атлас кимхоб, зарбоф соябонлар, ҳар бир катта иморат томлар, олди пешайвонлар, ганчанган, гул кесган, наққош-

лар нақшлаб ташлаган, деворларни гиштлаган, лойини жуда ишлаган. Товус хуррамлар қуйруғини чотир қилиб, ўз шавқи билан чир айланиб, маст бўлиб, хиромон-хиромон юрибди. Боғ ичида жами парранда — учадиган қушнинг бари бор. Тўтилар дам тортиб, майнага қараб чақ-чақ учурган, булбуллар қизил гулнинг завқи-шавқида неча алвонда сайраб, ғазалхонликда турибди. Мусича, ғурраклар ғуруллаб, ҳув тортиб, каптарлар ҳалқа бўлиб, ҳаққулар ҳақ-ҳақ деб, қумрилар дўст тортиб, ғазалайлар сайраб, ҳар бир қуш ўз оҳанг-шавқида оҳанг тузиб, нағмада турибди боққа оройиш бериб. Нағмасозлик бир муносиб ярашиб турибди. Ҳеч замонда шў⁴⁷ вақтда бундай фараҳманд, хушҳаёл жой ҳеч ерда асло йўқ, кўрганлар фароғ, кўрмаганлар доғ, ҳар қандай қурумсоқ кўрса, димоғи чоғ. Ана боғ, мана боғ, Ирамнинг боғи бунинг олдида бедимоғ.

Равшанбек бундай жойни кўриб, қўрғошиндай балқиб эриб, кўп қизик томошани бепул кўриб ётипти. Шосупаларнинг устида қизлар, сатта сарвинозлар, неча жоду кўзлар, лаблари қирмизлар, ширин-шакар сўзлар, ўн бир бўлак, беш бир бўлак, ўн беш бир бўлак ўйнашиб юрибди. Ана шу боғда битта ҳам эркак йўқ. Қизлар ўйнашиб, қизгалдоқдай яшнашиб, чойжўшдай қайнашиб, йилқи бўлиб кишнашиб, бир-бирови билан тишлашиб, катта боғда муштлашиб, бир хиллари биров-бировининг бўйнига қўлни ташлашиб юрибди. Равшанбекка томошанинг бари бир ёқ, Зулхумор оймнинг жамолн бир ёқ бўляб кўриб ётипти, мойдай бўлиб эриб ётипти, ўзи гулнинг ичига кириб ётипти, бошқа қизлар ҳам яхши-ку, улардан жериб ётипти.

Шунда қизлар боб-боби билан, ўз тўрида ўтириб ўйнаб, чойни дамлаб, асбобини ғамлаб, Зулхумор ойм қизларни жамлаб, дарвозани беркитиб, эркакларни ҳуркитиб, ўз завқи-шавқида нағма қилиб, дапларни чалиб, қарсақчи қизлар қарсақ уриб, найчи қизлар найни чалиб, ғижжак, балабон чалиб, карнайчи қиз карнайни қўйиб, неча ўйинчи барнолар қўл қоқиб, ўртага тушиб ўйнаб турибди. Қизлар бир базмлар, тапур-тупур ўйинлар қилаётир, қизиги кейин бўлаётир. Маст бўлиб, ҳеч нима билан иши йўқ, қўрқитадиган киши йўқ, бошқа

⁴⁷ Уша.

наrsa билан ҳуши йўқ, кўпининг ақли-ҳуши йўқ. Базм авж урган, дарёдай бўлиб мавж урган, неча гаров — баст бўлган.

Базм тарқади. Базмчилар, нағмачилар нағмасини қўйди, ўйинчилар ўйинини қўйди, либосларини кийди. Қизларнинг қорни тўйди, бир хили ухлагани бошини ястиққа қўйди. Бир хил шўх, кам уйқи қизлар жўра бўлиб: учов бир, тўртов бир, олтов бир бўлиб гул термоққа гулзорларни оралаб, яхшисидан саралаб, бир-бирининг орқасидан оралаб, саралаб гунчасидан сайлаб, нимчасидан даста-даста қилиб, қўлларига олиб, бир хилини бошларига санчиб, оламдан хабари йўқ, қақирлаб-қақирлаб кулиб, гулга талашиб, бировининг олдига бирови чопиб ўтиб, «гулнинг яхшисини мен оламан» деб югургулашиб, тўп-лаңишиб ўнта қиз Равшанбекнинг устидан келиб қолди.

Равшанбек нима қиларини билмай, «ҳар гап бўлса бўлди», деб шундай бошини кўтариб, қизларга бир қаради. Равшанни кўргандан, не балоси келди деб, қизларнинг ранги ўчиб, чайладай бузилиб, ипдай тизилиб, мунчоқлари узилиб, бир хили қочди улоқиб. Қизларнинг онги кетиб, икки қулоғи чиппа битиб, ҳисоби йитиб, эсанкираб, бир хили рўмолини йўқотиб, энтикиб, ҳаллослаб, вой-вой солиб, қочган бўйича қочиб, чувлаб Зулхуморнинг олдига борди. Зулхумор оғим, хулқи-ҳўйи мулоғим бу қизларни кўриб ҳайрон қолди. Қизларга қараб: «Нега мунча қўрқдинглар, боғда илон бормикан, сизларни бир нима қувдим, нимага бундай ҳуркиб қочиб келдинглар, боғда нима бор экан? Бориб сув ичинглар!»— деб уришди. Шунда қизлар дамани ростлаб олиб, Зулхумор оғимга қараб, бир сўз деб тури:

Бизлар сайр этгали бордик чорбоққа.
Одами йўқ гул очилган овлоққа,
Қизлар билан гулни териб, жон бувим,
Қараб юрдик гулни териб ҳар ёққа.

Шоҳларнинг олдида бўлар шотири,
Ёвча бўлар йигитларнинг ботири,
Юриб эдик, гуллар териб, бувишим,
Бир йигит у ерда писиб ётири⁴⁸.

⁴⁸ Етипти.

Баримизни кўриб ётир бир йигит.
Қалин гулга кириб ётир бир йигит,
Бир одам ётипти боғнинг ичида,
Гулларингдан териб ётир бир йигит.

Бир йигитдир, йигитларнинг тозаси,
Емон ишнинг доим бордир жазоси,
Бир йигитни кўриб келдик гулшанда,
Баракалла, йигитларнинг мазаси.

Биз устидан бориб қолдик баногоҳ,
Минг офарин шуни туққан энага.
Бир таъриф айлайин, куйгин бувишим.
Танда жоним шу йигитдан садақа.

Ёшлигида адаб опти мулладан,
Бир зувала ортиқ келган оллодан,
Зулфи зарафшонни кўрдим, бувишим,
Бир кокили нуқра, бири тилладан.

Бир ёш йигит етишгандир камоли,
Кунни хира қилар ойдаи жамоли,
Юз офарин шуни туққан энага,
Юзига ярашган келишган холи.

Пайдо бўпти қандай гавҳар донадан,
Парвоз қилиб учиб⁴⁹ манзилхонадан.
Йигитнинг мерожин кўрдик гулшанда,
Ундай йигит кам-кам туғар энадан.

Бундай хушрўй бўпти, ҳақнинг фармони,
Уни кўрганларнинг кетар дармони.
Бир йигитни кўриб келдик боғингда,
Унга теккан қизнинг дим йўқ армони.

Ойимлар ўтирар ҳайкалин осиб,
Бўйинда мушк иси, анбарлар сасиб,
Унга теккан қизнинг дим йўқ армони,
Шу йигитдир, бувим, сизга муносиб.

⁴⁹ Учибди.

Зулфари тилладан, зарли кулоси⁵⁰,
Топилмайди ширин жоннинг ҳийласи.
Билмайман қаердан кепти боғингга,
Қайси юртда, қандай шоҳнинг боласи.

Кўзлари қамбардир, бодом қовоғи,
Билаги темирдай, пўлат тирноғи.
Кўнглида леккин кўп қайғи ҳам доғи,
Бу ерликка ўхшамайди сиёғи.

Қайси юртда, қандай шоҳнинг чироғи,
Ранги сарғайтибдир йўлнинг йироғи.
Хуснин кўрсанг, яхши одам тармоғи,
Ораласа шунга лозим чорбоғи.

Қулоқ солгин мендай каниз сўзига,
Бундай йигит кўринмаган кўзига,
У йигитлар арзимади изига,
Шундай йигит лойиқ шоҳнинг қизига.

Уйнатиб ўтирсанг олиб тизинга,
Кўзинг тўйса қараб гулдай юзига.
Хеч ким алишмайди шоҳлар қизига,
Жоним қурбон қоши билан кўзига.

Кокилингнинг бандин туйгин, бувишим,
Ярашиққа турли кийгин, бувишим,
«Э» деган сўзингни қўйгин, бувишим,
Эрга тексанг, шунга теккин, бувишим!

Қирғий деган қушлар бўлар қиёда,
Ўлимча ёмон иш борми дунёда.
Эрга тегсанг, шунга теккин, бувишим,
Сулувлиги, валлоҳ, сиздан зиёда.

Дунёда беармон ўтайин десанг,
Бир марднинг этагин тутайин десанг,
Эрга тексанг, шунга теккин, бувишим,
Олмадай искалаб ётайин десанг,
Жон бувишим, бошқани қўйгин, бувишим,
Эрга тексанг, шунга теккин, бувишим!

⁵⁰ Кулоҳи.

Зулхумор ойим, хулқи-ҳўйи мулоийм, канизларидан мунча таъриф, тавсифларни эшитди, ўзи ҳам қизишиб кетди, базур энтикиб, жойидан бир қўзғалиб ўтирди. Кўзига шу вақт бир хил йигитлар яхши кўринадиган бўлиб қолиб эди. Қизлар билмасин деб ўзини босди, юраги ҳовлиқиб қолди, Зулхумор ойим бир энтикди, Қизларга кўп оташин бўла берди.

— Ў учангдан ургурлар! Нима бало бўлди сизларга? Бир одамни шунча мақтайсизларми, э ўла қолгурлар, нима бало бўлди, бети қоралар! Сулувлиги менча бўлади-да, мендан ҳам сулув бўлдими? Шошган ўжарлар, ўлганларинг яхши,— деди.

Шунда канизларнинг ёшгиналари, ундан бошқалари ҳам: «Ху бувишим, бизлар ҳам кўрдик-ку, мохов бўлайин, қийшиқ бўлайин, унга кўнмасанг, пес бўлайин, сиздан сулув»,— дейишаётир.

Унда Зулхумор ойимга жуда ёқиб: «Эса, Оққиз, бориб сен ҳам кўриб кел-чи! Қўлингга лаганни ол, олди-га бор, қандай одам экан, нимага келган экан, қайси юртдан бўлар экан, бу боғда нима қилар экан? Сен айтгин: «Бу боққа эркак, жин, жондор келмайди. Бу подишонинг қизининг боғи, сен қаёқдан келдинг?— деб сўра, агар меҳмон бўлса, бизларни билмай келган одам чиқар; бизни кўрибди, бир лаъли тилла юз кўрим берсин, бўлмаса қандай одам экан, нимага юрган экан? Бор, Оққизжон, тайинини билиб кел!»— деб вазир қизини юборди.

Оққиз билқиллаб, инқиллаб, шинқиллаб жойидан турди, қўлига лаганни олиб, гулларни оралаб, моралаб, бек Равшанни қоралаб бора берди.

Оққиз шундай қиз эди: оти Оққиз, Зулхуморга нақ⁵¹ қиз. Оққиз ўзи оқ қиз, ўзи тўлган соғ қиз, ўрта бўйли чоғ қиз, ўйнагани боғ қиз, уйқичи эмас соғ қиз, эри йўқ — ўзи тоқ қиз, кўп калондимоғ қиз, яхши текис бўз болани кўрса эси йўқ — аҳмоқ қиз, қора кўз, бодом қовоқ қиз, синли-сиёқ қиз, ўзи семиз — туриши ёғ қиз; ўйинга қулайроқ қиз, тўғри ишга бўлайроқ қиз, ўзи анқов олайроқ қиз, танаси тўш қўйган кенг қиз, сағриси дўнг қиз, урушқоқ эмас — жўн қиз, аъзоси бари тенг қиз; яхшилардан сўнг қиз, эт кўтарган гўшдор қиз. Биқини тор, тўшдор

⁵¹ Нақд.

қиз, ақли кам хушдор қиз. Оқ юзин кўрсанг, ойдаи. ҳур-как-асов тойдай, олғир-қарчиғайдай қиз. Ювошлиги қўйдай, семиз эмасми, ёйсанг эрийди сариғ мойдай. Шундай оқ қиз эди: сийроқли, качкил бет, пас бурун, кулча бетли, ўрта бўйли, қизил чиройли, кенг манглайли, тор биқинли, қобирғали, гўштдор, тўшдор, олчанглаган, бойбича монанд, оғир кўчган, қулоғи юқа, ияги сергўшт, қоши кўпроқ, бир-бирига ушлаш, кўзи қисикнамо қиз эди.

Бир-бир босиб Равшаннинг олдига келиб, садди-бастига, баланд-настига қараб, «хўп йигит экан», деб Оққиз кўп беҳузур бўлди. Бунга ҳам ёқиб қолди. Кўнглида айтди: «Бувишим қурсин, кимни кўрса, юз кўрим берсин дейди-да; шу болалардан ҳам юз кўрим олса бўларми. Бу хирси дунё тўқол-да; бўлмаса шу болаларни уч кун, тўрт кун меҳмон қилсанг, шуни эр қилсанг, бошқани садқайи сар қилсанг, топганингни шунга кийдирсанг, оқшом ҳам, кундуз ҳам ўзингни суйдирсанг» деб, Оққиз ҳам яхши кўриб қолди.

Оққиз кулиб, илжайиб: «Ҳорманг, яхши йигит, қаёқдан бўласиз, бу боққа қаёқдан келиб қолдингиз?»—деб савол сўраб, бек Равшанга бир сўз айтиб турибди:

— Тарзингга қарайман, нодон боласан,
Қасд қилган ғанимни ўтга соласан,
Юртинг қаер, қайси элдан келасан?
Зулфи зарафшоним, қайдан бўласан?

— Мен билмайман маконимни, юртимни,
Кимга айтай ой қиз ички дардимни,
Дарбадар юрганда элат нимешлар!
Билмайман, Оққизжон, вилоятимни.

— Ойим қизман, зарли рўмол ўрайман,
Тароқ олиб қора зулфим тарайман
Зулфи зарафшоним, қайдан бўласан?
Тарзинг кўриб маконингни сўрайман.

— Бу жудолик мени қилди саргардон,
Айрилиқдан юрак-бағрим тўла қон.
Менинг дардим кўзгай берма, Оққизжон,
Ошиқда бўлмайди манзил ҳам макон.

— Ростин айтгин сен, диёринг қайсидир?
Униб-ўсган ул шаҳаринг қайсидир?
Валлакатим, азаматим ёш бачча,
Қилиб юрган касб-коринг қайсидир?

— Зотим ўзбак, мен билмайман хешимни,
Ўзим нодон, ҳақ ўнгаргай ишимни.
Дунёда касбим йўқ, ихтиёрим йўқ.
Бир худо деб, олиб чиққан бошимни.

— Полвон тўрам, сен яширдинг сирингни,
Сўрайман, айтсанг-чи ўсган ерингни,
Ҳарна дардинг бўлса менга сўйлагин,
Кўнглингдан олайин зангу кирингни.

— Менинг сирим, ихтиёрим менда йўқ,
Бир ерда турмоққа қарор менда йўқ.
Ошиқ ихтиёри маъшуқ қўлида.
Бу боғда ўзимдан хабар менда йўқ.

— Бир боғчада олмамиди, нормиди,
Мард йигитга авлиёлар ёрмиди,
Сендан бувим юз кўриминг тилайди,
Полвоним, кисангда пулинг бормиди?

— Қулоқ солгин турли-турли намага,
Яхши сўздан одам бўлар садага,
Мусофирман элатингга, бўйингдан,
Бир сафарга тушиб тургин орага.

— Меҳринг билан сен қарагин юзима,
Кўнглингни қўя қол қора кўзима,
Бир сафарга тушсам тушай ўртага,
Кирасига не берасан ўзима?

— Сен тила, қаторда берай норимни,
Нор устига юклаб берай заримни,
Бир сафарга тушиб тургин орага,
Ундан сўнгра олгин ҳар даркорингни.

— Қизлар билан ўйнағали боғ яхши,
Баҳорда салқинли совуқ тоғ яхши,

Неча-неча насияндан куйганман,
Ҳарна берсанг, тўрам, бизга нақ яхши.

— Мард ўғлонман, ишим ҳақдан кўрайин,
Улмасам дунёда даврон сурайин,
Насиядан куйган бўлсанг, бўйингдан,
Эса тила, мақсадингни берайин.

— Сенинг ҳуснинг менинг ақлим олади,
Суратларинг бир хаёлга солади.
Молу дунёнг даркор эмас, Оққизга,
Ухшатиб бир муччи олсанг бўлади.

— Эса, Оққиз, айтганигни қилайин,
Куйган қулман, гапни гапга улайин,
Шу мавридга кўндириб кел Хуморни,
Бир муччи йўқ, тўққиз муччи олайин.

— Золим Хумор юз кўримни ўтарми,
Тўққиз муччи ҳали сенда ётарми?
Полвон тўрам, ҳеч нишонанг йўқмиди?
Эса, тўрам, лаган қуруқ кетарми?

Мусофир қўлингни қилмагин қаллоч,
Талабли ҳар бандангинг бахтин оч.
Мамлакатга бермайдиган нигинни
Равшанбек лаганга солди ноилож.

Ана энди Оққиз дикиллаб юзукни олиб, қўлига солиб, лагани қўлига олиб кетди, Зулхуморнинг олдига етди. Зулхумор ойим айтди: «Хў Оққиз, меҳмоннинг ҳеч нимаси йўқми экан, лагани қуруқ олиб келдинг?»

Оққиз айтди: «Унинг ўзи қурсин, бўзарган кўзи қурсин, «ҳеч нима йўқ» деб, ерга тиклаб ўтирса, мен нима дейман, ҳеч нарсаси йўқ экан».

Зулхумор айтди: «Ҳеч нарса ҳам бермадимми, кўп гаплашиб ўтирдинг, бир нишона ҳам бермадимми?»

Унда Оққиз: «Битта пул юзуги бор экан, шуни берди»,— деди.

Зулхумор ойим: «Қани мен кўрайин»,— деди.

Оққиз қўлини ичига олиб яшириб: «Ҳа, сенга бизлар

шундай хизматкор-да, бизларга бир пул юзукни ҳам кў-
зинг қиймайди, шуни ҳам олиб қўясан»,— деди.

Зулхумор ойим айтди: «Хў бети қора, борган киранг-
га юзукни сенга бердим; шунчаки, кўрайик, не нишонаси
бор экан. Бизнинг муддаомиз: шу йигит асилзодами, ё
бир бекзода, пошшозодами, хонзодами, хўжазодами, ал-
батта, бир ерда нишонаси бўлади, ҳар кимнинг ўзига
яраша белгиси бўлади, шуни кўриб бераман, бўлмаса
юзук ўзингники».

Оққиз аччиғи келиб, «ўзи пул юзук овораси», деб қў-
лидан чиқариб отиб юборди. Бояғи асл юзук жингираб
ун бериб, юмалаб бориб тупроққа ботиб турди.

Шунда Зулхумор ойимнинг ўзи туриб бориб, юзукни
олиб тозалаб қараса, юзукнинг хати бор. Зулхумор ойим-
нинг ҳам шарро-шар саводи бор. Зулхумор юзукни кўрса,
олам мамлакатга бермайдиган хосияти бор, жами дев, па-
рини бандига олган банди бор. Ҳар қаердаги яхши, сулув
барно қизларнинг оти бор, бир бурчида ўзининг оти бор
ҳам сурати бор. Шунда Оққизга қараб: шундай юзукни
ҳам одам отарми, пул юзук шуми? Ўлганинг яхши эмасми?
деб, Оққизга қараб Зулхумор ойим бир сўз деди:

Аё Оққиз, дарёдай бўп тўлмадинг,
Ажалгинанг етиб, сен бир ўлмадинг.
«Зарнинг қадрин заргар билар» ҳар ерда,
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Шундайин нигинни одам отарми?
Шундай нигин тупроққа ағнаб ётарми?
Агар бунга баҳо қўйса эгаси,
Оламан деганман⁵² кучим етарми?
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Ойдаин очилган менинг бахтимди,
Дафтаримда насиямдир, нақдимди.
Агар берсам бунга гавҳар тахтимди
Оққиз, бўлмас билгин нисфи баҳоси,
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Энди сенга айтай ички дардимни,
Синамоқчи номардимни, мардимни,

⁵² Деган билан.

Агар берсам шунга Ширвон юртимни,
Шунда ҳам бўлмайди нисфи баҳоси.
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Оқизсам кўзимдан қонли ёшимни,
Эшитгин, Оққизжон, бу нолишимни,
Агар берсам бунга қора бошимни,
Сарф айласам қавмим билан хешимни,
Шунда ҳам бўлмайди нисфи баҳоси.
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Кўрмайсанми бу нигиннинг хати бор,
Дев-парини бандига олган банди бор,
Ҳар кимса бир кўрса муҳаббати бор,
Оламга бергисиз хосияти бор.
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Нигиннинг эгаси номдор эканди,
Бир шаҳарга шоҳи тождор эканди,
Ҳар кимни десанг, шунча бор эканди,
Шу бачча тўра аътибор эканди,
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Бундай нигин бўлар катта шоҳларда,
Ер юзининг ишидан огоҳларда.
Қаёқда бир неча кадхудоларда?
Сира тегмас нигин сендайчаларга.
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Қизлар айтди: «Сендан зиёд келбати»,
Энди билдик, баланд экан давлати,
Хор қилманглар, бир азизнинг фарзанди,
Биз сийладик шу нигиннинг ҳурмати.
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Номардга кетмасин бир марднинг ори,
Куйганларнинг чиқар оҳ билан зори,
Бир юртнинг тўраси, элнинг қўчқори,
Бизнинг учун келган бир эл номдори,
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Эшитгин, Оққизжон, йиғлаганимни,
Сабил қилай Ширвондайин шаҳримни,
Нигиннинг ҳурмати бағишлай танимни,

Иззат билан келтир паҳлавонимни,
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Боғда бўлар тоза гулнинг доласи,
Топиларми ширин жоннинг ҳийласи,
Хор қилманглар, бир азизнинг боласи,
Келиб бўлсин тожу бахтим эгаси.
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Қулоқ солгин Зулхуморнинг сўзига,
Бир нечалар етолмайди изига,
Ҳар юзукни ким қўйибди бизларга,
Оббориб бер омонатин ўзига.
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Канизлар, боринглар, бекни сийланглар,
Пояндозга яхши либос тайланглар⁵³,
Яхши меҳмон экан, хизмат айланглар,
Кийинтиринг, ясантиринг-шайланглар.
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Боққа кепти менинг азиз меҳмоним,
Унга фидо бўлсин тандаги жоним,
Юртимнинг эгаси, давлатли хоним,
Шафқати кўп, муруватли султоним.
Оққиз-а, нигиннинг қадрин билмадинг!

Оққиздан қанча қизлар билан, неча жоду кўзлар билан,
ширин-шакар сўзлар билан, хизматкор канизлар билан
нигинни бериб юборди. Оққиз нигинни олиб, бошқа қизлар
палос, гилам кўтариб, адрас, атлас кўрпачалар, пар ёстиқ-
лар олиб келиб қолди. Равшанбекнинг теварагини қизлар
олиб қолди. Қизлар дарёдай бўлиб тўлиб қолди, нечови-
нинг ичи куйиб ўлиб қолди. Қизлар Равшанни бир ях-
ши ерга эргаштириб бориб, кўп қизлар гирдини олиб, яхши
палослар солиб, Равшанбекни ўтқазиб, қанд устига нов-
вот, шира устига шарват, шакар устидан асал, ёнғоқ усти-
дан бодом, писта устидан руста, майиз устидан офтоби,
унинг устидан обжўши миска майиз; шўрва устига полов,
чой устига ширчой, унинг устига саримой, зиёфат устига

⁵³ Ташланглар

зиёфат тортаётир, ортганини опкетаётир⁵⁴, даладаги қизлар еб кетаётир, кўрган қизлар «ҳа сеними», деб кетаётир.

Кун кеч бўлди, офтоб ботди, ер юзи қоронғи бўлди. Қизлар бек Равшанни ясатиб, ўрдага олиб жўнади. Қизлар бари ғарроқ маст бўлиб, бир турли созларни қўйиб, ҳар усулга нағма қилиб, ҳар тусли ўйиндан ўйинчилар ўйнаётир.

Қизлар талатўп бўлиб, ўз вақтидаги расм-русмлари, ҳангама, кулгилари билан Равшанбекни Зулхумор оймнинг олдига олиб борди. Катта қизлар ўртага олиб, «кампир ўлди», «ит ҳуруллар», «соч сийпатар», «қўл ушлатар»ларини қилиб ўткарди. Икковини тилла тахт устида тиздан кўрпа, белдан ёстиқ қўйиб, қизлар чиқиб кетди.

Равшанбек, Зулхумор ойм билан икковгинаси бир овлоқ уйда ўтириб қолди. Шунда Зулхумор ойм тўрасининг садди-бастига, баланд-пастига қараса, Равшанхон сўйлайди алвон-алвон, яғрини ёзиқ полвон, юзлари олмадай пишган, заркокил ирғолиб гарданига тушган, кўрганнинг ақли шошган, сулувланги ҳаддидан ошган, кийган тўни, ўтириш-туриши жуда ҳам ярашган. Икки ёғида икки тўп кокили бор, эл-юртдан зиёд ақли бор, бир ёғини нуқра сувига ботирган, бир ёғини тилла сувига ботирган, тонг шамолига қотирган; Юнус пари билан Мисқол пари ўрган, кунига ўн уч-ўн тўрт кўрган, бир ери зеҳнига ёқмаса, бузиб қайтадан ўрган.

Зулхумор ичида айтди: «Бу тўрам ҳар қандай одам бўлса, бу тилла кокил нима ишлайди. Улай-булай одамда тилла кокил, бу юзук тушиб қолибдимми? Бу бир асил тегдор, хонзодами, деб жойидан туриб, қўл қовуштириб, қошини кериб, лабини буриб, чикка бел бўлиб, қаққайиб туриб, бир сўз айтади:

Келбатинг, савлатинг лочин қарчиғай,
Шоҳлар чиқса тортилади нуқра най.
Яхши келдинг, тўрам, тоза келибсан,
Хуш келибсиз, ана манзил, ана жой.

Энди сизникидир даври давроним,
Кўргандан эмранди тандаги жоним,
Оёғинг остида тахти равоним,
Худо берган менга азиз меҳмоним,
Хуш келибсиз, ана манзил, ана жой.

⁵⁴ Олиб кетаётибди.

Сизга бўлсин танимдаги бу жоним,
Сиз эрурсиз менинг орзу-армоним.
Мен канизинг бўлсам, аё султоним,
Мени излаб келган азиз меҳмоним,
Хуш келибсиз, ана манзил, ана жой.

Эга бўп⁵⁵ сўрагин Ширвон элларни,
Қуш солиб овлагин ойдин кўлларни,
Кўнгил кетса қучинг хипча белларни,
Сайрон қилгин тар очилган гулларни,
Хуш келибсиз, ана манзил, ана жой.

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига,
Қараб бўлмас чин ботирнинг бастига.
Қўйган қадамларинг дийдам устига.
Хуш келибсиз, ана манзил, ана жой.

Мен сизга муносиб кўрдим ўзимни,
Эшитгин, мард тўрам, айтган сўзимни,
Хизматкор қилгайсан кўп канизимни,
Телмуртма, мард тўрам, шаҳло кўзимни.
Хуш келибсиз, ана манзил, ана жой.

Энди тўрам, сеникидир бу жойлар,
Тилладан наққошли олтин саройлар,
Хизматингда юзи бир тўлган ойлар,
Ранг-баранг таомлар, турли сарпойлар,
Хуш келибсиз, ана манзил, ана жой.
Олиб ичинг бир пиёла бердим чой,
Меҳри билан коса берди Хуморой.

Равшанбек Зулхумор ойимнинг қўлидан чойини олмади. Равшанбек Зулхумор ёрининг олдида айтди: «Сенинг учун Чамбилдай диёримни, отам — Ҳасан марддай аждаҳоримни, энам — хон Даллидай ғамгузоримни ташлаб, элимдан, юртимдан чиқиб, мусофир, ғариб бўлиб, танимаган кишининг юртига шунча аламлар, ситамлар, ранжу меҳнатлар тортиб келдим; ана сени топдим, мурод-мақсадимга етдим. Лекин сенинг отанг — Қорахон элим

⁵⁵ Бўлиб.

бир подшо; сен отанг билан бўлиб, менга вафо қилмайсан»,
деб қўрқаман.

Унга Зулхумор ойим бир сўз деди:

Агар суйсанг, қўйнингдаги ёрингман,
Сенинг учун доим интизорингман,
Ҳар сўзингдан танда жоним айлансин,
Менинг учун хафа бўлма, бўйингдан.

Мен гулингман, булбулимсан, тўражон,
Сен менинг жону дилимсан, тўражон,
Ёрим бевафо деб хафа бўлмагин,
Хоҳлаб теккан кўнглимсан, тўражон!

Қиёматли ҳамроҳимсан, тўрамжон,
Хоҳлаб олган дилхоҳимсан, тўрамжон,
Танда жоним жасадингдан айлансин,
Тан мулкида подшойимсан, тўрамжон.

Кўзимнинг ёруғи, таним роҳати,
Жонимнинг ҳузури, белим қуввати,
Валламати, салтанатли полвоним,
Зулхуморнинг сенинг билан давлати!

Эр дедим, этагинг тутдим мен энди,
Бошқанинг баҳридан ўтдим мен энди,
Сен на йўлда бўлсанг, кетдим мен энди,
Сенинг билан ватан этдим мен энди.

Сенсан менинг энди орзу армоним,
Сенинг билан ўтсин давру давроним.
Мени деб келган азиз меҳмоним,
Зулхумор ҳақиқатли ёринг, полвоним.

Мен ёрингман, сенсан умримнинг гули,
Сенинг билан бўлсин умрим ҳосили.
Зулхуморнинг сенсан ҳам жони, дили,
Доим сенда севар ёрнинг кўнгли.

Сенга ярашсин-да гулзор манзили,
Менинг гулзоримда сайрар булбули,
Сизнинг, жон тўрам, Ширвоннинг эли,
Дабдала бўлмасин марднинг кўнгли,

Равшанбек Зулхумор ёридан бу сўзларни эшитиб, гул гул ёниб, қувониб, ёрини суйиб, ана-мана деганча ўн беш, йигирма муччини олиб, Зулхумор ойнанинг димоғи чоғ бўлиб, тўрасини ўзига иштиёқ қилиб бир сўз деди:

Ана, сен сўрасанг, Ширвон сеники,
Мулку давлат, алвон-алвон сеники,
Зулхумордай чаман, бўстон сеники,
Сура кўргин, ёрим, даврон сеники.

Баҳра олгин, тўрам, ширин сўзимдан,
Ошиқ бўлсанг, қолма менинг изимдан,
Тўлганлиги равшан ойдаё юзимдан,
Упа кўргин, ёрим, даврон сеники.

Хина қўйган нозик қўлдан ушлагин,
Суйиб-суйиб оқ бетимдан тишлагин,
Мендай сулув билан вақтинг хушлагин,
Уйнаша кўр, ёрим, даврон сеники.

Богбон бўлиб узгин тоза гулимдан,
Ошиқнинг парвойи бўлмас ўлимдан;
Қўрқма, ёрим, менинг Ширвон элимдан,
Сура кўргин, ёрим, даврон сеники.

Менинг гулзоримни сайрон айладинг,
Гулзоримда булбул бўлиб сўйладинг,
Менинг тўшим, сенинг доим яйловинг,
Яйлай кўргин, ёрим, даврон сеники.

— Э тўрам, сиз ҳали «Зулхуморга ошиқман, мени куйдирди, ёндирди» деб юргансиз; ҳали сиз билмайсиз: Зулхумор сизга ошиқ, сизнинг ундан хабарингиз йўқ-да. Бўлмаса, мен боя қизлар — канизларга буюриб, уришиб, қувлатиб юборганда нима қилар эдингиз? Сиз ҳам уришиб-уришиб кетар эдингиз-да. Мен сизга, сиздан ошиқроқ учун қизларни юбориб олиб келиб, силаб-сийпаб, янги ювошиб олдим; сиз ҳали ҳам ҳуркиб турибсиз. «Ошиқ деган илгаридан бир кўҳна қўшиқ». Ҳали сиз ёш бола, ошиқликни нима биласиз. Ошиқликнинг маъносин Зулхумордан сўранг, сизни мен уйғотиб қўяйин. Ҳали сиз ошиқ бўл-

дингизми, биз маъшуқ бўлдикми? Ана энди, тўрам, биз сизники бўлдик, сиз бизники бўлдингиз!— деди.

Неча кун ўтди. Равшанбек Зулхумор билан бўлиб кетди. Анов қизга «мен ўртага тушсам нима берасан», деганда, тўққиз муччи ваъда бўлиб эди. Оққиз шу тўққиз муччини бугун олар, бугун олар деб, олти кун ўтди. Оққиз қаради, Равшанбек Зулхуморнинг шавқига ғарқ бўлибди, Оққиздан дим сўрамаса ҳам ажаб эмас, жуда бепарво, Оққизга қарамай кетиб боради. Оққизга туриб-туриб бу иш ўтди, аччиғи келиб туриб кетди. Уйига етди.

Оққизнинг энаси бор эди, Ширвон эли мастонларининг устоди эди, барисидан баланд эди. Оққиз тўғри бориб энасига воқеани бир-бир айтиб берди.

Оққизнинг энасининг қаҳри келиб, илондай заҳри келиб, бир катта оқ эшаги бор эди, опкеп тўқимлаб, эшакни тескари миниб, Қорахон подшонинг олдига қараб бора берди. Қорахон подшо давлати билан ўтириб эди, катта мастон Қорахон подшога қараб бир сўз деб турибди:

Сўрасанг шаҳаринг элингдир — Ширвон,
Ширвоннинг элида давр ила даврон,
Сўзима қулоқ сол, баён айлайин,
Катта мастон арзга келди, Қорахон...

Ширвонга валламат дейди ўзингни,
Ўзинг ўлмай душман босиб⁵⁶ изингни;
Ҳаммага адолат қилдинг, Қорахон,
Тергамадинг бузуқ, баттол қизингни.

Қизинг туркман элдан биров топибди,
Қизинг кўнгли шу туркманга оғибди,
Тергамадинг шоҳим, баттол қизингни.
Уйлагин, Ширвонга бало ёғибди.

Аркони давлатинг бари қошингга,
Қўл қувшириб⁵⁷ туруб тегра-тошингга,
Евмитнинг элидан биров келибди,
Баттол қизинг, хоним, етар бошингга.

⁵⁶ Босибди.

⁵⁷ Қовуштириб.

Қиз деган ўйласанг, хоним, душмандир,
Душманлиги душманларга тушгандир,
Сенинг қизинг ўзбакларман бир бўлиб,
Ўйлагин, қасдингга сенинг тушгандир.

Юртингга эътибор бўлгин, Қорахон,
Доимо тождор бўлгин, Қорахон;
Қулоқ солгин катта мастон сўзига,
Қизингдан хабардор бўлгин, Қорахон,

Қизинг бузар шаҳарингни, юртингни,
Вайрон қилиб кетар мамлакатингни.
Сенинг қизинг ўзбак билан бир бўлиб,
Шоҳим, барбод бермасин давлатингни.

Қиз деганнинг кўзини ўй, Қорахон,
Ешликдан бировга бер қўй, Қорахон.
Ана катта қилдинг, топди душманни.
Олиб келиб тезроқ сўй, Қорахон!

Қизингга ишонсанг, юртинг кетади.
Ахир бошингга шу қиз этади,
Баттол қизинг, хоним, етар бошингга,
Ахири шоҳликни барбод этади.

Армон билан билмаганин билдиргин,
Ханжар чекиб, бағрин қонга тўлдиргин,
Ёмон қизинг ахир етар бошингга,
Қизингни ҳам қўшиб, шоҳим, ўлдиргин!

Оқизгин кўзидан селоб ёшини,
То билмаса, синаб бўлмас кишини?
Қорахон, кўрдингми қизинг ишини?,
Икковининг бирдай кесгин бошини!

Поралаб-поралаб гўши ўсилсин⁵⁸,
Қочмоққа қўймасин, йўли тўсилсин,
Қизинг билан икковини бир ушлаб,
Икковининг боши бирдай кесилсин!

⁵⁸ Тилишлансин.

Карвон юрса, катта чийир йўл бўлар,
Ғафлатига қайғу-вахм мўл бўлар,
Икковининг бирдай кесгин бошини,
Хоним, сенга айтган сўзим шул бўлар..

Мен айтдим, хабардор бўлгин ўзингдан,
Ширвон элда, билсанг; сўзлар сўзингдан,
Хоним, энди душман бўпти бир қизинг,
Хоним, хабардор бўл Хумор қизингдан!

Бир йигитни Зулхуморинг топибди.
Хуморнинг Ширвондан кўнгли совибди.
Шу қизингдан хабардор бўл, Қорахон.
Қизинг кўнгли бошқа юртга оғибди.

Мен айтдим, Қорахон, хоҳ қил, қилмагин,
Қилмайин сўнг кўп пушаймон бўлмагин,
Эҳтиёт бўл, шоҳим, баттол қизингга,
Ҳай аттанг, деб бармоқ тишлаб қолмагин.

Қорахон подшонинг қаҳри келиб, илондай заҳри келиб,
подшо эмасми: «Бориб шу беадабни бойлаб, сийнасини
доғлаб, таёқлаб ҳайдаб олдиларингга солиб, олиб келин-
лар!»— деб, бирдан беш юз жаллод, тўрт юз мирғазабни
буюрди.

Жаллод, мирғазаблар юра берди. Буланинг орқасидан
қанча маҳрам, ясовул, угач, шиғовул, қанча соқчи-қоровул
бариси бораётир. Подшонинг аччиги келган шундай бу-
юрган: «Икковини бир-бирига қўшмай, икки бўлак қилиб
ҳайдайсизлар»,— деб фармон бўлган.

От чопиб, бирдан подшоликдан одам бориб қолди. Бе-
чора канизлар, бошқа қизлар шошиб хабар беролмай
қолди. Мирғазаблар қараса, иккови катта тўшакнинг ус-
тида ухлаб ётибди. Мирғазаблар Равшанбекни олиб, ол-
дига солиб ҳайдаб, икки қўлини бойлаб, уриб таёқлаб, сий-
насини доғлаб, ўлдирмоққа чоғлаб, ҳайдаб кета берди.
Равшанбек душманларга банди бўлиб, ичи ғамга тўлиб,
ранги гулдай сўлиб кета берсин. Зулхумор ойим тўраси-
нинг банди бўлиб кетганини билмай қолди.

Оққиз қилган ишларига пушаймон бўлиб, нима қила-
рини билмай «аттанг» деб кўп афсуслар еб, бек Равшанга
ичи ачиб, ўзига ўзи айтди: «Келе, энди Равшанбек ўлади,

Зулхумор қолади, подшонинг ёлғиз боласи эмасми, бунини қилади: «менга билдирмабсан», деб ўпкалаб юрар», деб Зулхумор оймга хабар бериб, ёрининг кетганлигини айтиб бир сўз деди:

Душман олди сенинг тенгу тўшингни,
Фалак оғир қилди сенинг ишингни;
Уйқунинг касоти кўпдир кишига,
Бувишим, ғафлатдан кўтар бошингни!

Душманлар оқизди кўздан ёшингни.
Фалакка чиқарди бу нолишингни,
Шоҳдан фармон бўлди, келди мирғазаб,
Оч кўзинг, ғафлатдан кўтар бошингни!

Шоҳдан фармон бўлди, мирғазаб келди,
Сен ғафлатда қолдинг, тўрангни олди.
Шоҳдан фармон бўлди, келди маҳосил,
Уйқудан, Зулхумор, турсанг не бўлди?!

Оймлар шонаман⁵⁹ зулфин ўради,
Иши таваккал яратгандан кўради.
Оч кўзинг уйқудан, кўтар бошингни,
Сени деб бир йўлбарс ўлиб боради.

Ог чопмоққа қойим даштнинг даласи.
Топилмайди ширин жоннинг ҳийласи,
Сени деб бир йўлбарс ўлиб боради,
Ёвмит элда бир подшонинг боласи.

Савдо тушди мард тўранинг бошига,
Фалак титрар унинг нолишига,
Оч кўзинг уйқудан, кўтар бошингни,
Уйқунинг касоти кўпдир кишига...

Фони дунё барча қўлдан ўтарми?
Куйсин ўлим, барчани йиғлатарми?
Оч кўзинг уйқудан, кўтар бошингни,
Ухлаганман⁶⁰ мақсадига етарми?

⁵⁹ Шона (тароқ) билан.

⁶⁰ Ухлаган билан.

Сенинг аҳволингга мен қилдим газаб.
Сенинг омонлигинг айладим талаб,
Ухлаган қул мақсадига етарми?
Шоҳдан фармон бўлди келди мирғазаб.

Баҳорда очилган чаманда гулди (ρ),
Гулга шайдо бўлган тўти, булбулди (ρ),
Оч кўзинг, гафлатдан кўтар бошингни,
Сен тўрангдан хабар олсанг не бўлди?

Мерган отар сувсиз чўлнинг ғозини,
Ким кўтармас санам ёрининг нозини,
Эшитиб Оққизнинг айтган сўзини,
Зулхумор уйқудан очди кўзини.

Зулхумор ойим кўзини очиб қараса, қошидаги жўраси, ухлаб ётган тўраси, кўзининг оқу қораси, шу йиғиннинг сараси йўқ. Қизлардан сўраб юру⁶¹, тўрасини қараб юру. Канизлар айтди: «Э бувушим, шоҳдан одам келди, тўрангни жаллод. мирғазаблар икки кўзини бойлаб, олдига солиб, ҳайдаб, азиз жонини қийнаб, бошига қор-ёмғирдай қамчи уриб, банди қилиб олдига солиб ҳайдаб кетди».

Шунда Зулхумор ойим бечора девордан осилиб қараса, бир тўп одам — сипойилар уриб, қийнаб, ҳайдаб кетиб бораётибди. Буни кўриб, тўрасининг орқасидан югурди. Шунда канизлари ҳам орқасидан йиғлаб келаётир.

Зулхумор ойим келиб, одамларга аралашиб қолди. Одам тўда бўлган, тўп бўлиб Зулхуморойга йўл бермайди; томошабин жуда қалин, Зулхумор тўрасига етолмай одамларга пўшт-пўшт деб бир сўз деди:

Қўлдан кетди давр ила давронларим,
Сабил бўлиб наққошли айвонларим,
Улганнинг несин қиларсиз томоша?
Пўшт-а пўшт, томошабин жонларим!

Кўнглимда кўп орзу-армонларим,
Хавон бўлиб боғ ила бўстонларим,
Улганнинг несин қиларсиз томоша?
Йўл беринглар, томошабин жонларим,

⁶¹ Юрур.

Кўкка чиқар ёрим деб афғонларим,
Айрилиққа тушгандир, ёронларим,
Улганнинг несин қиларсиз томоша?
Йўл беринглар, томошабин жонларим!

Ёрим кепти неча тоғлардан оша,
Икки зулфи гарданига яраша,
Йўл беринглар, томошабин жонларим,
Улганнинг несин қиларсиз томоша?

Мен тўрамнинг олдида дод айлайин,
Доддан ўтиб неча фарёд айлайин,
Пўшт-а пўшт, томошабин жонларим!
Йўл беринг, тўрамни озод айлайин!

Савдо тушган Зулхуморнинг бошига,
Ким раҳм этар кўздан оққан ёшига,
Йўл беринг, тўрамни озод қилайин,
Йўл қўйинглар, бориб олай қошига!

Турган элга жуда ташвишлар тушди,
Бир-бирига «Хумор келди» дейишди.

Тўп бўп турган томошабин — халойиқ
Бу сўз билан тўш-тўшига қочишди.
Саф бўп турган Қорахоннинг элати,
Хумор ойга энди йўлни очишди.

Ёмон савдо касот қилар кишига.
Савдо тушар жўмарт ўғил бошига,
«Хумор келди», деди, элат қочишди,
Бўзлаб борди тўрасининг қошига.

Қон тўкилиб бек Равшаннинг қўнига,
Ғафлат вақтда душман тушиб кейнига.
Бўзлаб бориб тўрасининг қошига,
Қўлин солди бек Равшаннинг бўйнига.

Зулхумор қараса, Равшанбекнинг қўлини боғлаб, сий-
насини доғлаб, ўлдирмакка чоғлаб, ҳайдаб бораётибди.
Тўрасининг бошига бирдан уч юз, тўрт юз қамчидан туша-
ди, боши-кўзи демай уриб бораётибди. Бир неча қамчи-
таёқ Зулхуморга ҳам тегиб қолди. Шунда Зулхумор, ўзи-
га теккан таёқ кўзига кўринмай, бир сўз деди:

Узоқда тўрамнинг манзили-жойи,
Отаси, энаси фалакнинг моҳи,
Мени ўлдир, тўрамни озод айланглар,
Бу ишда тўрамнинг йўқдир гуноҳи!

Қонлар оқсин менинг икки кўзимдан,
Ҳай аттанг-а, пардам кетди юзимдан.
Бу ишда тўрамнинг йўқдир гуноҳи,
Қанча гуноҳ бўлса, менинг ўзимдан.

Мен бебахтнинг кўнглини шод айланглар,
Тўрамнинг ҳурматиң зиёд айланглар,
Бу ишда тўрамнинг йўқдир гуноҳи,
Мени ўлдир, тўрамни озод айланглар,

Қулоқ сол жаллодлар қилган додима,
Қайтайин⁶², етмай ўлдим мақсадима.
Мени ўлдир, тўрамни озод айланглар,
Бир полвон ўлмасин касофатима!

Қулоқ солинг Зулхуморнинг тилига,
Булбул ошна бўлар боғнинг гулига,
Мени ўлдир, тўрамни озод айланглар,
Мусофирдир, эсон кетсин элига!

Беклар минар бедов отнинг толмасин,
Бемаҳал ўлимни мардга солмасин,
Мени ўлдир, тўрамни озод айланглар,
Касотима бир мард нобуд бўлмасин!
Бу ишда тўрамнинг йўқдир гуноҳи,
Уволи менинг бўйнима қолмасин!

Унда жаллодлар, мирғазаблар: «Мана бунга қараб, баччағар, Ширвондай юртда, шундай бир ўзбак йўқмикан, ў ёронлар, қизи қурсин, қиз боққаннинг юзи қурсин, илкисдан бировга кўнгил бериб, бўзариб турган кўзи қурсин. ана унга қара, тагин айриб оламаң деяпти. Ҳай аттанг, подшомизни ерга кўмди-да», деб ўлгудай қаттиқроқ уриб жўнади. Шунда Равшан ёрига қараб: «Нега тута-

⁶² Қандай қилай.

сан?» деб сўраб, «жаллодларга эланма», деб тасалли бериб бир сўз айтади:

Аё нозим, бир гапим бор, англаб ол,
Мен гапирай, зеҳнингни қўй, қулоқ сол,
Жаллодларга эланмагин, бўйингдан,
Гавҳарни не билсин ушлаган сопол!

Бефарзанднинг кўрган куни зоями?⁶³
Йўқчилик жўмартнинг кўзин уями?⁶⁴
Жаллодларга эланмагин, бўйингдан,
Сен «қўй» деган билан жаллод қўями?⁶⁵

Емоннинг қарори бўлмас бир ерда,
Кишига касоти тегар тор ерда.
Гавҳарни не билсин ушлаган сопол,
«Зарнинг қадрин заргар билар» ҳар ерда.

Омонат, бўйингдан тандаги жоним,
Сени олдим, йўқдир энди армоним.
Жаллодларга эланмагин, бўйингдан,
Сен йиғласанг, кетар менинг дармоним.

Пайдо бўлдим икки гавҳар донадан,
Парвоз қилиб учдим манзилхонадан,
Улим учун ғам емайман, бўйингдан,
Бир армоним, ёлғиз эдим энадан.

Белимда бойланган зарли, пўтадан,
Камлигим йўқ эди атлас, кимходан⁶⁶.
Улим учун ғам емайман, бўйингдан,
Бир армоним ёлғиз эдим отадан.

Белима бойлаган олмас қиёғим,
Ғам билан сарғайган гулдай сиёғим.
Бир армоним, ёлғиз эдим отадан,
Аттанг-а, қолмади бирор туёғим.

⁶³ Зоёми?

⁶⁴ Уярми?

⁶⁵ Қўярми?

⁶⁶ Кимхоб.

Отадан тўртин ярат, бешни ярат,
Биров қилма, иков ҳам учни ярат.
Бир армоним ёлғиз эдим отадан,
Ёлғизни яратганча, тошни ярат.

Бири ўлса тўрти йилар⁶⁷ бошига.
Ёлғиз шўрнинг кими келар қошига?
Ўлим учун ғам емайман, бўйингдан,
Ёлғизлигим асар қилди бошима.

Элимда даври давроним бўлмади.
Бу ишлардан пушаймоним бўлмади.
Мен шунингдай банди бўлган кунимда,
«Вой болам», дер отажоним бўлмади.

Аттанг-а, Чамбил диёрим бўлмади.
Жон ачирим, ичкуярим бўлмади,
Мен шунингдай банди бўлган кунимда
Меҳрибоним энам ночорим бўлмади.

Чамбилдай ўсган элатим бўлмади,
Ёлғизликда бир мадатим бўлмади.
Мен шунингдай банди бўлган кунимда
Бек Гўрўғли валламатим бўлмади.

Аттанг-а, Чамбил диёрим бўлмади,
Жон ачирим, ғамгузорим бўлмади,
Мен шунингдай банди бўлган кунимда
Қирқ йигитим — аждаҳорим бўлмади.

Дарёдай бўп тўлар бўлдим мен энди.
Армон билан ўлар бўлдим мен энди,
Қайтайин, тайин мазорим бўлмади.
Тоға гулдай сўлар бўлдим мен энди.

Армон билан ўлар бўлдим мен энди.
Ғариб мазор бўлар бўлдим мен энди.
Қора чўлда қолар бўлдим мен энди,
Бемураббий бўлар бўлдим мен энди,
Ёлғиз не қилар бўлдим мен энди,
Ғариб бўлиб қолар бўлдим мен энди,

⁶⁷ Шевада айтилиши жилар.

Якка мовор бўлар бўлдим мен энди,
Армон билан ўлар бўлдим мен энди.

Равшанбек бу сўзларни айтди, йиғламаган одам қолмади, ҳеч бир одам тобу тоқат қилиб туролмади. Шунда Равшанбек зор-зор, чун абри навбаҳор йиғлаб, ўзининг яккалик-ёлғизлигига кўп афсус-надоматлар қилиб бораётир. Зулхумор бечора қанча канизлари дод деб, йиғлашиб, орқасидан эргашиб борар эди. Бекни кўрган бирор-та одамнинг кўнгли ўлдирмоқ у ёқда турсин, урмоққа кўли бормас эди. Равшан ўз аҳволини айтиб бораётир. Бек Равшаннинг йиғлаб қилган афсуслари:

Йиғлай-йиғлай одо бўлдим,
Элатимдан жудо бўлдим,
Армон билан пано бўлдим,
Барисидан сиво бўлдим.

Чамбилбелдай элатимдан,
Улуғ аркон давлатимдан,
Нетай сину сумбатимдан,
Бел қувватим — мадатимдан,
Душманга сиёсатимдан,
Ғанимларга ҳайбатимдан,
Ҳам уруғим — аждодимдан,
Гўрўғли валламатимдан,
Қиблагоҳдан жудо бўлдим.

Чамбилда ўсган жойимдан,
Менинг пушти паноҳимдан,
Тождорим каж кулоҳимдан,
Кўп сирдош сипоҳимдан,
Мард Ҳасан, қиблагоҳимдан —
Бир отамдан жудо бўлдим.

Айрилдим кулбахонамдан,
Жони чиққан ул танамдан,
Дуогўй пушти паномдан,
Бошимдаги парвонамдан,
Кеча-кундуз ҳамхонамдан,
Мен жони ман, ул танамдан,
Чидамсиз шўр энамдан,
Меҳрибондан жудо бўлдим.

Чамбилдай диёримдан,
Неча хешу табаримдан,
Неча ога-жигаримдан,
Элимда эътиборимдан,
Қаторда юрган норимдан,
Соғинганда хуморимдан,
Қирқ йигит аждаҳоримдан,
Бариси жонсипоримдан,
Равшанга хизматкоримдан,
Дарахти соядоримдан,
Ҳайбатли ул чиноримдан,
Ҳар иш десам, тайёримдан,
Равшанга харидоримдан,
Йигитлардан жудо бўлдим.

Чамбилда қариндошимдан,
Сир айтарга сирдошимдан,
Неча бир тенгу тўшимдан,
Ога-ини — қардошимдан,
Айланиб, кетмай қошимдан,
Хабари йўқ бу ишимдан,
Қанча вафодор кишимдан,
Барисидан жудо бўлдим.

Ёемитдайин элатимдан,
Такадай мамлакатимдан,
Кўп фуқаро элатимдан,
Бел қувватим ҳолатимдан,
Барисидан жудо бўлдим.

Минадиган тулпоримдан,
Соладиган шунқоримдан,
Тоғда асов олқоримдан,
Ҳар нима йўғу боримдан,
Қаторда юрган норимдан,
Тиллали газнакоримдан,
Барисидан жудо бўлдим...

Бирга юрган жўралардан,
Неча қоши қоралардан,
Бир-биридан саралардан,
Асил гавҳар поралардан,
Хизматкор, фуқаролардан,

Ҳалолхўр бечоралардан,
Барисидан жудо бўлдим.

Жудо бўлдим бекларимдан,
Қанча нору лўқларимдан,
Ор-номус, кекларимдан,
Қанча оғир юқларимдан,
Барисидан жудо бўлдим.

Жудо бўлдим бўстонимдан,
Очилаган гулистонимдан.
Заҳматлар ўтди жонимдан,
Балли, манзил-маконимдан,
Булбулим-ғазалхонимдан,
Сайровчи хуш алҳонимдан,
Барисидан жудо бўлдим.

Олтин эдим, чўян бўлдим,
Дона эдим, сомон бўлдим.
Қиммат эдим, арзон бўлдим.
Ғамга қолган Равшан бўлдим,
Юраги тўла қон бўлдим,
Аввалдан намоён бўлдим.
Янги ойдай пинҳон бўлдим,
Ҳай аттанг-а, ҳай аттанг-а,
Барисидан жудо бўлдим.

Банди бўлдим билмаганга,
Мени кўзга илмаганга,
Манзур назар қилмаганга;
Бедов миниб елмаганга,
Дарёдай бўп тўлмаганга,
Мардлик билан ўлмаганга.
Ҳай аттанг-а, ҳай аттанг-а.

Бу не билсин қимматимни,
Менинг қанча ҳолатимни,
Қаёқдаги элатимни,
Менинг қандай савлатимни,
Менинг арзон-қимматимни.

Банди бўлдим билмасларга,
Мени кўзга илмасларга,

Манзур назар қилмасларга,
Бирор ўйнаб-кулмасларга,
Арақ ичган мастларга,
Майдон билмаган насларга.

Банди бўлдим бебошларга,
Меҳри йўқ, кўнгли тошларга,
Бойланиб қизилбошларга.
Қўлда ханжар, отим бўлса,
Бир тушмадим савошларга,
Мингига бас бўлар эдим,
«Ботир» бўлган бебошларга.
Буларда ақл бўлмаса,
Гап билмас бекенгашларга.

Энди Равшан ўлар бўлди,
Қизил гулдай сўлар бўлди,
Армон билан майдон қилмай,
Ичи ғамга тўлар бўлди.
Душман элда, ғариб юртда
Якка мазор бўлар бўлди.
Армон кўп қолди, ёронлар,
Ухлаб қолиб бўлдим банди,
Қолдим юз туман армонда;
Банди бўлмадим майдонда
Мендай банди бўлган қанда?
Қўлда қиличим бўлганда,
Нима жон бор эди санда!
Майдон бўлса, кўрар эдинг,
Не ҳунар бўлса Равшанда!
Мени уйқуда банди қилдинг!
Сен ҳам энди ботирсан-да?!
Сени кўрса бўлар эди —
Ёр яроғим бўлса менда.
Армон билан Равшан ўлди,
Юз туман ғамман⁶⁸ армонда.
Беармон одамзод қанда?

Равшанбек қўли боғли, сийнаси доғли ҳайдалиб бо-
раёттир. Томошага яхши-ёмон, югрук-чабон, хурду калон,

⁶⁸ Ғам билан.

қизу жузон, шаҳри Ширвонда қанча одам бўлса бари чиқди. Томларнинг устига, дарахтларнинг устига, баланд жойларга одам босиб чиқиб кетган. Гуварларни, шаҳарларни томошабин одам босиб, ҳеч ерда одам ўтирадиган жой йўқ. Ҳамманинг икки кўзи Равшанбекда. Равшанбекнинг камолини, ойдай жамолини, қадди ниҳолини кўрган одамнинг бари: «Ҳай аттанг, ёш бола экан, жуда яхши бола экан»,— деб кўп афсуслар еди. Ёшу қари, кўрганнинг бари катта мастонга лаънат айтади.

Зулхумор ойим қадди букилиб, кўзидан ёши тўкилиб, тўрасининг доғига куйиб, икки бетини юлиб, дод деб бораётир. Уни кўрган беақл одамлар калака қилиб кулаётир. «Анов баччағарга қаранг, шу баччағарнинг касофатига шундай бола ўлиб кетиб бораётипти, бўлмаса, бунга эр топилмай ётибмиди! Уласанми, баччағар, отанг бировга берганча хотиржам ўтирсанг»,— дейишади. Унда бир хили айтади: «Ундай дема, бекор бировнинг уволига қолма! Зулхумор ҳар ким билан кета берадиган аҳмоқ қиз эмас. Анов болага қара, ўн уч ё ўн тўртда камоли бор, ойдан жамоли бор, эдан зиёд ақли бор, тилла-нуқрадан кокили бор. Эса, сен девонанинг боласи дебмидинг? У ҳам бир катта подшонинг боласи. Бўлмаса, нуқра, тилла кокил ҳар кимга тушиб қолибдими? У ҳам улугводада. Бўлмаса, Зулхумор танилмаса, у билан нега юрсин. Билиб кўнгли тўлиб ошна бўлган, шунга теккан; бўлмаса сен ҳам бориб ҳазиллашиб кўр-чи, кўрайин», деганинг ҳам сони йўқ. Бир хили айтади: «Асли Зулхуморнинг шу иши айб». Ҳар ким ҳар тусли гапириб ётипти.

Равшанни дорнинг остига олиб борди. Подшонинг олдидаги каттакон вазирлар, амалдорлар, баковул, ясовуллар, асабдор, туғдор, қози, муҳрдор, маҳрам, ҳудайчи, шиғовул, қоровул жами эл катталари, Ширвоннинг фойдазиёнлари, яхши-ёмонлари, югрук-чабонлари ҳаммаси йиғилиб келиб, бек Равшаннинг қабатида йиғлаб турган Зулхумор ойимни кўриб, бариси «ҳай аттанг» деб афсус, надомат қила берди. Икковара, учовара шивир-шивир, одамлар шивирлаша берди. Оқ кўнгилроқ одам типирлаша берди, чет-четдагилар куфурлаша берди. Гапга тушунмаган одамлари шобирлаша берди. Подшонинг иноқ, эътиборли одамлари, Ширвоннинг катталари, подшога яқинлари бариси жаллод билан мирғазабга: «Эй, тўхта! Бизлар бориб подшога бир маслаҳат қилайик, ундан ке-

йин сенга буюрамиз, сен унгача турасан!»— деб туриб кетдилар.

Бариси подшонинг олдига бориб, арз қилди: «Тақсир подшоҳим, бизлар сизга арзга келдик. Арзимиз шуки; бугун ҳукми кушга буюрган одам жуда ёш бола экан. Жаллодлар дорнинг остига ҳайдаб келди. Бизлар бориб кўрдик, тақсир подшоҳим, асли одамнинг кўзи қиядиган бола эмас. Шундай барно бир ёш бола ўлиб кетмасин. Сизга арзимиз шулки, шу боланинг ёши ўн уч-ўн тўртда экан, тилла кокили бор экан, бир улуғ одамнинг боласи чиқар. Жуда ёш экан, ёш ҳам бўлса, Зулхуморга ошиқ экан, Зулхумор ҳам унга ошиқ экан. Энди шоҳим, ошиқларни ўлдирмоқ шоҳларга айб бўлади. Яна сиздан тилаймиз: қирқ кун муҳлат берсангиз, шу болани зиндон қилсак, қирқ кундан кейин шу болани чиқариб сўрасак: «Э бола, сен ўзинг ёш бола экансан. Қорахон подшонинг ўғил боласи йўқ, Зулхуморойга ошиқ бўлибсан, Зулхумор деб шу шаҳарга келибсан, Зулхуморга чин ошиқ бўлсанг, отаси Қорахон подшонинг динига кирсанг, лотга иқрор бўлсанг, манотга тобе бўлсанг, тана худога тағи иқрор бўлсанг, офтобга кўнсанг, оташга бўйсунсанг, шиша пайғамбарларга, нуқра чорёрлар, қалайи авлиёларга иқрор бўлсанг агар, Зулхуморни сенга берамиз. подшога куёв ўғил қиламиз, десак. Шу айтганимизга кўнса, ёш бола экан-ку, кўнар, кўнса, қизинг Зулхуморни шу болага бериб, куёв қилиб қўлингга олсанг, ҳам куёвинг, ҳам ўғлинг бўлса; бизларнинг сенга кўрсатган маслаҳатимиз шу»,— деб подшосига маъқул қилди.

Қорахон айтди: «Ундай бўлса яхши айтдинглар, жуда яхши бола бўлса, кўнса ҳам кўнар. Эса, жаллодлар сўйиб қўймасин, тезроқ бориб қўлидан олинглар, зиндонга солинглар! Лекин Зулхуморни ҳам урманглар, сўкманглар. бир йўллик олиб бориб қаманг; тағи ундан бошқа гап чиқиб юрмасин, шунини эҳтиёт қилинглар, эндиги гап шунда»,— деди.

Подшодан бу гапларни эшитиб, чопқиллаб келиб, бек Равшанни қирқ кунлик қилиб зиндонга олиб бордилар. Зулхумор бечорани ҳам бир маҳкам ҳовлига олиб бориб, қизлари билан, балки жами канизлари билан қамаб ташладилар. Зулхуморнинг теварагига беш юз сарбоз қорувул қўйиб, жуда эҳтиёт қилиб ёта бердилар.

Зулхумор ойим бир ҳовлида қамалиб, ё ўзи, ё қирқини канизи далага чиқолмай қолди, тўрасидан нима гап ўтга-

нини билмай, хабар ололмай қолди. Шунда Зулхумор канизларини дарча тешикдан чиқариб, қоронғида бир ердан бир-икки лаҳимчини топтириб келиб, лаҳимни ковлатиб, ўн тўққиз кун деганда зиндон лабидан чиқди.

Зиндон лабидан, тўрасининг устидан пастга қараб, ҳоли аҳволини сўраб туру, пастда бек Равшан ёрининг келганини билиб жавоб бераётир:

— Мен зулфимни тоблаб-тоблаб ўргали,
Иложим етмайди жоним бергали,
Зиндоннинг ичида, тўрам бормисан?
Бахти қора ёринг келди кўргали.

— Тор зиндонда ётиб доим ҳув дедим.
Ким ўтса бошимдан, ош ҳам сув дедим.
Омонат ёр, йўлай кўрма қошима,
Ажалнинг отини миндим, чу дедим!

— Сенинг билан доимгидай юргали,
Золим фалак менга шикаст бергали.
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?
Зулхумордай ёринг келди кўргали.

— Ёв бўлса, қўлимда яшил тув⁶⁹ эдим.
Қўрқоқ бўлса, «нега уйтади⁷⁰ бу?» дедим.
Омонат ёр, асли келма қошима,
Ажалнинг отини миниб, чу дедим!

— Бир боғчада олмамисан, нормисан?
Сен ҳам мендай менга интизормисан?
Бахти қора ёринг келди кўргали,
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Савдо тушди ёшлигимдан бошима,
Ким раҳм ётар кўздан оққан ёшима,
Равшан бўлса ўлган киши, бўйингдан,
Сен омонат, йўлай кўрма қошима.

— Майдон бўлса йўлбарс билан шермисан?
Зулхуморни ёрим бўлса дермисан?

⁶⁹ Туг байроқ.

⁷⁰ Ундай қилади.

Зулхуморинг янги келди кўргали,
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Сен омонат, менга йўқдир ёрлигинг,
Менинг учун бекор интизорлигинг,
Йигирма кун менинг умрим қолибди,
Ундан сўнг бекор-да, вафодорлигинг,
Омонат ёр, асли келма қошима?

— Йигирма кун сенинг умринг бор бўса,
Йигирма кунгача Хумор ёр бўса.
Сен кетган сўнг бу ёринг бекор бўса,
Нима қилар айт-чи, вафодор бўса?
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Менинг умрим йигирма кун қолади,
Ваъда тамом бўлса, тўранг ўлади.
Мен ўлганман сенга нима қолади,
Сулув қизсан, яна биров олади,
Омонат ёр, асли келма қошима!

— Менинг учун ўлиб кетсанг баякбор,
Сенинг учун ўлмасмикин Зулхумор,
Бир хотиннинг эри битта бўлмасми,
Мени олган эрим — Равшандай шунқор,
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Айриларсан суйиб теккан дўсингдан⁷¹,
Харна деган кўнглингда ҳавасингдан,
Мен ўлган сўнг сени биров олади,
Олган вақтда чиқар кетар эсингдан,
Омонат ёр, асли келма қошима!

— Сенинг ҳуснинг менинг ақлим олади,
Хулқинг офат, ҳар хаёлга солади,
Тўраси ўлгандан Хумор ўлади,
Мен ўлсам, мард тўрам, қандай олади?
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Сулув қизсан, сенга толиб кўп бўлар,
Уйдан-қирдан неча тусли гап бўлар,

⁷¹ Дўстингдан.

Кўп гапирса, шунинг ўзи жуп бўлар,
Равшан ўлган куни ғами йўқ бўлар,
Омонат ёр, асли келма қошима!

— Сен айтсан: Хумор ғами йўқ бўлар,
Сенсиз Хумор ёниб турган чўғ бўлар,
Сенинг ишқинг ой Хуморга ўқ бўлар,
Сенсиз ёринг ғами ортиқроқ бўлар,
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Мен бўлмасам, сенинг қандай ғаминг бор?
Мендай толиб сенинг минг одаминг бор.
Эринг бўлса, сенинг недан каминг бор?
Равшансиз ҳам, сенинг кўп ҳамдаминг бор,
Омонат ёр, асли келма қошима!

— Менинг эрим сенсан, бошқа эр бўлмас.
Энди Хумор бошқаларман бир бўлмас.
«Эринг бўлса, каминг йўқ», деб айтма-да,
Сенинг ғаминг менга мингдан бир бўлмас.
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Тоза гулсан, офтоб тегиб сўлмагин,
Бундан бўлай мени излаб келмагин.
Сенинг тўранг ўлган киши, бўйингдан.
Кета бер, Хуморжон, йўлдан қолмагин,
Омонат ёр, йўлай берма қошима!

— Сен сўлсанг, тўрамжон, Хумор сўлади,
Сен бўлмасанг, Хумор дарров ўлади.
Сен тириксан — Хумор тирик, полвоним,
Сениман⁷² баробар умри тўлади.
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Санам қизсан, қора зулфинг тугунди,
Тўранг ғойиб эранларга сиғинди,
Мендан қолсанг, сени биров олади-да⁷³,
Хуморжон, ўлмаклик жуда қийинди.
Омонат ёр, асли келма қошима!

⁷² Сенинг билан.

⁷³ Талаффузда олатта.

— Хумор қизнинг қора зулфи тугулди,
Сенинг учун қош-қовоғи уйулди.
Сен бўлмасанг, ким олади Хуморни?
Улган осон, тирик айрилмоқ қийинди,
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Мен ўлган сўнг сенга не бир эр чиқар,
Мендан зиёд неча наъра шер чиқар;
Менинг учун хафа бўлма, Хуморим,
Ўйин-кулги, не бир ҳузурлар чиқар,
Омонат ёр, асли келма қошима!

— Зулхуморинг сендан жудо бўларми?
Сендан қоп⁷⁴ бировнинг ёри бўларми?
Ё бировман ўйин-кулги қиларми?
Хазон урган гулда ҳеч ис бўларми?
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Энди мендан умид узгин, бўйингдан,
Аввалги ваъдангни бузгин, бўйингдан,
Бошқа билан ватан тузгин, бўйингдан,
Ишратман дунёни кезгин, бўйингдан.
Омонат ёр, асли келма қошима!

— Ватаним бузилди, ишрат соп бўлди,
Зулхуморнинг гами қатор қоқ бўлди.
Зулхуморнинг энди эри оп бўлди.
Зулхумор энди ўлимга боп бўлди.
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Ундай дема, омон бўлгин, Хуморжон,
Қора қоши камон бўлгин, Хуморжон,
Бир эр қил, шодмон бўлгин, Хуморжон,
Илгаригидай бўстон бўлгин, Хуморжон,
Омонат ёр, асли келма қошима!

— Омон эдим, сен ҳам омон бўлганда,
Сенсиз Хумор ҳоли ёмон бўлган-да,
Хумор бўстон эди, Равшан булбули,
Ой Хуморга охир замон бўлган-да,
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

⁷⁴ Қолиб,

— Менинг учун Хумор тортма аламни,
Куйдирмайин сендай қоши-қаламни,
Энди мендан умид узиб эр қилгин,
Ким олмайди сендай барно санамни?
Омонат ёр, асли келма қошима!

— Мен эр қилдим, бошқа эрим бўлмайди,
Бошқа мардга, тўрам, кўнглим тўлмайди.
Менга керак сенинг азиз жонингдир,
Сен кетсанг, Хумор ҳам сендан қолмайди.
Зиндоннинг ичида, тўрам, боримисан?

— Менинг учун жабр қилма жонингга,
Фалак титрар сенинг йиғлаганингга,
Даврон сургин, Хуморим, маконингга⁷⁵,
Рози бўл, кулишиб, ўйнаганингга,
Омонат ёр, асли келма қошима!

— Сенсиз Хуморойга даврон ҳаромди,
Сен бўлганда Хуморойга не ғамди?
Сенинг билан эди айши мудомди,
Минг марта Хуморинг рози бўлганди,
Зиндоннинг ичида, тўрам, бормисан?

— Хўш энди, Хуморим энди, хўш энди,
Кўп балага қолган ғариб бош энди,
Ғарибликда оқди кўздан ёш энди.
Омон бўл суйдигим, қолдинг, хўш энди.

— Бир боғчада олмамиди, нормиди,
Мендан ўзга сенинг ғаминг ермиди?
Бир хабар юборсам Чамбил юртига,
Излаб келгудай раҳбаринг бормиди?

— Фони дунё барча қўлдан ўтади,
Дарвишлар бўйнига солган пўтади.
Хабар қилсанг элатимга бўйингдан,
Хабаринг уч ойда бориб етади,
Хон отам келганча олтой ўтади;
Йигирма кун қолган менинг муҳлатим,
Мен ўлган сўнг отам келиб нетади?
Омонат ёр, асли келма қошима!

⁷⁵ Маконингга.

— Сен бандисан, йўқдир сабру қарорим,
Тўрам дейман, чиқар оҳ билан зорим.
Излаб келар одам сизда бор бўлса,
Шу бугун тонг отмай етсин хабарим.

— Қодир мавлон сенинг ақлинг олмаса,
Сени агар бир хаёлга солмаса,
Тонг отмайин қандай етар хабарим,
Учар қуш қанотли ҳайвон бўлмаса?

— Сен бандисан, кўзда оққан ёшим бор,
Сенинг учун менинг кўп нолишим бор,
Агар излаб келар одам бор бўлса,
Хабарчига майна деган қушим бор.

— Сулув қизлар кунда кўрар ойнани,
Орқага борганлар кўрар фойдани.
Келмакликка менда раҳбар топилар,
Ундай эса чопсон жўнат майнани.

Узоқ элдан яхши тулпор чопилар,
Ёвни кўрса, ботир қалқон жомилар,
Ундай бўлса чопсон жўнат майнани,
Келмакликка менда раҳбар топилар,

Отга йўл бермайди тоғнинг ўрлари,
Жабр қилса чиқиб отнинг терлари,
Келмакликка менда раҳбар топилар,
Илғаб етар чин туркманнинг шерлари.

Қаторда юк тортар норча, лўклари,
Нор деганнинг оғир бўлар юклари.
Келмакликка менда раҳбар топилар,
Илғор бўп кеп қолар туркман беклари.

Дам шу дамдир, ўзга дамни дам дема,
Шукр қилгин, давлатингни кам дема.
Келмакликка менда раҳбар топилар,
Кеп қолар йўлбарслар, ёрим, гам ема.

Эшитса туrolмас туркман эрлари,
Илғор қилиб етар наъра шерлари,
Чин ботирлари келиб қолар, бўйингдан,
Бек Равшаннинг қирқта аждоҳорлари...

Отин чопар ўзбак элнинг йигити,
Барининг белида кескир пўлати,
Отнинг бари йўлда қолса етолмай,
Илғаб етар Гўрўғлининг Ғироти.

Ғам ема, Хуморжон, раҳбар кеп қолар
Ширвон элда кўп талотўп бўп қолар,
Ҳеч бўлмаса етар бобомнинг оти,
Ботирман деганлар қилич еб қолар.

Қочмоққа қўймаслар, йўли тўсилар,
Поралаб-поралаб гўши ўсилар.
Ғам ема, кеп қолар туркман шерлари;
Кеп қолса отангнинг боши кесилар.

Не бир эрлар, во Равшан, деб келар-а,
Умид қил, тўрангни айириб олар-а,
Хабарингни юбора бер, бўйингдан.
Ичкуярлар келиб қиргин солар-а.

Сен майнани тезроқ кеткиз, Хуморжон,
Тонг отмай Чамбилга еткиз, Хуморжон,
Ундай бўлса, тезроқ жўнат, бўйингдан,
Элатимга хабар еткиз, бўйингдан.

Зулхумор ойим бечора зор-зор, абри навбаҳор йиғлаб; тўрасининг аҳволини кўриб, кўнгли қўрғошиндай эриб, мунча ғаму ғурбатни кўриб, йиғлаб, тўрасидан жавоб олиб, лаҳим билан жойига келди.

Зулхумор ойим бечора ўз қўли билан бир хатни битди, шундай қилиб битди: «Ҳасан марднинг ўғли, хон Даллининг жони-дили, оти бек Равшан, Ширвон мамлакатига, Қорахон вилоятига келиб банди бўлди. Қирқ кун муҳлат қилиб, зиндонга солди. Шу қирқ кундан ўн тўққиз куни ўтганда шу хат бўлди, намозшомда битилди. Тонг отмай, Чамбилбелга, тўрамнинг элига етади. Номози бомдод шу хабар бўлса, Равшаннинг мураббийлари бўлса, келса, айириб олса. Шу хат теккандан сўнг йиғирманчи кунида Ширвон шаҳрининг бозори, бозорининг ўртасида дори, шу ерда Равшанбекнинг осилиб ўладиган ери. Агар Равшанбекнинг хештабарлари, ғамгузорлари, ичкуярлари бор бўлса келиб, Равшанбекнинг гавда-суягини олиб кетсин деб хат битилди».

Хатни маҳкам қилди; ўраб беркитиб, бир нарса зарар қилмасдай, ёғин-ёмғир бўлса ўчмасдай қилди. Шу хатни

майна қушнинг бўйнига маҳкам бойлаб, беркитиб, тушиб қолмасдай қилиб, майнага неча бир сўзларни тайин қилиб, майна жонивор ҳам оқшом учмоққа ғайрат тараддуд қилаётир.

Жонивор майна Чамбилбелга, Ёвмитнинг элига Равшанбекдан элчи бўлиб бораётир. Зулхумор майнасига: «Э жонивор, менинг бошимга мушкулдан мушкул иш тушиб қолди, ақлим шошиб қолди. Шундай кунда сен ярасанг, мен ҳам берган тузимга кўпми-озми рози бўлман, қанча хизматима. Э жонивор, агар омон-эсон Чамбил борсанг, шу хабарни омон-эсон ектазгин. Агар шулардан биров-иков келиб, тўрамни ўлмай айириб олар замон бўлса, ундан кейин сени мен жоним билан баробар кўраман, тепамга кўтараман»,— деб майнасига кўп сўзларни айтаётир, қайта-қайта тайин қилаётир: «Мабода йўлда лочин, баҳрин дучор келмасин, шу меҳнатим зое бўлмасин, зиндонда ётган мард нобуд бўлмасин, шу иш оро йўлда қолмасин!»

Зийрак майна Зулхумор оймнинг айтган сўзларини кўп такрор билиб турибди.

— Э жонивор майна! Иш қичов, қофия танг; тағи адашиб бошқа элга кетма! Агар омон-эсон Чамбилбелга борсанг, мард тўрамнинг хабарини берсанг, ишни битказиб келгайсан, мени ўзингдан хушнуд қилгайсан, э жонивор вафодор,— деб Зулхумор бечора майнасига эланиб, бир неча сўзларни айтди. Зулхуморнинг сўзларини майна ақл билан хўп эшитиб олди. Зулхумор ойм майнани осмонга учириб, дод деб, фарёд деб; «Жонивор! Тўрамнинг хон Далли энасига, икки пари энасига салом дегин»,— деб зор-зор йиғлаб, майнасига айтган сўзи:

Оқар кўздан қонли ёшим,
Чўқ савдога қолган бошим,
Арзим эшит, майна қушим,
Бор, Чамбилнинг хони келсин
Ёвмитнинг беклари келсин!

Душман олган тегра-дошим,
Ҳасим бўлиб тенги тўшим,
Сўзим эшит майна қушим,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Ёвмитнинг эрлари келсин!

Йиғламоқлик менинг ишим,
Ҳолим сурар пуққалар қишим,
Арзим эшит майна қушим,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Ўвмитнинг шерлари келсин!

Қаттиқ бўлди менинг ишим,
Кун-кундан ортар қойишим,
Арзим эшит майна қушим,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Ўвмитнинг бекалари келсин!

Бу дардимнинг давосига,
Баланд тоғнинг ҳавосига,
Арзимни етказ, майнажон,
Мард тўрамнинг бобосига,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Ўвмитнинг бекалари келсин!

Белда зарли пўтасига,
Қилган ишнинг хатосига,
Арзимни етказ майнажон,
Мард тўрамнинг отасига,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Ўвмитнинг сиртлони келсин!

Қуйган кулбахонасига,
Жони чиққан танасига,
Арзимни айтгин, майнажон,
Икки пари энасига,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Ўвмитнинг сиртлони келсин!

Етган гавҳар донасига,
Аяб боққан паносига,
Арзимни еткиз, майнажон,
Хон Даллидай энасига,
Бор, Чамбилнинг хони келсин, майнажон!
Ўвмитнинг сиртлони келсин!

Боргин Чамбил элатига,
Тўрамнинг мамлакатига,
Бир арзим бор, айтгин майна,

Қирқ йигит азаматига,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Ўвмитнинг сиртлони келсин!

Қаторда нор-лўқларига,
Сатта оғир юқларига,
Арзимни айтгин, майнажон,
Ўвмит элнинг бекларига,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Ўвмитнинг сиртлони келсин!

Ўтган гавҳар порасига,
Банди бахти қорасига,
Арзимни еткиз, майнажон,
Бек тўрамнинг жўрасига,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Ўвмитнинг сиртлони келсин!

Йўқ савдо тушди бошига,
Ҳеч кими йўқдир қошига,
Арзимни еткиз, майнажон,
Тўрамнинг қариндошига,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Ўвмитнинг сиртлони келсин!

Қанотингга тўккин кучинг,
Йўлларда кўрмасин лочин,
Муштипарман, менинг учун,
Чоҳда ётган бегим учун,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Ўвмитнинг сиртлони келсин!

Банди тўрам раҳмин этгин,
Йўлнинг танобини тортгин,
Тонг отмай Чамбилга етгин,
Тўрам қавму қариндошин,
Тонг отмайин хабар этгин,
Бор, Чамбилнинг хони келсин,
Ўвмитнинг полвони келсин!

«Жонивор Чамбилбелга соғ-саломат бор», деб қўйиб юборди. Майна: «Чамбил қаёқдасан», деб осмонга чиқиб

кетди. Зулхумор зор-зор йиглаб қола берди. Ана май
надан эшитинг, майна учиб бораётир.

Қулоқ солинг турли-турли намага,
Ким раҳм этмас Равшанбекдай болага;
Намозшомда парвоз айлаб шу майна,
Эсли майна чиқиб кетди ҳавога.

Бораётир элчи бўлиб давога,
Сўз айтса бўларми боди сабога?
Учиб чиқиб Зулхуморнинг қўлидан,
Эсли майна чиқиб кетди ҳавога.

Булбул ошна бўлар боғнинг гулига.
Иқбол берсин бек Равшаннинг ўзига.
Куйсин ўлим, ким чидайди хилига.
Қулоқ солинг суханварнинг тилига.
Бораётир обрў бер деб ҳаволаб,
Элчи бўлиб, жонивор, Чамбил элига.

Жонивор ҳаволаб баландга олади.
Ширвон эли анча узоқ қолади,
Қоронғида парвоз айлаб шу майна,
Чамбилбелга элчи бўлиб келади.

Жонвор майна ғайрат қилиб учади,
Жонвор майна қичагандан қичади,
Ҳаволаб боради кўкнинг юзига,
Ҳеч не кўринмайди қора кечади.

Парвоз қип қанотин майна очади,
Жонвор майна сувдай терин сочади.
Элчи бўлган майна Чамбил элига
Етсам дейди, қоронғида учади.

Кўринмайди қоронғида ҳеч нарса,
Чамбилни тусмоллаб, жонвор, учади.
Парвоз қилар гоҳ баландда, пастадир,
Бир хил ишлар бўлар аста-астади.
Етсам дейди тонг отмайин Чамбилга,
Жонвор майна яна ғайратман қистади.

Эсли майна учмоқликка устади,
Элчи бўлиб, Чамбилбелни истади.

Тонг отмайин етсам дейди Чамбилга,
Жонвор майна яна ғайратман қистади.

Бир қуш етмағайди (уни) қувалаб,
Бораётир осмон билан ҳаволаб,
Етсам дейди тонг отмайин Чамбилга,
Жонвор майна тусмол билан чамалаб.

Жонвор шу майна қистаб хезлайди,
Ўзини учмоққа, жонвор, созлайди.
Томоша қинг ҳақиқатли майнага,
Етсам дейди, Чамбилбелни излайди.

Жонвор майна унутгандир ўзини,
Чамбил қараб тиккан икки кўзини,
Қоронғида жонвор майна учади,
Ҳақлайман деб Зулхуморнинг тузини.

Шод қилмоқчи Қорахоннинг қизини,
Эсидан чиқармай айтган сўзини,
Келаётир элчи бўлиб Чамбилга,
Ҳақлайман деб Зулхуморнинг тузини.

Мерган отар сувсиз чўлнинг ғозини,
Ким кўтармас санам ёрнинг нозини.
Элчи бўлиб келаётир Чамбилга,
Ҳақлайман деб Зулхуморнинг тузини.

Кўрсам дейди Зулхуморнинг юзини,
Сурма қилсам дейди босган изини,
Шу бўз майна ҳақламоқчи тузини,
Чамбилбелга элчи қилди ўзини,

Зулхуморга айтган, майна, розини,
Нима сир эшитса, кўпи-озини,
Қувонтирса Қорахоннинг қизини,
Чамбилбелга элчи қилди ўзини,
Қабул қилди эгасининг сўзини.
Ҳақлади шу майна еган тузини.

Неча-неча бандаргоҳдан ўтсам деб,
Хатарли ерлардан ўтиб кетсам деб,
«Элчига ўлим йўқ, эгам, соғ қилгин»
Омон-эсон Чамбилбелга етсам деб.

Жонвор майна ёзибди қанотини,
Чиқариб Хуморойнинг ҳожатини,
Чамбилбелни кўзлаб учиб боради,
Еткизсам деб унинг омонатини.

Кимга айтсин кўнгилдаги додини,
Кўрсам дейди Чамбил вилоятини,
Жонвор майна сарф айлаб ғайратини,
Еткизсам деб Зулхуморнинг хатини.

Жонвор шу майна ғайрат қилади,
Ҳаволаб ўзини кўкка олади.
Қистов ишга ярагандир шу майна,
Тусмоллаб Чамбилни излаб келади.

Мабодо адашиб, кейин қолмай деб,
Жонвор юлдузани нишон олади.
Ҳаволаб, баландга олиб ўзини,
Тусмоллаб ўзини йўлга солади.

Фаҳмдан, тахминдан кўп ҳам бор эди,
Зулхуморга жуда хизматкор эди.
Қоронғида қаттиқ қистаб шу майна,
Жонвор майна, узоқ учиб, ҳориди.

Қорли тоғда қалин битган арчади.
Бойваччалар кийган тўни парчади.
Жуда қаттиқ ғайрат қилди узоққа,
Жонвор узоқ учиб жуда чарчади.

Ғайрат қилди жонвор майна қўнмай деб,
Учган билан Чамбил етмай қўймай деб,
Парвоз қилиб баланд олиб боради;
Баланд тоғнинг белларига тегмай деб.

Олди ўр келганда оғир ошади,
Баланд тоғ келганда майна шошади.
Қаноти бўлса ҳам жонвор чарчади.
Баланд учаман деб пастга тушади.

Ер бағирлаб уча берди шу майна,
Ширин жондан кеча берди шу майна,

Ғайрат билан қистаб кетиб боради,
Пардан терин соча берди шу майна...

Уча-уча, жонвор, ҳоли қолмади,
Бирор дам бир ерда ором олмади,
Тонг отмай Чамбилга, майна, етсам деб.
Дам олай деб асло кўнгил қилмади.

Етмай кўнмасман деб Чамбилбелига.
Етсам дейди Равшанбекнинг элига,
Бораётир ғайрат қилиб шу майна.
Етмай кўймайман деб Чамбилбелига.

Майнада учардан армон қолмади,
Қоронғида уни ҳеч ким билмади;
Ғайрат қилиб уча берди шу майна,
Ҳеч ерда, жонвор, дамин олмади.

Беклар минар бедов отнинг сарасин,
Яхши тулпор узоқ йўлга ярасин.
Қичай берди, жонвор майна, ғайратман,
Саҳар вақти олди Чамбил қорасин.

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига.
Саҳар борди майна Чамбилбелига,
Бориб кўнди бир ҳовлининг устига.

Учмоқдан майнада армон қолмади,
Бирор ерда майна дамин олмади,
Бориб кўнди бир ҳовлининг устига
Ҳар паридан чакиллаб тер томади.

Майна бир ҳовлининг пештоқига кўнди, ҳар паридан чакилиб сув томаётир. Чир атрофига қараб: «Ҳасаннинг ҳовлиси қаёқда экан», деб зеҳн кўйиб, тахминлаб ўтирди. Энди гапни Ҳасан марддан эшитинг.

Ҳасан мард Равшанбек ўғлини дарвозабон дўстининг олдида кўриб, оқ фотиҳа бериб қолиб эди. Кеч бўлди, уйга борди. Хон Далли: «Равшанхон нимага келмади экан», дейберди.

Ҳасанхон айтди: «Э ёрим, севдигим, обод рўзғорим! Бек Равшан катта ишни қилиб, сенга келин излаб, ўзини

созлаб, Ширвон мамлакатига, Қорахон подшонинг юртига, Қорахоннинг қизи Зулхуморни излаб кетди»,— деб бўлган воқеани бир-бир айтиб баён қилди. Хон Далли бу сўзларни эшитиб, юрагида тим-тоқати қолмай, эри — мард Ҳасанга қараб: «Сени худо урган экан, қибладан товир турган экан, сен миянгни еб қўйибсан. Ҳали у далага чиққан бола бўлмаса, лоақал бозорга борган бўлмаса, сенга нима бало бўлди, кўзинг бўзариб қола берганча бу ерга қайтариб олиб келсанг бўлмасми? Агар Равшанбек қайтмаса, ўзинг бирга борсанг бўлмасмиди? Бу нима деган сўзинг менга?! У энди қаёққа адашиб кетди?! Ширвон қаёқда, Қорахон подшонинг юрти, унинг Зулхумор қизи қаёқда?— деб эрини кўп уришиб, шундан бери эри билан гаплашмас эди.

Ана энди саҳар вақти хон Далли ёлғиз боласи, кўзининг оқи-қораси, умрининг меваси, кўнгил ҳаваси, Равшан боласини соғиниб, далага чиқиб бора туриб: «Вой Равшан, деди. Буни жонивор майна эшитиб, шул аёл хон Далли, Равшанбекнинг энаси эканлигини билиб, бир қақирлаб жуда қаттиқ сайради. Буни хон Далли эшитиб, юраги қайнаб, майнага қараб, боласини сўраб бир сўз деб туру:

Саҳар вақти. майна, гулдай жайнадинг,
Осойишта танда жоним қийнадинг,
Ҳайрон қолдим довушингдан, майнажон,
Не сабабдан, майна, бундай сайрадинг?

Сен бундай сайрайсан, жоним оласан,
Мени энди ҳар хаёлга соласан,
Не сабабдан, майна. бундай сайрадинг?
Жонингни ачитиб довуш қиласан?

Бу сайровинг мени қилди саргардон,
Омон бўлсин қайда бўлса Равшанжон!
Ёмон хабар опкелгандай, майнажон,
Не сабабдан жонинг қийнаб сайрайсан?

Куймасин ҳеч кимнинг кулбахонаси,
Сарғаймасин ғамдан гулдай танаси.
Ёмон хабар опкелгандай сайрайсан,
Мен бўламан бек Равшаннинг энаси!

Майна, сенга биров хабар қилдимми?
Сенинг бундай сайровинг кўп бўлдимми?
Кашал кетган менинг болам ўлдими?
Мен бебахтнинг куни охир бўлдимми?

Хон Даллининг куни тўлган ўхшайди,
Йиғлаини, қиёмат бўлган ўхшайди,
Очилганда гулим сўлган ўхшайди,
Шу майна хабарга келган ўхшайди.

Мана дунёнг бари ёлғон ўхшайди,
Жудоликни менга солган ўхшайди,
Бек Равшандан хабар келган ўхшайди,
Мана, майна элчи бўлган ўхшайди.

Даллининг ажали етган ўхшайди,
Эсанкираб, эси кетган ўхшайди,
Даллининг ҳисоби йитган ўхшайди,
Қўлидан даврони кетган ўхшайди.

Дод деб йиғлар йўқлаб ғавҳар донасин,
Куйган қуллар айтар тасбиҳ саносин.
Эсли майна аниқлади, фаҳмлади,
Хўп таниди бек Равшаннинг энасин.

Жонвор шу майна жойидан учди,
Баланд учди-да, пастроққа тушди,
Қанот ёзиб учиб жонвор, ёронлар,
Парвоз қилиб хон Даллига етишди.

Булбул ошна бўлар боғнинг гулига.
Майна етди талаб қилган элига;
Утирган жойидан учиб шу майна,
Келиб қўнди хон Даллининг қўлига.

Хон Далли қараса, қушнинг доди бор,
Кўп узоқдан қистаган ҳолати бор.
Хон Далли қўлига олиб қараса,
Майнанинг бўйнида арза хати бор.

Хон Даллига тоза бўлди қиёмат,
Во болам, деб қилиб қайғу-надомат,
Тавоф қилиб сийпаб жонвор майнани:
— Жонвор, бек Равшан борми саломат?

Жонвор, Равшанни ўзинг кўрдингми?
Бек Равшандан менга хабар бердингми?
Жонвор, майна, Равшан борми саломат?
Бек Равшанман гаплашдингми, кўрдингми?

Во болам, деб, наъра тортиб йиғлади,
Бебахт Далли тинмай нолиш қилади.
Ҳай аттанг, қиёмат бўлган эканди,
Майна нега элчи бўлиб келади?

Савдо тушди хон Даллининг бошига,
Ёқаси ҳўл кўздан оққан ёшига,
Во болам, деб уввос тортиб хон Далли,
Бўзлаб борди тўрасининг қошига.

Хизматкорлар хон олдидан жой олди,
Банди деган — фикр, васвас хаёлди.
Хон Даллининг йиғлаганин эшитиб,
Ё пирим, деб Ҳасан полвон ўенди⁷⁶.

Неча соат ўтар туққан ойдан,
Мард йигитлар қайтармикан раъйдан.
Суяр ёрин йиғлаганин эшитиб,
Ўениб Ҳасан мард турди жойидан.

Қараса, Даллининг кўзда ёши бор.
Болам, дейди, йиғлаган нолиши бор,
Во болам, деб ўзин уриб йиғлайди,
Даллининг қўлида битта қуши бор.

Во Равшан дер, сенинг учун ўлдим. дер,
Армон билан сен улдан⁷⁷ айрилдим, дер
Вой-вой, дейди, ўзин уриб бўзлайди,
Кетганингни, болам, билмай қолдим, дер.

Далли йиғлар: — Қавмим йўқ ҳам хешим йўқ.
Бу Чамбилда менинг тенгу тушим йўқ,
Сендан бошқа бир мураббий кишим йўқ,
Равшандан бошқага менинг ишим йўқ.

⁷⁶ Уйғонди.

⁷⁷ Уғилдан.

Менинг болам тоза нодон болами?
Энасига шундай ўтлар солами?
Равшан агар омон-эсон бор бўлса,
Менга майна элчи бўлиб келами?

Майнани юборган Равшандай полвон,
Йиғлай-йиғлай энанг бўлди саргардон.
Сендан нима кунлар ўтди билмайман,
Кишининг юртида қолдинг, Равшанжон!

Не сабабдан хат юбординг, чироғим,
Қани сенга хон Даллидай меҳрибон!
Сенинг ичкюяринг борми Ширвонда?
Отанг ўлсин, уриб ётар ош ҳам нон.

Ҳай аттанг-а, узоқ экан ораси,
Узоқ юртда қолдинг, болақ Равшанжон!
Не сабабдан хат юбординг нодоним?
Бу хатингда нима дединг, боламжон?
Энанг ўлсин, не қиларин билмайди,
Равшанжон дер, Равшанжон дер, Равшанжон!

Шунда мард йигит ҳовлиқмайди, лекин «ёлғиз бола ёвдан ёмон», ўзи ҳам хавотирда, не қиларини билмай юриб эди. Хон Даллини бундай безовта кўриб, бола қандай нарса, мард Ҳасан ҳам йиғлай берди. Майиблардай инграниб, юраги оловдай ёниб, ёлғиз фарзандининг ўтига тутоқиб, икки кўзидан ёши оқиб, ақлидан адашиб. нима дерини билмай, ақли шошиб, ёлғиз боланинг ўтига пишиб, йиғлаб, ёрининг олдига келиб, қадди букилиб, кўзининг ёши тўкилиб, хон Даллидай ёрига қараб. нима бўлди деб сўраб бир сўз айтаётипти:

Куйганларга дод билан оҳ-вой берди.
Бу ишингга Ҳасан ақлин бой берди.
Не сабабдан зор йиғлайсан, бўйингдан?
Чопсон гапир, не аломат рўй берди?

Севар ёрим, сенга бир гап бўлдим?
Ширвон элдан ё бир хабар келдим?
Не бўлди, ғамхона кўнглинг бузилди?
Кашал кетган ёлғиз болам ўлдим?

' Наргас-наргас хумор кўзлар сузилди,
Сен йиғладинг, жоним тандан узилди.
Сайланган севдигим, нозим не бўлди?
Не бўлди, ғамхона кўнглинг бузилди?

Сен йиғладинг, менда тоқат қолмади.
Жонимда, хон Далли, роҳат қолмади,
Не бўлди, ғамхона кўнглинг бузилди?
Гапиргин, бўйингдан, ҳолат қолмади.

Гапиргин, бўйингдан, мен ҳам билайин,
Бир болам деб, ё шу йўлда ўлайин.
Не сабабдан зор йиғлайсан, бўйингдан?
Кучим етса, иложини қилайин.

Равшан деса, менинг бағрим эзилар,
У бўлмаса, менинг уйим бузилар.
Чопсон гапир, нега бундай йиғлайсан?
Сен йиғласанг, жоним тандан узилар.

Билмайман Равшандан хабар келдими?
Ширвон кетган ёлғиз болам ўлдими?
Не сабабдан бундай қақшаб йиғлайсан?
Сенга бирор ёмон хабар бўлдими?

Менга билдир, менда тоқат қолмади,
Жонимда, бўйингдан, роҳат қолмади.
Не сабабдан бундай қаттиқ йиғладинг?
Айтсанг-чи, хон Далли, фурсат қолмади.

Мен билмайман ширин жоннинг дўсини,
Далли, мендан яширасан несини?
Нима бўлса, билдирсанг-чи, бўйингдан.
Бундай йиғлаб, олдинг тўранг эсини.

Ҳасан куйган боласининг ўтига,
Чидамайди хон Далли фарёдига.
Нима хабар бўлса, менга айтсанг-чи,
Мен чопсон жўнайин Ширвон юртига.

Бўйингдан, билдириб сўнгра бўзлагин,
Ўзинг пастда, баланд ерни кўзлагин.
Не гап бўлса, билдирсанг-чи, бўйингдан,
Бўлган гапни бир-бир менга сўзлагин!

Хон Далли Ҳасан марднинг бу сўзини эшитиб, дод деб: «Менга сен қиларингни қилгансан, Равшандай гўдак болани жўнатиб юборгансан, сенинг ичинг ачийдими? Ичинг ачиса, шундай қилармидинг, сенга Равшан нима қилиб эди? Сенинг Равшанхонда ололмай юрган ўчинг бор экан! Ана энди кўнглингдаги бўлди. Равшан энди соб бўлди. Чамбил сенга жовлик ўзингга қолди», — деб аввал-аввал уришиб, сўнг чидай олмай, «Вой Равшан», — деб йиғлаётир. Мард Ҳасан бечора нима дерини билмай турибди. Шунда хон Далли бечора юраги ёниб, эрига қараб, нима қиласан», — деб сўраб, бир сўз деди:

Ширвоннинг элидан хабар келибди,
Воллоҳ аълам, Равшан банди бўлибди,
Валлакатим, қулоқ солгин айтайин,
Элчи бўлиб битта майна келибди.

Майнанинг бўйнида тугун хати бор,
Равшандай боланинг қилган доди бор,
Воллоҳ аълам, Равшан банди бўлибди,
Улдим деган бек Равшаннинг оти бор.

Энди секин тоза гулинг сўлганди.
Мен Даллига кун қиёмат бўлганди,
Шу майна келибди боланг Равшандан,
Қуруқ эмас, бир хабарга келганди.

Қулоқ солгин хон Даллининг тилига,
Ўзи мусофирдир Чамбил элига,
Ширвондан шу майна — элчи келибди, —
Деди-да, майнани берди қўлига.

Ҳасан очиб ўқиб кўрди хатини,
Улдим деган бек Равшаннинг додини.
Ҳай аттанг, деб йиғлай берди мард Ҳасан
Хатда ўқиб боласининг отини.

Ана энди Ҳасанхон хатни ўқиб кўрса, хатда айтибди: «Равшанбекни қирқ кунлик банди қилиб зиндонга солди, қирқ кундан сўнг дорга осмоқчи, бошини кесмоқчи, гўштини поралаб ўсмоқчи. Зиндон қилгандан сўнг Зулхумор ойимни ҳам, бир ҳовлига қамаб беш юз соқчи қў-

йиб, далага чиқармай қўйди. Зулхумор ахири чидаёлмай бир лаҳимчини топиб, ҳовлининг ичида лаҳим уриб, зиндон бошидан чиқди. Йигирма кун ўтганда зиндонда гаплашиб, шу майнани йигирманчи оқшомда учирдик. Агар шу йигирма куннинг ичида келган одам бўлса, Равшанни кўриб қолади, бўлмаса йўқ. Йигирма бирламчи куни Ширвоннинг бозори, бозорнинг ўртасида дори, шу ерда Равшаннинг осилиб ўладиган ери. Агар Равшанда умиди бор одами бўлса, Равшанбекнинг гавда суягини йиғиб олиб кетсин», — дебди.

Ана энди мард Ҳасан: «Ҳай, аттанг, ҳай, аттанг», — деб сонига уриб йиғлай берди. Шунда хон Далли: «Нега йиғлайсан? Эртароқ жўнасанг-чи, тезроқ Ширвонга етсанг-чи, Равшанхонни айириб олунинг фикрини қил!» — деди. Ҳасан мард бошини чайқаб йиғлайди, бир сўз айтади:

— Учайин десам қанотим бўлмаса,
Турмоққа сабру тоқатим бўлмаса,
Йигирма кун, калта қопти муҳлати,
Ҳай аттанг, бормоққа отим бўлмаса.

— Сўрагали Чамбилдай элатинг бор,
Кам эмассан, аркон давлатинг бор,
«Отим йўқ», деб қалай айтдинг, э номард,
«От йўқ», дейсан, табла тўлган отинг бор!

— Парилар маскани Кўҳи Қофидир,
Сув тубида юрган одамобидир.
Бу қичовга бу отларинг бўлмайди,
Тулпар эмас, бунинг бари ёбидир.

— Куйган қулмиз, гапни гапга улайик,
Равшан деб тинмасдан нолиш қилайик,
Бу қичовга ярамаса бошқа от,
Жур, эса отангнинг отин тилайик.

— Билмайман, аҳволим қандай бўлади,
Тоқатим йўқ, юрак-бағрим ёнади,
Борган билан отам бермас отини,
Бўйингдан, айтганман сўзинг ўлади.

— Равшан ҳолин Гўрўғлига айтайик,
Елборайик. Ғиротини сўрайик,

Шу мавридга бермаса-чи отини,
Чамбилбелда ниманг қолар, э номард,
Қўл ушлашиб Ваянганга кетайик.

Ҳасанхон полвон ўзи ёлғиз боласининг ўтига кўйиб туриб эди, тирикчилик жонига тегиб турибди эди, ўзи-ўзига айтди: «Шуни хотин яхши айтди, хон Даллининг шу сўзи тўғри сўз. Менинг кўзимнинг оқи-қораси ёлғиз бир болам бор экан, бу Чамбилда экканим-тикканим йўқ. Энди шу мавридга отам отини бермаса ҳайт дейинда, Ваянганга кетайин»—деб белини икки ердан бойлаб, майиблардай инграниб, хон Далли билан иккови «вой болам» деб зор-зор йиғлаб бораётипти.

Гўруғлибек, таҳорат қилмоқ учун далага чиққан экан, қулогига бир одамнинг «вой болам» деган довуши етди, лекин довуш зўр довуш. Гўруғлибек «во ажаб, саҳар вақтида боласи ўлган ким бўлди?» деб шундай қараса, жонига ўлаб, баробар кўриб юрган мард Ҳасан ўғли қаватида ой кўрмаган хон Далли келини дод деб, вой-войлаб келаётир. Буни кўриб, ҳуши учиб, йиғлаб бораётган боласи билан кўришиб, майиблардай инграниб, Равшанбекнинг ўтига ёниб, Ҳасанхон ўғлига бир сўз деди:

Оҳ урдинг, ғамхона кўнглим бузилди;
Ҳасратингдан юрак-бағрим эзилди,
Ҳасан болам, Далли келин, не бўлди?
Не бўлди, ғамхона кўнглинг бузилди?

Сўйлагин, мард Ҳасан, бир гап бўлдимми?
Равшаннинг хабари сенга келдимми?
Ҳасан болам, Далли келин, не бўлди?
Болам дейсан, нодон Равшан ўлдимми?

Сўрарга, фарзандим, дармон бўлмади.
Сен йиғладинг, менда тоқат қолмади.
Во болам, деб зор йиғлайсан, Ҳасанхон,
Бек Гўруғли нега бурун ўлмади.

Сен эдинг Гўруғлибекнинг қуввати.
Равшан эди кўнгли тўқи, мадади,
Нима бўлди, во болам, деб йиғлайсан.
Равшандан не сўз бор, Чамбилнинг марди?

Сен йигладинг, юрак ошдай қайнади,
Осойишта танда жоним қийнади.
Не хабар, не сўз бўлибди, Ҳасанжон?
Во болам дер, Ҳасан, нега буйтади⁷⁸

Айтолмайди полвон Ҳасан додини.
Қўлига берди бек Равшаннинг хатини,
Бир-бир айтиб Гўрўғлига билдирди,
Гўрўғли буюрди Ғиркўк отини.

— Бор Ҳасанжон, Ғиркўкни эгарла,— дей берди, Ҳасанжон полвон чопиб бориб тош табладан Ғиркўкни эгарлаб, юганлаб, олиб келди. Унга довур Гўрўғлибек номозини шу ерда ўқиб олди. Жами ёв-яроғини париларга буюрди: «Олиб келиб хуржунга сол»,— деди. Шунда парилар Даллини ўртага олиб турибди.

Гўрўғлибек: «Бисмилло, оллоҳу акбар», деб узангига оёғини қўйиб, отига миниб, париларга айтди: «Ў парилар! Мен энди Ширвонга кетдим, сизлар холис дуода ёд қилиб туриналар!»,— деб бир неча гапни шошиб, суруниб, тайинлаб, жўнамоқчи бўлди. Парилар, Гўрўғлибекнинг бу ишига ҳайрон бўлди, Ҳасан мард ҳам индаёлмай қолди.

Гўрўғлибекнинг ёри — Оғо Юнус пари, Мисқол пари хатдаги гапларни ўқиб, ваъдадан йигирма кун қолганини билиб, Мисқол пари келиб, Гўрўғлибекнинг жиловига тармаша кетди. Айтди: «Э валлакат, отингдан туш, Ғиротни Ҳасанга бер; отни минсин. ўзи борсин, беармон бўлсин. Сен кетсанг, Ҳасан қолса, омон-эсон олиб келсанг, хўб-яхши; муҳлат ёмон яқин қолибди, агар етолмасанг, Ҳасанга кўп ёмон бўлади, адо бўлмас армон бўлади. У, йўқ, бир етолмай қолса ҳам, беармон бўлади».

Ҳасаннинг бошига бўпти қиёмат,
Во болам, деб тортар қайғу-надомат.
Отдан туш, отингин бергин, валлакат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Омонат, валлакат, одамнинг жони,
Улмаса, шунча халқ ҳаммаси қани?
Сен отни ўзига берсанг, валлакат,
Қолмасин-да мард Ҳасаннинг армони.

⁷⁸ Бундай этади.

Майдон-майдон беклар отин елмасми?
Мард ўғлонлар ўйнамасми, кулмасми?
Йигирма кун бунинг қопти муҳлати,
Сен боргунча нодон Равшан ўлмасми?
Агар бир гап бўлса, қолсанг етолмай,
Ҳасаннинг кўнглига бир гап келмасми?

Етолмасанг бу муддатга, валлакат,
«Отам отин қичамаган», демасми?!
Отдан туш, отингни бергин, валлакат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

- Во болам, деб йўлда бўлсин саргардон,
Бу Чамбилда турулмайдиган Ҳасанхон.
Отни берсанг етолмаса йўлларда,
Шунчаки хон Ҳасан бўлар беармон.
Отдан туш, отингни бергин, валлакат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Қулоқ солгин ой Мисқолнинг сўзига,
Жимма-жимма ёши тўлган кўзига,
Иқбол берсин бек Равшандай кўзига,
Қичаб етсин, Ҳасан бўлсин беармон.
Валлакат, отингни бергин ўзига..
Отдан туш, отингни бергин, валлакат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Отингни бер, ўзи борсин қолмасин.
Бунда қоп⁷⁹ Ҳасан армонли бўлмасин.

Етмай қолсанг шу хонада, валлакат,
«Отам отин қичамаган», демасин,
Ўзига бер, етмаса ҳам, беармон.
Боламнинг кўнглида армон қолмасин.
Омон-эсон олиб келсин Равшанни,
Мард Ҳасанда сўнги армон бўлмасин.
Отдан туш, отингни бергин, валлакат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Ёвмит дейди ўсган мамлакатингни,
Туркман элда шаҳаншоҳ дер зотингни.

⁷⁹ Қолиб

Бу хонада сен қилма ғайратингни,
Ҳасаннинг ўзига бергин отингни.
Отдан туш, ўзига бергин, валлакат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Равшаннинг устида кўп экан хатар.
Мард Ҳасаннинг кўнгли йиғловман ўтар.
Хон Ҳасаннинг ўзи жонини сотар,
Ўзи борса, армон қолмас кўнглида,
Сен қўйгин, Ҳасанхон борсин бу сафар.
Отдан туш, отингни бергин, валлакат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Мард Ҳасаннинг ўзи борсин, қолмасин,
Ҳасанхоннинг ичи ғамга тўлмасин,
Бу ерда мард Ҳасан ғамман ўлмасин.
Ўзи борсин-да, сўнг армонли бўлмасин.
Очилганда тоза гулим сўлмасин,
Бир боламга ҳамма ғамни солмасин,
Омон бўлсин болам, Равшан ўлмасин.
Отингни бер, Ҳасан борсин шу сафар.
Боламнинг кўнглида армон қолмасин.
Отдан туш, отингни бергин, валлакат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Мард эди, боламнинг кўнгли чўкмасин,
Во болам деб, Ҳасан ёшин тўкмасин.
Еш йигит боланинг доғин чекмасин.
Во болам деб, босолмайди ўпкасин,
Отдан туш, отингни бергин, валлакат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Валлакат, ўйлагин, бу иш ёмонди,
Равшан ўлса, тоза охир замонди,
Ўзини юборгин Ҳасан полвонди,
Равшан учун ичи тўлган армонди,
Мард Ҳасанга берсин энди дармонди,
Омон-эсон олиб келсин Равшанди.
Айрилиқнинг барин менга солганди.
Сен отингни бериб, дуо қилмасанг,
Сенинг ота, менинг эна бўлганим,
Шу хонада юбормасанг, ёлғонди.
Отдан туш, отингни бергин, валлакат,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Қулоқ солгин париларнинг додига,
Ҳасан минсин Ғиркўк тулпор отига.
Қичаб етсин Ширвон мамлакатига.
Найза тегар мард ўғлоннинг этига.
Қарамасин Ғиркўк отнинг бетига,
Куйсин Ҳасан бу аламнинг ўтига.
Ишонмасин, мард Ҳасан, ғайратига.
Етмай деб, қўймасин Ширвон юртига.
Ким чидабди ёлғиз фарзанд ўтига,

Ким шерик Ҳасаннинг ички дардига,
Ёлғиз бир боланинг муҳаббатига.
Аччиқ қамчи бера берсин отига.
От чидамас полвоннинг ғайратига.
ВаллаMAT, кўнмадинг насиҳатига.
Отдан туш, отингни бергин, валлаMAT,
Боласи ўлиб, бағри куйган Ҳасан мард.

Гўрўғли Мисқол парининг бу сўзини эшитиб, ўзига маъқул бўлиб, отидан тушиб, Ҳасан ўғлига: «Кел болам, отни тез мин, йўлга равона бўл, асло ҳаяллама, тушма, гидирма, биров билан гаплашма, кунинг бекорга ўтиб кетмасин!»— деб Ҳасанхон ўғлига Ғиркўк отни берди.

Ҳасанхон йўлбарсдай бўлиб чирпиниб, шердай бўлиб инграниб, қоплондай хезланди. Шунда Гўрўғли париларга айтди: «Э парилар, сизлар шу сафар менга кўп яхши маслаҳат бердинглар, пок бўлмаса Равшанхон ғами билан Ҳасанхон полвонга ишим бўлмай, ўзим кетиб бораётибман. Агар етолмай йўлда қолсам, агар бир ўсал иш бўлса, Ҳасан марднинг кўнглида армони қоларди. Рост, «отам отини қистамаган» деяри рост, бу бормоқ Ҳасанхоннинг ўзининг иши экан, мен билмабман»,— деб Гўрўғлибек шошиб суриниб, вағирлаётир, шошиб добирлаётир.

Ҳасанхон полвон ёв-яроғини хуржунга солиб, Ғиркўк тулпарни миниб, этак-бошини йиғиниб, қирғийдай бўлиб қийилиб, қош-қовоғи уйилиб, майиблардай йиниб, отасидан оқ фотиҳа тилаб, Гўрўғлибекка қараб бир сўз деб турибди:

Куйган қулман, гапни гапга улайман,
Равшан дейман туролмайман, йилайман⁸⁰.

⁸⁰ Шевада талаффузи — жилайман.

Ота, сиздан кўнглим тўлди, валламат,
Энди сиздан оқ фотиҳа тилайман.

Бедов минсам, ёл-кокилин силайман,
Тақдирда шу бўлса, нима қилай ман.
Отни бердинг, энди ўпкам қолмади,
Ота, сиздан оқ фотиҳа тилайман.

Равшанхон деб, ота қурбон бўлай ман,
Жавоб берсанг тезроқ йўлни олай ман,
Мақсадим шу, отни бердинг, отажон,
Энди сиздан оқ фотиҳа тилайман.

Ғанимларга шўр ғавғони солай ман,
Қасд этган золимнинг жонин олай ман.
Қиблагоҳим, валламатим, қулоқ сол,
Энди сиздан оқ фотиҳа тилайман.

Отим мард Ҳасан, мен ўзим қалайман?
Бек Равшан деб, дарёдай бўп тўлай ман.
Ғиркўк отни бердинг, кўнглим топилди,
Ота, сиздан оқ фотиҳа тилайман.

Майдон-майдон бедов отим елай ман,
Омон-эсон Равшанни олиб келай ман,
Мақсадим от эди, бердинг валламат,
Ота, сиздан оқ фотиҳа тилайман.

Душманларни найза билан олай ман,
Ғаним бўлса қора бағрин тилай ман.
Ғиротимни бердинг, ота, камим йўқ,
Ота, сиздан оқ фотиҳа тилайман.

Очилар боғларда гуллар ҳар саҳар.
Савдогарлар юкин ортар ҳар шаҳар.
Кетиб бораётир ўғлинг аждаҳор,
Дуо қил, ота, холис ҳар саҳар.

Отажон, аламим бўлди зиёда,
Бўз тарлон чарқиллар баланд уяда,
Дуо қилинг, ота туриб ҳар саҳар,
Жоним ота, бўлинг доим дуода.

Дуо қилгин, ота, бўлсин мустажоб;
Бу аҳволим менинг бўлди кўп ажаб.
Холис дуо қилинг кунда, отажон.
Равшанхонни излаб айладим талаб.

Ҳасанхоннинг бир жонига дуо қил,
Равшандайин полвонига дуо қил,
Гап билмаган ўғлонига дуо қил,
Омон-эсон келганига дуо қил!

Гўрўғлибек бечора довдираб: «Ў парилар, Далли келин, сен ҳам кел, сизлар муштипарсизлар, дуо қилинглар, албатта, мустажоб бўлади:— Илоҳи соғ бориб, саломат келгайсан, омон-эсон боланг Равшанхонни айириб олиб, Чамбилбелга омон-эсон ўйнаб-кулиб, қизғалдоқдай яшнаб келгайсан! Ёмон кунинг бўлмасин, сафаринг беҳатар бўлсин; душман билан урушсанг, сенга зафар ёр бўлсин! Соғ боргайсан, болангни айириб, саломат келгайсан!»— деб дуо қилаётипти. Юнус билан Мисқол, хон Далли бечора: «Омин, омин»,— деб йиғлаб турибди.

Гўрўғлибек фотиҳани юзига тортди. Ўғлини дарбозадан чиқариб: «Бор, болам, манглайинг очилсин»,— деб жавоб бериб турибди. Шунда Гўрўғлибек Ҳасан ўғлига — жони дилига насиҳат қилиб, «жуда қича» деб, шиддат бериб бир сўз айтади:

Ҳасан тушгин Ширвон элининг йўлига.
Қулоқ солгин Гўрўғлининг тилига.
Иш қилиб Ширвонга етгин, фарзандим,
Миниб олгин Фирқўк отнинг белига.

Ҳасанжон ҳеч ерда ҳаял қилмагин,
Жадал қил, кеча-кундузни билмагин,
Иш қилиб Ширвонга етгин, Ҳасанжон,
Фирқўкка, фарзандим, раҳм қилмагин!

Қулоқ солгин Гўрўғлининг додига,
Қулочлаб қамчи ур Фирнинг чотига.
От топилар, боланг Равшан топилмас,
Асло қарай кўрма отнинг бетига!

Қулоқ солгин Гүрүглининг сўзига,
Жимма-жимма ёши тўлган кўзига;
От топилар, боланг Равшан топилмас,
Хом деб, қарай кўрма Гирнинг бетига!

Узоқ йўлдан яхши тулпор чопилмао,
Чопилмайин қолса, тулпор совулмас.
'Асли қарай кўрма отнинг бетига,
От топилар, боланг Равшан топилмас!

Йигитлар ичида сенсан ўдаға,
Бедовга ярашар олтиндан тўға.
Омон-эсон олиб келсанг Равшанни,
Гиркўк ўлса, кокилидан садаға!

Ёмгир ёгса, ҳалқоб ерлар лойлансин;
Ғанимларнинг қўли маҳкам бойлансин,
Омон-эсон олиб келсанг Равшанни,
Гиркўк ўлса, кокилидан айлансин!

Ич куйган сўнг юрак ўтдай қобинар
Ев кўрса ботирлар қалқон жомилар.
Омон-эсон олиб келсанг Равшанни,
Гиркўк ўлса, яна бир от топилар.

Иш қилиб Ширвонга етсанг бўлади,
Бек Равшанни озод этсанг бўлади;
Омон-эсон олиб келсанг ўғлингни,
Ҳасанхон, шуни битказсанг, бўлади.

Якка-танҳо чиқсанг Чамбил юртингдан,
Ҳеч ким билмас сенинг ички дардингдан.
Фарзандим, қулоқ сол айтган сўзима,
Қирқ йигитни юбормайми ортингдан?

Шонаман зулфингни тоблаб ўрсинми?
Иш таваккал яратгандан кўрсинми?
Менга айтиб кетгин, Ҳасан, сўзингни,
Қирқ йигит ортингдан, болам, борсинми?

Ҳасан полвон ўтга кетдинг тутаниб,
Бек Равшан деб, Ҳасан, ўтларга ёниб,
Менга айтиб кетгин, болам, сўзингни,
Ортингдан қирқ йигит борсин отланиб?

Мен билмайман, меңинг ақлим қочгандир,
Сен келдинг, Ҳасанжон, кайфим учгандир.
Қирқ йигитни юборайми ортингдан?
Гўрўғлибек энди жондан кечгандир!

— Қирқ йигитинг бориб нима қилади?
Гиркўк отни бердинг ота, бўлади:
Мард Ҳасанга даркор эмас йигитинг.
Ота, холис дуо қилсанг, бўлади.
Бир қўшинга Ҳасан ўғлинг баробар,
Ширвонга мард Ҳасан зўрлик қилади,
Ота, менга қирқ йигитинг не даркор?

Остимда ўйнаса, Гиркўкдай тулпор!
Валлакатим, дуо қилсанг, бўлади,
Жоним ота, дуо қилинг Равшанни,
Ширвонга жўнади Ҳасандай аждар.
Отни бердинг, йигитларинг не даркор;
Менга жавоб берсин Ширвондай шаҳар!

Жон ота, Гиркўкни ҳар ёқ чопарман,
Душман бўлса, жундай қилиб саварман.
Равшан тирик, Ширвон етсам бўлади,
Якка-танҳо Ширвон элин қамарман!

Валлакатим, қолдинг, кетдим мен энди,
Равшан деб жонимни сотдим мен энди,
Ширвоннинг йўлини тутдим мен энди.
Бек Равшан деб, қонлар ютдим, мен энди!

Ана энди Гўрўғлибек шошиб, суриниб, йиғлаб-ингра-
ниб, Ҳасан мардга оқ фотиҳа бериб юборди. Ҳасанбек
ҳайт деб Гиркўкни ўйнатиб, сувлиқни чайнатиб, душ-
манларнинг зардасини қайнатиб, «Ширвон қайдасан»
деб, якка-танҳо саваб кетиб бораётир, ҳув деб кетиб бо-
раётир.

Парвардигор паноди,
Ҳолин билган доноди;
Гўрўғлидан дуо олиб,
Ҳасан полвон жўнади.

Мардни туққан энади,
Энадан ягонади.

Якка-танҳо мард Ҳасан
Обрӯ бер деб жунади.

Меҳтарага сув олиб,
Чақмоғига қув олиб,
Йўлга тушди Ҳасан мард
Гўрўғлидан дуо олиб.

Ичи ўтдай ёнади,
Года сувдай тинади;
Гўрўғлидан дуо олиб,
Ҳасан полвон жунади.

Совутини бўктариб,
Қалқонини дўнгтариб,
Йўлга тушди мард Ҳасан
Ширвои элин ахтариб.

Гоҳ созини созлайди,
Гоҳ бўтадай бўзлайди,
Энди кўринг мард Ҳасан
Ширвои элин излайди.

Отга солди дирдикка,
Қойил бўлинг эрликка.
Сувсиз чўлда бедов от
Гоҳи чикка, гоҳ пукка.
Қамчи урса ўйнайди,
Йўлларда диркка-диркка.

От боради ариллаб,
Отган ўқдай шариллаб,
От алқими-тонг шамол
Мис карнайдай зариллаб,
Сувсиз чўлда Гиркўк от
Бораётир париллаб.

От боради асирлаб,
Отган ўқдай тасирлаб,
Тилла узанги, маҳси-кавш
Тепсинганда қасирлаб.

От қўяди эгилиб,
От ёлва тикилиб,

Шип-шип қамчи тортди,
Қор-ёмғирдай тўкилиб;
Сувсиз йўлда Ғиркўк от
Бораётир ютуниб.

Ариқ тубинда андиз,
Дарё тубинда қундуз.
Қистаб кетиб боради,
Кеча демайди кундуз.

Ҳасаннинг ақли шошди,
Бедовга қамчи қўшди.
Томоша қинг. Ҳасанни,
Болам деб йўлга тушди.
Энди кўринг мард Ҳасан
Неча тоғлардан ошди.

От боради ирқиллаб,
Кийикдай бўш дирқиллаб,
Остидаги Ғиржўк от,
Пита кўрса пирқиллаб.

Белда кескир исфиҳон,
Узангида чирқиллаб.
Ўмилдириқ сўм олтин,
Ўмировда алқиллаб.

Сувсиз чўлда келади,
Полвон Ҳасан, мард Ҳасан,
Оч туйғундай чарқиллаб.
Отга қамчи чолади,
Отнинг жонин олади,
Сувсиз чўлда мард Ҳасан,
Обрў бер деб келади.

Ўйга-қирга баробар
Тинмайтин отин елади,
Ширвон элтин ахтариб,
Полвон Ҳасан келади.

Мен Ширвонга етсам деб,
Равишанинг оғоз етсам деб

Худо деди мард Ҳасан,
Бандаргоҳдан ўтсам деб.

Ҳасан ҳақ деб, ҳув деди,
Ғиркўк отни чу деди.
Тезроқ юр, деб Ҳасанхон:
«Нега уйтади бу», деди.

Ғиркўк ўзин тузаб об,
Отиб кетиб боради.
Ҳасан ширин жонини,
Сотиб кетиб боради.

Чанги тўзиб йўллари
Тутиб кетиб боради.
Не бир баланд тоғлардан
Утиб кетиб боради.
Ғиркўк отнинг туёғи
Осмонга отиб тупроқни,
Отиб кетиб боради,

Бек Равшан деб мард Ҳасан,
Кеча-кундуз демасдан
Йўлда кетиб боради.
Якка-танҳо мард Ҳасан,
Чўлда кетиб боради.

Равшанхон деб Ҳасанхон
Жонин сотиб боради.
Ўқдай бўлиб Ғиркўк от
Ўзин отиб боради.

Тонглар отиб боради,
Кунлар, ботиб боради,
Сувсиз чўлда мард Ҳасан
Якка кетиб боради.

Ширвон элга Ҳасанни
Тақдир тортиб боради.
Шамолдай бўп Ғиркўк от
Чўлда кетиб боради.

Икки кўзи ёшдай бўп,
Қулоғи қамишдай бўп,

Бораётир Гиркўк от
Қаноти бор қушдай бўп.

Оғзин очиб боради,
Парин сочиб боради,
Жонивор Гиркўк шириллаб,
Қушдай учиб боради.

Гоҳи-гоҳи ерларда
Ҳасанхондай полвонни
Олиб қочиб боради.
Ҳасан мардни йўлларда,
Баҳрин очиб боради.

Равшан учун мард Ҳасан
Жондан кечиб боради.
Бир отнинг ҳам чангига
Олам кўчиб боради.

Во болам, деб мард Ҳасан
Ичи ачиб боради.
Ҳасанхондай полвоннинг
Тиши қичиб боради.

Қачон Ширвон етсам деб,
Қайфи учиб боради.
Ҳеч нимага раҳм этмай,
Қони қочиб боради.
Гиркўк тўпнинг ўқидай,
Қушдай учиб боради.

Боғда очилган гулим, деб
Равшан жону дилим, деб
Сувсиз чўлда мард Ҳасан
Қани нодон улим, деб
Қолди Чамбилбелим, деб
Қайда қолди элим, деб,
Бораётир мард Ҳасан,
Равшан нодон улим, деб,
Сўйлар ширин тилим, деб,
Қисамда бор пулим, деб,
Бораётир мард Ҳасан,
Қани Равшан улим? деб.

Ширвон элга этсам, деб.
Кўп талотўп этсам, деб.
Ушлаб олиб кўпини
Чангалима отсам, деб,
Бориб кирсам майдонга,
Аччигим тарқатсам, деб
Аждар бўлиб, дамимга
Барисини тортсам, деб.

Душманларнинг қовини
Бўз тупроққа қотсам, деб
Қорахондай подшони,
Ерман яксон этсам, деб
Ширвон элнинг тўрасин
Юрагин қон этсам, деб,
Бек Равшаннинг устида,
Катта тўфон этсам, деб.

«Ботирларин» калласин
Катта хирмон этсам, деб.
Топиб олиб Равшанни,
Дардга дармон этсам, деб.

Чу деб отин уради.
Оёғини тиради,
Сувсиз чўлда Гиркўк от
Ирғиб, сакраб боради.
Сувсиз чўлда мард Ҳасан,
Қаттиқ қистаб боради.
Обрў бер, деб йўлларда
Ҳасан кетиб боради.
Ширвон юрти қайда, деб,
Бу жон менга фойда, деб,
Борастир мард Ҳасан,
Равшан болам қайда, деб...

Ғирни чолиб боради.
Оғиб-оғиб боради,
Мард Ҳасаннинг қамчисин
Қордай ёғиб боради.
Остидаги Гиркўк от
Хомдан совуб боради.
Ширвон элни ахтариб,

Ҳасан қувиб боради.
Ҳасан марднинг бошига
Кунлар туғиб боради.
Ҳасан кўзин ёшиман
Бетин ювиб боради.

Ҳасан қилди ғайратни,
Йўрғалатди Ғиротни.
Қамчи босиб, чу, деди.
Аса тулпор зўр отни.
Гоҳи-гоҳи ерларда
Мард Ҳасан қил фарёдни.
Шундай қилиб мард Ҳасан
Кеча-кундуз йўл тортди.

Ғиркўк тулпор отига.
Чидамай ғайратига,
Сувсиз чўл гумбурлайди,
Марднинг снәсатига.
Чу деб шиддат беради
Ғиркўк тулпор отига.
Ғабр қилди жонига,
Қамчи урди сонига,
Сувсиз чўл гумбурлайди,
Отнинг ирғиганига.
Чўл чидамас Ҳасаннинг
Равшан деб йиғлаганига.
Ҳай аттанг, деб мард Ҳасан,
Шарт уради сонига...

Қистагандан қистади,
Йўл юрмоққа устади(р),
От устида мард Ҳасан
Узин жуда ростлади.
Урни, пасти билмайди,
Йўлни кўзга илмайди,
Яккаман деб ўйламас,
Ёвни кўзга илмайди.
Бирор соат тинмайди,
Отдан ерга қўнмайди.
Қушдай учар Ғироти,
Юрганига қўнмайди;

Ғиркўк отни уради:
«Нега йўлинг ўнгмайди?!

Ширвон элга элтгин деб
Мени хурсанд этгин, деб
Учар қушдан каммидинг,
Қушдай учиб кетгин», деб.

Мард Ҳасандай полвон-да,
Шундай қичаб боради,
Ҳасаннинг Ғиркўк оти
Сўнг-сўнг куч об боради.
Ен ёгига қарайди,
Отнинг ёлин тарайди.
Бундай-бундай қичовга
Шундай полвон ярайди.
Бу ҳар кимнинг ишими?
Самарқанднинг дашими
Осонмикин бу ишлар,
Қассобларнинг гўшими?

От кўтариб ўтибди,
Яхши от қўйиб кетибди,
Яхши ишга шу эрлар,
Шундай жонин сотибди.
Ширвон элнинг қасдида,
Ҳасан келаётгиди.

Томоша қинг⁸¹ Ҳасанди,
Ев деганда ясанди.
Қаттиқ хизмат бўп қолса,
Ҳасанга узат косангди.
Қари-қартанг бекучлар,
Суяниб юр асонгди.
Ҳасандайин мардларга
Қани жўра бўсангди⁸².
Шундай қаттиқ ишида
Ҳорма, жўра, десангди.
Ҳасан ботир ботири,
Йўлда келаётири.

⁸¹ Қилинг.

⁸² Бўласанг эди.

Бир ҳам бўлса биракай,
Катта ёвга татири⁸³.

Чамбилбелда юрганда
Зарли эди чотири,
Гўрўғлининг даврида,
Жиловда икки шотири.
Мунча мақтаб, мен мун
Сотамизми, ёронлар,
Арвоҳининг хотири.
Агар сотсам Ҳасанни,
Кимнинг кучи етади?
Чамбилнинг гала ботири,
Элсиз-сувсиз ерларда
Елғиз келаётири.

Қулон юрмас ерлардан
Қувиб ўтиб боради.
Булон юрмас ерлардан
Бўғиб ўтиб боради.
Қарсоқ юрмас ерлардан
Қалқиб ўтиб боради.
Бўри юрмас ерлардан
Бўзлаб кетиб боради.
Полвон Ҳасан довушин
Созлаб кетиб боради.
Бек Равшанни тинмасдан
Излаб кетиб боради.

Қуён юрмас ерлардан
Қуйиб кетиб боради.
Сувсиз чўлда қовогин
Уйиб кетиб боради.
Ғиркўк отнинг, ёронлар,
Совундай тушган оёғи
Қора ерни қарсиллаб,
Уйиб кетиб боради.

Тулки юрмас сойлардан
Тунда кетиб боради.

⁸³ Татийди.

Ундай-ундай ерлардан
Кунда кетиб боради.

Қулон юрмас ерлардан
Қувлаб кетиб боради.
Мард Ҳасаннинг бадани
Гувлаб кетиб боради.
Икки кўзи Ҳасаннинг
Ловуллаб кетиб боради.
Остидаги Ғиркўк от
Шувиллаб кетиб боради.

Булон юрмас ерлардан
Бўйлаб кетиб боради,
Неча сўзни мард Ҳасан
Уйлаб кетиб боради.
Куйганидан йўлларда
Сўйлаб кетиб боради.
Ғиркўк жонвор кокилин
Тайлаб кетиб боради.

Олқор юрмас ерлардан
Оқиб ўтиб боради.
Бек Равшаннинг алами
Чақиб ўтиб боради.

Қийик юрмас ерлардан
Қуйиб ўтиб боради,
Тирикчилик жонига
Тийиб⁸⁴ ўтиб боради.

Неча тоғнинг тумшуғин
Қийиб ўтиб боради
Эртақ бошин мард Ҳасан
Жийиб⁸⁵ кетиб боради.

Қашқир юрмас ерлардан
Қамраб ўтиб боради,
Қоронғида қиличин
Сермаб ўтиб боради.

⁸⁴ Тегиб,
⁸⁵ Йиғиб.

Йўлбарс юрмас йўллардан
Йўртиб ўтиб боради.
Бек Равшаннинг аламин
Тортиб ўтиб боради.

Шерлар юрмас ерлардан
Ширллаб ўтиб боради,
Остидаги Ғиркўк от
Пириллаб ўтиб боради.

Асов юрмас ерлардан
Англаб ўтиб боради,
Жонвор Ғиркўк ҳар ёққа.
Танглаб ўтиб боради.

Йилон юрмас ерлардан
Елиб ўтиб боради.
Шундай Ҳасан ҳолини
Бўлиб ўтиб боради.

Одам юрмас товлардан⁸⁶,
Қуш турөлмас зовлардан.
Мерган адир, овлардан,
Елғиз ўзи Ҳасан мард,
Қистаб ўтиб боради.

Қуш учмаган чўллардан,
Сўна юзган кўллардан
Одами йўқ ерлардан
Дим учи йўқ чўллардан,
Томоша қинг, мард Ҳасан
Қистаб ўтиб боради.

Ҳайбати кўп сойлардан,
Бориб қолди қайлардан,
Жуда ёмон жойлардан,
Қудуқ билан сув ичган
Қўра-қўра қўйлардан,
Томоша қинг, мард Ҳасан,
Қистаб ўтиб боради

⁸⁶ Тоғлардан.

Неча қозоқ бойлардан,
Йилқи, асов тойлардан,
Йўлда бойлар ўтирган
Олти қанот уйлардан,
Ипак қамиш чийлардан,
Томоша қинг, мард Ҳасан,
Уриб ўтиб боради.

Елғиз бола қийиндир,
Ғами, ҳоли қийиндир.
Равшан учун мард Ҳасан,
Пирларига сиғинди.

Адир ерда от бўлмас,
Бўлмаса унинг тўғаси;
Кийсанг чопон ярашмас,
Бўлмаса унинг ёқаси.

Шуйтиб йўлда юрибди
Йигит лодон оғаси.
Бошга тушса, кўз тортар,
Илож борми, ёронлар,
Сувсиз чўлда сандираб,
Чамбилнинг олтин соқаси.

Катта сувнинг ёқаси,
Бедов, олтин тўғаси.
Шундай йўлда боради.
Бир ўғлининг ўтига
Куйиб кетган, мард Ҳасан,
Мардларнинг олтин соқаси.

Йигит бўлса нетади,
Йигитлар хизмат этади.
Бундай-бундай савдолар,
Одамдан кам-кам ўтади.

Савдо тушди бошига,
Ёқаси ҳўл ёшига,
Бундай савдо тушган сўнг,
Кемайди ҳар ким қошига.
Жон аяшмас дўст бўлса,
Шу турар ёнбошига.

Ҳасанда жўра йўқмиди?
Якка танҳо келади,
Эр Хизрнинг дашига.
Уруғли эл бўлганда
Сира танҳо келмайди;
Якка экан мард Ҳасан,
Одами йўқ қошига.
Обрў берсин, ёронлар,
Шундай якка кишига.
Шундай Ҳасан якка экан,
Душман қойил ишига.
Танҳоликдан бечора
Ишонмайди кишига,
Ўзи пишиқ ишига.
Одами йўқ, бир ўзи
Ширвон қараб келади.
Равшан дейди йиғлайди,
Бир бола деб келади.

Ёлғиз йигит олп бўлар,
Олп бўлса ҳам, қалб бўлар.
Ёлғиз агар йиқилса,
Орти йўқ ёмон гап бўлар.

Ёлғиз отда чанг бўлмас,
Чанг бўлса ҳам, донг бўлмас;
Орти йўққа қийин-да,
Ёлғиз кўпдан кам бўлмас.

Ёлғизлик шундай бўлади-да⁸⁷,
Уруғсиз одам дим бўлмас.
Фалак бошга солган сўнг,
Одамзод беғам бўлмас.
Сахий бўлса мард йигит.
Ҳеч нарсадан кам бўлмас.
Мард номардга тенг бўлмас.
Этакни кессанг, енг бўлмас.
Югрук-чабон не сўздир,

От чўбирдай дим бўлмас.
Норни қиммат олади,

⁸⁷ Талаффузда — бўлатта.

Чарчаса ҳам, жүнг бўлмас.
Ақлман қилсанг ҳар ишни,
Пушаймони дим бўлмас.
Ҳовлиқиб ишни ўтқарсанг,
Аттанг, деб чайқаб бошингни
Пушаймонман сўнг бўлмас,
Ҳар сўзни айтсанг гап бўлмас,
Адир-будир боб бўлмас.
Ҳасан қолиб кетмасин,
Шоир, сўзинг соп бўлмас.
Ҳасанни қанча мақтасанг,
Ўзи мард-ку, лоф бўлмас.

Ҳасандан энди сўзлайин,
Бек Равшани узлайин.
Шоирлигим боб бўлса,
Довушимни созлайин;
Нағма қилса дўмбира,
Бўтадайин бўзлайин,
Сўзим таъсир қилганда,
Баланд ерни кўзлайин.
Сўзим кўп бўп кетмасин,
Шу ерда пичи озлайин.
Шу йўлда юрсин мард Ҳасан,
Бошқа ёқдан сўзлайин,
Равшанбек ҳам қолмасин,
Турганда шоир биздайин.

Ҳасан мард йўлни қичаб ола берсин, Ширвонга
яқин кела берсин, шу сўз шу ерда қола берсин. Энди
сўзни Равшанхоннинг энасидан, жони чиққан танаси-
дан, айрилиб гавҳар донасидан, боғда очилган лоласи-
дан айрилиб, қанотидан қайрилиб, юрар йўлидан тойри-
либ, юраги куйиб мойрилиб қолган кампирдан эшитинг.

Кампир ўша кунни бек Равшанга: «Ҳа, боласи туш-
магур, ичкари кириб писиб ёта бер, ҳеч қаёққа қарама,
уларни мендан сўрама», деган эди, Равшанбек кўнмади...
Шундан бери Равшанбекни излаб юриб эди.

Равшанбекни амалдорлар ўлдирмоққа кўзи қиймай,
олиб боргандан таппа босиб сўймай, қирқ кунли қилиб
зиндонга солиб қўйганини кампир кўриб, юраги ёрилиб
қувониб, уйига келди. «Ҳай аттанг, туғмасам ҳам тутин-
ган эдим, болам деб меҳримни қўйган эдим», деб йиғлаб,

инграб, шўрли хўнграб, Равшанбекнинг хаёли билан ҳар ёққа қараб, улоқиб ганграб қолди.

Шу кампирнинг аввал олти ўғли бор эди, олтови аждаҳор эди, ҳар биридан Қорахон пошшо қўрқар эди, олтови олти ерда қалъа-қўрғон қилиб турар эди. Олти ўғли ўлиб кетди. Кампир болаларининг ўтига куйиб-ёниб, ўртаниб, тутаниб, жизиғи чиқиб қолган кампир эди. Равшанбекни ўғлим деб, жону дилим деб, ўлсам меросхўрим деб қўйган эди. Бу ҳам подшога банди бўлиб, кампирнинг аввалги аламларидан шуниси ўтди, кампирни тентак қилиб ташлади. Кампир бечоранинг дод-фарёд деб йиғламоқдан бошқа иши йўқ эди.

Ана шу кампирнинг катта ўғлининг бир нонхўр полвони бор эди, ўзи жуда зўр эди, уруш-суриш бўлса мингга баробар эди. У полвоннинг отини Айноқ кал дер эди. Лекин ўзлари тўрт оғанини эди, тўртови ҳам кал эди, бариси ҳам боҳунар эди.

Каттаси Айноқ кал зўр эди. Айноқ кал шундай эди: от, туя, арава кўтаролмас эди. Доим бир ёққа кўчирмоқчи бўлса, пиёда кетар эди. Лекин укалари ҳам бариси дуруст каллар эди. Укаларининг отларини Жайноқ кал, Эрсак кал, Терсак кал дер эди. Жайноқ жуда масхарабоз эди, ҳар тусли бўла берар эди. Агар бировни алдамоқчи бўлса, ҳар тусли бўлганда ўзининг жўралари ҳам танимас эди.

Эрсак кал шундай эди: оқшомлари камонни қўлига олса, қушни кўзидан урар эди. Жуда мерган эди, қушларнинг, онгларининг додини берган эди.

Терсак кал синчи эди. Йилқининг тулпорини суягидан танир эди, қиличнинг ўткирини қинидан билар эди.

Кампир йиғлаб, инграб Айноқ калга борди. Айтди: «Айноқжон! Менинг қариган вақтимда худо менга тағи бир ғамни солди, у болаларимнинг ғамидан зиёдароқ бўлди. Сен илгари, ўғлимнинг борида, давлатимнинг кўпида менинг ош-нонимни кўп единг. Энди менинг ишим сенга тушиб қолди. Шу Равшанбек боламини айриб оламан десанг, сенинг қўлингдан келади, бошқанинг қўлидан келмайди»,— деб кампир йиғлади.

Шунда Айноқ айтди: «Хў эна! Сен қариб, миянгни еб қўйгансан. Сенинг боланг ўлиб, сенда жон қолдими? Сенинг ақлинг-эсинг қачон кетган эди. Бўлмаса мени: «Қорахон подшо билан урушиб уддасидан чиқасан», дермидинг. У, бир подшо бўлса, унда қўру қўрхона, тўпу тўпхона, ҳарна асбоб, лашкар — оломон кўп бўлса, мен

бир калман-да, менда нима бор?»,— деб рўйихуш бермади.

Шунда кампир йиғлаб, ҳўнграб: «Ҳай аттанг, ҳай аттанг, Айноқ кал, сен ҳам менга қарамадинг, мени айниганга чиқардинг. Менда мия қолгани йўқ, қолмаса ҳам айниганим йўқ. Сен бундай қилмасанг керак эди. Сен менинг тузимни жуда кўп еган эдинг-ку! Бир сафарга менинг ўғлимнинг тузини ҳақлаганингда, мен, мен бўлмасам, ўғлимнинг арвоҳи сендан рози бўлар эди, Айноқжон! Ҳали ҳам бундай қилмай, менинг шу ишимга ёрлаш!»,— деб, зор-зор йиғлаб, бир сўз деди!

Бу айрилиқ мени қилди саргардон,
Қайтайин⁸⁸, топмадим дардимга дармон.
Мен миямни еб қўйсам ҳам, Айноқжон,
Сендан ўғлим бўлар эди шодмон.

Болам борда ер эдинглар тузимни,
Эндиликда айниган деб ўзимни,
Шу ишимга ғайрат қилгин, Айноқжон,
Қўлдан келса, айриб бер қўзимни.

Болларимнинг⁸⁹ ҳақи учун, Айноқжон,
Дўстингнинг арвоҳи учун, Айноқжон,
Қўлимдан кўп единг, болам, тузимни,
Бу сочимнинг оқи учун, Айноқжон.

Сен эдинг ўғлимнинг, аввал, нонхўри,
Савашда сен эдинг эрларнинг эри.
Ўзинг кўрган қандай даврим бор эди,
Йўлбарс эди, болларимнинг ҳар бири...

Айноқжон, белигни маҳкам бойлагин,
Мени қўйгин, ўтганларни сийлагин.
Мени, Айноқ, рози қилгин ўзингдан,
Ғайрат қил, боламини озод айлагин.

Равшанжонни олиб бергин қўлима,
Қулоқ сол, Айноқжон, айтган тилима.

⁸⁸ Қандай қилайин.

⁸⁹ Болаларимнинг.

Қўлдан келса, айириб бер боламни,
Айноқжон, раҳм қил ғариб ҳолима.

Эшитгин, Айноқжон, айтган сўзимди,
Хизмат қилиб ҳақла берган тузимди,
Қўлдан келса, айириб бер қўзимди,
Ўғлим учун айирмогинг лозимди.

Шу ўғлимнинг ҳақи учун, Айноқжон,
Жўрангнинг арвоҳи учун, Айноқжон,
Айириб бер менинг нодон қўзимни,
Шулар бор-йўғи учун, Айноқжон!

Сен айириб берсанг, рози бўламан,
Бўлмаса, Равшан деб, Айноқ, ўламан:
Ўғилларим ҳақи учун, Айноқжон,
Қўлингдан келар деб сенга келаман.

Айираман десанг, келар қўлингдан,
Сен ботирсан, ҳар сўз чиқар тилингдан,
Қўлдан келса, айириб бер боламни,
Хабардор бўламан, Айноқ, ҳолингдан.

Айноқжон, ғайрат қил, ўғлимни олиб бер,
Қорахонга минг қайғуни солиб бор.
Бурунги болаларим ҳурмати,
Равшанни, Айноқжон, озод қилиб бер..

Ғайрат қилсанг, боламни айириб олсан,
Қорахонга юз минг ғамни соласан,
Қўлингдан йиш келар полвон боласан,
У ёғин, Айноқжон, ўзинг биласан.

Сенга ҳамдам болаларим арвоҳи,
Беага бўлмасин улар чорбоғи,
Ғайрат қилиб айириб бер боламни,
Қорахонни, болам, арвоҳ урмоғи!

Айноқ ўйлаб туриб айтди: «Хў эна! Сенга аввал қаттиқроқ айтдим. Эна, мендан рози бўл, энди белимни бойладим, ғайратни маҳкам қилдим, энди ё ўғлингни айириб оламан, ё ажалим етган бўлса ўламан! Асло ғам ема! Шу ўғилларингнинг менда ҳақи кўп. Сенинг тузингни мен кўп еганман, сенинг тузинг билан менинг суягим қотган. Се-

нинг катта ўглинг мени кўп парваритш қилар эди. Мен ҳам ўл деган ерда ўлар эдим, асли гапни икки қилган эмас эдим. Энди шунинг арвоҳи учун эртага майдонга кираман, менга берса, Равшанни айириб оламан»,— деб Айноқ белини маҳкам бойлади, кампирни сийлади, димоғини чоғлади.

Айноқ укаларига қараб айтди: «Э укалар! Сизлар ҳам белини маҳкам бойланглар, ўзларингги шайланглар, бек Равшаннинг устига бир талотўп қилиб ташланглар! Сизлар ҳам яхши ўйланглар, шу кампирнинг болаларининг вақтида тузиши кўп едик: ана энди бу кампир бизларга муҳтож бўлиб келибди. Энди йигитлар, эрта Равшанбекни чиқарадиган кунида чоқ бўлиб туринглар, ўзингизни шу душманга уринглар! Таваккал-да, ё уларга берар, ё бизларга. Агар бизларга бўлиб, бек Равшанни айириб олсак, Қорахон подшога қора куни солсак, тура солиб тушиб қолсак, гап шунда-да!»— дейишаётир, дарёдай бўлиб тошаётир.

Шундай қилиб, каллар маслаҳатларини битириб, шаҳардан хабардор бўлиб, бориб-келиб юра берди.

Эрта муҳлат тамом бўлади, бек Равшанни шу ерга олиб келади. Каллар тўртови барвақт бориб, гаштагини қилиб, паловини еб, чойини ичиб, кайфини қилиб, баҳузур димоғини чоғлаб, «эртага қудагай кимга қўй сўяди», деб тўртови ўтириб эди. Шу куни кун пора-пора бўлиб ерга ўтирган вақтда жонивор Ғиркўк сузилиб, буйри-буйрига қопишиб, қорни қорнига ёпишиб, тер билан қотган чанглар ёнғоқдай думалоқ бўлиб, юнгига ёпишиб, Ширвонга кириб борди.

Шаҳарнинг ўртасида бозор жой. Дўконларни шипириб-сидирган. Бозоржойнинг ўртасида бир янги дор қурилган. Ҳасан кўнглида: «Шу дор бек Равшанга деб қурилган чиқар; бўлса-бўлмаса, эртага шу ерга келадиган бўлсам, кел, шу бугун шу ерда туриб дамимни олайн», деб тушиб, бир дўконга отини тортиб ўтира берди. Энди гапни каллардан эшитинг.

Тўртови ўтириб эди, Ҳасан мард ҳам шуларнинг қаватига томон бориб қўнди, у ҳам ўтира берди. Шунда масхарабоз кал айтди: «Айноқ, ишимиз яхши бўлди, ўнг келди, Равшанни энди айириб оладиган бўлдик, балки айириб олдик; Ана қара Ҳасан мард ҳам келди. Шу ўтирган йигит Чамбилнинг белидан, Евмитнинг элидан келган Ҳасан марднинг ўзи шу».

Шунда Айноқ айтди: «Э учандан ургур, ҳар кимни ҳам одам дейберасанми! Худо ургани йўқ, Ҳасан мард шундай бўлса, Гиркўк от — овозаси оламни тутиб юрган от; бу от Ишрат девонанинг отидан ҳам ёмон, ўлибдими шундай бўлса! Мен эртага уруш бўлса, боядан бери шуни чоғлаб-кўзлаб ўтирибман; анов толми, мана бу қайрағочни суғуриб олиб, эртага тўдада «қадама оғоч» қиламан деб ўйлаб ўтирибман; Агар эртага бадашим қизиса, шу девона отини қўйнимга солиб, куни билан югуриб юрсам ҳам, бир нонча салмоғи бўлмас. Қандай қилиб бу Ҳасан мард бўлади, у Гиркўк от бўлади?!» — деб укасини уришди. Шунда Терсакка қараб айтди: «Терсак! Шу одамни сен бир синла, қани қаёқнинг одами экан. Агар сенинг ҳам дидингга келмаса ундан кейин қўямиз».

Терсак дамани ичга олиб, тишини тишига қўйиб, кипригини қоқмай тиклаб қолди. Туриб-туриб, анча вақтдан кейин дамани чиқариб «ух» деди.

Эрсак айтди: «Э, Терсак, синладингми, қаернинг одами экан, шу от қаернинг оти экан?»

Шунда Терсак оғаниларига қараб, Ҳасан марддан хабар бериб, бир сўз деб турибди:

Бу сўзларинг, Айноқ, бекор эканди,
Майдонга бу ҳам талабгор эканди.
Ёби дема, шу от тулпор эканди,
Шу ўтирган Ҳасан шунқор эканди,
Боласин кўрмоққа кўп зор эканди,
Девона йўқ, бу аждаҳор эканди.

Садоғ этсанг сағрисини газлайди,
Даштга қўйсанг, қулон ўтин излайди,
Ҳалидан «хонинг»нинг тахтин кўзлайди,
Ҳа, дегандан от майдонни созлайди,
Майдон кўрса кийикдай бўп хезлайди,
Душманга тиштини доим тезлайди,
Ёби дема, шу от тулпор эканди,
Шу ўтирган Ҳасан шунқор эканди.

Мерган отар сувсиз чўлнинг оғини,
Томоша қил чин бедовнинг тонгини,
Эрта низом бойлаб уруш бошланса,
Отман деган кўрмай қолар чангини.
Ёби дема, шу от тулпор эканди,
Шу ўтирган Ҳасан шунқор эканди.

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига,
Шу от кепти Қорахоннинг қасдига,
Энди майдон бек Равшаннинг устига,
Кесгир исфиҳонни олиб дастига,
Қараб бўлмас чин ботирнинг бастига
Еби дема, шу от тулпор эканди,
Шу ўтирган Ҳасан шунқор эканди.

Боласин кўрмакка афгор эканди,
Эрлиги-чи ҳар кимча бор эканди.
Икки қарич супра экан қулоғи,
Чу десанг тоғларни чоғлар димоғи,
Тошни янчар пўлат, асил туёғи,
Боласи учун саргайгандир сиёғи,
Боласи бойлаган олмос қиёғи,
Боласин кўрмоққа афгор эканди,
Шу ўтирган Ҳасан шунқор эканди.

Жонвор узоқдан чопиб келибди,
Ҳосаки тулпор-да, совуб келибди,
Қорахоннинг қасдин топиб келибди,
Ширвон элга бало ёғиб келибди,
Еби дема, шу от тулпор эканди,
Шу ўтирган Ҳасан шунқор эканди.
Равшанни кўрмоққа кўп зор эканди,

Мусофирлик, аттанг, бекор эканди.
Эрта билдим қиёматнинг бўларин,
Аниқ билдим Қорахоннинг ўларин,
Қочирмай йўлин шу от оларин.
Ширвон шоҳи оёқ ости бўларин.
Еби дема, шу от тулпор эканди,
Шу ўтирган Ҳасан шунқор эканди.
Боласин кўрмоққа кўп зор эканди,
Мусофирлик, аттанг бекор эканди.

Айноқ айтди: «Нима бало бўлди сенга, Терсак! Уруш
эртага. Сен ҳалитдан қўрқиб, юрагинг ёрилиб, ҳар нима
дейбердинг, нима бало бўлди? Бўлмаса, Ишрат девонани
Ҳасанжон полвон деб сандираб ўтирибсан. Энди бўлмади,
юринглар бориб ўзидан сўраймиз. Ҳасан мард бўлса,
«Ҳасанхонман» дейди-да, қўяди, улай-булай сийпалаб

ўтирмайди»,— деб жойидан тура келди. Ана энди тўрт мард Ҳасанхон полвоннинг олдига келди. Салом бериб, кўришиб ўтирди. Айноқ қараса, бир «демона» ўтирибди: дев сифат, бир аждаҳордай, ҳеч нарсани кўзига иладиган эмас, балки назарига келтирмай писанд қиладиган ҳам эмас; шундай ҳайбатли, сиёсатли Айноқ ичида айтди: «Ҳасанхон экан, бечора Терсакни бекорга уришган эканман».

Айноқ полвон Ҳасан мардга қараб: «Сен қаердан бўласан?»— деб сўраб, муртини бураб, бир сўз айтаётипти:

Қизил гул очилар ғунчадан ғунча,
Тоқатим йўқ тағи гул очилгунча,
Суратга қаландар, тарзинг хонзода,
Сўйлагин, бўйингдан, қаландар бачча.

Ҳали бу туришинг, дўстим, дарбадар,
Дарбадарлик билан кезиб ҳар шаҳар,
Келбатинг хонзода, турқинг қаландар,
Сўйлагин, бўйингдан, қаландар бачча.

Сенинг, дўстим, ошёнингни сўрайман,
Униб-ўсган маконингни сўрайман,
Нима ишга келганингни сўрайман,
Йўл бўлсин, қақдингдан, қаландар бачча?

Жон жўра, айт, диёринг қайсиди?
Ростин айт, дўстим, шаҳринг қайсиди?
Қилиб юрган касби-коринг қайсиди?
Йўл бўлсин, қақдингдан, қаландар бачча?

Менга айтгин, уруғингни, отингни,
Баён бер, жон жўра, мамлакатингни, —
Отанг ким, энанг ким, айтгин зотингни,
Сўйлагин, бўйингдан, қаландар бачча!

Жоним дўстим, баён айла билайин,
Ҳар сўзингга жоним қурбон қилайин.
Сўйлагин, бўйингдан, дардинг билайин,
Сўйлагин, бўйингдан, қаландар бачча!

Ростин айт, нима дер ўсган ерингни?
Жоним дўстим, яширмагин сирингни,

Усган диёрингдан хабар бер энди,
Сўйлагин, бўйингдан, қаландар бачча!

Ҳасанхон полвон каллардан бу сўзни эшитиб, аввалдан ҳам кўп гап қилаётганини билиб ўтириб эди; «Э жўра! Мени қўзагаб нима қиласан»,— деб бир сўз деди:

Яхшилиқ кўр, ёмонликни кўрмагин,
Кўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,
Жоним дўстим, мени асло қўзагама,
Биродар, аламиним кўпдир, сўрмагин!

Кокилингни банди-бандин туйдирма,
Қошинг кериб, қовоғингни уйдирма,
Биродар, аламиним кўпдир, сўрмагин,
Жон жўра, ўртанган жоним куйдирма!

Тарзимга қарасанг нодон боламан,
Қасд қилган ғаниминим ўтга соламан,
Жон жўра, ўртанган жоним куйдирма,
Чамбилбелда йўлбарслардан бўламан.

Чамбилнинг элида ўсган элатим,
Узоқда қолгандир аркон давлатим,
Жон жўра, ўртанган жоним куйдирма,
Чамбилбелда ботирлардан авлодим.

Мен ҳам бир боғчада боғнинг гулиман,
Отам ҳам энамнинг жони-дилиман,
Жон жўра, ўртанган жоним куйдирма,
Отим Ҳасан, Гўрўғлининг улиман.

Ташлаб келдим Чамбилбелдай элимни,
Булбулдай қип сайратаман тилимни,
Жон жўра, аламиним кўпдир, сўрмагин,
Излаб келдим хон Равшандай улимни.

Айноқ жойидан ирғиб турди, укалари ҳам тура келди; мард Ҳасан билан қучоқлашиб, қайтадан кўришиб айтди: «Яхши келибсан, жўра, жуда яхши келибсан. Бизлар ҳам, шу ерга Равшан келади деб, сенинг ўғлинг учун ўтирибмиз. Ана энди сен келдинг, ишимиз ўнг келди. Энди жўра, эртага Равшанхонни шу ерга ҳайдаб келади, насиб

қилса талотўп бўлади, худо жоҳласа, Қорахон подшо ўлади, ер билан яқсон бўлади, такти вайрон бўлади»,— деб Ҳасан мард билан каллар суҳбатлаша бердилар.

Айноқ укаларини юбориб Гиркўк отга беда, ем олдириб келди. Ҳасанхон полвоига палов, гўшт, манти, барак бериб сийлаб, зиёфат устига зиёфат қилиб, чойни дамлаб, Гиркўкни еслаб, артаги урушнинг ғамини ғамлаб, хотирни жамлаб ўтира берди:

Қирқ кун муҳлати тамом бўлди. Қоракон подшога: «Тақсир подшойим, кечаги гуноҳдорнинг муҳлати битди, ажали етди, энди олиб бориб, дорга осиб, бошини кесиб, додини бермоқ керак»,— деб амалдорлари арз қилди. Қоракон подшо: «Олиб бориб, додини беритилар, бугун осинлар, бошини кесинлар!»— деди.

Равшанжонни зиндондан чиқариб, бўйнига тул-занжир солиб, теварагини кўп душман олиб, бўтадай бўзлатиб, кўзини бойлаб, кўп зулумларни айлаб кела берди.

Равшан чиққан кунини Зулхумор ойим, қанча канивлари билан дод деб йиғлаб, Равшаннинг ўнг тарафидан келиб, тўрасининг доғига куйиб, бетини юлиб, довушнинг борича чирқираб йиғлаб келаёттипти. Бир тарафида кампир энаси дод деб, боласининг доғига куйиб, бетини юлиб, вой болам деб Равшаннинг бўйнига осилиб келаёттипти.

Золимлар дорнинг остига яқинлашиб қолди. Ҳасанхон Гиркўкнинг устига миниб, ёв-яроғини чоқ қилиб, устига эски тўн кийиб, бир девона бўлиб туриб эди. Даста-даста, баланд-пастда, одам босиб кела берди аста-аста, майдон сипоҳига тўлиб кетди. Қоракон подшо салтанати билан, бир бўлак амалдор-умаролари билан келиб, бир яхши жойни олиб, тушиб ўтира берди. Баланд ҳам одам, паст ҳам одам.

Шунда, жаллод, мирғазаблар Равшанни ҳайдаб кела берди. Ҳасан мард буни кўриб, кўзи ёшга тўлиб, жававалари кўзғалиб, полволик томирлари уйғониб, ўзини тузаб тезлана берди. Шунда Жайноқ масхарабоз кал келиб, Ҳасан мардга айтди: «Ҳай-ҳай полво, бундай қилма. Аввал ўглингни синайик, мардмикин, номардмикин, билайик».

Ҳасанхон полвоининг аччиғи келиб: «Э тентак! Менинги ўғлимнинг остида оти бор, устида тўни борки, буни синайсанми?»— деди.

Жайноқ айтди: «Полво, бек Равшанни олиб келгандан дарров ўлдирмайди, ҳали қўяди. Қоракон подшонинг

бешта-тўртта катта амалдорлари, умаролари ўғлингнинг олдига борса керак, Равшанга айтса керак. «Хў ўзбак! Сен кўп ёш экансан, сени бизлар подшодан тилаб олайик ва мана Зулхумор сенинг ёринг экан, сен Зулхуморга ёр экансан, икковинг ҳам ёш экансан, энди икковингни айирмайик. Сен Қорахон подшонинг динига киргин, лотга иқрор бўл, манотга банда бўл, тана худога тағи банда бўл, ойга, офтобга, юлдузга иқрор бўлсанг, шу Қорахон подшога бизлар сени ўғил қилиб, Зулхумор ёрингни сенга тўй қилиб берайик», дейди. Шунда ўғлинг бир хотин учун юртидан кечса, ўлимдан қўрқса, ўғлингнинг номард, қўрқоқлиги; бўлмаса уларни айтмаса, ўғлингнинг устида бизлар ўламиз-ку. Қорахон подшога ўғил бўлса, келган ўз оёғинг, яна ўз оёғинг билан кета берасан-да! Уғлинг Қорахон подшога куёв, Ширвонга тўра ҳам подшо бўлиб қола беради,— деб маъқул қилди. Ҳасанхон ноилож тўхтади.

Равшанхонни зор йиғлатиб, жаллодларга ҳайдатиб, дорнинг остига олиб келди. Шунда Қорахон подшонинг амри билан икки ҳудайчи, салом оғаси келиб, Равшанбекни дорнинг остида тўхтатиб, Қорахон подшонинг тили бўлиб, Равшанхонга қараб бир сўз айтди:

Қизил гул очилар гунчадан гунча,
Юракда дарду ғам кўп турур анча,
Ўзбакнинг элидан келган ёш бачча,
Қулоқ сол, айтайин, сўзим бир неча.

Давлатим бор, турли кийиб жайнайин,
Қулоқ солгин, ўзбак, сенга сўйлайин.
Бу гапимга- қулоқ солгин ёш бачча,
Эшитгин, сўзимни баён айлайин.

Жаллодлар опкелди, дорда сўяди,
Узинг ёш экансан, умринг зояди⁹⁰,
Ўзбакнинг элидан, келган ёш бачча,
Сени қандай қилиб кўзи қияди?

Бўйсунсанг Ширвон элнинг ҳонига,
Кўнсанг агар вазирлар деганига,
Сени дордан айириб олиб кетайик,
Агар кирсанг Қорахоннинг динига.

⁹⁰ Зоедир.

Бердирайик сенга Ширвон шаҳрини,
Сенга берсин газнадаги зарини,
Обберайик сулув қиз Зулхуморини,
Сеники қилайик элнинг барини.

Мен подшога еткизайин зорингни,
Зиёд қип Ширвонда эътиборингни.
Агар кирсанг Қорахоннинг динига,
Сенга олиб берай Хумор ёрингни.

Эшитиб ол вазирларнинг сўзини,
Ширвон элда подшо дейди ўзини.
Агар кирсанг Қорахоннинг динига,
Олиб берай сулув Хумор қизини.

Шунда Равшанхон полвон вазирларнинг бу гапини эшитиб, қаҳри келиб, илондай заҳри келиб, «сен айтган одаминг мен эмасман, мен қўрқоқ эмасман, ўлимдан қўрқадиган одаминг бошқадир», деб Ширвоннинг амалдорларига қараб бир сўз айтиб турибди:

Сен айтган одаминг, золим, мен эмас,
Бир нечалар ўз ҳолини ченгамас,
Мен ўлмасам ўз элимдан кечмайман!
Азиз бошинг оёғимга тенг эмас.

Бефарзанднинг кўрган куни зоями?
Йўқчилик жўмарднинг кўзин ўями?
Қўлингдан келганин қилгин, аяма!
Уламан деб мард йўлидан тоями?

Равшанбек Ширвоннинг катталарига жавоб бериб, ундан сўнг айтди: «Э ёронлар, вой йиғилган томошабинлар! Мен энди бу дунёдан ўтиб бораётиман. Ҳали мен ёш эдим, дунёдан тўйганлардан эмасман. Сизлар менинг кўзимни бойлаб, олдиларингга солиб ҳайдаб келдинглар. Энди менинг кўзимни очсанглар нима бўлади, мен ҳам ёруғ дунёни бир кўрсам, ёш бола эдим, менинг ичимда армоним кетмасин. Сизлардан менинг тилаган тилагим, шу, бошқа сўзни демайман».

Шунда душманлар қувонишиб қолди. «Ишинг бўлмасин, бу гапни сара айтди, очинглар кўзини! Ҳали бу бола ёш бўлса ҳам ёмон ўр бола экан, кўзини очсанг

шунча халқни кўрар, тўгараклаб турган жаллод, мирғазабни кўрар, ана бу дорни кўрар, бўйнига тушиб турган арқонни кўрар, ёш бола эмасми, кўрқар, кейин: «Мен сизларнинг динларингга кираман»,— дер, дарров оч кўзини»,— дейберди. Мирғазаб Равшаннинг икки кўзини очди.

Равшанбек кўзини очиб қараса, бир ёғида Зулхумор ёри, қанча канизлар, тўрасининг доғига куйиб, бетини сўйиб, дод деб турибди; бир ёғида энаси — кампир Равшаннинг доғига куйиб бу ҳам бетини сўйиб, вой болам деб ўзини ураётир. Ширвон эли катта-кичик, яхши-ёмон, югрук-чабон, қизу жувон — жами одамнинг бари томошага йиғилган, Равшанбекка қарашиб турибди.

Равшанбек ўнг тарафига қараса, отаси — Ҳасан мард полвон йўлбарсдай келиб турибди: остида Ғиркўк оти, шердай ҳайбати, қайнаб ғайрати, кўзи ёшга тўлиб, от қўяйин деб турибди. Отасини кўриб, асло далага чиқмаган бола эмасми, йиғлаб юборди.

«Вой ота» деб бақриб, Равшан полвон, шу ерда бир сўз айтаётир:

Уйқуда бойлади нозик қўлимни
Соғиндим отажон, Чамбил элимни.
Тор зиндонда «во ота», деб йиғладим,
Кўрдингми, отажон, менинг ҳолимни?

Менга худо ғолиб қилди золимни,
Золим фалак кажга қурди фолимни,
Тор зиндонда «во ота», деб йиғладим,
Кўрдингми, отажон, менинг ҳолимни?

Вой отажон, кўрдингизми ҳолимни,
Атрофимда турган қанча золимни.
Тор зиндонда «во ота», деб йиғладим,
Кўрдингизми, меҳрибон, аҳволимни?

Йўлингга интизор бўлдим, отажон,
Сенсиз, ота, ночор бўлдим, отажон,
Балога гирифтор бўлдим, отажон,
Душманга хору зор бўлдим, отажон,
Бир кўрмоққа хумор бўлдим, отажон,
Ширвонда жуда хор бўлдим, отажон.

Меҳрибоним келган экан, минг шукур,
Мендан хабар олган экан, минг шукур,
Тулпорини елган экан, минг шукур,
Менга соя солган экан, минг шукур.
Тор зиндонда менинг йиғлаганимни
Билиб, отам келган экан, минг шукур,
Мени ўлдирмоққа келган Қорахон,
Энди золим ўлган экан, минг шукур.
Мен ёш эдим, гуноҳимни билмайман.
Равшан озод бўлган экан, минг шукур.

Отажон, кўрдингми аҳволимни,
Тўғарагимни олиб турган золимни.
Чамбилбелга валлакат дер ўзингни,
Жон ота, чиқарсанг-чи, овозингни,
Отажон, эшитай энди сўзингни.

Душманларга ола қилгин кўзингни,
Майдонда ўйнатгин асби тозингни.
Ота, айриб ол Равшан кўзингни.
Жоним ота, кўрдингиз аҳволимни,
Тўғарагимни олиб турган золимни!

Ҳасан полвон, ўзи оловдай ёниб, дуддай тутаниб туриб
эди. Энди марднинг ғайрати келиб, жазаваси қўзғалиб,
ўглининг бу сўзларини эшитиб бир наъра тортиб юбор-
ди, шу ерда турганларнинг кўпи эт-петидан тушиб, ақли
шошиб, эсидан адашиб, не ботирман деганлар туролмай
эмаклашиб, бари бирдай чувлашиб қолди.

Чувлаганнинг маъноси бор эди: шу вақтда Ишрат
девона деган девона бор эди. Бир чўбури бор эди — хала-
каш. Халаласа, дингиллар эди. Қаерда йиғин-тўда бўлса,
шу ерга бориб бир хала урар эди, оти дингиллар эди,
нечовни тепиб йиқитар эди. Одамлар: «Ҳа баччағар, нега
ундай қиласан?», — деса, «Бир пул берсанг ундай қил-
майман», — дер эди. Шундай қилиб, одамлардан бир пул,
икки пул олар эди.

Бариси бу Ишрат девона деб: «Ҳа девона, ҳа девона,
қараб тур, сенинг ўйининг сўнг бўлади, бугун пулни
сенга кўп олиб берамиз», — дейишаётир.

Шунда Ҳасанхон Ғиркўкка қамчи бериб, қиличини ғи-
лофидан сугуриб от қўйиб турибди. Бир ёқда каллар ҳам

Чоқ турибди. Ҳасанхон полвон кал жўраларига қараб,
Ўтдини майдонга ҳайдаб, бир сўз деб тури:

Келинг, каллар, кечинг жондан,
Умидинг бўлса майдондан,
Сиз бир ёндан, мен бир ёндан,
От қўй ғанимнинг устига,
Калла кесинг, қон тўкилсин,
Равшан полвоннинг устига.

От қўйинг, каллар, тўш-тўшдан,
Юраklarинг темир-тошдан.
Дим иркилманг қизил бошдан,
От қўй ғанимнинг қасдига,
Калла кесиб, қон тўкилсин, Айноқжон!
Равшан ўғилнинг устига.

От қўйинглар якка-якка,
Овоза солинг фалакка,
Душман бўлсин тикка-тикка,
От қўй ғанимнинг қасдига,
Калла кесинг, қон тўкилсин,
Равшан ўғилнинг устига.

Уриб ўлдир бўйдоғини,
Ярадор қил аҳмоғини,
Қувинг, дўстлар, ҳўрқоғини,
От қўй ғанимнинг қасдига,
Калла кесиб, қон тўкинлар, калларим,
Равшан ўғилнинг устига.

Оқ, қора бош, яшил туғлар
Тикилди майдон ичинда'
Умировли не полвонлар
Йиқилди майдон ичинда,
Бўз тупроққа қирмизи қон
Сепилди майдон ичинда,
Не гўзаллар қадди ёйдай
Букилди майдон ичинда.
Оқ бадандан қизил қонлар
Тўкилди майдон ичинда.
Найза тегиб кировкалар
Сўтилди майдон ичинда.

Саф тортиб сатта бўйдоқлар,
Остида оти ўйноқлар,
Кумуш қўтосли байроқлар
Шириллаб майдон ичинда.

Саф тортибди сатта қувлар,
Қўйма дейишиб бари чувлар,
Оқ, қора бош тилла тувлар⁹¹.
Тикилди майдон ичинда,
Оғзи катта ашрапилар
Отилди майдон ичинда.
Мард йигитнинг ширин жони
Сотилди майдон ичинда.
Мард қўлида пўлат ханжар
Қатилди майдон ичинда.
Бўз тупроққа қирмизи қон
Қотилди майдон ичинда,
Шолғомдай бўп калла десанг
Отилди майдон ичинда.

Бағри тортиқ сарғиш ёйлар
Тортилди майдон ичинда.
Боғ буғдойдай мурдалари
Ётилди майдон ичинда.

Ясов тортган сатта «ботир»
Сайланишиб келаетир,
Паранг милтиқ патир-патир
Отилди майдон ичинда.

Бедовга ипак айиллар,
Душманни қилиб қойиллар.
Пўлат ўқли жазойиллар
Отилди майдон ичинди.

⁹¹ Туғлар.

Қўшин келди даста-даста,
Ясов тортди баланд-пастда.
Ким ўлди, ким бўлди хаста,
Уруш бўлди аста-аста,
Сўнг бўп қолди чапараста,

Ҳасан полвон найзадаст-да,
Санчилди майдон ичинда.

Қилич келар алаб-ялаб,
Ғариб кўнгил истар талаб,
Олтин коса, гулгун шароб
Ичилди майдон ичинда.
Ажаллининг кафан тўни
Бичилди майдон ичинда.

От қўяди тўплаб-тўплаб,
Фарангининг оғзин қоплаб,
Қўш жиловни қўлга жуплаб,
Чарх урди майдон ичинда.

Улган отдан оғиб тушиб,
Уликлар қолди айқашиб,
Отлар юролмай чалкашиб,
Кўп ўликлар қопдай ишиб,
Ҳар ўликка қузгун тушиб,
Ғажир қўниб тортқилашиб,
Тортишди майдон ичинда.

Гоҳ ул қувиб, гоҳ бул қувиб,
Қиличин қон билан ювиб,
Душман бошига кун тувиб⁹²
Майдонда бедовлар сувиб⁹³
Гурзи, ханжар кўкдан ёғиб,
Ажаллилар қирғин топиб,
Ғиркўкни Ҳасанхон чопиб,
От қўяди оғиб-оғиб,
Қўйишди майдон ичинда.

⁹² Туғиб.

⁹³ Совиб.

Дутор бўйин араби отлар
Чу деса бир қирдан хатлар,
Яшин қанот хоназотлар
Қутулди майдон ичинда.

Ҳар тарафдан ол-ҳа, дейишиб,
Ол-ҳа ханжар, сол-ҳа, дейишиб,
Тил билмасга бўл-ҳа, дейишиб,
Майлинг бўлса кел-ҳа, дейишиб,
Келиб қўлингни ол-ҳа, дейишиб,
Қармашди майдон ичинда.

Зумрат довуллар қоқилди.
Душман душманга боқилди.
Устихонга ўт ёқилди,
Суришди майдон ичинда.

Қиргий юрар қияда,
Лочин ётар уяда.
Тўрт кал у ҳам қиради,
Ҳасанхондан зиёда.

Энди кўринг Айноқни,
Масхарабоз Жайноқни,
Қўшиннинг олдин олади,
Етканини солади,
Кимга етса шу қаллар,
Етганда икки бўлади.

Тўдани Айноқ олади,
Айириб олиб бўлади.
Ким йўлиқса Айноққа,
Учрашгандан ўлади.

Қўлида икки таёғи,
Таёққа ўхшамас сиёғи.
Икки ёғочни суғуриб оп,
Қадама таёқ бояғи.

Айноқ муртин бурайди,
Оёғин ерга тирайди,
Чилладаги норга ўхшаб
Айноқ кал ғурғурайди.

Калтакларин отади,
Айноқ жонин сотади,
Катта тўпнинг ўқидай
Кўп одамни шипириб,
Қўймасдан олиб кетади.

Етганча Айноқ ўйнайди,
Ушлаб олса қўймайди.
Таёғига етганча,
Тепиб кетар нечовни,
Майиб қилмай қўймайди.

Таёғин отиб қолади,
Нечовлар ётиб қолади.
Айноқ калнинг таёғи
Теккан қотиб қолади.

Энди Айноқ маст бўлди,
Ҳасан билан дўст бўлди,
Ким қўшинни кўп қирар
Деган гаров-бас бўлди.

Шу сабабдан, ёронлар,
Елиб қирди Айноқ кал,
Кўп бўп турган қўшинни
Бўлиб қирди Айноқ кал,
Дарёдай бўп урушда
Тўлиб қирди Айноқ кал.

Айноқжон ҳам зўр эди,
Мингга баробар эди,
Бундай қўшин бўлган сўнг.
Катта аждаҳор эди.

Илгари — ёш вақтида
Қатордаги нор эди.

Айноқ ур-ҳа, ур, деди,
Ботир бўлсанг тур!— деди.
Бақриб айтди Айноқ кал:
Талабгор бўлсанг кир!— деди.
Айноқни энди кўр!— деди.

Ейман, дейди гўшини.
Қайрайди кал тишини:
Энди кўринг, ёронлар,
Айноқ калнинг ишини.
Қўрқип қопти каллардан
Қорахоннинг қўшини.

У ҳам келаётири⁹⁴,
Мард Ҳасаннинг гирди
Қармаб олаётири⁹⁵.
Чиқармоққа қўймади,
Жамаб олаётири.
Ажаллиси шу ерда,
Кўринг, ўлаётири.

У ҳам «қўйма-қўйма!» деб,
Бу ҳам «бизни дема» деб.
«Ҳа сеними, ҳа сени,
Ўликни мунча уйма, деб,
Пул опмидинг ўликка?
Бизга энди тегма!» деб,

Қорахоннинг қўшини
Жойин сотаётири,
Мард Ҳасаннинг гардини
Қат-қат тутаётири.
Сариг ёй ҳам милтиқни
Ҳа деб отаётири,

⁹⁴ Келаётибди.

⁹⁵ Олаётибди.

Нишона қип Ҳасанни
Уққа тутаётири.

Жондан кечган мард Ҳасан
Кўп қўшинга уринди.
Душманларнинг кўзига
Биров минг бўп кўринди.
Отин чопди мард Ҳасан,
Олди жуда ўр энди.
Бақиради Айноқ кал:
— Аямай Ҳасан, қир энди!
Бу томон бари амалдор,
Шу тўпга ўзинг кир энди.
Ботирман деган бекларнинг
Жазосини бер энди!
Узинг киргин тўдага,
Чеккани менга бер энди!
Узингдан мени кам дема,
Айноқ кални кўр энди.
Сен нечовни ўлдирсанг,
Адашмай санай бер энди.
Сеники кўпми, меники,
Адашмайин юр энди.
Қиличга ўлган сеники,
Таёққа ўлган меники,
Ҳисоблаб ҳам кўр энди.

Айноқ шундай ошади,
Ҳасанман гаровлашади.
Қорахоннинг қўшини
Булардан жуда шошади.
Бир-бирига шивирлаб;
«Энди қайтамыз⁹⁶», дейишади.

Ҳасан юрар гургураб,
Гиркўк оти пирқираб,
Қаёққа Ҳасан қараса,
Олди қочар тирқираб.
Айноқ кал ҳам маст бўлди,
Қўйма дейди варқираб.

⁹⁶ Қандай қиламыз?

Уч укаси четни опти,
Қувиб юрур зирқираб.
Қорахоннинг қўшини
Шошиб қолди, ёронлар,
Қиргин жуда ҳаддидан
Ошиб қолди, ёронлар.
Шоҳга жуда катта гам
Тушиб қолди, ёронлар.

Айтганингча бор эди,
Урушга хумор эди.
Мард Ҳасан ҳам Айноқ кал
Қорахоннинг элига
Оч бўридай дориди.

Энди кўринг, мард Ҳасан
Марди-майдон этади.
Туйғундай бўп тикилса,
Қувганига этади.
Енашса марднинг қиличи
Икки бўлиб ўтади.
Шамоли тегса қиличнинг,
У ҳам типирлаб ётади.
Ғиркўкдай от остида,
Кимни қувса этади.
Дўнгни, пастни билмайди,
Ўлик тўшаб кетади.
Бундай бўлса қиргини,
Қўшин қочмай нетади?

Маслаҳат қип кўп қўшин:
«Энди қочсақ нетади?»
Эшитмасин Қорахон
У ҳам охир қочади-да?
Қаёқдан қўшин этади.
Шундай қирса шу одам
Кечгача ода этади.
Энди буни нетамиз?
Не маслаҳат этамиз?
Бир одамдан, ёронлар,
Қаёққа қочиб кетамиз.
Одам эмас, парими?

Бу жаҳоннинг зўрими?
Евда ё бир бўрими?
Соҳибқирон кўп ўтган,
Е шуларнинг бирими?
Одам шундай бўларми?
Бир қўшинга бир одам
Шундай зўрлик қиларми?
Қўшинни шундай қувганин
Ҳеч қария биларми?
Ким жонига пул олган,
Бекорга одам ўларми?!»

Ҳасан қилди хурушди,
Ғиркўкка қамчи қўшди.
Ғиркўк оғзини очди,
Қўлтиқдан парин сочди,
Жонвор қушдай учди,
Қўшинга аралашди.
Буни кўрган кўп қўшин
Қўрқиб юраги шишди.
Қўшин келар тўп-тўп бўп,
Ҳар тўпи ундан кўп бўп,
Қанча келса Ҳасанга
Бариси бирдан соп бўп.

Ҳасан қилди хурушди,
Тинмай полвон урушди.
Баракалла Ҳасанга
Кўп қўшинман урушди.
Бахт қаради Ҳасанга,
Каллар ҳамдам беришди.
Буни кўриб кўп душман
Кўзидан тўкди ёшди.
«Энди қайтай⁹⁷ қочсак?», — деб
Бир-бириман кенгашди,
Қўрқоқлари энкайиб,
Тошлоқ панадан қочди.

Энди каллар тошади,
Тинмай ҳайҳайлашади.

⁹⁷ Қандай қилар — нима бўлади?

Не ботирлар шошади,
Шошмай қайтсин⁹⁸ ботирлар,
Кўп майдонлар бўшади.

Ким йўлиқса Айноққа,
Тўп этиб остига тушади.
Қочмасин, деб шу каллар,
Четлаб қувалашади.
Не ботирлар ҳингқиллаб.
Дустуман бўп йиқилиб,
Тупроқ, қумни ошади.

Ҳасан отин тўдага
Солиб бораётири.

Кимга етса жонини
Олиб бораётири.
Қўлидаги ханжари
Бўлиб бораётири.

Ким йўлиқса Ҳасанга
Улиб бораётири.
Гиркўк оти остида,
Елиб бораётири.
Қўрқоқлигин шу элнинг
Билиб бораётири.
Билганини Ҳасанхон
Қириб бораётири.

Ботирлигин билдирди,
Ичин ғамга тўлдирди.
Не бир менман деганнинг
Бошин кесиб ўлдирди.

Ҳасан юрур толмайин,
Бирор дамин олмайин.
Қўймайман, дер, Ҳасанжон,
— Баринг адо қилайин!

Ҳа деб Ҳасан от қўйди,
Ортидан каллар чоқ қўйди.

⁹⁸ Қандай қилсин.

Қорахоннинг дилига,
Ҳасан катта доғ қўйди.
Ҳасанхоннинг кўзига
Туман кўчгандай бўлди.
Ҳасан полвон майдонда
Арақ ичгандай бўлди.

Ҳасан ботир майдонда
Қизни қучгандай бўлди.
Қорахоннинг шу куни
Кайфи учгандай бўлди.
Чувлаб ётир кўп қўшин
Қундуз кўчгандай бўлди.
Ярқиллашиб қиличлар,
Юлдуз учгандай бўлди.
Ҳасанхоннинг Ғироти
Қонни кечгандай бўлди.
Совуб келган Ғиркўк от
Оғзин очгандай бўлди.

Бир найзага Ҳасанхон
Юэни санчгандай бўлди.
Ширвоннинг шу лашкари
Ордан кечгандай бўлди.
Қорахон шоҳнинг чироғи
Шу кун ўчгандай бўлди.
Ҳасанхоннинг кўнглида
Қўшин қочгандай бўлди.
Ошиқларга сулув қиз
Қўйнин очгандай бўлди.

Ҳасан юри қиздай бўп,
Кўлда ўрдак, ғоздай бўп,
Қўрққанидан Қорахон
Ранги ўчиб бўздай бўп.
Шу қўшиннинг кўнглида
Дунё қолди муздай бўп.
Ширвоннинг не бир ботири
Шу куни қолди ҳездай бўп.
Ҳасанхоннинг майдони
Кайф берар қимиздай бўп.
Ҳасанхоннинг олдида

Қорахоншоҳ ердай бўп.
Йиқилиб ётир кўп душман
Оғзи очилиб гўрдай бўп.
Кўп қўшинни қувалаб.
Ҳасан юри шердай бўп.
Ҳеч ким чиқмай баробар
Ёлғиз ўзи эрдай бўп.

Урди Ҳасан довулди,
Қаттиқ тортиб айилди.
Ҳасанхондай полвонга
Қорахон шоҳ қойилди.

Ҳасан қилди эрликни,
Майдонда полвонгирликни,
Қорахон қўшинига
Бир ўзи қилди зўрликни.

Ҳасан полвон оп қўйди
Шу қўшиннинг эсини,
Бир қўшинга бир ботир
Зўрлик қилса, ёронлар,
Биз мақтайик несини.

Ҳасан ишин ишлади,
Пастки лабин тишлади.
Йиғилиб келган қўшиннинг
Кўпини қириб ташлади.
Ози қолди, қўрқоғи
Қўрқиб қоча бошлади.
Даладаги зўр каллар.
«Туравор!» деб ушлади.

Йиғилиб, қўрқиб эланса,
Ушатиб уч-тўрт муштлади.
Ҳасан вақтин хушлади.
Иши яхши тишлади.
Остидаги Ғиркўкни,

Мард Ҳасан киш-кишлади.
Оғзин очиб Ғиркўк от
Нечовини тишлади.

«Ўзи қиргани озмиди,
Оти ҳам уруш бошлади.
Неча одамнинг калласин
Оти узиб ташлади».
Бу сўзни айтиб турган ёв
Тура қоча бошлади.

Энди кўринг, Қорахон
Бўлиб қолди саргардон.
Кўшин қочиб боради
Бир эр чиқмай Ширвондан.

Подшога ваҳм тушди,
Энди юраги шишди.
Отин миниб Қорахон
Кўшиндан чиқа қочди.
Қорахон шоҳ узамай,
Ҳасаннинг кўзи тушди,
Ғиркўкка қамчи қўшди,
Қувиб кейиндан тушди.
Оғзин очиб Ғиркўк от
Қорахонга етишди.

Энди Ҳасанхон полвон,
Ғиркўк отин елдирди,
Зўрлигини билдирди,
Қувиб етиб ортидан,
Оқ найзага илдирди.
Дустуман қип йиқитиб,
Оғзин қумга тўлдирди.
Эгнидан соп найзасин,
Ўпкасидан ўтказиб,
Қорахонни ўлдирди.
Кўшин қочди тирқираб,
Пиёдаси зирқираб,

Улдик дейишиб йиғлайди,
Қўрқоқлари чирқираб,
Айноқ калнинг довуши:
Қўйма!— дейди варқираб.

Улиб кетди Қорахон,
Тўп-тўп жами оломон,
Икки қўли тос тепада:
Бегим,— дер,— омон-омон!
Бизга бўп охир замон.
Ҳолимиз бўлди ёмон;
Арзимиз шу Ҳасанжон,
Полвон, омон-омон!
Тоғларнинг боши туман,
Тириклик бизга гумон.

Улган бўлса Қорахон,
Валламат, омон-омон!
Калинг қурсин кўп ёмон.
Борманглар каллар омон.
Қўлингни торт Ҳасанжон,
Валламат, омон-омон!

Ана энди Ҳасанхон полвон Ширвон одамларидан омон тилаганларига омон бериб, қўшиннинг у ёққа-бу ёққа қочганлари йиғилиб, ҳаммаси бир ерга уйилиб, қилич, садоқларини бўйнига солиб келиб, Ҳасанхон полвонга эланиб, ёлбориб итоат қилди. Эли-юрт омон-омон бўлди.

Ҳасанхон полвон ёв-яроғини ешиб, Равшанхон ўгли билан кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашиб, боласи билан топишиб, оғиз-бурнидан ўпишиб, той-қулундай искашиб, кишнашиб қолди. Ҳасанхон полвон Равшанхоннинг энаси билан кўришиб, ундан кейин Зулхумор келини билан кўришиб, канизлари билан сўрашиб танишди.

Ширвон катталари, маслаҳатдор кайвонилар — кенгаш бошилар Зулхуморни, Равшанбекни, Ҳасан полвонни, тўртта жўраси: Айноқ, Жайноқ, Эрсак, Терсак калларни иззат-икромлар билан шаҳарга олиб жўнади.

Энди Ширвон мамлакатига отини бойлаб, шодиёна қўйдириб, Қорахон подшонинг хазина-дафинларини бўшатиб, элни йиғдириб, очни тўйдириб, яланғочни кийдириб, болабон, гижжак, карнай, сўрнай қўйдириб, қирқ

кун тўй қилиб, Зулхуморойни Равшанхонга никоҳ қилиб берди.

Тўй тарқади. Ҳасанхон полвон Ширвоннинг катта-кичигини йиғиб, шу Ширвонни калларга топширди. Айноқ жўрасини Ширвон шаҳрига подшо қилди, укаларини вазир, маҳрам қилди.

Зулхумор ойимни қанча қули-чўриси билан, неча яхши канизлари билан, қанча жоду кўзлари билан, ширин сўзлари билан, ўйинчи қизлари билан олиб, Равшанхон полвон йўлга тушди. Равшанхоннинг энаси: «Мени ташлаб кетдингми»,— деб йиғлаб; ноилож жавоб берди. Айноқ ва бошқалари неча кунлик ерга чиқиб, хўшлашиб қайтдилар.

Ҳасанхон бошлиқ йўлни бошлаб, неча кун йўл юриб, қанча сувсиз чўл юриб, озгина эмас, мўл юриб, ахир Чамбилга етдилар.

Отаси Гўрўғлибек, энаси Юнус, Мисқол парилар, ёрихон Далли, қирқ йигит жўраси бари олдига чиқиб, Ҳасанхон билан, Равшанбек билан кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашиб, Зулхумор ойим билан, неча каниз қизлари билан танишиб, иззат-икромлар билан Чамбилга олиб бордилар.

Гўрўғлибек Ёвмит-Таканинг элига одам қўйиб, Зулхумор ойимга тўй бошлаб, қирқ кун тўй қилиб, қанча ўйин қилиб, тўйни тарқатди. Кўп инъом-аҳсонлар билан тўйни тамом қилиб, мурод-мақсадларига етди.

ҚУНДУЗ
БИЛАН
ЮЛДУЗ

Айтувчи:

ЭРГАШ ЖУМАНБУЛУБ УҒЛИ

Нашрга тайёрловчи:

Ҳоди Зариф

Илгари замонинда, эл-юрт омонинда, қибладан тўманинда, Гўрўғли замонинда Гўрўғлибек Чамбил мамлакатда қирқ йигит йиғиб, қирқ йигити билан, Ҳасан, Аваз ўғли билан... даврини суриб, умрини ўтқариб яшар эди... Кунлардан бир кун мажлисда Авазхон ўғлон этакни қайтариб, билакни шимариб, аллаёр-аллаёр деб тилла косани қўлига олиб, икки ёқли бекларига коса бериб, соқий бўлиб турган пилласи Болим Авазнинг оёғи қоқилиб, қўлидан косаси тушиб, пиёла синиб кетди. Бол Аваз бекларга қаттиқ гуноҳкор бўлди. Ана шунда беклар икковора, учовора шипир-шипир бўлаверди: «Агар бизлар қўлимиздан пиёла туширсак, Гўрўғлибек оту тўнимизни, ёв яроғимизни, ҳар нима боримизни соттириб олар эди. Энди бизларнинг ўртамизда ўзининг ўғли гуноҳкор бўлди. Кўрайик, қани бек нима қилар экан»,— деб шипирлаша берди. Анда Гўрўғлибек буларнинг хаёлини англаб, ҳар кўзи оловдай бўлиб ёниб, аждардай бўлиб тўлғаниб: «Эй беклар, менинг ўғлим Болим Аваз сизларга гуноҳкор бўлибди. Кўнгилларнинг тўлганича, оғзингнинг тўлганича, хаёлингнинг борганича ичингда армонинг қолмасин, мендан тилаб ол! Қаторда норимни, хазинада заримни, манглайимда боримни. Чамбилдай элатимни, Гиркўкдай тулпор отимни, ҳар нима бор давлатимни тиланглар, бераман»,— деди.

Энди қирқ йигитга ўй тушди, калласи ишди¹, дами ичига тушди, ақли шошди, юзининг қони қочди, бир фасла

¹ Шишди.

ерга қараб ўйлашди, ахири ҳеч нима деялмай бир-бирига иллашди. Битта-битта қирқи ҳам далага чиқди. Қирқ йигит бир бўлиб айтдики: «У беклар, гап нима? Бу баччагар шомурти шопдай бўлиб, ҳар урти кўҳна қопдай бўлиб, тобора кўзи ёниб, қаҳри келиб бораётибди. Зўр билан ҳазиллашиб бўладими?! Биз шу бугун Авазни гуноҳкор қилиб нима олсак беради. Бу маслик-да. Бизлар гуноҳкор бўлмас кунимиз йўқ, эртан ё сўнгроғи кун менми ё сенми бировимиз гуноҳкор бўлсак бу хумса, хотини туғмаган тимса бизларни обхонада чиритар. Энди Авазни гуноҳкор қилмайик, ичкари кирайик, Гўрўғлига арз қилайик»,— дейишиб ичкарига киришди. Айтди: «Эй валлаMAT, Авазхонни ясатсанг, кийинтирсанг, Гиркўкка миндирсанг, қўлига олғир шунқорни қўндирсанг, Ҳавдакнинг кўлига юборсанг, бизларга ҳар қатори тўққиздан тўққиз қатор сўна олиб келиб, бизларга бир қуш гўшти ёғли палов қилиб берсин, бизларнинг кўнгилларимиз тўлади». Шунда Гўрўғлибек бу гапни яхши айтдинглар, деб бекларидан вақти хуш бўлиб, Авазхонни ичкари олиб кириб, икки парини чақириб, Авазхоннинг зулфларини ювдириб, мушк-анбарнинг сувини буркдириб ўрдириб, қимматбаҳо инжу тош, дур, маржон, ҳақиқ, ёқут, олмос пораларидан ярашиққа тақдириб, тарантириб, зарли зарбобга ўрантириб Бол Авазни ҳар ёққа қарантириб, белига пўта бойлаб, бошига қарқарали тилла жиға санчиб, товуси мастдай қилиб ташқари ҳовлига олиб чиқди. Соқи чол ҳам Гиркўк отни абзаллаб, ҳашамлаб, эгарлаб, юганлаб, чоқ қилиб олиб келиб туриб эди. Қирқ йигит югуриб, иззат-икром билан қўлтиғидан суяб, узангини босиб Гиркўкка миндирди, қўлига шунқор қўндирди, зумрад добилни эгарнинг қошига илдирди.

Авазхон Ҳавдакнинг кўлига бориб, добилни туйиб, туйғунни чуйиб, ғоз-сўнани уйиб, тўққиздан тўққиз қатор сўнани ёнбошига осиб келаётиб эди, олдидан бир овул чиқиб эди, бир чилим чекиб кетайин деб бир уйдан чилим сўраганда, бир оқ уйдан бир қиз жапсардан тилла чилимнинг найини чиқариб: «Эй тўрам, чилимни жойидан сўранг, ҳар ердан чилимни сўрай берасизми; кимсиз, отингиз нима, қандай бекнинг ўғлисиз?»— деди.

Авазхон айтди. «Отим Авазхон, Гўрўғли валлаMATнинг ўғли бўламан».

Қизнинг оти Бўтакўз эди, Бўтакўз оғим айтди: «Эй бадрак, садқайи чилимдан айнал, эй бир байталлик қул!»

Анда Авазхон дарқаҳр бўлиб: «Сени олиб чилим солгич қилмасам, Аваз отимни бошқа қўярман»,— деди.

Бўтакўз ойим айтди: «Эй, бадрак, қизилбош, қўлингдан келганини аяма!»

У қиз кимнинг қизи эди? Туркман элининг оғаси, совут тўннинг ёқаси, Гўрўғлибекнинг тоғаси Аҳмад Сардорнинг қизи эди.

Авазбек қадди букилиб, кўзидан ёши тўкилиб «ҳай аттангга, бўлмас экан, қул отим қолмас экан. Кишининг элида Бол Аваз атаниб юрганимдан, ўз юртимда Аваз подачи атаниб юрганим яхши эмасми» деб ўйлади, ўзича маслаҳатни топди: «Отамга борайин, шу Бўтакўзни олиб бер деяйин. Олиб берса, нуран алонур, Чамбилда юрайин. Аҳмад Сардор қизини бермаса, ҳайт деб Хунхорга кетайин»— деб йиғлай-йиғлай ўрдага келди.

Гўрўғли қараса, Бол Авазнинг кўзидан дурри ғалтондай қатра-қатра ёш тўкилиб келаётибди. Авазхонни бу аҳволда кўриб, айтди: «Эй Авазхон ўғлим, жону дилим, ўлсам меросхўрим, мендай отангнинг оёғи узангида турганда сенга кимнинг тили-сўзи тегди, нега хафа бўлиб йиғладинг?»

Авазхон отдан тушиб, ўксиб йиғлаб ичкари кириб кетди. Бориб Оға Юнус энасига бўлган воқеани бир-бир айтди. Бу гапни Гўрўғли ҳам эшитди. Анда Гўрўғлибек туркманнинг катта бийларини, оқсоқол-арбобларини йиғиб айтди: «Ў бекларим, оқсоқол-арбобларим! Барингни тоғамнинг қизига совчи айладим. Бош отига Ғиротимни бойладим, қаторда норимни, хазинада заримни, бисотимда боримни тоғамга беринглар».

Шу гапларни гапирган вақтларида Бол Аваз ҳам «Бу беклар нима дейди экан,» деб дарчанинг орқасидан қулоғини солиб тинглаб, қараб туриб эди. Гўрўғлибекнинг олдида ердан садо чиқди, оқсоқол беклардан садо чиқмади. Оқсоқол бекларнинг ичида бир Жартибой оқсоқол бор эди: тўрдан жой тегмаган, пойгада чой тегмаган. Шу баччағар жойидан туриб, қўл қовуштириб: «Ов Гўрўғли валлаамат, мобоодо менга қаҳр қилмасанг, қаҳр қилсанг ҳам айтайин, мени десанг шу бекларни тоғангга юборма! Ўзинг биласан-ку, бўйни йўгон баччағар боргандан тоғанг қилич остига олади, борган оқсоқолнинг бари ўлади, барининг ували сенинг бўйнингда қолади. Аҳмад Сардор қизини нега сенинг қулингга берсин?! Олсанг, ўзинг ол. Бизлар борайик, Аҳмад Сардорни кўрайик. Сенга қизини

бермаса, бир шекилли бўлайик. Авазхонга қизини бермайди. Совчингни юбормаёқ қўй»,— деб чиқиб кетди. Шундай қилиб биров-икков чиқиб кета берди. Гўрўғлининг бир ўзи қолди. Авазхон даладан бу сўзаларни эшитиб «оббо баччағар, шу Жартибой ҳам қул деди-ку, энди кетмасам бўлмас»,— деб белини икки ердан бойлаб, мажлисга кириб, уч кеча маст қиладиган арақдан олиб келиб, бекарни уч кунлик маст қилиб, Мажнункўкни миниб ҳайт деб Хунхорга қочиб кетди.

Неча кунлар йўл юриб Хунхорга етди. Анда Хунхоршоҳ Авазхонни жонсиз деб, Гўрўғлидан ваҳм қилиб, ортини билайин, ҳақиқатлайин деб, қирқ кунлик деб зиндонга солди.

Гўрўғлибек Ҳавдакни ов қилиб юриб кўп савдогарга йўлиқди. Шунда Гўрўғлибек сўради: «У карвонлар, Авазхон биздан аразлаб кетиб эди, юртига бориб қадимгидай даврон сурдими?»

— «Қайдан даврон суриш, Хунхоршоҳ қирқ кунлик қилиб зиндонга солиб эди, йигирма кун ўтди, яна йигирма кунда қирқ куни тўлади, агар излаб бормасанг, Аваз ўғлининг ўлади».

Гўрўғлибек қирқ йигити билан йигирма кунда Хунхорнинг элига бориб, Авазхонни дорнинг остидан айриб олиб йўлда келаётганда Авазхон отасига арз қилди: «Эй ота, Чамбилга не бетим билан бораман. Бундай борганимдан Хунхорнинг дорининг остида ўлганим яхши — авло эди. Энди Ғиротни менга берсанг, ўзинг Чамбилга борсанг, даврон сурсанг. Мен Аҳмад Сардорнинг қизидан ўн ҳисса сулувни топиб келмасам, асло Чамбилга бормасман»,— деб отасидан фотиҳа олиб, Ғиротни ўйнатиб, сувлиғини чайнатиб, ҳайт деб чўл-жазирага солиб кетди. Анда Гўрўғлибек бечора ҳеч илож тополмай: «Худо ёривг бўлсин, Бол Аваз болам» деб қола берди.

Анда Авазхон қирқ кеча-ю қирқ кундуз йўл юриб, озгина эмас мўл юриб, қанча сувсиз чўл юриб бир қирдан ошиб борди. Авазхон қараса, бир оқ работ деволи қабат-қабат, ичи тўлган қанду набот, тег пахсасини гишлаган, лойини ишлаган, дуволини ганчлаган, жуда ўхшатиб ташлаган. Дарвозалари биричдан, бўсағалари кумушдан, ён оғочлари ёқут, маржон, лаъл тошдан. Буни Авазхон кўриб ўзига-ўзи: «Во ажабо, бундай сувсиз чўлда бундай манзил — макон нима қилади. Бу ё девнинг жойи, ё парининг жойи. Келе, бир борайин, ичида нима

бөр экан кўрайин», деб отининг бошини буриб, дарвозасидан кириб борди. Шунда Авазхон ўғлон қараса бир супанинг устида бир барзанги «оппоқ» кўмирдай, панжалари темирдай, эт-петидан тушиб, икки бети оловга пишиб, пас-пус этиб, кўригини босиб, тик-тик этиб бир нарсани ишлаб ётибди.

Олдида бир паризод суқсурдай бўйлаб, тараққос бойлаб, қизил гулдай жайнаб, қоши-кўзи ўйнаб, оғзида машати сақич қарс-курс чайнаб, лабини буриб, қошини кериб, чикка бел бўлиб, қайқайиб туриб². Нуқра чилим кўлида, бир газ тилладан найи бор, оқ томокини уйиб, майдадан чўгини териб³. Чилим оқ, дуди чиқади будоқ будоқ. Юз ноз-нузи билан барзангининг оғзига тутиб турибди. У баччағар қарамайди, ўз иши билан бўлиб ётир. Анда Авазхон айтди: «Эй бевафо замона, бизлар шундай бир парини тополмай юрибмиз. Анага⁴ қара-анага қара, чилимни чакмай турибди».

Авазхон паризодга қараб, неча ерлардан тимсол келтириб бир сўз деб турибди. Оёқни узангига тираб, муртини бураб айтган сўзи:

Биламайман бу ерлар кимнинг диёри,
Бу бўстонлар қандай марднинг гулзори,
Чилимни бу ёққа узат, бўйингдан,
Узоқдан келаман, бўлдим хумори.

Сўзла-сўзла ширин-шакар тилингдан,
Тақдир қилган беклар қучар белингдан,
Узоқдан келаман, бўпман хумори,
Чилимни бизга ҳам узат қўлингдан.

Чамбил дейди униб ўсган элимди,
Менинг сирим яратганга маълумди,
Узоқдан келибман, бўпман хумори,
Бўйингдан, бизга ҳам бергин чилимди.

Остимда ўйнайди, ҳайвон тулпор от,
Асли зоти тулпор, ўзи хоназод,
Узоқдан келаман, бўпман хумори,
Чилимни бизга ҳам узат, паризод.

² Турибди.

³ Терибди.

⁴ Ана унга.

Анда паризод бу сўзни эшитиб ялт этиб, бир қаради,
қарагандан Бол Авазни кўради. «Иби» деб қоча тушиб,
бетининг ярмини кўрсатиб, Авазхоннинг бетига табассум
қилиб — кулимсиб, чилимини ерга қўйиб, қоши-қовоғи-
ни уйиб, гарданини хам қилиб, дасти алифлом қилиб,
Авазхонга қараб бир сўз деб турибди:

Йигитсан, қўлласин пири ғойибинг,
Отдан тушиб чексанг борми майипинг,
От устидан қила бердинг ҳукумат⁵,
Бу ерда йўқ олиб қўйган ойиминг.

Бу ерларда ҳеч ким билмас зўрингни,
Сендан зўрлар қурилади шўрингни.
Бу ерда поякинг борми, бўйингдан,
Сотиб олиб ишга буюр чўрингни.

Бир сабабман бу чилимни ушлаган,
Алам тортиб банди бўғнин бўшлаган,
Бу ерда поякинг борми, бўйингдан,
Биз бу йил поякиликни ташлаган.

Мен билмайман қандай бекка нўқарсан,
Қасд қилсанг ғанимнинг қонин тўқарсан,
Бу ерда йўқ олиб қўйган ойиминг.
Отдан тушиб, ўзинг келиб чекарсан.

Анда Авазхон ўғлон сўйлайди алвон-алвон, яғрини
ёзиқ полвон, остида ўйнайди Ғиркўкдай ҳайвон, яғринида
қарт-қурт этади карк тери қалқон, узангига чирқ-ширқ
этиб турибди кесгир исфиҳон. Юзлари олмадай пишган,
кўрганнинг ақли шошган, зар кокул гарданга тушган,
ҳар қандай зийрак ҳам кўрса ақлидан адашган. Паризод-
га ваҳшат қилиб, дўқ уриб нима дейсан деб бир сўз
деди:

Шонаман зулфингни тоблаб ўрасан,
Ойна олиб оқ юзингни кўрасан,
Бизга айтиб аччиқ-чучук сўзингни,
Барзангига нега чилим берасан?

⁵ Буйруқ.

Сен менга айтганинг кўнгли кирингми?
Оға-ининг, қариндошинг бирингми?
Барзангига нега чилим берасан?
Ўтирган барзанги, айтгин, эрингми?

Сенинг ҳуснинг менинг ақлим олади,
Хулқинг офат, ҳар хаёлга солади,
Ўтирган барзанги, айтгин, эрингми,
Сўйлагин паризод, ниманг бўлади?

Ўтирар ойимлар ҳайкалин осиб,
Бўйнида анбари, мушкиси сасиб,
Ўтирган барзанги ниманг бўлади?
Сендай пари мендай бекка муносиб!

Паризод Авазхондан бу сўзни эшитиб қақирлаб ку-
либ, Авазхонни билиб, аввалгисидан андак-гартдак му-
лойим бўлиб, аччиғидан тушиб, зангисини баён қилиб,
Авазхонга қараб бир сўз айтаётибди:

Ўтирган барзангим устам бўлади,
Уй⁶ дема, устамнинг кўнгли қолади,
Нофаром сўзларни менга сўзлама,
Бу устам кўнглига ёмон олади.
Шу вақтда латибам оби-тобида,
Ҳар замон латибам синса қолади.

Устам учиб Қўйиқофга кетмасин,
Ортидан мен шўрни сарсон этмасин,
Шу вақтда латибам оби-тобида,
Латибамнинг суви ўтиб кетмасин.

Бир куни антаҳур майини ичдим,
Маст бўлиб шў⁷ куни осмонга учдим,
Уч кеча-уч кундуз юрдим осмонда,
Ногаҳондан бир гул шохига тушдим.

Пари эдим парилигим билдирдим,
Хол қўймоққа оқ юзимни тилдирдим.
Бежой қўндим гул шохига, тўрамжон,
Минг тиллани латибамни синдирдим.

⁶ Ундай.

⁷ Уша.

Утирган барзанги устам бўлади,
Олиб келиб Оқработда қилдирдим.

Ўзбаклик қилиб бақира берма, устамнинг кўнглига келади, устам кўнглига оғир олар. Бу одам шундай қора бўлса ҳам, бундай хуштабиат, кўнгли нозик, бундай ҳунарманд, хушхаёл Кўйиқоф мамлакатида, Боғи Ирам вилоятида жамиъ париларнинг юртида бундай уста асло йўқ. «Париларнинг ичида ишласам, хаёлим бўлинади, Оқработ хилват»,— деб латибамни қилаётир эди. Латибам оби-тобига келганда, ҳунар — ярим подшолик, «чилими!» дейди. Менинг чилимимга қарамагани иши нозик эди, латибанинг суви ўтиб кетмасин деб қарамай туриб эди. Сен вағирлаб юртни буздинг; йўлингдан қолмай кета берсангчи; сен ким паризодларнинг қўлидаги чилим ким! Отдан тушганинда ҳам бу чилимни чеколмайсан-ку, ҳайда ўзбак отингни, ҳайда ўзбак,— деди.

Анда Авазхон бир оҳ тортиб, паризодга қараб бир сўз айтаётибди:

Во ҳасрато, бошим қолди мушкулга,
Булбул ошно бўлар очилган гулга,
Элатимда бундай уста фаровон,
Ундай бўлса биз билан юр Чамбилга.

Узоқ йўлдан яхши тулпар чопилар,
Ёв кўрса, ботирлар қалқон жомилар,
Ундай бўлса биз билан юр Чамбилга,
Чамбилимдан шундай уста топилар.

Қирғий деган қушлар бўлар қияда.
Не кўриб кечирдим фоний дунёда,
Чамбилимдан шундай уста топилар,
Усталарим балки бундан зиёда.

Армон билан билмаганинг билдирай,
Хушвақт қилиб шодиёна кулдирай,
Усталарим балки бундан зиёда,
Латибанга гавҳар қўшиб қилдирай.

Ана паризод қақирлаб кулиб, чикка бел бўлиб, Бол Авазга бетма-бет келиб: «Ўзбак бўлсанг ҳам тоза анди ўзбак экансан, гапга тушунмаган, ишоратни билмаган, ўз

билганидан қолмаган, билганининг тилин олмаган. Мен беш-олти оғиз сўз айтаман, кўнглингизга оғир оласиз, олсангиз ҳам майлига. Ҳали сиз мени ортингизга мингаштириб, юртингизга олиб боряпсиз-ку! Мени отингга миндиришинг ҳам осон эмас. Мана, биздан беш-олти оғиз сўзни эшитинг»,— деб бир сўз деди:

Тоза гулсан офтоб тегиб сўлмасанг,
Мавж уриб дарёдай, тошиб тўлмасанг,
Бир гапим бор баён айлай, бўйингдан,
Мабодо кўнглингга оғир олмасанг.

Тарзингга қарайман нодон боласан,
Қасд қилган ғанимни ўтга соласан,
Олти йилда, нодон тўрам, ўласан,
Шу умрингман мени қандай оласан?!

Сен йиғлайсан бир худога зор-зор,
Сувсиз чўлда ҳақ қилмасин хор-зор.
Тўрам, сенинг олти йиллик умринг бор,
Шу умрингман менга бўлдинг харидор.

Тоза гулсан, офтоб тегиб сўлмагин,
Мавж уриб дарёдай, тошиб, тўлмагин,
Аҳволингни сенга айтдим, мард тўрам,
Жўнай бер, беквачча, йўлдан қолмагин.

Анда Авазоннинг қаҳри келиб, йилондай заҳри келиб, аждаҳордай тўлганиб, шердай чопиниб, йўлбарсдай чирпиниб, нима дейсан деб, парига қараб бир сўз деб турибди:

Бошингда париллар рўмолинг балхи,
Ун тўртда камолга қирар қиз халқи,
Авлиёдай менга қилдинг каромат,
У гапинг ўзингга бўлсин шаллақи.

Заъфарондай сарғайтарман юзингни,
Термултарман икки шаҳдо кўзингни,
Авлиёдай менга қилдинг каромат,
— Вали бўлсанг, ярақагин ўзингни.

Эрисий тоғларнинг қори, эрисин,
Ер ютар одамнинг ахир барисин,
Сени олиб чилим солгич қилмасам,
Дунёда Бол Аваз отим қурисин.

Паризод айтади:

— Иложин қилгин!
Мен кетарман, энди бағрингни тилгин.
Битган ёкан барзангининг ишлари,
Бир ағнаб барзанги бўлди бир қузғун.

Қулоқ солинг турли-турли намога,
Улим ҳақ буйруғи шоҳу гадога,
Бир ағнаб барзанги бўлди бир қузғун,
Ғанғиллаб барзанги учди ҳавога.

Айтилди ўртада бир неча гаплар,
(Мулла Иса қўлида қоғоздир, дафтар)
Барзанги ўзини олди ҳавога,
Ортидан паризод бўлди бир каптар.

Анда Авазхон ўғлон ияги қалтираб, кўзи ялтираб, осмонга қараб боқиб, узангига оёқни тираб, қўлини манглайига қўйиб, қараб қола берди. Паризод уч найза ерда муаллиқ туриб, Бол Авазга қараб бир сўз айтаётгиди:

Айтиб кетай маконимни, юртимни,
Баён бериб кетай мамлакатимни,
Умри калта тўрам, қолдинг аллаёр,
Юлдузой пари дер менинг отимни.

Сайсмандлар бўлар отнинг тобига,
Чечан одам гапни қўяр бобига,
Юлдузой пари дер менинг отимни,
Мени изласанг, боргин Кўйиқофига,
Бир маконим Санамнинг чарбоғига.

Унга борсанг, қанот бойлаб учасан,
Осмонда антаҳур майин ичасан.
Орасинда тўрт юз тўқсон тоғи бор,
Санаб уч юз олтмиш дарё кечасан.

Ошиқ бўлсанг, куйиб-ёниб ўтасан,
Сабр айласанг, ёр қўлидан тўтасан,
Мени изласанг боргин Кўйиқофига,
Юра берсанг, беш юз йилда етасан.

Куя-куя устихонинг кул бўлар,
Оқа-оқа кўзинг ёши кўл бўлар,
Бу отингман унга қандай етасан?!
Юра берсанг, беш юз йиллик йўл бўлар.

Остингда ўйнайди Ғиркўкдай тулпор,
Белингда ярашар исфиҳон ханжар,
Мен элимга кетдим, тўрам, хўш энди,
Умри калта тўрам қолдинг, аллаёр,
Аллаёр-аллаёр.

Шунда паризод учиб, Авазнинг кўзидан ғойиб бўлиб кетди. Анда Авазхон Оқработдан чиқиб, ақли шошиб, Юлдуздан адашиб, чўл-жазирага тушиб, ошиқлик ўтига пишиб, ақлидан бегона бўлиб, йўлга равона бўлиб, Юлдузой парининг жудолигига чидамай, ёш бачча хафа бўлиб, Ғиркўк отни шарт-шурт қамчи билан уриб йўлга тушди. Жонивор Ғиркўк от Авазхоннинг хафа бўлганини билиб, ҳар алвон юришига усул қилиб, ҳар алвон ўзини тоблаб-тоблаб, оғзини очиб, қўлтиқдан парқин сочиб, Авазхонни олиб қочиб, баҳрин очиб, қанотли қушдай учиб, ҳар дарбандга ўзини буқлаб ташлаб, жонивор сувлиқни тишлаб, алқардай анғишлаб, неча турли юриш-йўрғаларни бошлаб, Авазнинг кўнглини хушлаб, шамолдай париллаб, жазойилдай отилиб, йўлнинг танобин тортиб кета берди. Анда Аваз отининг бундай қилиб юрганини кўриб, Ғиркўк отга тан бериб, «Эй жонивор назаркарда от, сенинг ўзинг хоназод. Сендай тулпор осмоннинг остига, ернинг устига, ҳайвонлар қаторида, йилқилар ичида, аввалдан — охири асло келган эмас»,— деб Ғиркўкни мақтаб-мақтаб, йўлда Авазхон бир сўз деб боради:

Ғиркўк отнинг таърифи:

Бир ёшингда чилтан берган Ғиротим
Бедавлатга давлат бўлган бедовсан.
Сени минсам ғазо бўлар ниятим.
Бефарзандга фарзанд бўлган бедовсан.

Бир ёшингда суваб Сумбул тоғини.
Икки ёшда кўрдинг Ирам боғини,
Ирам боғда Санамнинг чарбоғини,
Қизлар етиб, пари минган бедовсан.

Уч ёшингда отам минди орқанга,
Енгаси учун талаб қилди Райхонга,
Зайдинойни силкиб солди орқанга.
Кўкбулоқдан олиб қочган бедовсан.

Ширвон элдан ўқдай бўлиб отилиб,
Мард қўлида олмос қилич катилиб.
Кўра — била шу Райхондан қутулиб,
Чамбилнинг элига келган бедовсан.

Сени минган йигит кирар савашга,
Авлиёча паноҳ бўлдинг йўлдошга,
Ун тўрт марта дучор келдинг Бектошга,
Шу арабнинг додин берган бедовсан.

Чилтан бобом ўнг ёлингдан силаган,
Бектош араб қирқ минг тилла тилаган,
Бермоқчи бўлганда отам Гўрўғли,
Номи туркман уввос тортиб йилаган⁸.
Элатнинг орини олган бедовсан.

Даҳ деганда қатортолдан хезлаган,
Шамолига оққан дарё музлаган,
Чиргилигин чилтан бобом созлаган,
Фалакдан яшиндай энган бедовсан.

Ғазони кўрмаса отим елмаган,
Тулпорман деганни писанд қилмаган,
Югурганда учар қушдан қолмаган,
Қарчиғайдан улги олган бедовсан.

Қулоқ солмай душманларнинг зорига,
Ғанимни қўймадинг йўқу борига,
Етиб бординг қирқ чилтаннинг ғорига,
Сув ўрнига шарбат ютган бедовсан.

⁸ Йиелаган.

Чу деганда қушдан ўтган бедовсан,
Донғи Доғистонга кетган бедовсан,
Чопганда шунқорга етган бедовсан,
Душман бўлса яксон этган бедовсан,
Арзимни эшитгин ҳайвон Ғиркўк от,
Мени Юлдуз ёрга етказ хоназод!

Авазхоннинг чўл-жазираларда отини қистаб бораётгани:

Парвардигор паноҳди(р),
Ҳолин билган доноди(р),
Мардни туққан энади(р),
Энадан яғонади(р),
Яғонага сифиниб,
Обрў бер деб жўнади.

Белда беллик бўқтариб,
Совутини дўнгтариб,
Бораётир Авазхон,
Ой Юлдуз деб ахтариб.

Гоҳ созини созлайди,
Гоҳ бўтадай бўзлайди,
Энди кўринг Бол Аваз,
Ой Юлдузни излайди.

Қамчи урса Ғиркўк от
Кийикдай бўп хезлайди.
Совуб тортган буйрини,
Тоғлар бошин кўзлайди.

От боради ариллаб,
Отган ўқдай шариллаб,
От алқими, тонг шамол,
Мис карнайдай зариллаб.

От боради ҳарсиллаб,
Адир ерлар тасирлаб,
Тилла узанги махси-кавш
Тепсинганда қасирлаб.

От қўяди эгилиб,
От ёлига тегилиб,

Шип-шип қамчи тортди,
Қор-ёмғирдай тўкилиб.
Сувсиз чўлда Ғиркўк от,
Бораётир ютиниб.

Итилгидай имтилиб.
Қарчиғайдай қимтилиб,
Сувсиз чўлда боради,
Учар қушдай қутулиб.

Ариқ тубинда андиз,
Дарё тубинда қундуз.
Қистаб кетиб боради,
Кеча демайди кундуз.

Отга солди диктика,
Қойил бўлинг эрликка,
Сувсиз чўлда Ғиркўк от
Гоҳи чикка, гоҳ пукка.
Қамчи урса ўйнайди,
Йўлларда диркка-диркка.

Қистагандан қистади,
Йўл юрмакка устади(р),
Сувсиз чўлда Авазхон,
Ой Юлдузни истади...

Чалвар қилди банотди,
Отга берди шиддатди,
Шиддатининг маъниси:
Шип-шип қамчи тортди.
Сувсиз чўлда Бол Аваз
Ғиркўк отин ўйнатди.
Сувлиғини чайнатди.
Остидаги Ғиркўк от
Чиргиликдан тер қотди.
Хом экан-да, Ғиркўк от
Оппоқ кўпикка ботди.

Кам-кам ўзин тузатди,
Гарданини узатди,
Сувлиғин қатирлатди,
Қулоғин қайчилатди,

Остидаги Гиркўк от
Совуб, қарсоқдай қотди.
Чу деганда олади,
Оч газа ҳам дарбандди.

Сувсиэ, элсиэ чўлларда
Гиркўк отни ўйнатди.
Босган изи Гиротнинг
Тушгача чангиб ётди.
Рўмол билан шипириб,
Юзига урган гардди.
Бошидаги зар қалпоқ,
Икки энли бошга ботди.
Бўйнида тугмабандди,
Бир ёққа селкиллатди.

Ариқ келса ирғитди,
Жилға келса жилпитди,
Нишаб келса тўхтатди,
Текис келса ўйнатди,
Гиркўкни йўргалатди,
Ой Юлдуз деб йўл тортди;
Ҳар кунда икки маҳал
Отдан тушиб ўтлатди.
Энди кўринг Бол Аваз
Шундай қичаб йўл тортди.

Ол-ол юрди, ол юрди,
Озгинамас мўл юрди,
Шундай қичаб Авазхон
Қирқ олти кун йўл юрди.

От чопилар баланд тоғнинг пастидан,
Банда айрилмасин суйган дўстидан,
Қирқ олти кун йўл юриб Бол Аваз,
Бориб қолди бир работнинг устидан,
Устидан, устидан.

Анда Авазхон ўғлон работни кўриб ҳайрон қолиб,
«Нима бало бўлди, кечаги — Юлдузни қочирган работга
адашиб келиб қолдимми» — деб, работдан юрагини ол-
дирган Аваз қараса, унга ўхшамайди ва лекин бу работ-
нинг ҳам тег пахасини гиштлаган, лойини ишлаган, дуво-
лини ганчлаган, жуда ўхшатиб ташлаган. Бир катта работ,

пахсаси неча қабат, ичи жуда ҳам обод. Авазхоннинг бурнига гулларнинг иси, қулоғига булбулларнинг довуши келиб, Авазхон маст бўлиб: «Келе, бу работни ҳам кўрайин, ичига кирайин, шундай работнинг бир эшиги бордир, дим бўлмаса эмаклаб кирадиган тешиги бордир, одам бўлмаса бу работ нима қилади? Бундай боғ-чорбоғ, ўзи бир калондимоғ, бундай жойни кўрмак даркор»,— деб бора берди. Шу работнинг бурчига бориб эди, бурчининг қайтган ерида бир катта дарбоза, дўгараги андоза, олди-орқаси шипирилган тоза. Ичкарига кириб қараса, қизил гуллар экилган, остига барги тўкилган, катта ҳовузлар сувга тўлиб, супаларга сувлар сепилган. Кичкиналари келидай, каттаси туянинг белидай яккамнхлар кўмилган. Олмалар пишган, тўпиллаб остига тушган. Очилибди қизил гул, шохида сайрабди булбул. Қирқ минг туп хурмо бор, қирқ минг туп анжир. Пахтақлар ғуруллаб, мусичалар учиб, тўти майнага қараб дам тортиб, товуси хуррамлар қуйруғини тошир қилиб, чарх уриб турибди. Бир хил сув чиқмаган чотлоқ, нообод ерида сўпитўрғай, газалай, пуччакалон, зарғалдоқ, писмақуш, чўпоналловуч, зинқарча, олаҳакка, захча, қарға, олақарға соп майда қуш йиғилиб, лайлакни созанда қилиб қақирлатиб, Пўлкандай қилиб айтдириб ётибди.

Авазхон бунни кўриб, димоғи чоғ бўлиб илгарироқ борди. Бир томнинг панасида бир ўтов: банот, бахмал билан ёптирибди, увуғин биричдан чопдирибди, керагасин ғўладан сўқтирибди, устасини фарангдан топтирибди. Бўсағаси кумушдан, ёноғачи биричдан, чанғароғи лаъл, маржон, ёқут — қимматбаҳо тошдан.

Авазхон аста отини ҳайдаб жапсардан сийғалаб қараса, қирқ қиз ёппа-жовлик ухлаб ётибди. Ғўладан келган, тўладан кеган, ийлаб ташлаган хамирдай пўладан кеган, пешнобли, сийроқли, бўрбойли қизлар ухлаб ётибди. Куннинг иссиғида қизлар очилиб-чочилиб, бошлари ёстиқдан тушиб, барининг рўмоли ҳаққари бўлиб кетибди. Эшикнинг оғзида бир чўри уйғоқ. Бир тоғора арақни олдига олиб, ичига бир ёқут пиёлани солиб, араққа болни қотиб, шопириб турибди. Шунда қизларнинг рўмоли ҳаққари бўлса, чўри қизларни эриклаб чапқари қўйиб ўтирибди. Ана шунда Авазхон буларни кўриб, аста отини орқага тис қилиб, ҳеч нарсани кўрмаган кишидай бўлиб дарвозанинг олдига қайтиб келиб, шу работга қараб, одам борми деб сўраб бир сўз деб турибди:

Отга миндим авлиёлар бор учун,
Белимни бойладим номус-ор чун,
Баракалла фалакнинг гардишига,
Элдан элга ошдим санам ёр учун.

Ғайри-ғайри жоя келдим найлайин,
Кун тушмаган соя келдим найлайин
Баракалла фалакнинг гардишига,
Бир тилла сароя келдим найлайин.

Атрофига эккан тоза шамшод гул,
Шохасинда сайраб турибди булбул,
Қирқ минг туп хурмо бор, қирқ минг туп анжир,
Ободонли яхши жойга етишдим.

Қарайман ичига йўқдир ҳеч киши,
Кўрганнинг қолмайди ақлман ҳуши,
Қирқ мингҳусайни, қирқ минг кишмиши,
Одами йўқ обод ерга етишдим.

Атрофига қизил гуллар экилган,
Хазон бўп остига барги тўкилган,
Шосупа устига сувлар сепилган,
Сояли, салқинли жойга етишдим.

Ҳар тарафга тўғри кетган расталар,
Растанинг устида бор гулдасталар,
Гулдасталар бир-бирига пайвасталар,
Ободонли яхши жойга етишдим.

Қарайман, мевадор олмалар пишган,
Тўпиллаб барининг остига тушган,
Кўрганлар ақл ҳам ҳушдан адашган,
Олмали, анорли жойга етишдим.

Бу ўтовда қизлар-мизлар бормикин,
Сув бергидай бирор дилбар бормикин?!

Анда Авазхоннинг айтган сўзларини чўри эшитиб,
аста жапсарни очиб қараса, бир йигит одам борми деб ту-
рибди.

Авазхон қандай ўғлон: сўзлайди алвон-алвон, яғрини
ёзиқ полвон, остида ўйнаб турибди Ғиркўкдай ҳайвон,

эгнида қарт-қурт этади карк тери қалқон, эгнида осилган кескир исфиҳон. Юзлари олмадай пишган, заркокили ирғалиб гарданига тушган, кўрганнинг ақли шошган.

Чўри буни кўриб, кўнгил бериб, қайқайиб туриб, лабини буриб, қошини кериб, чикка бел бўлиб, лабини тишлаб, чўри ўзидан хабари йўқ, сулув қизларни анғишлаб: «Оҳ шўрим қурсин, шундай эринг бўлса, ўзгалар садқайи саринг бўлса, ҳеч бўлмаса бир оқшом ваъдалашиб қўйган эринг бўлса. Сув берсам ичарда-кетар, тўрт оғиз афсона айтишиб қолайин-да»,—деб, Бол Авазга қараб афсонасини айтиб бир сўз деб турибди:

Тоза гулсан, офтоб тегиб сўлмагин,
Кўп йилгача омон бўлгин, ўлмагин.
Қандай бир кўп сўзли жарчоқ нарсасан,
Кет, ҳар ким бўлсанг йўлдан қолмагин.

Билмайман қачон чиқибсан элингдан,
Ё мардмисан, иш келарми қўлингдан?
Қандай бир кўп сўзли жарчоқ нарсасан,
Кет, ҳар ким бўлсанг қолма йўлингдан.

Оқизар кўзингдан қонли ёшингни,
Қиёмат савдога қўяр ишингни,
Кет, ҳар ким бўлсанг йўлдан қолмагин,
Бибим турса, кесар тандан бошингни.

Армон билан билмаганинг билдирар,
Ханжар чекиб, қора бағринг тилдирар,
Бибимнинг кўнгили уйқуга мойил,
Ўёнсалар тайин сени ўлдирар.

Тоза гулсан, офтоб тегиб сўлмагин,
Беҳуда бу ерда нобуд бўлмагин,
Бибимнинг кўнгили уйқуга мойил,
Ўёнсалар армон билан ўлмагин.

Мард бўлсанг, бу ерда жондан кеча қол,
Ошиқ бўлсанг куйиб-ёниб ўча қол,
Сув берарга сенга одам йўқ, тўрам,
Сув ўрнига мана арақ ича қол.

Анда Авазхон қаҳри келиб, йилондай захри келиб,
Чўрининг қўлидан ёқут пиёлани олиб, ичидаги арагини

ичиб, оёқни узангига тираб, чўрига аччиғи билан қараб «Бибингнинг...» деб ёқут косани ерга қўйиб юборди. Қимматбаҳо ёқут юз бўлак бўлиниб кетди. Ҳар бўлагидан офтоб кўриниб ётар эди. Авазхон Ғиротни ўйнатиб, сувлиқни чайнатиб йўлга равона бўлиб кета берди. Ана чўрини худо урди, қибладан довул турди. Далага чопиб чиқиб, дод деб, икки кўзини ёшлаб, икки қўллаб ерни муштлаб, Авазхоннинг орқасидан қарғаб, зор-зор йиғлаб бир сўз дея-ётибди:

Бу ён ўтдинг, бу ён қайтиб ўлмагин,
Сўйганингнинг билагини тутмагин,
Эса тўрам, мақсадинга етмагин,
Дунёдан бемақсад ўтгин, бек ўғли.

Оқизар кўзимдан қонли ёшимни,
Қиёмат савдога қўяр ишимни,
Бибим турса кесар тандан бошимни,
Дунёдан безурёт ўтгин, бек ўғли.

Армон билан билмаганим билдирар,
Ханжар солар, қора бағрим тилдирар,
Шу косага, тўрам, тайин ўлдирар,
Оламдан бетирноқ ўтгин, бек ўғли.

Поралаб-поралаб ўсар гўшимни,
Қошима қўймагай тенги-тўшимни,
Шу косага тайин кесар бошимни,
Оламдан бемурод ўтгин, бек ўғли.

Қулоқ солмас менинг йиғлаганима,
Ханжар қўяр қизил гулдай танима,
Эй жувонмарг, зомин бўлдинг қонима,
Илоий бетирноқ ўтгин, бек ўғли.

Мерган отар сувсиз чўлнинг ғозини,
Ким кўтармас санам ёрнинг нозини.
Эшитиб чўрининг айтган сўзини,
Уйқудан Тўтигул очди кўзини.

Аваз қолган Ой Юлдуз деб балага,
Ёқаси ҳўл кўздан оққан жалага;
Чўрисининг бу сўзиман Тўтигул,
Бир-бир босиб чиқди энди далага.

Тўтигул ойим далага чиқиб қараса, ёқут коса юз бўлаи бўлиб синиб ётибди. ҳар бўлагининг тегидан офтобдай шуъла бераётибди. Чўрисиға қараса, икки кўзини ёшлаб, икки қўллаб ерни муштлаб, икки оёғи билан ерни тепиб, жуьонмарг ўлгур, деб қарғаб ётибди. Даштга қараса, бир ёш ўғлон, заррин қалпоқ бошида, айни ўн тўрт ёшида, тулпор отин ўйнатиб, йўлга равона бўлиб кетиб бораётибди. Анда Тўтигул ойим фаросат билан улуғзода эканлигини билиб, ўзининг давлат хонасига муносиб кўриб, Бол Авазнинг орқасидан қичқириб бир сўз айтаётибди:

От чопиб олибсан чўлнинг дашини,
Ҳақ ўнгарсин мард ўғлоннинг ишини,
Сувсиз чўлда бораётган валлаамат,
Берман қайтар, тўрам, отнинг бошини.

Аё тўрам бир гапим бор англаб ол,
Мен гапирай, зеҳнингни қўй, қулоқ сол,
Берман қайтар, тўрам, отнинг бошини,
Гавҳарни не билсин ушалган сопол.

Ёмоннинг қарори бўлмас бир ерда,
Кишига касоди тегар тор ерда.
Гавҳарни не билсин ушалган сопол,
Зарнинг қадрин заргар билар ҳар ерда.

Қизларнинг ичида менман ўтага,
Бедовга ярашар олтиндан тўқа.
Берман қайтар, тўрам, отнинг бошини,
Коса синса, кокилингдан садақа.

Даврингдан даври давроним айналсин,
Бўйингдан боғу бўстоним айналсин.
Коса синса, кокилингдан садақа,
Коса тугул танда жоним айналсин.

Молу мулким ранги рўйинг садқаси,
Ҳарна борим хулқу хўйинг садқаси,
Коса тугул танда жоним айналсин,
Мендай санам тола мўйинг садқаси.

Анда Авазхон қараса, бир одамшавандаси мунда кел деб, чақириб турибди. Авазхон кўнглида айтди: «Келе, қайтайин, шунга сирим айттайин, бир ингқиллашиб гапла-

шиб кетайин. Ўзининг кўнгли бўлса, бир жойлашиб ҳам кетайин, бултурги, бу йилги ҳақимиз бўлса, ҳисоблашиб ҳам кетайин»,— деди.

Авазхон отининг бошини буриб, дарвозага келиб, Тўтигул ойимни кўриб, қараса, бир барно тараққос бойлаб, суқсурдай бўйлаб, қоши-кўзи ўйнаб (турибди). Ун уч-ўн тўрт камоли, бир юзида ўттизча холи, ойни хира қилиб равшан жамоли, бошида пириллаб балхи рўмоли, бу ёғида тўқсон беш, бу ёғида тўқсон беш — ўни кам икки юз кокили, бир ёғини тилла сувга ботирган, бир ёғини кумуш сувга ботирган, тонг шамолга қотирган. Тўтигулнинг юзининг оқлиги наврўз — янги йилнинг қоридай, икки бетининг қизили оқ товукнинг қонидай; ўймоқ оғиз, хумор кўз: излаган эрга топилдай; бели қилдан ингичка, узилиб кетмай нағилдай; бўйни бир газ, сағриси гумбаз, қошлари қалам, мунча мақтаб сотамизми, наҳоят барно санам. Авазхон кўргандан Тўтигулнинг жамолига балқиб-эриб, оғзи анграйиб, бурни шанграйиб, отнинг устига қадирайиб қолди.

Шунда Тўтигул ойим: «Отдан тушинг, бугун бизга меҳмон бўлинг, бизлар сизнинг хизматингизни қилиб, жонимизни фидо қилгаймиз»,— деди.

Авазхон ўзича ўйлади: «Бизни арвоҳ урди. Биз қаерга борсак, хотиндан бошқа нарса кўрмадик. Оқработга Юлдузойга рўпара бўлиб эдик. Бу баччағар ҳам отдан туш дейди. Яна бир касофат бўлмасин-да.— Осанг, устига посанг, ҳазор устига понсад қилгунча Юлдузнинг ўзиники ҳам бўлади. Бу баччағар ҳам ноқулайроқ кўринади. Келе, энди отдан тушмайин»,— деб, бир-бири билан савол-жавоб қилиб турибди. Бирни Авазхон, бирни Тўтигул айтаётди.

Т ў т и г у л

Отдан тушгин, сени меҳмон айлайин,
Танда жонни сенга қурбон айлайин.
Қўйган қадамларинг дийдам устига,
Ҳар бир сўзинг дардга дармон айлайин.

А в а з х о н

Ўз элимда бозорим бор, кантим бор,
Элим бор, халқим бор, валламатим бор.
Отимдан тушира кўрма, бўйингдан,
Отдан тушмасликка, нозим, аҳдим бор.

Тўтигул

Отдан тушгин, меҳмон бўлгин ўрдага,
Қизларнинг ичида менман ўтага.
Жасадингдан молу мулким айналсин,
Меҳмон бўл, бўйингдан қизлар садага.

Авазхон

Наргас-наргас хумор кўзлар сузилар.
Ҳасратингдан юрак-бағрим эзилар.
Отдан тушмасликка, нозим, аҳдим бор,
Отдан тушсам, менинг аҳдим бузилар.

Тўтигул

Омон бўлсин сенинг тандаги жонинг,
Қирқин қизлар бўлсин сенинг қурбонинг.
Тарзинг кўриб маконингни сўрайман,
На ерда, тўрамжон, манзил-маконинг?

Авазхон

Во ҳасрато, бошим қолди мушкулга,
Йигит ошиқ бўлар сочи сунбулга.
Чамбилбелда йўлбарслардан авлодим,
Уруғим туркмандан, юртим Чамбилга.

Тўтигул

Сўрайман, мард тўрам, мамлакатингни,
Менга айтгин уруғингни, зотингни.
Тарзинг кўриб маконингни сўрайман,
Отанг ким, энанг ким, айтгин отингни?

Авазхон

Мен ҳам бир боғчада боғнинг гулиман,
Отам ҳам энамнинг жони дилиман,
Чамбилбелда йўлбарслардан бўламан,
Отим Аваз, Гўрўғлининг улиман.

Тўтигул

Ол-ол бўлсин, ол-ол бўлсин, ол бўлсин,
Кўнгил суйса ёрнинг лаби бол бўлсин.
Сендай ўғлон бу ерларга келмайди,
Туркманнинг эгаси, сизга йўл бўлсин?

Авазхон

Бекларимга шавқли шароб ичирдим,
Ғофилликда карвонимни кўчирдим.
Биласанми, Юлдуз деган парини?
Оқрабоддан Ой Юлдузни қочирдим.

Тўтигул

Қайтайин, акажон, ақлинг бўлмаса,
Қодир эгам бир хаёлга солмаса.
Киши учар қушга кўнгил берарми?
Яратганим сенинг эсинг олмаса.

Ошиқ бўлсанг куйиб-ёниб ўтасан,
Сабр қилсанг ёр қўлини тутасан.
Киши учар қушга кўнгил берарми?
Бу отингман қандай унга етасан?

Унга борган қанот бойлаб учади,
Осмонда антаҳур майин ичади.
Орасида тўрт юз тўқсон тоғи бор,
Санаб уч юз олтмиш дарё кечади.

Куя-куя устихонинг кул бўлар,
Оқа-оқа кўзинг ёши кўл бўлар.
Хўп биламан Юлдузойнинг жойини,
Унинг жойи беш юз йиллик йўл бўлар.

Анда Авазхон ўғлон: «Ошиқлик ёмон бўлар экан, мен ноз қилиб айтди десам, чини билан айтган экан»,— деб йиғлаб қўя берди.

Тўтигул Бектош арабнинг қизи эди. Ироқ элининг жоду кўзи эди, араб мамлакатада ҳеч тенги йўқ танҳо ўзи эди. Авазхонни билар эди, овозасини кўп эшитган эди, бир кўрсам деб орзу қилиб юрар эди. Авазхоннинг йиғ-

лаганига кўнгли бузилиб, бағри эзилиб, Авазхон билан
қўшилиб йиғлаб, Авазхонга қараб бир сўз деди:

Фалакнинг ҳажридан бир дод айлайини
Ёлвориб ҳаққа муножот айлайин.
Бир фаслга қулоқ солиб эшитсанг,
Тўхтанг, сизга бир насиҳат айлайин.

Алқарга сув берар чўлларнинг қоқи,
Жондорни қутқармас ажалнинг ўқи;
Худо ҳақи, синглим дегин сен мени,
Акам дедим сизни худонинг ҳақи.

Йиғладинг, акажон, букдирдинг мени,
Сенга фидо бўлсин Тўтигул жони.
Синглим дегин мени, худонинг ҳақи,
Олло ҳақи, акам дедим мен сени.

Қошимнинг қораси бордир хол билан,
Лабимнинг асали бордир бол билан.
Ака, энди бир насиҳат айлайин,
Тўғри кета беринг анов йўл билан.

От чидамас аччиқ қамчи заҳрига,
Қурсин ўлим, ким чидайди жабрига.
Тўғри кета беринг анов йўл билан,
Тикка олиб борар Зангар шаҳрига.

Мард йигитнинг танда омонат жони бор,
Адо бўлмас кўнглида армони бор.
Тўғри олиб борар Зангар шаҳрига,
Зангар элнинг Хисров деган хони бор.

Хисров шоҳнинг билсанг сўзлар сўзи бор,
Эл ичинда овозадор нози бор.
Шу подшоҳнинг Қундуз деган қизи бор,
От кўтарган Ой Қундузнинг ўзи бор.

Тўққиз подшо бирдан совчи қўйибди,
Отаси шоҳларнинг барин йиғибди,
Ой Қундузни пойга боши қўйганмиш,
Уч ойчилик йўлдан пойга қўйибди,

Бедовларга аччиқ қамчи чотилар,
Мард йигитнинг ширин жони сотилар.
Акамнинг бор бир Кўкқашқа дўнани,
Оти тулпор, шу пойгадан қутулар.

Ичкилик шарбатин ичмай маст бўлгин,
Қайда ғаним бўлса, анга қасд бўлгин.
Оти тулпар, шу пойгадан қутулар,
Ортидан қувалаб етсанг дўст бўлгин.

Оҳ десанг тўкилар кўздан селдай ёш,
Йигитни куйдирар яхши қаламқош.
Акамнинг бор бир Кўкқашқа бир оти,
Остингдаги Ғирот билан отадош.

Боққа кирган тоза гулни терарай,
Улмаган дунёда даврон сурарай.
Худони ўртага солиб тиласанг,
Акам марддир, пойгасини берарай.

Қулоқ солгин турли-турли намога,
Улим ҳақ буйруғи шоҳу гадога;
Тилаганга бермаса-чи пойгасин,
Албатта, мен шўрни солгин орага.

Бу жудолик мардни қилар саргардон,
Жудоликнинг ўти қурсин кўп ёмон.
Мени десанг асло борма Юлдузга,
Унга борма, Қундузга бор, акажон.

Юлдуз десанг, сувсиз чўлда ўласан,
Зангар борсанг. Ой Қундузни оласан.
Мени десанг Қундузга бор, акажон,
У ёгин яна ҳам ўзинг биласан.

Қизларнинг сайили боғча, гул бўлар,
Мендай ойим жиловингда қул бўлар.
Юлдузни қўй, Қундузга бор, акажон,
Мендай синглинг айтган сўзай шул бўлар.

Тўтигул ойим айтди: «Ака, бу сафар тушмадингиз,
зинҳор қайтишда тушиб меҳмон бўлиб ўтинг. Худо хоҳ-
ласа Қундузойни олсангиз, чечамни олиб келинг»,—
деб фотиҳа бериб юборди.

Ана энди Авазхон Ғиротни ўйнатиб, сувлигини чай-
натиб, жазирама чўлларда якка-танҳо бораётибди. Шунда
танҳоликдан уйқу галаба қилиб, йўл юрмак қаттиқ кў-
риниб, баъзи вақтларда уйқули кўзи билан йўллардан
адашиб, ақли шошиб, ўз ҳоли-аҳволига муножот қилиб бо-
ради:

Ғапни ғапга улайман,
Йўлда бўзлаб йилайман,
Жами ўтган авлиё,
Барингдан мадад тилайман.
Мадад беринг отимга,
Қистаб йўлни олайман.
Бу ишлар бўлди бўҳтон
Тоғларда манзил этган,
Мен адашдим, қайдасан
Шароб ичган қирқ чилтон?

Ол-ол юрди, ол юрди
Озгина эмас мўл юрди,
Сувсиз чўлда Бол Аваз
Бир ой қистаб йўл юрди.

Аваз чу деб уринди,
Ғиркўк тулпор суринди,
Бир ой юрди Бол Аваз,
Бет олдиға қараса,
Сувсиз чўлда, ёронлар,
Битта қора кўринди.

Энди Аваз қистади,
Йўл юрмакка устади(р),
Йўрғалатиб Ғиркўкни,
Гоҳ баланд, гоҳ пастдади(р).
Қувиб унинг ортидан,
Шу қорани истади.

Кўринг Аваздай мардни,
Қимға айтсин ички дардди,
Ғиркўкни йўрғалатди
Қувиб қорага етди.

Анда Авазхон қараса, бир отли кетиб бораётири⁹: остида минган оти қип-қизил хариш, қуйруғи роса бир қарич, устига бир бобо миниб олибди, уч газ кулоҳи бор; сўтани олиб, эгнига солиб, кади мадбахнинг қайишипи билагига ўтказиб. Авазхон қараса бир бобо: уч юз ўттизга кирган, Дақёнус, Фиръавн билан ўтирган шайтонга неча сафарлар фириб берган. Авазхон олди-бетига ўтиб қараса, бир кўса жандани устига кийиб олибди, қирқта хуржун, саксон тўрвани гишт тергандай қилиб чўммоқнинг устига уйиб олибди. Жандаси қўқиб, жунлаган тайлоқдай бўлиб олибди. Иягида битта туки йўқ, ялтираб дарёботдаги қайроқдай бўлиб қолибди. Остинги лаблари ириб кетибди, устунги лаблари чириб кетибди, баччағарнинг тишлари ўмалиб жағининг ичига кириб кетибди. Аввал ёш вақтида пичи-мичи туки бор экан, қариган сўнг қуриб кетибди. Йипдан, жувонлиқдан узангибоғ, кўҳна пахтали кўрпачадан палон қилиб, чўпдан қамчи қилиб бир кўса бораётибди. Бол Аваз шундай қараса, тўртта мурт—мўйлови ўсибди, у ҳам оғзини босибди, оппоқ бўлиб оқарибди. Бобо бир узум пахтани тишлаб қочиб бораётган қора бузоқдай бўлиб саваб-уриб кетиб бораётибди.

Шунда бобонинг оти чўммоқ човкар Гиркўкнинг добири билан чикка-пукка бўла берди, бобони кўтариб олиб юра берди. Анда бобо: «Так-так ёмонлагур, бир бало бўлдими, бундай ҳуркмовчи эдинг-ку, чу-чу»,— деб кўзини очди; очгандан кўзи Бол Авазга тушди, ақли шошди, дами ичига тушди, бор эси-ҳушидан адашди, баччаликдаги қиллиқлари эсига тушди. Ана бобонинг уйқуси қочди, дарёдай тошди, сўнг-сўнг ҳаддидан ошди. Бобони кўр: бир рисолабон, худодан қайтган кўҳна жувонбоз баччағар эди, тоза жин урган, киндигини тортиб кетган, тарлон очганлардан эди. Энди бобо кўҳна шумликни ўйлаб, Бол Авазга қараб бўйлаб, жувонбозлик айлаб, «ўргулай бўйингдан» деб сўйлаб, кўҳна олифталикларини бошлаб, вақтини хушлаб, Авазхонни бола кўриб, алдаб-сулдаб: «Бу бесоқол хўп келиб қолди, бобонгнинг йўли бўлиб қолди» деб Авазхонга қараб: «Бобонг айлансин, дардинг урсин, ўргилай, қани гапир, йўл бўлсин, бўйингдан?»— деди. Авазхон буни кўриб кўнглида айтди: «Бу бир шўх чол экан, бинойи бўлди, уйқу ҳам гаранг қилган эди, уйқу

⁹ Бораётибди.

қочиб, йўлни калта қилиб қангама қилиб кетамиз»,— деб бирга бора берди. Ана бобо Авазхонга қараб, йўл бўлсин, деб сўраб бир сўз деб турибди:

Юрган еринг сувсиз адир, чўл бўлсин,
Ярашиққа минган отинг дол бўлсин.
Қуш учса қаноти куйган чўлларга,
Гардамо, бесоқол болам, йўл бўлсин?

Ойимлар ўтирар ҳайкалин осиб,
Бўйнида мушкиси, анбари сасиб.
Сендай ўғлон бўстонларга муносиб,
Гардамо, бесоқол болам, йўл бўлсин?

Менга айтгин уруғингни, отингни,
Баён бергин ўсган мамлакатингни,
Отанг ким, энанг ким, айтгин зотингни,
Гардомо, бесоқол болам, йўл бўлсин?

Коса, даврон, эрга икки кemasди,
Мард ўлмай ҳақини душман емасди,
Бундай чўллар сенга лозим эмасди,
Гардамо, бесоқол болам, йўл бўлсин?

Сўзлагин, ўсган диёринг қайсидир,
Подшоҳи номдоринг қайсидир,
Қилиб юрган касби коринг қайсидир,
Гардамо, бесоқол болам, йўл бўлсин?

Пайдо бўлдинг қандай гавҳар донадан,
Парвоз қилиб учдинг манзил хонадан,
Сендай барно кам-кам туғар онадан,
Гардамо, бесоқол болам, йўл бўлсин?

Тоғда бўлар қизил гулнинг тармоғи,
Хина қўйсанг, қиз боланинг бармоғи,
Сенинг жойинг санамларнинг чарвоғи,
Лозим эмас чўлда куйиб юрмоғи.

Ёшлигингда адаб опсан муллодан,
Бир зувала ортиқ кепсан оллодан,
Бир кокилинг нуқра, бири тиллодан,
Зарафшон кокилли болам, йўл бўлсин?

Сўйла-сўйла ширин-шакар сўзингдан,
Жоним қурбон қошинг билан кўзингдан,
Бир муччи бер, болам, нарги юзингдан,
Гардамо, бесоқол болам, йўл бўлсин?

Авазхон ўғлон, сўйлайди алвон-алвон, ягрини ёзиқ полвон, остида усул қилиб ўйнаб бораётир Фирқўкдай ҳайвон, эгнида қарт-қурт этиб турибди карк тери қалқон, узангига чиқ-чиқ тегиб боради кескир исфиҳон, юзлари олмадай пишган, заркокил чулғашиб гарданига тушган, кўрганнинг ақли шошган.

Авазхон бобога қараб, оёғини узангига тираб, салласини қия қўйиб, бобонинг шўхликларини билиб, нима дейсан деб сўраб, бир сўз деб турибди:

Яхшини кўр, ёмонликни кўрмагин,
Бевафо дунёга кўнгил бермагин.
Сўрма, бобо, тор сийнамнинг дардини,
Бобожон, аламин кўпдир сўрмагин.

Бобо, қолди бошим сонсиз мушкулга,
Булбул ошно бўлар очилган гулга,
Сўрма, бобо, тор сийнамнинг дардини,
Уруғим туркманга, элим Чамбилга.

Тарзимга қарасанг нодон боламан,
Қасд қилган ганимни ўтга соламан.
Уруғим туркмандир, элим Чамбилга,
Чамбилбелда йўлбарслардан бўламан.

Мен ҳам бир боғчада боғнинг гулиман,
Отам ҳам энамнинг жони дилиман.
Отимни сўрасанг, Авазхон дейди,
Чамбилбелда Гўрўғлининг улиман.

Ичкиликда мардга шароб ичирдим,
Ғофилликда карвонимни кўчирдим.
Биласанми Юлдуз деган парини?
Оқработда Ой Юлдузни қочирдим.

Ерим мени унутдими?
Бошқанинг қўлин тутдими?
Занги билан парвоз қилиб,

Устингдан Юлдуз ўтдимид,
Бизни ўртаб ранги билан,
Кийгани фаранги билан,
Ҳамдам бўп барзанги билан, бобожон,
Устингдан Юлдуз ўтдимид.

Майин-майин овоз қилиб,
Юз туман минг бир ноз қилиб,
Занги билан парвоз қилиб,
Устингдан Юлдуз ўтдимид.

Занги билан бирга юриб,
Нози билан қошин кериб,
Эгри қараб, лабин буриб,
Устингдан Юлдуз ўтдимид.

Ошиқларни синаб, чоғлаб,
Кўрганларни ўтда доғлаб,
Келдим Юлдузни сўроғлаб,
Ҳасратидан қонлар йиғлаб,
Улганча белимни боғлаб, бобожон,
Устингдан Юлдуз ўтдимид.

Юлдуз олди қароримни,
Сўрайман севар ёримни,
Олган-да ихтиёримни,
Сарф айлаб ҳарна боримни,
Эшитмай оҳу зоримни,
Яратмай эъгиборимни,
Сўрайман дилафгоримни,
Очилган лолаворимни,
Икки кўзи хуморимни,
Қоши қонхўр ханжаримни.
Тарқ айладим диёримни,
Кўрсанг бергин хабаримни,
Сўрай Юлдузой паримни, бобожон,
Устингдан Юлдуз ўтдимид.

Кўрган бўлсанг чопчон айтгин,
Бобо, арзимни эшитгин,
Менинг ҳолимга раҳм этгин;
Устингдан Юлдуз ўтдимид.

Арзим эшитгин, жон бобо,
Юлдуз пари менга даво,
Чўлда учраган бенаво,
Устингдан Юлдуз ўтдими?

Анда бобо қараса, Бол Аваз ошиқи беқарор экан,
Юлдуз парига дилафгор экан, ҳеч бир тоб-тоқати йўқ.
Анда бобо кўҳна олифталигини бошлаб, кўзини ёшлаб,
ўзининг манглайига ўзи муштлаб, Авазхонга ўдрайиб-
ўдрайиб ола-ола қарай берди. «Ҳали нима дединг, ҳаро-
ми?»— деб сўрай берди. Кўнглида: «Хўп бинойи чатоқ
бўлди»,— деб Бол Авазни сўкиб: «Кўп гапирма, ҳаро-
ми»,— деб бир сўз деди:

Менга душман бўлар элнинг тамоми,
Дам-бадам ошади бошимнинг гами.
Нопаром сўзларни менга сўзлама,
Юлдузойни ёрим дема, ҳароми!

Бу ерларда бўтадай бўп бўзлама,
Узинг пастда, баланд ерни кўзлама.
Юлдузойни ёрим дема, ҳароми,
Нопаром сўзларни менга сўзлама!

Бобонг минар чўммоқ бедов отини,
Гадойлик қип кезар мамлакатини.
Ой Юлдузни ёрим дема, ҳароми,
Шу Юлдузинг шу бобонгнинг хотини?

Сўзлама, ҳароми, қаҳрим келади,
Аждарҳо илондай заҳрим келади.
Юлдузойни ёрим дема, ҳароми,
Юлдузой бобонгнинг ёри бўлади!

Отларни койитган адир, ўр бўлар,
Жабр қилса, отдан чиққан тер бўлар,
Юлдузой бобонгнинг ёри бўлади,
Момонгни ёрим деб кўзинг кўр бўлар.

Оқизарман кўздан қонли ёшингни,
Кўлингдан учириб давлат қушингни.
Юлдузойни ёрим дема, ҳароми,
Жувонмарг, кесарман тандан бошингни!

Урушмоққа қандай чаманг бўлади,
Тарафинг олдингда бобонг бўлади.
Юлдузойни ёрим дема, ҳароми,
Ой Юлдуз, жувонмарг, момонг бўлади.

Анда Аваз қақирлаб кулиб, гулдай очилиб, бобом шўх чол экан деб, димоғи чоғ бўлиб: «Эй бобо, бу мас-харабозликни қаёқдан ўргандинг»,— деб, бобосига жавоб айтиб бир сўз деди:

Баланд-баланд тоғнинг қори бўлади,
Мард йигитнинг номус-ори бўлади.
Юлдузойни ёрим дема, бетавфиқ,
Юлдузой Авазнинг ёри бўлади.

Чамбил деган ўсган элим бўлади,
Икки номус эрга ўлим бўлади.
Юлдузойни ёрим дема, бетавфиқ,
Авазга ёр, сизга келин бўлади.

Мард йигитлар элда даврон суларми,
Бўз болалар ўз тенгиман юрарми.
Авазга ёр, сизга келин бўлади,
Келинни ёрим деб худой урарми!

Уларманлик қилма Юлдуз ёрима,
Қулоқ сол, бобожон, менинг зорима.
Мени кўйгин, бобо, ихтиёрима,
Дуо қил, етай Юлдуз парима.

Жоним бобо, жабр қилма жонингга,
Чўнтоқни бўярман қизил қонингга,
Олов ёқиб кетарман баданингга.
Қулоқ солмай сенинг йиғлаганингга.

Бобожон, қилмагин кўнглимни пора,
Юлдузой деб йўлда бўлдим овора,
Юлдузой Авазнинг ёри бўлади,
Уларманлик қилма, эй юзи қора!

Қаҳрим келтирма, қонинг тўкилар,
Қилич солсам, сенинг қаддинг букилар.
Юлдузойни ёрим дема, бетавфиқ,
Кўп сўзлама, олмос ханжар чекилар.

Анда бобо кўнглида айтди: «Бу жувонмарг ўлгур ёмон бачча кўринади, одам ўлдирса ўлдиради қўяди, бу бола ёмон бола, бунга одам яқинлашиб бўлмайди, юзи қурсин»,— деб Чўнтоқни йўрт-йўрт этиб йўртдириб ўтиб кетди. Бобо илгари борди, тағи макр-маккорлиги тутиб, ўзига-ўзи айтади: «Эй жувонмарг ўлгур кўса, беғайрат, арвоқ урган. Шундай нақд бесоқолни бир ўпмасанг ўл, кўса»,— деб айниб туриб ўзи айтди: «Кўса, деди, ўзи жавоб берди: лаббай, нима дейсиз. Ўзи айтди: шу жувонмаргни қандай қилиб ўпасан? Ўзи жавоб берди: бундай қилиб ўпаман. Бу Юлдуз парига ошиқ экан, кўп яхши кўрибди, асло сабр-қарори, ороми йўқ кўринади. Сен айтгин: Юлдузойни сотаман. Ул айтади: неча пулга сотасан. Сен ай: уч муччи бериб ола қол. Бесоқол халқига муччи деҳқончилик, арзон бўлади. Шундай қилиб, уч муччи оласан. Хўп, шу бўлса шу»,— деб бобо Чўнтоқни кажрайтириб кўндаланг бўлиб турди.

Авазхон қараса, кўса бобо отининг жиловини тортиб, йўлда кўндаланг турибди.— Ҳа бобо?— деди. Анда бобо Бол Авазга қараб, неча ердан тимсол келтириб бир сўз айтиб турибди:

К ў с а

Сендай ўғлон боғда очилган лолами?
 Икки кўздан оққан қонли жалами?
 Йўл устида сенга айтай бир гапни,
 Мабодо кўнглингга малол келами?

А в а з х о н

Ўтар дунё қиёматни ўйлагин,
 Жон боринда турфа-турфа сўйлагин.
 Йўл келтирар малол келмас, бобожон,
 Ҳарна сўзинг бўлса баён айлагин?

К ў с а

Гапимни олсанг бир насиҳат этаман,
 Талаш ёрга халак бўлиб нетаман.
 Айтган сўзим бовар қилсанг, бўйингдан,
 Олмайсанми Юлдузойни сотаман.

А в а з х о н

Одамзод айирар молнинг фарқини,
Фарзанд экан одамзоднинг ёрқини,
Юлдузойни бозор солган девона,
Неча дейсан Ой Юлдузнинг нарҳини?

К ў с а

Йўл устида, болам, айтай бир сўзни,
Юлдуз деб тарк этдим кеча-кундузним,
Олмайсанми, Юлдузимни сотаман,
Уч муччи бер, олақол-да Юлдузни.

А в а з х о н

Уч муччими Ой Юлдузнинг баҳоси?
Изласа топилмас дардга давоси,
Юлдузойни бозор солган девона,
Сен айтганинг ёмонларнинг боласи.

К ў с а

Уч муччига бобонг ёрин сотади,
Агар олсанг кейин қараб кетади.
Уч муччи бер, олақол-да ёримни,
Жувонмарг, муччига ниманг кетади?

А в а з х о н

Туркман деган ўсган элим бўлади,
Юлдуз дейсан жону дўлим бўлади.
Сен айтганинг ноҳосилнинг боласи;
Ўзбакка ўпдирмак ўлим бўлади.

Уй дема, девона, қаҳрим келади,
Аждарҳо илондай заҳрим келади.
Сен айтганинг ёмонларнинг боласи;
Ўзбакка ўпдирмак ўлим бўлади.

Оқизарман кўздан қонли ёшингни,
Қиёмат савдога қўйиб ишингни,
Нопаром сўзларни менга сўзлама,
Кесарман, бетавфиқ, таъдан бошингни!

Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Мавж уриб дарёдай тошиб тўлмагин,
Юра бер, девона, йўлдан қолмагин,
Армон билан, ҳасрат билан ўлмагин!

Кўса гоҳ олдин, гоҳ кейин юрар эди. Авазхонни уйқу жуда ғалаба қилган эди. Бобо Авазхонни пишакдай ақиб юрибди. Авазхон кўсани асло назарига келтирмай бе-парво кетиб бораётир эди, кўзини уйқу олиб от устида қалқий берди. Кўзини очолмай отнинг устида қалқиб бораётганда кўса Бол Авазнинг орқасидан тушиб, Авазхоннинг кўзини қаттиқ уйқу олганини билиб, вақтини топиб, отини Ғиркўк отнинг изидан солиб, қўлини кўтариб, Бол Авазнинг бўйнига солиб, зулукдай тармашди, шарқ эткизиб бир ўпа солиб қочди. Авазхон ҳам кўзини чойдай очди. Бобонинг орқасидан тушди. Икки отга ҳам қамчи қўшди. Ғиркўк от ҳам оғзини очди, Чўнтоқнинг ортидан тушди, бобога эргашди; шипириб қамчи бериб келаётир, қўлида кескир исфиҳон яланғочди (р). Бобо баҳрини очди, Авазхондан қочди, орқасига қараб: «Эҳа, ўзбак, қува бер-қува бер, ичингда армонинг қолмасин, қувиб қол!»—деб шундай Ғиркўк тулпарни писанд қилмай, баччагаар кўса, Авазхонни эҳик қилиб бир сўз деди:

Сўрадим Чамбилда экан элатинг,
Гўрўғлининг насли экан авлодинг,
Қув-ҳа, ўзбак, ичда армонинг қолмасин,
Бойчўнтоққа етармикин Ғиротинг.

Куйган қулсан гапни гапга улагин,
Улуғ де-да, остонани тунагин.
Қув-ҳа, ўзбак, дим армонинг қолмасин,
Чўнтоқ билан Ғиротингни синагин.

Бек бўлиб минибсан отнинг толмасин,
Ботирлар белига бойлар олмосин,
Ғиротингман Бойчўнтоқни синагин,
Қув-ҳа, ўзбак, дим армонинг қолмасин,

Бол Аваз қистайди, Ғирни чу-ҳа деб,
Девона қичади қув-ҳа, қув-ҳа деб.
Полвон Аваз сувсиз чўлда қистайди,
«Шу Чўнтоқ қутулиб кетди, тувба¹⁰» деб

¹⁰ Тавба.

Аё ўзбак, баланд тутдинг ҳавонгни,
Изласанг топмайсан дардга давонгни,
Қув-ҳа, ўзбак, дим армонинг қолмасин.
Энди кўр-да, Чўнтоқ отман бобонгни.

Чўнтоқнинг ёйилса яшин қаноти,
Не ерга етади ўзбакнинг оти,
Қув-ҳа, қув-ҳа, дим армонинг қолмасин.
Йўлда қолсин Гўрўғлининг Ғироти.

Энди сина хариш човкар Чўнтоқни,
Қуйруғи калтани, ўзи мунтоқни,
Қув-ҳа, қув-ҳа, ўзбак, қолдинг чўлларда,
Йўлда ташлаб кетар сендай аҳмоқни.

Сенинг ҳуснинг тоза гулнинг доласи,
Энди оқар икки кўзинг жаласи,
Қув-ҳа, қув-ҳа, Бойчўнтоқни қува бер,
Йўлда қолдинг, Гўрўғлининг боласи.

Жўш энди, кўнглим қайнаб жўш энди,
Уммон дарёсидай тўлиб тош энди.
Қув-ҳа, қув-ҳа, қувиб қолгин Чўнтоқни,
Эҳига-эҳига қолдинг, хўш энди.

Юрган еринг тоза сувсиз даш(т) энди,
Не савдони кўрмас қора бош энди,
Қува бер-қува бер, ўзбак, қува бер,
Сувсиз чўлда қолдинг, Аваз, хўш энди.

Чўнтоқни хариш деб кўзга илмадинг,
Яшин қанотини писанд қилмадинг,
Қув-ҳа, қув-ҳа, ўзбак, қолдинг хўш энди,
Нодонликман ҳарифингни билмадинг.

Бу Чўнтоқни от демагин, қуш дегин,
Чопганда қанотин ёйиб уч дегин;
Етолмайсан девонанинг отига,
Олдинга тушган сўнг бобо хўш дегин.

Сенинг отинг ёкан тоза тулпорди,
Мот қилиб ўлдима сендай шунқорди,

Армонинг қолмасин қувгин, Авазхон,
Кўзингни оч, таниб қўйгин човқарди.

Бу сўзни айтиб қоча берди девона,
Ҳеч кимни қилмагин элдин бегона;
Бол Аваздай жаллод тушди кейнидан,
Қув-ҳа, қув деб қоча берди девона.

Ғиркўк от одамдай кўзин ёшлайди,
Қарсиллатиб қора ерни тишлайди,
Орқасидан добир чиқса, Бойчўнтоқ
Ҳар дарбандга ўзин буклаб ташлайди.

Икки қарич сера экан қулоғи,
Чу деса тоеларни чоғлар димоғи,
Орқасидан добир чиқса, Бойчўнтоқ
Онда-сонда бир тегади оёғи.
Ерга тегмай жайрағирнинг туёғи,
Ғиркўкка еткизмайдиган сиёғи.

Орқасидан Аваз қувиб боради,
Қув-ҳа, қув деб девона қичқиради,
Ёмонлагур девонанинг Чўнтоғи,
Алқардай анғишлаб ирғиб боради.

Икки тулпор чўлда бирдай отилди,
Тўзонидан билинг, офтоб тутилди.
Бир кеча-бир кундуз қочиб девона,
Кўра-била Ғиркўк отдан қутулди.

Девона қуш бўлди, Авазхон овчи,
Қизи бор одамга келади совчи.
Усталикман Бол Аваздан қутулди,
Золим кўса отбоз эди, тобловчи.

Аваз минган чин бедовнинг сарасин,
Яхши тулпор узоқ йўлга ярасин,
Бир кеча-бир кундуз қочиб девона,
Кўрмай қолди девонанинг қорасин.

Авазхон девонанинг қорасини кўрмай қолди. Чўнтоқ
етди анқиб, девона кетди қанқиб, чўлистон қолди чан-
иб. Бир кундан сўнг чангини кўрмай қолди

Тағи «Гиркўк от чангини ҳам кўрмай қолди?» деманглар. Човкар Чўнтоқ сувдан чиққан тулпорлардан эди, ҳамма тулпорларнинг отаси эди; Гиркўк оталик ҳурматини қилиб етмади. Бўлмаса Гўрўғлининг отидан учар қуш қутулмас эди.

Ана энди Авазхон чўлнинг юзи билан, девонанинг изи билан кетиб бораётир эди, қаҳри келиб Гиркўк отига қараб: «Эй ёмонлаб ўл-а Гиркўк от, бир девонанинг хариш Чўнтоқ отига етолмадинг, Гиркўк бўлганингча ўлганинг яхши. Ернинг юзига тулпор отаниб, икки пуллик Чўнтоққа етолмадинг»,— деб отини койиб бир сўз айтади:

Бошинг айналдим, кўзинг тиндим?
Қанотинг қайрилиб тандан синдим?
Етолмадинг девонанинг отига
Ёмонлагур Гиркўк-а, бир гап бўлдим?

Муна тоғнинг тескайи қор эканди,
Бу юришлар бизларга ор эканди,
Етолмадинг икки пуллик Чўнтоққа
Гиркўк тулпорлигинг бекор эканди.

Овоза кўтардинг Чамбил юртида,
Мени қўйдинг айрилиқнинг ўтига,
Гиркўк тулпорлигинг бекор эканди,
Етолмадинг девонанинг отига.

Пойга бўлса доим келдинг Чортоққа,
Оч тўйғундай кўзим тикдим ҳар ёққа,
Гиркўк тулпорлигинг бекор эканди,
Етолмадинг икки пуллик Чўнтоққа.

Икки қарич сера эди қулоғинг,
Чу десам тоғларини чоғлар димоғинг,
Ёмонлагур, Гиркўк от, сенга не бўлди?
Қамчиласам йўлга сизмас оёғинг.

Оқизайми кўздан селоб ёшингни?
Ерга тушиб кесайинми бошингни?
Жондорларга хўрак қилай гўшингни,
Қузғунларга емтик қилай лошингни.

Ёйилмади сенинг яшин қанотинг,
Қайда кетди тулпорлигинг, ҳолатинг?
Кетди хариш човқар сендан қутулиб,
Оринг келиб, қайда кетди ғайратинг?

Жонивор одамдай кўзин ёшлади,
Қарсиллатиб қора ерни тишлади,
Бол Авазнинг сўзларига чидамай,
Ҳар дарбандга ўзин буклаб ташлади.

Бол Авазни кўринг ақли шошгандай,
Икки зулфи гарданга чулашгандай;
Оғзин очиб иргий берди Гиркўк от,
Монанди фалакдан яшин тушгандай.

Гиркўкнинг ёзилди яшин қаноти,
Қушдай учиб Гўрўғлининг Гироти,
Айқич-уйқич қамчи уриб сонига,
Устидаги Бол Аваздай жаллоди.

Жабр қилди Гиркўк отнинг жонига,
Қулочлаб қамчи уриб отнинг сонига,
Сувсиз чўл гумбирлаб ларзон беради,
Гиркўкнинг пишқириб ирриганига.

Қулоқ солинг суханварнинг сўзига,
Ёши тўлган Бол Авазнинг кўзига,
Сувсиз чўлда чув-ҳа, чув-ҳа, қистайди,
Асли қарамайди отнинг юзига.

Тўпнинг ўқидай бўп Гиркўк отилди,
Устида Авазнинг жони сотилди,
Оғзин очиб иргий берди Гиркўк от,
Тўзони — чангидан офтоб тутилди.

Аваз минган чин бедовнинг сарасини,
Асил тулпор шу қичовга ярасини,
Бир кеча-бир кундуз чошиб, Авазжон,
Қувиб олди девонанинг қорасини.

Девона Бол Авазни унутибди,
Орадан икки кун бирдай ўтибди.
Бол Аваз кўзини очиб қараса,
Чўнтоқни ўтлатиб бобо ётибди.

Ана энди Бол Аваз қараса, Кўса Чўнтоқни яланғочлаб қўйиб юборибди, қирқта хуржун билан саксон тўрвани офтобга ёйибди, ўзи тирдай яланғоч бўлиб кўйлакиштонини ечибди, бурни пичоқнинг қинидай бўлиб, ўзи тирик эмас, ўликдай бўлиб, лаби ариқнинг рошидай бўлиб, ияги эгарнинг қошидай бўлиб, офтобга ўзини солиб, битини қараб ётибди. Қурбақадай, тошбақадай битларини муштлаб, муштига ўлмаганини тишлаб, бити билан катта уруш, жанжал қилиб ётибди. Икки қўли, бети қон бўлиб қолибди. Кўса одам сўйгандан ҳам ёмон бўлиб қолибди. Бир палла итдай чўччайиб ўтирди. Авазхонга кўзи тушди, уйқуси қочди, дами ичига тушди, қорни мешдай бўлиб ешди, ақлидан адашди, ўзига ўзи кенгашди; тура солиб иштон-кўйлагини кийиб олди. Чўнтоқни олиб келиб эгарлаб, қирқта хуржун билан саксонта тўрвани гишт тергандай қилиб Чўнтоқнинг устига уйиб олди, кулоҳи қанқайиб миниб олди. Чўнтоқнинг жиловини йиғиб олди, Бол Авазнинг йўлини қийиб олди. Баччагарнинг Чўнтоғи ерни газлаб, юлдузни кўзлаб, бобо ҳам Чўнтоқни тезлаб қочмоқчи бўла берди. Авазхон ҳам Кўсани кўриб келаётир эди. Чўнтоқ отнинг дамини олганини билиб келаётиб эди, кескир исфиҳонни тақимига қисиб пана қилиб келаётиб эди; Авазхон кўнглида: «Бунинг оти дам олиб турган, бизнинг от чарчаб келаётир, тағи қочиб кетади, қандай қилсам экан»,— деб ўйлаб келаётир эди.

Бобо Авазга қараб бўйлаб, неча шумликни ўйлаб, юрагини босиб сўйлаб, қочмоқни ўнғайлаб, кетига бурилиб қараб Авазхонга айтади: «Ҳа, ўзбак, ҳа-ҳа, ўзбак, мунча қувасан, мен сенинг ҳовлингдан бир ғарам ўтинингни олиб қочдим яхши, ё уйингдан хотинингни олиб қочдим яхши, мунча қувасан, ўзбак? А бир жўйини топиб ўпдик-ўпдик-да. Қувиб ҳам кўр нима қиласан!»

Анда Авазхон айтди: «А бобо, менинг нимами сўрайсан; менинг қувганим муччи учун эмас, Юлдуз учун қувиб келаётиман. Менга айтган экансиз:— Уч муччи бер-да, Юлдузни ол,— деб. Мен шу вақтда эсим йўқлик қилиб сиздан олмабман, шунга қувиб келаётирман. Энди, бобо, бир муччингизни олдингиз, иккови қолди; энди шу икки муччингизни ҳам олинг, Юлдузни менга беринг»,— деди.

Кўса айтди: «Эй ўргилай, дардинг урсин, у палла баччалик қилдинг-да, гапга тушунмадинг; мен сени ях-

ши кўрганимдан, келе, Юлдузойга шу муносиб деб эдим;
бошқага нимага берайин, хўп шу, мўп шу».

Анда Авазхон айтди: «Ҳов бобо, сиз Гўрўглининг ўғли Авазхонни уч муччи ўпдим деб кимга айтиб ётиб-сиз?»— деди. Кўса айтди: «Бобонг ҳам муғомбир, бу сўзлар ичида чириб йўқ бўлиб кетади, ўлса бировга айтмайди; хўп шу, мўп шу»,— деб кулимсираб, муғомбирси-ниб Авазхонга қараб турди. Шунда Авазхон яқинлашиб, бобога қаватлашиб, отнинг устидан энгашиб, бетини бобосига тутган киши бўлди. Кўса бўйинини сузиб, оғзини очиб, оч бақа эчкемардай бўлиб сузилиб эди, Авазхон тақимдаги исфиҳонни силтади: ўткир қилич ширт этиб бобонинг бўйинини қийиб ўта чиқди. Кўса англамай қолди, калласи ўн газ ерга бориб тушди. Авазхоннинг бети шу эмасми деб, ниқтаб-ниқтаб қора ерни ўпиб қолди. Танаси Чўнтоқнинг бу ёғига тушиб, икки оёғи сув жувознинг пойкўпидай бўлиб навбат-навбат ерни туйиб қолди. Бир фаслдан кейин девона сиррайиб қолди. Авазхон тўрва билан хуржунга ботиб қолди.

Ана энди Чўнтоқни ўлжа қилиб, ўзи девонанинг кийimini кийиб, девона бачча бўлиб, Ғиркўкни миниб, Чўнтоқни етаклаб шаҳри Заңгар қайдасан деб кета берди. Узи ҳам яқинлашиб қолган экан, олти кун йўл юриб эди, бир шаҳри Ғулғуланинг устидан бориб қолди. Авазхон кўзини очиб қараса, қопқора дарахт, гижиллаган одам, бир шаҳар: арки қўрғонли, дарвозасининг олдида катта майдон; ўн сипоҳи димжит¹¹ ётибди. Ёв деса, тўп, милтиқ — ёв-яроғи йўқ; тўй дейин деса, кўпкариси йўқ; димжит қимилламай ётибди. Авазхон буни кўриб кўзи чакчирайиб—олориб қолди. Авазхон айтди: «Ҳай аттанг, шу ерда қирқ йигитим, шердай азаматим, отам Гўрўгли валламатим даркор бўлди-да. Агар шулар бўлганда бир бошидан тегиб, барининг бўйинини қийиб, деҳқонлар қовунни узгандай, барининг калласини сапчадай узиб, бир ерга уйиб кетар эдим-да. Ҳай аттанг, ғариблик, мусофирлик, яккатанҳо бўлиб қолдим-да» деб, Авазхон ўзининг шаънига бир байт айтаётибди:

Чамбилдай ўсган элатим бўлмади,

Бек Гўрўгли валламатим бўлмади.

Танҳо келдим кўп қўшинининг устидан,

Қирқ йигитим — азаматим бўлмади.

¹¹ Жимжит.

Ана шунда Авазхон шу ёмон довушни эшитиб: «Бу нима деган довуш экан»,— деб кайфи учиб қолди. «Во ажабо, бу нима деган сир бўлди. Ўзимиз шу сапар чап ёғимиз билан турган эканмиз ё юлдуз чапмикин ё нахс кунни отланибмизми, доим одамнинг ёмонига йўлиқтиклими?! Ҳамиша бундай ёмонга йўлиқдим. Довушига қараганда шу баччағар ҳам ёмон одам»,— деди. Ана шундай ўздан-ўзи ўйлаб, гапириниб келаётир эди. Олдидан бир сой чиқиб қолди. Шундай қараса, сойнинг соя бетини олиб бир кал келаётир. Авазхон қараса, бир катта кал, ранглари бир ҳол, йўлиқиб қолди бемаҳал. Калнинг боши зўрлаб кетган, чаккалари шўрлаб кетган, кали елкасидан ўтиб яғринига қараб ўрлаб кетган, ҳеч бир очиладиган ери йўқ, тўрлаб кетган, қулоқларининг тўғараги гўрлаб кетган, икки қошига довур кал, у ёғи ёнбошига довур кал. Кун қизибди, чивинлар кўзғалибди, йигирма-ўттиз катта қашқа чивинлар кални ўртага олибди, калга охир замон бўлибди. Киша-киш деган довуш шу калнинг довуши экан. Кал ҳаллослаб қочиб келаётибди, кўп катта қашқа чивинлар қувиб келаётибди. Чивинларнинг гўнғилагани, калнинг вангғилагани катта сойда бир ажаб томоша бўлиб келаётибди. Авазхон қараса, кал кўп чивин билан солишиб, го кал солиб, го чивин солиб; кал ўз калласига уриб, тирсагидан бу ёғи қон бўлибди, одам сўйгандан ҳам ёмон бўлибди... Бор уни билан чинқириб, дод деб, вой-вой солиб: «Худоё худовандо, мен шу жонимдан безор бўлдим, ол омонатингни, шундай қаттиқ кунни кўрсатдингми?! Кўрсатмай олсанг розиман, илоё маргимни бергин, жонимни олгин, мени мунча қийнама, дод!» деб йиғлаб келаётибди. Авазхон буни кўриб, калга раҳми келиб, «келе, ёш йиғит экан-ку»,— деб отнинг жиловини тортиб, калдан ҳол-аҳвол сўраб, калга қараб бир сўз деб турибди:

Бу меҳнат кўзини ўйган ким эдинг?
 Тириклик жонига тийган ким эдинг?
 Дам-бадам худодан завола тилайсан,
 Бу ширин жониндан тўйган ким эдинг?

Узинг ёлғиз, ҳеч киминг йўқ қошинга,
 Раҳмим келди, кўздан оққан ёшинга,
 Не учун худодан ўлим тилайсан?
 Ўз қўлингман ўзинг уриб бошинга.

Чамбилдай ўсган диёрим бўлмади,
Отам бебахт, жонсипорим бўлмади.
Якка келдим кўп қўшиннинг устидан,
Қирқ йигитим — аждаҳорим бўлмади.

Қирқ йигитим бўлса эди қошима,
Қўл қувшириб турса тегра тошима,
Душман қойил бўлар эди ишима,
Яккалик савдоси тушди бошима.

Ҳай аттанг-а, ғариб бўлдим мен энди.
Мусофир элига келдим мен энди.
Мен билмайман муна элнинг расмини,
Кўп душман ичинда қолдим мен энди.

Майдон-майдон Ғиротимни елмайман,
Еш баччаман дарёдай бўп тўлмайман,
Келиб қолдим кўп одамнинг ичига,
Эл эканин, ёв эканин билмайман...

Остида ўйнайди Ғиркўкдай ҳайвон,
Устида чирпиниб Аваздай полвон,
Чамбилдаги беклар тушиб эсига
Яккаликдан бўлиб шу ерда ҳайрон.

Отин чопиб баландига-пасига,
Қулоқ солинг гапнинг ёлғон-росига.
Ҳайрон бўлиб туриб қолди Авазхон,
Қирқ йигит шерлари тушиб эсига.

От чопмоққа қоим Хизрнинг даши,
Қиёматча бўлар марднинг саваши;
Бориб қолди кўп қўшиннинг устидан,
Нишабга қаради бедовнинг боши.
Бол Авазнинг қулоғига келади,
Киша-киш дер бир куйганнинг довуши.

Бу довушга Аваз ҳайрон қолади,
Киша-киш деб бирон фарёд қилади;
Варқираб-барқираб бир ёмон довуш,
Бол Авазнинг қулоғига келади.

Хайрон қолдим, дўстим, қилган ишингга,
Чидамадим бу қилган нолишингга,
Бу ширин жонидан тўйган ким эдинг?
Не савдо-аломат тушди бошингга?

Не сабабдан гапни гапга улайсан,
Оҳ урасан, уввос тортиб йилайсан,
Не савдо-аломат тушди бошингга,
Дам-бадам ўзингнинг маргинг тилайсан!

Подшолар бошига қўяр тожини,
Элдан олар закотини, божини.
Не учун ўзингнинг маргинг тилайсан?
Менга айтгин йиғловингнинг вожини.

Жон жўра, ўсган диёринг қайсидир?
Қилиб юрган касби-коринг қайсидир?
Не сабабдан хафа бўлиб йиғладинг?
Подшоҳи номдоринг қайсидир?

Наргас-наргас хумор кўзлар сузилди,
Хасратингдан юрак-бағрим эзилди,
Не учун ўзингнинг маргинг тилайсан,
Не бўлди, ғамхона кўнглинг бузилди?

Мен билмайман сенинг номард-мардингни
Менга айтгин, дўстим, ички дардингни,
Не сабабдан хафа бўлиб йиғладинг,
Нима дейди сенинг ўсган юртингни?

Ана шунда ҳалиги кал бу сўзни эшитиб қараса, бир девона кўринади, бунга қараб сўйланиб гап сўраб турибди. Шундай ёмон қараб: «Э... мен сенга ҳам гапирайинми?!» — деди. Нимагаки, бу кал жуда катта зўр кал эди, девонани назарига илмади. Шунинг учун Бол Авазни сўқди. Лекин шундай қараса, девонанинг бир ётак оти бор. Ётак отини кўриб: «Ҳа девона, бери кел», — деб девонага қараб: «Юра бер!» — деб бир сўз деди:

Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Бевафо дунёга кўнгил бермагин,
Куйган жоним куйдирмагин, йўловчинг
Девона, алашим кўпдир сўрмагин.

Кокилингнинг банди-бандин туйдирма,
Қошинг кериб, қовоғингни уйдирма,
Ўз куйганим бўлар менинг ўзима,
Девона, ўртанган жоним куйдирма.

Қулоқ сол, девона, айтган сўзима,
Жимма-жимма ёшим тўлган кўзима.
Куйган жоним куйдирмагин, йўловчи,
Ўз куйганим бўлар менинг ўзима.

Тоза гулсан, офтоб тегиб сўлмагин,
Кўп йилгача омон бўлгин, ўлмагин.
Девона, ўртанган жоним куйдирма,
Кета бер, йўловчи, йўлдан қолмагин.

Майдон-майдон бедовингни елмагин,
Менинг учун сен кўнглингни бўлмагин.
Девона, ўртанган жоним куйдирма,
Йўловчи, дардимни зиёд қилмагин.

Қирғий деган қушлар бўлар қияда,
Бўз торлон чирқиллар баланд уяда;
Ўз куйганим етар менинг ўзима,
Девона, аламим қилма зиёда.

Мен шундай кал, қайғу, войим мўл бўлди,
Кўз ёшима ёқаларим ҳўл бўлди,
Девона ўртанган жоним куйдирма,
Эл беги худойга ёвган қул бўлди.

Тинмай оқар икки кўзнинг жаласи,
Ёмон ёқаи ошиқликнинг балоси,
Букун вайрон бўлди кўнглим қаласи,
Кўкка чиқар мендай калнинг ноласи.

Қулоқ солгин мендай калнинг сўзига,
Душман юрар мард ўғлоннинг изига;
Ошиқ эдим Хисров шоҳнинг қизига,
От кўтарган Ой Қундузнинг ўзига,
Девона, ўртанган жоним куйдирма,
Кўнгила бердим шунинг қора кўзига.

Узимни қул қилдим ойдаи юзига,
Зангар элнинг шундай сарвиновига,
Шу сабабдан ҳақдан маргим тилайман,
Кўнглим йўқдир бошқа жоду кўзига.

Тўққиз подшо бирдан совчи қўйибди,
Отаси шоҳларнинг барин йиғибди;
Мана ётган қўшин пойга қўшини,
Уч ойчилик йўлдан пойга қўйибди.

Шу сабабдан дардим бўлди зиёда,
Бўз тарлон чирқиллар баланд уяда,
Шу учун худойдан маргим тилайман,
Бормоққа уловим йўқдир, пиёда...

Куйган қулман, гапни-гапга улайман,
(Дев-парини бандига олган Сулаймон)
Бормоққа кўлигим йўқдир, пиёда,
Бир отнинг гадоий бўлиб йилайман.

Ана шунда бу сўзларни кал айтиб, бечора зор-зор йиғлаб, Бол Авазга қараб: «Ов девона! Камбағаллиги курсин, ёмон бўлади экан, ошиқлик ундан ҳам ёмон бўлади экан. Хисровхон подшонинг қизи — бизнинг маъшуқимиз пойганинг бошига қўйилди. Уни кўргандан кейин менинг ётиб уйқум келмади, ором-тоқат менда қолмади. Борайин десам, от тугур эшагим ҳам бўлмади. Келе, қўйчи дейин десам, девона, бу ҳам бўлмади. Ахири бир-иккита кўз кўрган жўрам бор эди, шуларнинг отига харидор бўлиб бордим.— Жўра, сен отингни менга насияга бер, мен пойгадан келгандан кейин сенга (пулни) бераман, қиммати билан оламан, дедим. Биттасининг чўбирин ўн беш танга қилдим, бермади. Сўнг қизидим, йигирма беш тангагача бордим, бермади. Тағи бировининг отини қирқ танга қилдим, у ҳам бермади. Қирқ бешгача ҳам бердим, у баччағар ҳам бермади. Ахир ўзим ўзимга айтдим:— Одамнинг бошига савдо тушгандан кейин ёру жўра, кўз кўрган ҳам бекор экан. Келе, йўлда улоқиб ўлсам ҳам, пиёда кета берайин, одамлардан илгари бориб турайин,— деб пойгага бораётибман. Ошиқлик ёмон экан. Бурунчиларнинг сўзи бор:— Ётиб қолганча отиб қол, деган экан. Бу ерда қараб, бўзариб қолганча, пиёда бўлса ҳам, бир югуриб кўрайин деб кетиб бораётибман»,— деди.

Анда Авазхон ўйлади: «Келе, шу кал билан дўст бўлайин, гапи йирик, мард кал экан, ҳар қалай бўлса ҳам, жўмард, танти кал экан. Шу Чўнтоқни шунга берайин, шунинг билан юра берайин, ҳар қандай бўлса, аввал олдимдан чиққан одам шу эди, шунинг кўнглини олайин»,— деб калга қараб Авазхон бир сўз деди:

От чопмоққа қойим Хизрнинг даши,
Хизр Илès доим марднинг йўлдоши;
Ҳайрон қолдим, дўстим, айтган сўзингга,
Бир от учун йиғлармикан мард киши!

Дам шу дамдир ўзга дамни дам дема,
Шукур қилгин, давлатингни кам дема;
Бир от учун йиғлармикан мард киши,
Бир от бўлса, дўстим, отдан ғам ема.

Узоқ ердан яхши тулпор чопилар,
Ёв келса ботирлар қалқон жомилар,
Бир от учун йиғлармикан мард киши,
Бир от бўлса девонангдан топилар.

Қулоқ солгин девонанинг тилига,
Букун келди ўзи Зангар элига,
Бир от десанг девонангдан топилар.
Келиб мингин Чўнтоқ отнинг белига.

Қулоқ солгин девонанинг додига,
Мусофирдир Зангар вилоятига.
Бир от учун йиғлармикан мард киши,
Келиб мин дўстингнинг Чўнтоқ отига.

Мен сенинг ҳақингга қилай бир ишни,
Банда қилар тирик бўлса ҳар ишни,
Бир от бўлса девонангдан топилар,
Келиб мин, жон жўра, човқар харишни.

Менинг отим тулпорларнинг сараси,
Сенинг дўстинг туркман элнинг тўраси,
Бир от учун, дўстим, асло ғам ема,
Бойчўнтоқни келиб минсин жўраси.

Ейилса човкарнинг яшин қаноти,
Йўлда қолар тўққиз шоҳингнинг оти.
Ундай бўлса, дўстим, отдан ғам ема,
Сенинг дўстинг туркман элнинг бекзоти.

Ғам ема, жон дўстим, шодмон бўларсан,
Мавж уриб дарёдай тошиб тўларсан,
Бу Чўнтоқни унча-мунча демагин,
Човкарни ўздириб пойгани оларсан.

Анда от топмай юрган хунобахўр кал хез қилиб, сачраб келиб Бойчўнтоқнинг устига ўзини олди. Девонанинг узангиси бўлмайди, шошиб икки оёғини хуржуннинг икки кўзига солиб олди. Отнинг жилови билан иши йўқ: «Эй жўра, ўзингнинг отингни ўзинг етаклаб юр-а. Уҳҳа... кирлаб ўлдик, терлаб ўлдик, черлаб ҳам ўлдик, битлаб ҳам ўлдик, қуртлаб ҳам ўлдик; худоё шукур, отли ҳам бўлдик, Қундузни ҳам олдик, ов девона, отингни етакла-ё»,— деб кал чалқайиб, энги билан чивинини қўриб келаётибди.

Авазхон отни етаклаб, олди нишаб келганда Ғиркўк от жибалаб юриш қилиб кетади. Човкар Чўнтоқ кам юриш эди лўк-лўк йўртади. Човкар Чўнтоқ йўртса, кал жўраси айтади: «Оҳ, девона, астароқ! Тушиб қоларман!»

Авазхон айтади: «Йўртганда тушиб қоламан дейсан, пойгада чопганда қандай қиласан?»

Анда кал айтди: «Эй дўстим, девона экансан, отнинг остидан оёғимни чандиб бойлаб ташлайман-да».

Авазхон ичида айтди: «Бу баччағарни Чўнтоқ човкар судраб ўлдирар экан. Хўп одамнинг кўпкаритози билан дўст бўлиб қолган эканмиз». Авазхон отни етаклаб тўғри шаҳарга қараб кета берди. Шунда кал жўраси қийшайиб, бўйнини кажрайтиб даладаги қўшинга қараб: «Ханг-ҳунг, ўҳа-ўҳа»,— деди. Авазхон айтди: «Сен нега ундай қиласан?»

Кал айтди: «Сен нега ундай қиласан? Қўшинга бормай, сен қаёққа борасан?»

Авазхон айтди: «Эй арвоҳ урган кал, қўшинда нима-миз бор, а? Сенинг уйинг, жойинг йўқми? Мен юртимдан араз уриб чиққанман. Қисамда пулим йўқ. Отлар кўп вақтлардан бери йўл юриб чарчаган. Сеникига борсак, от-

ларга дам берсак, ўзимиз бир-икки ухласак, хўп чўзилиб, ёзилиб дамимизни олгандан кейин — сўнгра қўшинга келсак бўлмайдими?»

Унда кал айтди: «Э эси кетган девона, бемаза баччагар, ҳовлинг борми, уйнинг борми, деганинг не деганинг? Ҳовли-жой, уй-том, деганинг нима деганинг?! Ундай жой тугул, шундай катта шаҳарда дўстингнинг муштдай кесаги ҳам йўқ. Энди, жўра, ростини сенга айтаман. Шу шаҳарда мендай беёқим кал ҳам йўқ. Отам билан энам менинг отимни Жанжал кал қўйган экан. Мен бир жанжалли кун бўлган эканман... Эрта билан тураман, одам кўп ўтадиган катта кўчани оламан, кўзимга ким кўринса, жимийиб бориб, ошириб бошига соламан; хурушим ҳам шу, юрушим ҳам шу, турушим ҳам шу. Аттанг, бир ортиқ отинг бор экан-да, бўлмаса шу вақтга довур сени ҳам дабдала қилиб ташлардим»,— деб жўрасига қараб ўқталиб-ўқталиб чакчирайиб қўяётир. Авазхон кўнглида айтди: «Ишимиз ўннга олган, хўп одамнинг эсгинадори билан дўст бўлиб қолган эканмиз».

Отнинг бошини буриб йўлдан чиқиб, қўшиннинг бир чеккасига бориб тушиб, Аваз девона билан Жанжал кал ҳам бир қўш бўлиб ёта берди. Авазхон харжлайин деса кисасида бир пули йўқ. Жанжал кал умрида бир пули кўргани ҳам йўқ. Камбағал шундай бўлар экан деб, булар ҳам кунини ўтказа берди. Кун кеч бўлса, подшоларнинг одамлари бир қоп, икки қоп арпани қанорнинг устига, алачанинг устига тўкиб, бирдан қирқ от, эллик отларни тўйганича егизади. Шунда Авазхон Ғиротни яланғочлаб қўйиб юборади. Тилмоч Ғиркўк от қўшиннинг бу бошига ўтиб кетиб, подшоларнинг отига суқулишиб емидан ейди. Бошқа отлардан емини тортиб олади. Олдидан келса тишлайди, орқасидан келса тепади, жизақ қўйса босмади, отамиз деса отларнинг панасига кириб кетди, қорнини емга тўйғизмай келмайди. Қўшиндаги одамлар: «Ов девона отинг одамхўр экан, бойлаб қўйсангчи»,— деб чувуллаб сўкиб ётади.

Шунда Жанжал кал буни кўриб, ем вақти бўлганда Чўнтоқни яланғочлаб бу ҳам қўйиб юборади. Девонанинг оти эмасми, қўйган ерда тураверади. Шунда Жанжал кал: «Менинг шўримга бу ёмонлагурнинг ювошлигига қара; бошқа одамларнинг оти емни кўргандан кейин ҳинг деб, динг деб бора солиб ея беради, бу очдан ўлади»,—деб

одамларнинг кўзини олдириб, отини ёнаб, етаклаб еминег олдига олиб боради. Орқасига ўтиб чу-чу деб биқинидан туртади, шунда ҳам қимирламайди. Шунда кал иложини тополмай, Чўнтоқнинг еми учун оқшом ўғирлик қилади. Етар (вақт) бўлгандан кейин кал иштончанг бўлади, бўйнига бир тўрвани солади, арпа ўғирлик қилади. Ўғирликнинг тилини билмаган кал эди, ухлаб ётган одамларнинг арпасига иши йўқ, ухламай қангалашиб ўтирган одамларнинг олдидан аста-секин писиб ўтиб, арпасидан чангаллаб қочади.— Ушла, ушла кални,— деса бетига чангаллаб чочади, тўққиз қўшни, ўн қўшни бирдан ирғиб кетади. Ўғри келди дегизиб, ўн минг қўшинни тонг отганча ухлатмай чувлатиб чиқади. Тонг отганда келади, арпасини салмоқлаб кўради, гоҳ куни чорак, гоҳ куни ярим чорак бўлади, ҳар нима борини Чўнтоққа илади. Шундай қилиб Жанжал кал ҳам кунини ўтказа берди.

Авазхон гоҳ кунларда Гиротни эгарлаб, устига миниб, қўшинни оралаб, подшоларнинг отини томоша қилиб кўради. Авазхоннинг Гўрўғлидан кўрган синчилиги ҳам бор эди. Шу отларнинг ичида Чин подшосининг табласидан бир қора қашқа от Чин юртини оралаган, тўрт оёғини тўғалаган, чўққисининг жуни кетган, тўрт оёғи кўкка тепган, қарчиғайнинг ҳавоси теккан, шамолдай хезлаган, юлдузни кўзлаган. Авазхон кўнглида айтади: «Агар қарлик қилиб илигининг мойи тўла бўлмай қолса, билмайман, агар илигининг мойи тўла бўлса, шу келади»,— дейди. Яна бир от бор, ўзидай ёш бачча миниб юради. Бир кўк қашқа дўнан: кам қобирға, ингичкароқ, узун сийроқли сўпоқ от. Авазхон ичида айтади: «Агар кам кучлик қилиб йўлда толиб қолмаса, шу от пойгадан келади. Шу иккови бўлмаса, худо хоҳласа, ўзимнинг отим келади»,— деб ўйлаб юради.

Бир куни Авазхон: «эртан жума куни ҳайдовчи ҳайдар эмиш, ҳамма отларни, устидаги одамларини хатлаб бўлган эмиш»— деб эшитди. Авазхон Жанжал кални чақириб олди: «Ов бетавфуқ, мунда кел! Эртан жума куни ҳайдар эмиш, бари хатланиб бўлган эмиш, бизлар қолибмиз. Сен арпа ўғирлик қилиб юрасанми? Худо берса пойгани олсак, «сен хатда йўқсан» деб бизларнинг меҳнатимизни бекорга чиқариб юрасин. Юр энди, бизлар ҳам ўзимизни хатга берайик»,— деди.

Жанжал кал айтди: «Э арвоҳ урган девона, менга нега

аввалдан айтмайсан? Мен шарнатнинг йўлини билмайман-да, ана шундай ерларни ўргат-да! Жур буёққа» — деб Авазнинг қўлидан ушлаб арkning олдига, мирзахонага етаклаб олиб борди. Борса юз йигирма мирза қатор ўтириб отларнинг рангини, қайси подшоники эканлигини, устидаги одамнинг афт-андомни, отининг ёшини битаётибди. Катта мунши — мирзабоши кичкина мирзаларга бундай бит, ундай бит деб ўргатиб, айтиб турибди. Ана Жанжал кал дўстини етаклаб муншийнинг олдига бориб чўкди. Айтди: «Ов катта мирза! Жанжал кал билан Аваз девонани ҳам бир қўш (келиб) хатнинг бошига битиб қўй».

Анда мирзабоши калнинг сиёғини кўриб, шакли-шамойимни кўриб, аччиғи келиб: «Э арвоҳ урган тентак кал, сенинг бир қирқ тангалик хариш, ёмон чўбиринг борми, йўқми, тўққиз подшонинг тўққиз минг чўрра бедов отига таассуб қилиб, нима бало бўлиб юрибсан» — деди.

Ана буни эшитиб Жанжал калнинг аччиғи келди. Узи арпа ўғирлик қилиб, жанжалга қўли тегмай юриб эди, мирзанинг бу сўзи ўтиб кетди. Жанжал кал қаҳрланиб жойидан тура келди.— Ундай ёмон қарғамас,— деди. Муншийнинг ёқасидан олди, ошириб бошига солди; ана-мана деганча мирзани дабдала қилиб ташлади; мирзанинг салласи чувалиб қолди. Буни кўриб ўтирган юз йигирма мирзалар бирдан от қўйди. Кал катта мирзани бир мушт билан уриб юриб эди. Қараса иш каттарди, икки муштни ишга солди; бирпастанда юз йигирма мирзанинг саллаларини чуватиб ташлади. Ана шундай қилиб мирзахонада сўлқиллаган бир яхши тепкилаш бўлди. Подшонинг олдидан катта одамлар чопқилаб, бу нима гап деб, келз берди. Кўп бўлгандан кейин бало экан, кўплашиб кални йиқитиб олди. Ун беш мирза бир қўлидан, бо ўн беши бир қўлидан, йигирмаси бир оёғидан, йигирма беши бир оёғидан ушлашиб, кални кўтариб ерга уриб, аркка олиб чиқиб кетди. Шунда кал: «Бир қўйиб ол-да», — деб мирзаларни сўкиб бораётибди. Подшонинг кўзи бунга тушиб қолди. Шу ҳолда мирзалар кални қўйиб юборди. Кал мунший билан иккови подшонинг ўтирган ерига манзилнинг супасига подшога тўғри бўлди. Подшо муншийга қараб: «Бу нима вағир-вуғир?» — деди. Мунший айтди: «Эй тақсир подшойим, барини манов тентак кал қилиб юрибди. Афти шу, андоми шу. Тағи бир девона жўраси

бор, у бундан ҳам ёмоён. «Бизлар ҳам пойгага борамиз отимизни, ўзимизни хатла дейди. Мен, эй тентак кал. йўлда ўлиб қоласан, деб насиҳат қилсам, шунча хархашани ортдирди, бу арвоҳ урган кал»,— деди.

Анда подшо айтди: «Сени арвоҳ урсин. Мен сенга айтибмидим, подшонинг оти бўлса хатла, бўлмаса хатлама деб? Нима ишинг бор! Бангими, ҳангими, бораман деса бита бер. Менга деса бири ўлмаса бари ўлсин; сени насиҳатчи қилдимми?!»— деди.

Буни Жанжал кал эшитиб, жойидан ирғиб турди, мирзани ошириб солди; «айтмадимми» деб аркдан уриб, қувиб тушди. Мирза қўрқиб қолибди; қўли қалтираб хатнинг бошига туртиб ўзи битаётибди. «Жанжал кал билан Аваз девона бир қўш» деб битди. Жанжал кал муштини ўнғайлаб, депсиб турибди: «Катта бит, майда битганиннг кўринмай қолади, йирик бит, очиқ бит, дўстимнинг телпагини ҳам бит»,— деб битдириб олди.

Ана энди отларнинг бари битдирилиб тамом бўлди. Оқшом ётди; эртан тонг отди, ўн минг подшоларнинг чўрра бедов отларини икки минг ҳайдовчи олдига солиб ҳайдаб кетди. Уч ой ўн кун йўл юриб Олатов деган тоққа етди. Шу тоғда ҳам хат юзасидан отларни тугаллаб, ҳайдовчиларнинг кўзидан ўтди. Оқшом ётди; тонг отди. Ўн минг бедов бирдан чопиб, гупириб кетди. Ана, Аваз отнинг тизгинини белига боғлаб ухлаб қола берди. Жанжал кал дўстини уйғатайин деса, отлардан кейин қоладигандай, уйғотмайин деса, дўсти Авазхон кейин қоладигандай. «Келе, дўстим қолса ҳам, ўзим қолмайин,— деб.— Дўстим, қолдинг, қолдинг, қолдинг!— деб уч марта чақириб, ҳайт деб кетди. Ҳайдовчи ҳам:— Девона, қолдинг, девона, қолдинг, девона, қолдинг!»— деб бу ҳам уч мартаба айтиб кетди. Орадан олти кун ўтди. Авазхон ҳали ҳам уйғонгани йўқ. Ғиркўк от Авазни ташлаб кетолмай айланиб турибди. Кўзи Авазда; бу хумса уйғонмайди. Олти кундан кейин жонивор Ғиркўк от тилга келиб, Авазхонга қараб бир сўз айтиб турибди:

Девоналар кияр кулоҳу жанда,

.....

Ўзим тенги не югуруклар бор эди,
Бир чопишмай чўлда қолдим армонда.

Мана тоғнинг тескай бети қор эди,
Бу юришлар бизга номус, ор эди,
Бир чопишмай чўлда қолдим армонда,
Ўзим тенги не югуруқлар бор эди.

Олти кун жонивор бошида турди,
Тўрт оёғин ерга тираб чинқирди,
Ғиркўк отнинг наъра тортган довшига,
Ҳафти осмон, ерлар ларзонга кирди.

Кичқирардан отда армон қолмади,
Довушига тоғлар тоқат қилмади,
Уйқу ичида маст бўп ётган шаҳзода,
Эсиз, отнинг фарёдини билмади.

Жонивор одамдай кўзин ёшлайди,
Қарсиллатиб қора ерни тишлайди,
Фарёдига уйғонмайди Авазхон,
Қулундаги довушиман кишнайди.

Жонивор ерларга урар бошини,
Одамдай тўкади кўздан ёшини,
Уйқу ичида маст бўп ётган Авазхон
Англамайди, эсиз, отнинг довшини.

Энди кўринг Ғиркўк ҳунар бошлади,
Уйғонмади, икки кўзин ёшлади,
Бол Авазнинг белбоғидан тишлади,
Бир силкиб кўтариб, отиб ташлади.

Неча саҳар ўтар туққан ойдан,
Мард йигит обрў тилар худойдан,
Авазни анадай отиб юборди,
Сесканиб Бол Аваз турди жойидан.

Шунда Авазхон жойидан туриб келиб қараса, ўздан бошқа ҳеч ким ҳам йўқ; отларнинг тезагини оёғи билан босиб кўрса, қуриб кетибди — нам йўқ. Жонивор Ғиркўк от бошида йиғлаб турибди. Хасмқорликка қаранг, олти кун оз бўлгандай, Авазхон шайтони бўлиб қолибди. Ғиркўк отни тушовлаб — чидарлаб бир тошга

танғиб бойлаб, Олатовга чиқиб сув излаб кетди. Бир суви йўқ ёмон тоғ эди. Бир кун узунига сув излаб бир чалчиқ қора балчиқни топиб, баданини ювиб, «бари ерига етди»,— деб бир нав қилиб келди. Ана энди отини яланғочлаб, эгарлаб, юганлаб, етти кундан кейин, Ғиркўк отнинг устига миниб йўлнинг юзи билан, пойгачининг изи билан Ғирнинг жиловини қўйиб, тугиб келаёттибди. Неча кун ўтганини билмайди; «Мени уйғотмабсан»,— деб Ғиркўкни тўбалаб, сўкиб келаёттибди:

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига;
Етти кеча-кундуз ўтган орадан,
Обрў бер деб минди отнинг устига.

Қараб бўлмас мард йигитнинг бастига.
Отин миниб душманининг қасдига;
Етти кеча-кундуз ўтган орадан,
Обрў бер деб минди отнинг устига.

Жабр қилди Ғиркўк отнинг жонига,
Қулочлаб қамчи урар Ғирнинг сонига,
Олатовнинг боши ларзон беради,
Ғиркўкнинг пишқириб ирғиганига.

Қулоқ солинг суханварнинг сўзига,
Сигинибди яратганнинг ўзига;
Доно мавлон обрў бер, деб қистайди,
Хом деб қарамайди Ғирнинг юзига.

Бол Авазнинг мисли ақли шошгандай,
Икки зулфи гарданга чулашгандай,

Ғиркўк от оғзини очиб боради,
Қўлтиғидан парин чочиб боради,
Назаркарда Ғўрўғлининг Ғироти,
Бол Авазни олиб қочиб боради.

Ғиркўк от жонидан кечиб боради,
Қаноти бор қушдай учиб боради,
Тушиб олди пойгачининг изига,
Чангитиб тупроқни чочиб боради.

Жонивор одамдай кўзин ёшлайди,
Тинмасдан олдига қараб кишнайди;
Оғзин очиб бораётир Гиркўк от,
Ҳар дўнгсакка ўзин отиб ташлайди.

Икки қарич сера эди қулоғи,
Чу деса тоғларни чоғлар димоғи,
Оғзин очиб ирғий берди Гиркўк от,
Ҳар қайроққа бир тегади оёғи.

Езилиб Гиркўкнинг яшин қаноти,
Обрў бер, деб Бол Аваздай жаллоди,
Оғзин очиб бораётир чўлларда
Гўрўғлининг назаркарда Гироти.

Ғарқиллашиб учар кўлнинг сўнаси,
Ошиқликни англаб қизнинг доноси.
Доно мавлон, обрў бер, деб боради,
Оти Аваз Гўрўғлининг боласи.

Куймасин ҳеч кимнинг кулба — хонаси,
Уртанмасин қизил гулдай танаси.
Доно мавлон, обрў бер, деб боради,
Оти Аваз париларнинг боласи.

Отга йўл бермайди тоғнинг ўраси,
Ҳар кимнинг бор беш кун кун кўраси
Доно мавлон, обрў бер, деб боради,
Оти Аваз Чамбилбелнинг тўраси.

Қарамайин кетган гала жўраси,
Узоқ экан икковининг ораси;
Доно мавлон, обрў бер, деб қистайди,
Оти Аваз туркман элининг сараси.

Остида ўйнайди Гиркўк тулпори,
Белида тут босган кескир ханжари;
Доно мавлон, обрў бер, деб боради,
Оти Аваз Чамбилбелнинг қўчқори.

Бошида бор унинг тилладан тожи,
Бу дардининг борми асло иложи?

Доно мавлон, обрў бер, деб қистайди,
Оти Аваз, ўзи йигит меърожи.

Бошида бор сари олтиндан жигаси,
Тилладан қуйилган Фирнинг тўғаси,
Доно мавлон, обрў бер, деб қистайди,
Оти Аваз йигитларнинг оғаси.

Киравкадан совут тўннинг ёқаси,
Кумуш бўлар тарлон қушнинг чакаси,
Доно мавлон, обрў бер, деб қистайди,
Оти Аваз — Чамбилбелнинг эғаси.

Қулоқ солинг алвон-алвон тилларга —
Сўнанинг мавсўми ойдин кўлларга,
Доно мавлон, обрў бер, деб қистайди,
Элсиз, сувсиз қуш учмаган чўлларга.

Бол Аваз минибди Фиркўк отига,
Сигинибди яратганнинг зотига,
Сувсиз чўл гумбирлаб ларзон беради,
Бол Аваздай марднинг сиёсатига.

Яшиндай бўп жонивор Фиркўк отилиб,
Устида Авазнинг жони сотилиб,
Назарканда Гўрўғлининг Фироти,
Бораётир сувсиз йўлда ютиниб.

Томоша қинг энди Аваз жаллодди,
Чу деб урар назаркарда Фиротди,
Якка — танҳо эр Хизрнинг чўлига,
Обрў бер, деб Болим Аваз йўл тортди.

Кўзининг ёшига юзин ювади,
Айтган сўзи бунинг дардга даводи(р),
Доно мавлон, обрў бер, деб келади,
Якка — танҳо пойгачини қувади.

Майдон-майдон Фиротимни елсам деб,
Пойгачининг борар ерин билсам деб,
Кистаб, қамсаб бораётир Авазхон,
Худо берса, шу пойгани олсам деб.

Болим Аваз тар очилган гул эди,
Сайрар тили, қафасда булбул эди.
«Бошга солса, кўз тортади» ёронлар,
Бир қаттиқлик дим кўрмаган ул эди.

Бол Аваз Чамбилда азамат эди,
Шавқи-завқи билан доим шод эди,
Сувсиз чўлда чангга ботган Гиркўк от,
Чамбилбелда кун кўрмаган от эди,
Шундай Гиркўк сайисларнинг қўлида
Одамдан зиёда тарбият эди.
Шу Гиркўкнинг еми, сувин бергани
Одам эмас асли паризод эди.
Гиркўк отнинг жабрини кўрса-чи,
Гўрўғлидай бекка не тоқат эди.
Гиркўк отнинг ҳолин кўрса Гўрўғли,
Бошига гумонсиз, қиёмат эди.

Майдон-майдон беклар отин елмайди.
Номард хумса ўйнамайди, кулмайди.
Сувсиз чўлда чу деб урар Бол Аваз,
Эссиз, отнинг қадрини билмайди.

Болим Аваз тоза гулнинг лоласи,
Ҳеч бормикин бу ўлимнинг ҳийласи,
Сувсиз чўлда бораётир худо деб
Ўзи нодон, Гўрўғлининг боласи.

Аваз минган чин бедовнинг сарасин,
Яхши тулпор узоқ йўлга ярасин,
Беш кеча-беш кундуз чопиб Авазхон,
Қувиб олди пойгачининг қорасин.

Гиркўк от жонивор оғзини очди,
Устида Бол Аваз дарёдай тошди,
Беш кун чопиб ҳайдовчига етишди,
Энди кўринг уларга аралашди.

Гиркўк отга қамчи чотиб боради,
Бўз тупроққа тери қотиб боради,
Назаркарда Гўрўғлининг Гироти,
Етган отдан қувиб ўтиб боради.

Тўплаб-тўплаб тўпин бузиб боради,
Жонивор қуйруғин сузиб боради,
Назаркарда Гўрўғлининг Гироти,
Қайси отга етса ўзиб боради.
Устида Бол Аваз кетиб боради,

Мен қолдим деб жонин сотиб боради.
Бир хил отлар йўл талашса Гиркўкка.
Қуйруғидан силтаб отиб боради.
Баъздан талашмай ўтиб боради,
Тўзони офтобни тутиб боради.
Пойгачининг агар кўрса қорасин,
Дамга қўймай, қувиб қўймай боради.

Томоша қинг назаркарда Гиротди,
Узи тулпор, йўлнинг танобин тортди,
Бир кун чопиб Бол Аваздай валлакат,
Ҳайдовчи отининг баридан ўтди.
Бор бир кеча-кундуз чопиб Авазжон,
Қувалаб шоҳларнинг отига етди.

Нодон Аваз дарёдай бўп тошади,
Еш бачча-да, қайнаб-қайнаб жўшади.
Энди кўринг назаркарда Гиротни,
Бедовларга энди аралашади.

Сувда бўлар сулув ўтнинг суйруғи,
Пойгада чўзилар отнинг қуйруғи,
Подшоларнинг соп қанотли тулпори,
Энди айрилар бедовларнинг жуйруғи¹².

Шу Гиркўк от тулпорларнинг тулпори,
Устида уриниб Аваз шунқори,
Аралашиб бораётир Гиркўк от,
Кейин қолиб бедов деганнинг бари.

Нодон Аваз оловдай бўп ёнади,
Кўз ёшлар юзига дурдонади(р),
Уч кеча-уч кундуз юрди оралаб,
Олтови кам тўққиз мингни санади.

¹² Югуруги.

Энди кўринг Ғиркўк отдай тулпорни,
Баридан айрилиб жонивор жўнади.

Сувсиз чўлда Аваз қистаб боради,
Минган оти бедовлардан саради(р),
Бир кеча-бир кундуз чопди Авазжон.
Авазхон олдига шундай қаради.
Полвон Аваз бет олдига қараса,
Тўрт қора от бирдай кетиб боради.

Аваз келган неча йўллардан ошиб,
Сувсиз чўлда, бачча, дарёдай тошиб,
Баббаробар бўлган тўрт отнинг боши,
Саланглашиб тўртови йўл талашиб.

Тулпорликда туёғидан тойрилиб,
Шунқорликда қанотидан қайрилиб,
Ғиркўк отни кўрган замон бир қора от
Жўнай берди учовидан айрилиб.

Шул қора отнинг кўзи оловдай ёниб,
Бу уч тулпор қолди ўтдай тутаниб,
Ғиркўк отни кўрган замон бир қора от
Учар қушдай бўлиб кетди инграниб.

Энди кўринг Авазнинг ақли шошди,
Қулочлаб Ғиротга қамчини қўшди;
Уч отнинг кейнидан Ғиркўк от тушди,
Қувиб бориб шу уч отман айқашди.

Пойга деди, Аваз ўғлон қон ютди,
Сувсиз чўлда Ғиротини иргитди;
Томоша қинг назаркарда Ғиротни,
Қистади жонивор уч отдан ўтди.
Йўлда қолди не бир югрук тулпорлар,
Қувалаб қора отга Ғиркўк от етди.

Қамсаб-қамсаб шу қора отга етади,
(Фони дунё барча қулдан ўтади).
Қабатига қабатлашса Ғиркўк от,
Йўл бермайди, кейин силтаб отади.

Нодон Аваз дарёдай бўл тўлмади,
Уртада нима сир борин билмади;
Қабатлашса кейин силтаб отади,
Неча марта қабатлашса бўлмади.

Қора от тишлаб, ниқтаб кетар Фиротни,
Бу жонивор асло ҳарба қилмади.
Авазхон қамчилаб шунча қистаса,
Қора от олдига асло солмади.

Мардлар қайтмас асло кирган йўлидан.
Булбул чиқмас райҳонларнинг қўйнидан.
Неча марта қабатлашди, бўлмади;
Ахир юрди шу қора отнинг кейнидан.

Авазхон ўғлон неча сафар қора отга қабатлашди, қора от йўл бермади, шунча қистади асло йўл бермади. Қора от тишлаб, кетига силтаб отади, жонивор Фирқўк ҳарба қилмайди, шу от билан тишлашмайди. Бўлмаса бу отдан бошқа кўп бедов отларни тишлаб, кейинга отиб келаётир эди, буни асло тишламади. Шунда Авазхон отига айтади: «Ёмонлаб ўлгур, оғзинг, тишинг йўқми? Сен ҳам тишласанг ўласанми? Юрагинг ёрилиб қолди!»

Қора отга қараса, ўша — аввал кўрган чўқлигининг юнги кетган, Хоқони Чиннинг Чин-Мочинидан келган тулпори экан. Устида Хоқони Чиннинг ўғли — шаҳзода экан, оти Эрназархон экан, Отаси Хоқони Чин, Чин подшосининг ўғли экан. Шунда Авазхон Фиротни боши, кўзи демай уриб, Фирқўкка азоб бериб, «Шу қора отдан ўтмайсан!» деб аччиғланиб, отига қараб бир сўз деди:

Бошинг айландими, кўзинг тиндими?
Қанотинг қайрилиб, тандан синдими?
Етолмайсан Эрназарнинг отига,
Ёмонлагур Фирқўк-а, бир гап бўлдими?

Икки қарич сера эди қулоғинг,
Чу десам тоғларни чоғлар димоғинг,
Ёмонлагур Фирқўк, сенга не бўлди?
Қамчиласам йўлга сизмас оёғинг.

Қулоқ солгин Бол Авазинг додига,
Тулпор от кўтардинг Чамбил юртига,

Ёмонлагур Ғирқўк, сенга не бўлди,
Ётолмайсан Эрназарнинг отига?!

Синдими қўлтиқда яшин қанотинг?
Танингдан кетдими бари ҳолатинг?
Ёмонлагур Ғирқўк, сенга не бўлди,
Қайда кетди, ёмонлагур, ғайратинг?!

Оқизайми кўздан селоб ёшингни?
Ерга тушиб кесайинмай бошингни?
Тулкиларга емтик қилиб дошингни,
Қузғунларга емтик қилиб гўшингни,
Ёмонлагур Ғирқўк-а, сенга не бўлди,
Қиёмат савдога қўйиб ишингни?!

Анда Ғирқўк от, назаркарда хоназод тилга келиб, Авазхонга неча ердан тимсол келтириб бир сўз деди:

Устимда бўлмади Ғўрўғли султон,
Тарбиятлар қилар эди фаровон.
На қултум сув бердинг, на қимтим сомон,
Очликнинг касоди бўлди, Авазжон!

Ғўрўғлидай қадримни билмадинг,
Сахарлар салмоқлаб емим илмадинг.
Уйқунинг касоди бўлди, Авазжон,
Одамлар қатори менга минмадинг.

Якка қолдим элсиз, сувсиз бир тоққа,
Кўзим тикдим оч туйғундай ҳар ёққа,
Одамлар қатори менга минганда
Кеча пешин об борардим чортоққа.

Пойга борган хумса ухлаб ётарми?
Орадан етти кун бирдай ўтарми?
Уйқунинг касоди бўлди, Авазжон,
Етти кун қолган от олдин ўтарми?!

Куйган қуллаар гапни гапга улаган,
Ғамлилар аҳволин айтиб йилаган.
Шу қора от биз авлоддан, фикр қил,
Бектошнинг қўлида аввал тўлаган.

Билмай урма Ғиркўк отни, Бол Аваз.
Ёши улуғ, ҳаммамиздан каттакон.

Гоҳ-гоҳ диркиллаб ўйнаб келаман,
Гоҳ-гоҳ суқсурдай бўйлаб келаман;
Ёши улуғ қора от мендан каттакон
Қора отни улуғ дсб сийлаб келаман.

Куйган қулсан гапни гапга улагин,
Улуғ дегин остонани, тунагин,
Ёши улуғ қора от, мендан каттакон
Худони ўртага солиб тилагин.

Ғиркўк от айтди: «Эй Авазхон, мен югрукман; югрук бўлса ҳам, унинг ёши катта, йили улуғ. Агар илдамлик қилиб ўтиб кетсам, манманлик бўлади; унинг ёши катта, албатта, мен ҳурмат қиламан. Сен худони ўртага солиб «дўст бўлдим» деб тилагин, бермаса, ундан кейин ўтайин,— деди.

Шунда Авазхон Эрназархоннинг орқасидан чақириб қараб тур деб бақириб, дўст бўлдим, деб бир сўз деди:

Баланд бўлмай, паст бўлайик,
Ғаним билан қасд бўлайик,
Отнинг бошин торт, Эрназар,
Хон Эрназар, дўст бўлайик.

Мавж уриб дарёдай тошиб,
Бир-биридан ҳол сўроқлашиб,
Отдан тушиб, қучоқлашиб,
Хон Эрназар, дўст бўлайик.

Отам Чамбилнинг султони,
Юракда кўпдир армони;
Менга бергин шу пойгани
Мард Эрназар, дўст бўлайик.
Хон Эрназар, дўст бўлайик.
Улсак айрилмас бўлайик!

Анда Эрназархон орқасига қараб, муртини бураб, оёқни узангига тираб, ёқтирмамиш бўлиб, нима дейсан деб сўраб, Авазхонга қараб бир сўз айтиб турибди:

Бедов думин чўзганники,
Сувсиз чўлда кезганники,
Нима дединг, ўзбак, менга?
Чўҳа-чўҳа ўзганники!

Ортимда қолса ор эмас,
Сендай отим ночор эмас,
Менга дўстлик даркор эмас,
Чўҳа-чўҳа ўзганники!

Менинг ҳам отам султонди (р)
Юракка солма армонди,
Ўзган олар Қундузжонди,
Чўҳа-чўҳа ўзганники!

Сенга айтай тўғри сўзни,
Тарк этиб кеча-кундузни,
Ўзган олар Ой Қундузни,
Чўҳа-чўҳа ўзганники!

Ёмон отли йўлда қолар,
Ёби минган одам толар.
Бошқа дўстларим ҳам бўлар,
Чўҳа-чўҳа ўзганники!

Нопаром сўз айтма менга,
Бу сўзларни айтдим сенга,
Дўстим йўқми сенга ўзга,
Чўҳа-чўҳа ўзганники!

Анда Эрназархон полвоннинг айтган сўзлари «ёмон от, ёби» дегани Фиркўк отнинг юрагидан милтиқнинг ўқидан ёмонроқ бўлиб ўтиб кетди. Жонивор Фиркўк тирлаб, жонини қўярга ер топмай Авазхонга бир сўз деди:

Бир неча сўзларни айтди Эрназар,
Жон-жонимдан ўтиб кетди боякбор.
Ол-ол кетдим, шопарларим ёзилди,
Авазжон, ўзингдан бўлгин хабардор.

Наргас-наргас хумор кўзлар сузилди,
Хасратингдан юрак-бағрим эзилди!

Бол Аваз, ўзингдан бўлгин хабардор,
Ол-ол кетдим, шопарларим ёзилди.

Тоза гулсан, офтоб тегиб сўлмагин,
Мавж уриб дарёдай тошиб тўлмагин,
Ол-ол кетдим, шопарларим ёзилди,
Нодонсан, устимдан тушиб қолмагин.

От қутулмас бу пойгада қасдимдан,
Ҳеч ким мин тополмас менинг бастимдан,
Ол-ол кетдим, шопарларим ёзилди,
Хабардор бўл, тушиб қолма устимдан.

Мерган отар сувсиз чўлнинг онгини,
Томоша қинг Фиркўк отнинг тонгини,
Бир инграниб жўнаб кетди жонивор,
Хон Эрназар кўрмай қолди чангини.

Томоша қил Чамбилбелнинг тўрасин
(Ҳар саҳар қирқ чилтон тортар наърасин),
Бир инграниб жўнаб кетди Фиркўк от,
Бек Эрназар кўрмай қолди қорасин.

Томоша қил Бол Аваздай жаллодди,
Остидаги назаркарда Фиротди (р),
Бир инграниб жўнаб кетди Фиркўк от,
Бир жўновда мот қип кетди қора отди (ни).

Бекнинг оти семизликдан сурунди,
Мард ўғлонга, худой, обрў бер энди.
Бир кеча-бир кундуз чопиб Авазжон,
Қораланиб бо бир тулпор кўринди.

Тулпорни куйдирар йўлнинг йироғи,
Йигитни ўртайди дилбарнинг доғи,
Бол Аваз яқинлаб бориб қараса,
Емонлагур, Жанжал калнинг Чўнтоғи.

Отга йўл бермаган адир, ўради (р),
Ҳар кимса беш кунга кунин кўради,
Емонлагур, Жанжал калнинг Чўнтоғи
Алқардай ангишлаб ирғиб боради.

Болим Аваз Чамбилбелга тўради (р),
Тўраллик давринда даврон суради,
Йўлнинг танобини тортиб Бойчўнтоқ
Кийикдай сакрайди, ирғиб боради.

Бек Жанжал кал дарёдай бўп тошади,
Ғам тортганда бўгинлари бўшади,
Емонлагур, Жанжал калнинг Чўнтоғи.
Чўпчиганда катта қирдан ошади.

Авазхон кетидан суриб боради,
Жанжал кал бурилиб сиртга қаради,
Қарагандан Бол Авазни кўради,
Ҳайда-ҳайда, дўстим, деб қичқиради.

Томоша қил Бол Авазнинг ишини,
Эшитади жўрасининг довшини:
Ҳайда-ҳайда, дўстим, деб қичқиради,
Тўхтатмайди Чўнтоқ отнинг бошини.

Ҳайда дейди, жўрасини қистайди,
Баланд эмас шу Жанжал кал, пастдайди (р),
Ҳайда-ҳайда, дўстим, деб қичқиради,
Отнинг бошин тортмас, балки қистайди.

Қулоқ солмай бедилларнинг додига,
Тулпор эди Чамбил вилоятига,
Оғзин очиб назаркарда Гиркўк от
Қувиб етди Жанжал калнинг отига.

Емонлагур Чўнтоқ олдин олади,
Оғзин очиб Гирга ҳарба қилади,
Қабатига қабатлашса Гиркўк от,
Одамдай бўп тўғаноқни солади.

Икки кўзин Жанжал бебахт ёшлайди,
Икки қўллаб агардан маҳкам ушлайди,
Сен дўстимни танимайсан дейди-да,
Қулоч газлаб Чўнтоғига мушлайди.

Бол Аваз отига қилиб сиёсат,
Кейин қолиб иши бўлган қабоҳат;
Дунёда бор баттолликни қилади,
Дим олдига ўтказмайди Чўнтоқ от.

Оти борлар йигин кўрса йўртади,
Йигинда чопилган отлар бўртади,
Олдин олиб йўл бермайди Бойчўнтоқ,
Так-так дейди, икки қўллаб тортади.

Сағрисиман баробардир биқини,
Қичов бўлса тортар норнинг юкини;
Емонлагур, Жанжал калнинг Чўнтоғи
Ўтказмайди Бол Авазнинг Кўкини.

Гиркўкнинг оёғин чалиб боради,
Жанжал кал жағига солиб боради.
Емонлагур, Жанжал калнинг Чўнтоғи
Йўл бермайди, олдин олиб боради.

Жайрағир Бойчўнтоқ оғиз очади,
Қушдай бўп сўйилгур ирғиб учади,
Тортаётир тўхтатолмай Жанжал кал,
Тортган сайин хариш човкар қичади.

— Човкар Чўнтоқ отим эсим бўлади;
Юрганымда баланд-пасим бўлади,
Тўрвадаги, ўртадаги, сўйилгур,
Олдин олма, Аваз дўстим бўлади.

Жанжал калнинг айтганин Чўнтоқ қилмайди,
Гиркўкдан ўзини у кам билмайди.
Тўхта дейди, тўхтамайди Бойчўнтоқ,
Бол Авазни дим олдига солмайди.

Тўхтагин деб Жанжал кал қичқиради,
Так-так деб жиловин тортиб юради,
Тортганига қарамайди Бойчўнтоқ,
Аччиги кеп қулоч газлаб уради.

Анда Авазхон ўғлон, остида Гиркўкдай ҳайвон: «Дўстликнинг ҳақи шумиди? Мени уйғотмабсан; ҳар гап бўлса бўлди. Гиркўк от жонивор неча кун қолди; энди олдиндан гапир, сендан ҳам илгари от кетдими, биласанми ё билмайсанми»— деб Жанжал кал жўрасига қараб, дўстидан сўз сўраб бир сўз деди:

Қулоқ сол, Жанжал кал, айтган сўзима,
Жимма-жим ёшим тўлган кўзима,
Сен дўстликнинг ҳурматини қилмадинг,
Сўз сўрайман жавоб бергин ўзима.

Мина тоғнинг тескай бети қормиди,
Бу юришлар бизга номус, ормиди.
Ўзгани қўй, шундан гапир, Жанжал кал,
Сенинг ҳам олдингда тулпор бормиди?

Бу жудолик одамзодга душворди(р)
Ҳар кимга худонинг дегани борди(р)
Ўзгани қўй, шундан гапир, Жанжал кал,
Биласанми олдин кетган тулпорди?

Йиғламай найлайин бағримдир кабоб,
Етимнинг кўглини овламоқ савоб,
Ўзгани қўй, шундан гапир, Жанжал кал,
Ҳаялламай сўзимга бергин жавоб!

Анда Жанжал кал Бол Авазга қараб: «Эй арвоҳ урган эси йўқ девона баччагар! Ўзингнинг учангдан урган, унга кўнмасанг мучангдан урган, тағи мени тентак дейсан, Сенинг эсинг бўлса пойгада ухлаб қолармидинг! Сен орқамдан келдинг-да, шаҳарга боргандан кейин келсанг эди, сенинг билан бир тепкилашиб, хуморидан чиқар эдим. Нима қилайин дўстсан-да»,— деди. Сўкиб-сўкиб, дўстига қараб бир сўз деятибди:

Ҳайф сенга Чамбилбелнинг жаллоди,
Зое бўлди эсиз, отнинг меҳнати,
Ё кўрасан, ё кўрмайсан, жон дўстим,
Мендан бурун кетди арабнинг оти.

Қайрилиб синсин жайрағир қаноти,
Бузилсин ўтирган қўрғон, работи.

Ё кўрасан, ё кўрмайсан, жон дўстим,
Пойга боши бўлди арабнинг оти.

Жон дўстим, сўзимни қилгин имтиёз,
Узоқдан-узоққа айладинг парвоз,
Ё кўрасан, ё кўрмайсан, жон дўстим,
Мендан бурун кетди араб Шониёз.

Нечалар анингман бўлдим мен тараф;
Нечалар бурилдим мен сенга қараб;
Ё кўрасан ё кўрмайсан, жон дўстим,
Пойга боши бўлди Шониёз араб.

Кўп вақтлар ҳой-ҳойлаб қувдим мен они;
Бурилиб изладим гоҳ вақтда сени;
Ё кўрасан, ё кўрмайсан, жон дўстим,
Илдам экан Шониёзнинг дўнани.

Етсанг жиловидан олиб тўхтатгин,
Кучинг етса баччағарни ўхшатгин,
Агар етсанг Шониёзнинг отига,
Отидан ағдариб ташлаб қақшатгин.

Шониёзнинг оти сендан ўтмасин,
Тутилсин, тулпори узаб кетмасин,
Дуо қилдик икковимиз лаллоҳи,
Бу гапларман муродига етмасин.

Анда Жанжал кал Бол Авазни олдига солиб юборди.
Тайинлаб, зинҳорлаб бақириб-чақириб орқасидан қич-
қиради: «Ў девона, агар етсанг жиловлаб тур, бачча-
ғарни ағдариб ташлаб кетамиз. Мен борганча тўхтатиб
тур»,— деб зинҳорлаб қолди. Авазхон ўтиб боради.

Жабр қилиб Фиркўк отнинг жонига,
Қулочлаб қамчи уриб отнинг сонига,
Сувсиз чўл гумбирлаб ларзон беради,
Фиркўкнинг пишқириб ирғиганига.

От чопиб олганда тоғнинг ўрасин,
Кейин ташлаб Жанжал калдай жўрасин,

Бо икки кун чопиб Авазхон,
Қувиб олди Шониёзнинг қорасин.

Томоша қинг назаркарда Гиротди,
Жонивор шу йўлнинг танобин тортди,
Гулдираб-гулдираб кишнаб Гиркўк от
Дамга қўймай қувиб арабга етди;
Қуйруғидан маҳкам тишлаб, жонивор,
Силтади арабни кейинга отди.

Томоша қинг Бол Аваздай жаллодди,
Кулоси қайқайиб олдига ўтди,
Қаҳри келган экан, жонивор Гиркўк от
Милтиқнинг ўқидай зингиллаб кетди.

Неча соат ўтар туққан ойдан,
Мард йигит обрў тилар худойидан,
Тулпор экан Шониёзнинг дўнани,
Бир тиз букиб тура келди жойидан.

Кўкқашқа ҳам экан тарафсиз тулпор,
Устидаги араб экан аждаҳор.
Бир тиз букиб тура келиб жойидан,
Келиб Гиркўк билан бўлди баробар.

Икки тулпор ўмганин тишлашади,
Устида икки мард кишкишлашади,
Баббаробар бўлган икки отнинг боши,
Йўлдин чиқмай иккови мушлашади.

Икки тулпор йўл талашиб боради,
Талашн ҳаддидан ошиб боради,
Икки жаллод иккови ҳам от чопар,
Ўтиролмаё ақли шошиб боради.

Икки от дарёдай тошиб боради,
Эр Хизр чўлига тушиб боради,
Иккови ҳам ўтиролмаё отида
Ҳозир бўлиб маҳкамлашиб боради.

Монанди бўлгандай бўлди қиёмат,
Йўл талашиб бораётир икки от.
Икки отнинг талашини кўрганда,
Одам бўлса, дер эди офарин бод.

Қиёмат бўлгандай бўлди бу дашга,
Эилзилалар тушди тоғ билан тошга.
Икки отнинг талашини кўрганда
Одам бўлса, офарин дер бу ишга.

Чопганда тўзонглаб чўлларнинг даши,
Томошани кўрмакка йўқ бир киши,
Сувсиз чўлда бораётир икки от,
Баббаробар бўлган икки отнинг боши.

Кулоқ солинг турли-турли намога
(Улим ҳақ буйруги шоҳу гадога),
Баббаробар бўлган икки отнинг боши,
Ун газ-ўн газ кўтарилар ҳавога.

Жонивор Ғиркўкнинг жони сотилиб,
Қўлидаги ўткир ханжар қатилиб,
Баббаробар бўлган икки отнинг боши,
Сувсиз чўлда ўқдай бўлиб отилиб.

Чопмоқдан Ғиркўкда армон бўлмади,
Ғиркўк одан у ҳам кейин қомади;
Номус кучли бораётир жонивор,
Ҳар жунидан чакиллаб тер томади.

Наргас-наргас хумор кўзлар сузилди,
Ҳасратидан юрак-бағри эзилди,
Уровли экан Шониёзнинг тизгини,
Қўлидаги бир буклови ёзилди.

Кам-кам Ғиркўкнинг кетди мадори,
Устида Авазнинг кетди қарори;
Уровидан бир буклови ёзилди,
Нишон этдим, араб тушди илғари.

Анда арабнинг оти париллаб ўтиб кета берди. Ғиркўк от билди, арабнинг оти етқиэмайди. Ғиркўк от суст бўлиб, чопиши оғир бўлиб қолди. Анда золим Аваз Ғиркўкни аямай, бошу кўзи демай қамчига тутиб кела берди. Анда жонивор Ғиркўк от: «Эй золим, мени мунча урасан, урганинг билан энди арабнинг отига етолмайман, энди мураса даркор»,—деб бир сўз деди:

Аё Аваз, бир сўзим бор англаб ол,
Бу дунёга келган кетиб боради.
Мен сўйлайин, зеҳнингни қўй, қулоқ сол,
Айрилиқ¹³ бағримни йиртиб боради.

Устимда бўлмади Гўрўғли шоҳим,
Аваз, бахтинг очилмасин илоҳим,
Мунча уриб, қанча эди гуноҳим?
Таёқ зарби жондан ўтиб боради.

Қулоқ солгин мендай отнинг додига,
Қулочлаб қамчи урдинг Фирнинг хотига,
Етолмайман Шониёзнинг отига,
Очликдан мадорим кетиб боради.

Тулпор эдим Чамбил вилоятига,
Ғариб бўлдим Зангар мамлакатига,
Етолмайман Шониёзнинг отига,
Еш тулпор-да, мендан ўтиб боради.

Армон билан билмаганим билдирар,
Ханжар солар, қора бағрим тилдирар
Шу сафарда олмай кетсам пойгани,
Феъли ёмон отанг тайин ўлдирар.

Оқизар кўзимдан қонли ёшимни,
Қиёмат савдога қўяр ишимни,
Шу сафарда олмай кетсам пойгани,
Феъли ёмон отанг кесар бошимни.

Тоза гулман, офтоб тегмай сўларман,
Мавж уриб, дарёдай тошиб тўларман,
Шу сафарда олмай кетсам пойгани,
Асил тулпор эдим, ўзим ўларман.

Куйган қулсан гапни гапга улагин,
Улуғ дегин остонани, тунагин,
Етолмайман Шониёзнинг отига,
Худони ўртага солиб тилагин.

¹³ Айрилиқ.

Анда Авазхон полвоннинг эсига Тўтигул оймнинг сўзлари тушиб, отининг етолмаслигини билиб, Шониёзга орқасидан чақириб, отининг бошини торт, деб бир сўз деб турибди:

От чопиб оласан чўлнинг дашини,
Томоша қил шу фалакнинг ишини,
Бир сабабли меҳмон келдим устинга
Шониёз, тўхтатгин отнинг бошини,

Ичкилик шарбатин ичмай маст бўлдим,
Қайда ғаним бўлса, анга қасд бўлдим,
Шониёз, тўхтатгин отнинг бошини,
Синглингни ўртага солиб, дўст бўлдим.

Утар дунё қиёматни ўйлагин,
Давлатинг бор қизил кийиб жайнагин,
Дўст бўлиб, синглингни солдим орага
Дўст деган худонинг оти, ўйлагин.

Бек Шониёз, мард, номардинг синайман,
Улуғ дейман остонани, тунайман,
Бир сафарли меҳмон келдим устинга,
Бир сафарга шу пойгангни тилайман.

Анда Шониёз валлакат кулиб, Авазнинг отининг етолмаганини билиб: «Хўлинг шуми, Авазхон,—деб мулзам қилиб,—ҳали биздан пойгани сўрадингми, дўст бўлдингми?»—деб бир сўз айтаётти:

Етаман деб, Кўқашқага тонг келдинг,
Айтар вақтда сўзлар сўздан жонг келдинг,
«Тушдан кейин келар қулнинг ақили».
Аввалдан шу сўзни айтсанг на қилдинг!

Зарафшон бўйлаган отим кокили,
Гапирсам келади гапнинг маъқули,
Аввалдан шу сўзни айтсанг на қилдинг,
«Тушдан кейин келар қулнинг ақили».

Қистаб олдинг Фирқўқ отнинг жонини,
Эшитдим эланиб йиғлаганини,
Сен хумсага тортмас эдим отимни,
Сийладим Чамбилнинг улуғ хонини.

Евга чопар йигитларнинг ботири.
Ортимдан саланглаб келаётири,
Сен хумсага тортмас эдим отимни,
Остингдаги назарингнинг хотири.

Узоқ йўлдан яхши тулпор чопилар,
Ев кўрса ботирлар қалқон жомилар,
Ундай бўлса, дўстим, пойга сеники.
Йигитга ҳар ердан хотин топилар.

Чангитдик талашиб чўлнинг дашини,
Гиркўк от тўкади кўздан ёшини,
Ундай бўлса, дўстим, пойга сеники.
Тортиб қолди араб отнинг бошини.

Шониёз араб беўлчов мард экан. «Сендай марднинг ишини синдирмоқ номарднинг иши, бор, дўстим, Гўрўғлини сийладим, остингдаги назаркардани ҳурмат қилдим, бор, пойга сеники, ҳайдай бер-ҳайдай бер»,— деб отнинг бошини тортиб қола берди.

Анда Авазхон кулоси қайқайиб кета берди. Шониёздан ўтди, Гиротни қамчига тутди. Шу кун куни билан, бу кунига номозгарда пойганинг ялов чортоғига етди. Чортоқдан отини айлантриб, чизигидан ўтди. Ҳамма одамлар «Ол пойгачи келди» деб чувлаб қолди, шаҳар одами дувлаб қолди. Эл-элат келиб қараса, бир девона келибди. Бариси кулиб айтди: «Бу баччағар девона, мас-харабоз, уйинг куйгур, одамларни кулдирмоқ учун сой бўйидан чопиб келганми, чизикдан чопиб келганми ё»,— деб бариси тарқаб кетди.

У кун ўтди, бу куни кун чиқа Шониёз араб келди. Одам бари йиғилиб сўради: «У Шониёз, шу девона пойгага борибмиди?»

Шониёз айтди: «Мен билмайман; ўн тўрт кунда орқамдан етди, бир кун отини талаштириб, илдамлик қилиб ўтди, шуни биламан».

Ана икки кун ўтгандан сўнг Жанжал кал бориб қолди. Шовқин: «Қайси келди, қайси келди?» Қайси келганини билмайди. Шунда одамлар сўради: «У Жанжал кал, шу девона пойгага борибмиди?»

Кал айтди: «Тағи гапир уялмай! Дўстим борган, ухлаб қолган, оти илдамлик қилиб олган!»

Кал бечоранинг сўзи қурбақа яйловга ҳам чиқмади.

Ана энди уч ҳафтада пойганинг олди-ортини йиғиб ҳайдовчи келди. Одамлар ҳайдовчидан сўрайди: «У ҳайдовчи, шу девона пойгага борибмиди?»

Ҳайдовчи айтди. «Шу девона бориб эди, ухлаб қолиб эди. Мен: «Девона қолдинг!»— деб айтганимда уйгонган йўқ эди; бизларнинг орқамиздан ўн икки кун деганда етди, ўн уч кунда ўтиб эди. Қизингиз бахтидан кўрсин»,—деди.

Унда ҳамма, пойгадаги кишилар бош-бошига тарқаб кета берди; балхи Балхига, найман Найманга, чини Чинига, хитой Хитойга — ҳар ким ўз элига кета берди. Жанжал кал икки отни етаклаб совута берди.

Авазхонни бир ўтовга олиб борди, бахмал-банотдан ёпган, боғлари ипакдан, керагалари биричдан, увуғлари кумушдан, чанғароғи лаъл-ёқут тошдан, бўсагалари гўладан, ён оғочи тилладан, арқонлари пилладан, Бол Авазни сийлаб остига неча қават пар кўрпалар ташлаб, кўп иззат-икром айлаб, зиёфат устига зиёфат қила берди. Энди гапни Қундузойдан эшитинг.

Қундузой кўшки устида қизлар билан ўйнашиб ўтириб икки канизига: «Бориб тўққиз подшо отидан уч ойлик ердан отини ўздириб келган бизнинг тўраминини кўриб келинглар»,—деб юборди.

Жанжал кал пойгага бораётганда девонанинг саксон тўрва, қирқ хуржунини кўмиб кетиб эди. Очиб олиб Қундузнинг ўтовининг ҳар керагасига биттадан илиб, девонанинг сўтасини ўтовнинг ўртасига суқиб қўйиб эди. Шу вақтда икки каниз келиб жапсардан қараса, қоп-қора бузоқдай бир девона ўтирибди. Қизлар кўргандан «Улақолсин-ай, сўтаси адра қолсин»,—деб тура солиб кета берди. Қундузнинг қошига ранги ўчиб, туси қочиб борди. Уни Қундузой кўриб: «Ҳа, сизларни йўлда илон-милон қувдимми ё ит қуваладимми, нимага рангларинг ўчиб кетди?»—деди. Унда канизлари, «У бувим, шўрингиз қурсин, толенинг тошдан қаттиқ экан»,—деб икки каниз Ой Қундузга қараб кўрган билганини айтаётир¹⁴, тўрт юз каниз қулоқ солиб турибди.

Борарда ўзимда ақлим-ҳушим,
Қайтарда нимкала бўлди юришим,

¹⁴ Айтаётибди.

Кўриб келдик «яхши» ёринг бор экан,
Толенинг тошдан ҳам қаттиқ, бувишим.

Теккан ёринг эмас худога банда,
Бошида кулоси, эгнида жанда,
Кўриб келдик «яхши» ёринг бор экан,
Ёринг экан эл қидирган шарманда.

Сенинг ёринг қораларнинг қораси,
Қандай бўлар сендай ойим жўраси,
Худоё толеинг қурсин, бувишим,
Улсин ёринг, тоза худой ураси.

Сендай ойим бориб кўрсин, бувишим,
Худоё тегиши қурсин, бувишим,
Келинг, қизлар, йиғлаб дуо қилайик,
Девонанинг маргин берсин, бувишим.

Сенинг букун бебахтлигинг билинган,
Кокилларинг ўрим-ўрим тилинган;
Саксон тўрва, қирқ хуржуни бор экан,
Кераганинг ҳар бошига илинган.

Тиланиб ҳар кунда умри ўтади,
Кунда эрта гадойликка кетади,
Худоё толеинг қурсин, бувишим,
Шу девона ўла қолса нетади.

Яхшининг гапида бўлмас хатоси,
Савдогарнинг орқададир матоси,
Кулоли, сўтали ёринг бор экан,
Ўтовингнинг ўртасида сўтаси.

Худоё толеинг қурсин, бувишим,
Шу ёрингнинг маргин берсин, бувишим,
Текканингни юзи қурсин, бувишим,
Девонани худой урсин, бувишим.

Унда Ой Қундузнинг қаҳри келиб, илондай заҳри келиб: «Ҳай ўла қолгур, ўтирикчилар, бу нима деганларинг, менинг ёримни камситманглар»,— деб уришиб, канизларига қараб ёрини мақтаб бир сўз деди;

Эшитинг, канизлар, айтган зоримни,
Сарф айларман писандимда боримни,
Шаллақилар, билиб сўзла сўзингни,
Девона деб камситманглар ёримни.

Канизаклар, билиб қинглар ишингни,
Тўқарман кўзингдан селдай ёшингни,
Девона деб камситманглар ёримни,
Танимай келибсан кўрган кишингни.

Бир боғчада олма эди, нор эди,
Нечовлар кўрмакка интизор эди,
Девона деб камситманглар ёримни,
Девонанинг хосияти борди(р).

Девонанинг оти тулпор бўларми,
Тўққиз шоҳнинг оти йўлда қоларми,
Девонамнинг хосияти бўлмаса,
Уч ойчилик йўлдан пойгани оларми?

Девона йўқ, билсанг Аваз қўзидир,
Ўзиб келган Фирқўк аспи тозидир,
Девона деб камситманглар, ёримни,
Девона йўқ, Бол Авазнинг ўзидир.

Менинг ёрим Чамбилбелнинг шеридир,
Урушга кирганда эрнинг эридир,
Бу одамлар тенг бўлолмас ёримга,
Тўрамнинг энаси асил паридир.

Қулоқ солинг Ой Қундузнинг сўзига,
Нечовлар интизор босган изига,
Девона деб камситманглар ёримни;
Қарғаганининг бориб етсин ўзига.

Менинг ёрим Чамбилбелнинг тўраси,
Йиғинда, тўйларда эрлар сараси;
Қиянқилар, парда опти кўзингни,
У ҳам бўлса сенинг бахтинг қораси.

Менинг ёрим тоза боғнинг гулидир,
Сайрар тили, қафаснинг булбулидир,

Девона деб айтманг, қаҳрим келади,
Девона йўқ, Гўрўғлининг улидир.

Менинг ёрим тоза гулнинг тозаси;
Гапингнинг, канизлар, йўқдир мазаси,
Девона деб камситманглар, канизлар,
Чамбилбелда йигитларнинг мирзаси.

Турли либос кийгинг келар, канизлар,
Тоблаб зулфинг туйгинг келар, канизлар,
Ҳали кечга маълум бўлсин барингга,
Нечовгинанг тийгинг¹⁵ келар, канизлар.

Гул юзидан суйгинг келар, канизлар,
Қош-қовоғинг уйгинг келар, канизлар,
Ҳали оқшом маълум бўлар барингга,
Нечовгинанг тийгинг келар, канизлар.

Анда канизлар айтди: «Уйбўй бети қора уялмаган, ҳали сенинг девонангга ҳавас қилиб теккимиз келса, ўлиб қолайик. Девонангнинг бети қурсин, шунинг бетини кўрайик десак, кўр бўлайик. Ҳали бизнинг бувишимиз Гўрўғлининг ўғли, париларнинг жони-дили, Чамбилбелнинг булбули Авазхонга тегаман деб юрган экан, войбўй, бети қора, уят энди қандай қиламиз, уят, уят! Ҳой, ҳой бувишим, оқшом борганда кўрамиз. Оқшом борганда бўлсин томоша, девонани кўрганда бўлсин томоша. Девонани кўргандан кейин уйга кир десак, кирмай турганда бўлсин томоша; отам чиқариб олсин деб, кўнгилсиз бўлиб йиғлаб юрганда бўлсин томоша. Бизлар ҳаммамиз кетиб қолгандан кейин айириб оладиган ҳеч ким йўқ, девонадан ҳар гап бўлса бўлди, деб илжайиб турганда бўлсин томоша...»

Шунда Ой Қундузнинг аччиғи келиб, ҳар кўзи пияладай бўлиб: «Келинлар, қизлар, хизматкор канизлар, ўзларингга оро бериб яхши кийимларингизни кийинглар, саллона-мастона ёрга борамиз»,— деб жавоб бўлди. Тўрт юз каниз бари каптардай гуриллаб, баданлари дириллаб, уйи олисроғи чопишиб кетди зириллаб. Қизлар ясениб келиб, Қундувойни ўртага олиб ҳулкар юлдуздай бўлиб турди. Шунда Қундувой канизларига қараб:

¹⁵ Теккинг.

«Бизнинг билан бориб девонамни кўринглар»,— деб бир сўз деди:

Канизлар, келинлар бирга борамиз,
Бизлар учун интизорга борамиз,
Айтган сўзим англаб олинг, канизлар,
Мастона-саллона ёрга борамиз.

Келинг, қизлар, қабатимга келинлар,
Қаландари кокилимни ўринлар,
Бирга бориб девонамни кўринлар,
Саллона-мастона ёрга борамиз.

Канизларнинг сўзи ҳаддидан оша,
Қундуз кетди ёнар ўтга туташа,
Бориб девонамни қилинг томоша,
Саллона-мастона ёрга борамиз.

Зангар эди менинг ўйнаган жойим,
Солмасин худойим қайғу ҳам войим,
Олиб келинг бўғчадаги сарпойим,
Устима солинглар, ёрга борамиз.

Ё ўн учда, ё ўн тўртта камолим,
Ун бешдан зиёда бетимда холим,
Олиб кел, шабнами балхи рўмолим,
Бошима ўранлар, ёрга борамиз.

Менга ситам қилди бу фалак зolim,
Билмайман, не бўлар ҳол-аҳволим,
Ёқути дур билан битган ҳайкалим
Бўйнима осинлар, ёрга борамиз.

Бир ёр деб мард ўғлон тортар жафони,
Ҳақ кўрсатса кўрар меҳру вафони,
Келтир майдаланган оппоқ упани,
Бетима суртинлар, ёрга борамиз.

Еш болага қизлар қилар пўпакни,
Хом эшманлар пишиқ эшинг ипакни,
Чачоғи тилладан зарли тупакни,
Чочима осинлар, ёрга борамиз.

Оқ десам, кўзимдан тўкилар ёшим,
Қайғу билан қаттиқ бўлди койишим,
Олиб келинг каптар мезар ковушим,
Олдима қўйинглар, ёрга борамиз.

Яхши қизман, менинг кўпдир адабим,
Лаъл, маржон, ёқут таққан садафим,
Олиб чиқиб шишадаги лолобим,
Лабима ёқинглар, ёрга борамиз.

Чеварликка қизлар тўқир термани,
Бигизчилар тикар ҳар хил йўрмани,
Олиб кел Машатдан келган сурмани,
Кўзима тортинглар, ёрга борамиз.

Анда тўрт юз каниз қизлар кафтардай тўп бўлиб,
Қундузойни ўртага олиб, кўчага тушиб, қизлар шошиб,
ҳаддидан ошиб, тапирлашиб, офтобга пишиб, семиз
қизлар кўчада юролмаи дами ичига тушиб, Ой Қундуз
тўрт юз канизи билан, неча қирқин қизи билан, қанча
жоду кўзи билан, бир юз олтмиш икки нози билан, кат-
та кўчанинг юзи билан келаётибди. Қундузойнинг каниз
қизларига қараб сўзлаган сўзи:

Кўча аро хилват бўлсин,
Қизлар, йўлга қараб қўйинг.
Бошима соя бўп турсин,
Сарандозим ўраб қўйинг.
Қараса майдон кўринсин,
Гажагимни тараб қўйинг.

Ноз билан ойим жўнади,
Ирғалиб ойим жўнади.

Кўчада одам бўлмасин,
Қизлар, йўлга боқиб қўйинг.
Тайёр бўлса, лолобимни
Оқ бетима ёқиб қўйинг.
Бу ковушим чанг бўлмасин,
Патагимман қоқиб қўйинг.

Ноз билан ойим жўнади,
Ирғалаб ойим жўнади.

Ойим келар ойдай бўлиб,
Асовлиги тойдай бўлиб,
Сийпаб-пийпаб ювош этсанг,
Бўйин солиб қўйдай бўлиб.
Эрингандан юролмади,
Эриб сари мойдай бўлиб.
Ой Қундузнинг суратлари,
Тарлон қарчиғайдай бўлиб.
Лабин буриб, қошин кериб,
Мисли сари ёйдай бўлиб.

Ноз билан ойим жўнади,
Ирғалиб ойим жўнади.

Қирқин қизи бирдай бўлиб,
Жаннатдаги ҳурдай бўлиб.
Қизил, яшил кийинганди,
Боғда очилган гулдай бўлиб.
Оғиздан чиққан сўзлари,
Қимматбаҳо дурдай бўлиб.

Ноз билан ойим жўнади,
Ирғалиб ойим жўнади.

Ойим келар отдай бўлиб,
Мисли паризотдай бўлиб.
Юролмади семиз қизлар,
Чиққан дами дуддай бўлиб.
Биров бўлса бурканади,
Уз томири ётдай бўлиб.

Ноз билан ойим жўнади,
Ирғалиб ойим жўнади.

Ойимлар зулфин туяди¹⁶,
Қошу қобоғин уяди,
— Ҳаво қампас, иссиқ экан
Астарақ юринг, ўлгурлар,
Ҳовлиқсам ичим куяди.
Ечиб олинг садафимни,
Тўшимга қаттиқ тияди¹⁷.

¹⁶ Тугади.

¹⁷ Тегади.

Маржонимни олиб ташланг,
Йипи бўйнимни қияди.

Ноз билан ойим жўнади,
Ирғалиб ойим жўнади.

Чочбоғ селдаланг отади.
— Ҳаво қампас, иссиқ экаи,
Астароқ юринг, ўлгурлар,
Бошим айланиб кетади.
Ечиб олинг мунчоғимни,
Боғи бўйнима ботади.
Мунча қичаб юрмангизлар,
Мойларим эриб кетади.

Ноз билан ойим жўнади,
Ирғалиб ойим жўнади.

Қирқин қиз ҳайкалин осиб,
Мушку анбар, йипар сасиб;
Қоши кўзига муносиб,
Бир-бирга айлаб таассиб,
Кўрганнинг кўкайин кесиб,
Қундузойнинг кўнгли ўсиб,
«Юрмайман, мен чарчадим» деб,
Юз ноз билан бир-бир босиб,

Ноз билан ойим жўнади,
Ирғалиб ойим жўнади.

Арабанинг изи билан,
Тор кўчанинг юзи билан.
Тез ўтовга еткизмасам,
Урушмасин бизи билан.
Қизлар бўлса майли эди,
Ишимиз Қундузи билан.
Бизлар шунча мақтасак ҳам,
Баччағар, Авази билан.

Утовга яқинлаб қолди,
Олтмиш икки нози билан.
Аста юр деб бир-бир босиб,
Тўрт юз канизи билан.
Йўл юзида маслаҳат қип

Шу соҳиб тамизи билан.
Утовига етиб борди,
Неча нози-нузи билан.
Мен битаман шу Қундузни,
Кечаю қундузи билан.

Ноз билан ойим жўнади,
Ирғалиб ойим жўнади.

Арсиллаб ойим жўнади,
Оғзида машати сақич,
Қарсиллаб ойим жўнади,
Селдираб ойим жўнади,
Жилдираб ойим жўнади.
Бир-бирига нозин қилиб,
Шилдираб ойим жўнади.

Ноз билан ойим жўнади,
Ирғалиб ойим жўнади.

Сатта қизлар, хумор кўзлар,
Жовдираб ойим жўнади.
Кийган тўни тилла, кумуш,
Шовдираб ойим жўнади.
Бўйнида юқа баргак,
Жувдираб ойим жўнади.
Оғзида тилла чанғқовуз,
Гувдираб ойим жўнади.
Бурнида олмос латиба,
Ялтираб ойим жўнади.
Икки бети кунга пишиб
Ҳалпираб ойим жўнади.
Терлашиб семиз қизлар,
Шалпираб ойим жўнади.

Бораётган Ой Қундузи,
Кўзлари тонгнинг юлдузи,
Асалдан шириндир сўзи,
Ўзи Хисров шоҳнинг қизи.
Зангар элда ёлғиз ўзи,
Шу элатнинг жоду кўзи,
Зангарнинг соҳиб тамизи,
Балки жаҳоннинг азизи,

Тоза изланганнинг ўзи,
Гулдан қизил ойдай юзи,
Ярашганди қоши, кўзи,
Топилмайди босган изи,
Уликни тиргизар нози,
Дим ками йўқ, бутун ўзи,
Шуйтиб куйдирган-да бизи.

Ноз билан ойим келади,
Утовнинг гирдин олади.

Бир-бирига қийшиқ қараб,
Ярашсин деб, зулфин тараб,
Ошиқларни қилган хароб,
Икки кўзи қуралайдай,
Жалтанглаб ҳар ёққа қараб,
Зар рўмолни қийшиқ ўраб,
Еттикми деб, қизлар сўраб,
Хипча белда зарли тупак,
Қайтариб оп қўлман бураб.
Года икки-уч бўлиниб,
Бир-бириман бўлиб тарап.

Ноз билан ойим жўнади,
Ирғалиб ойим жўнади.

Ярашиққа турли тақиб,
Ошиқларга ўтлар ёқиб,
Қия қараб, қошин қоқиб.
Ошиқлар кўрса шу куни
Суякларин тошга чақиб.
Кўрган қизил деб айтсин деб,
Оқ бетига лолоб ёқиб.
Ўзимизга ярашсин деб,
Лаълу маржон, ёқут тақиб.
Қиқир-қиқир кулишади,
Дарду, ғам кетди улоқиб.

Саллониб ойим жўнади,
Дўланиб ойим жўнади.

Кўча билан қизлар юриб,
Қора зулфин тол-тол ўриб,
Чарчадик деб, уҳ дейишади,
Го вақтда тўпланиб туриб.

Катта кўчани танг қилиб.
Чопсон қизлар худой уриб.
«Ҳаво иссиқ экан»— дейди,
Гоҳ ўтириб, гоҳи туриб.
Юрганда йўли ўнгмайди,
Семиз қизлар мойдай эриб.
«Яёв юрган ёмон экан»,
Дейди қизлар қошин кериб.
«Бизларни сен чарчатдинг», деб
Икки қизни бари уриб.
«Ҳаво иссиқ» дейди қизлар,
Кўзин қисиб, лабин буриб.
Бол Авазга келаётир,
Чарчаса ҳам Қундуз юриб.

Ноз билан ойим жўнади,
Иргалиб ойим жўнади.

Қизлар қия қарашади,
Зарли рўмол ўрашади,
Тилла-кумуш таққанлари
Юрганда шовдирашади.
Юрса-турса нозлариман,
Шу қизларга ярашади.
Бир-бирини муштман уриб,
Уз тенгиман талашади.
Еттикми деб, бир-биридан
Яқинми деб сўрашади.
Мунчоқларин ипин узиб
Шўхлари қувалашади.
Ҳар ким кўрса шу қизларни,
Кўргандан ақли шошади.
Мен ҳар қанча мақтасамчи,
Сулувлик ундан ошади.

Иргалиб ойим жўнади,
Саллониб ойим жўнади.

Қизлар дарёдай тошади,
Олдидан шамол эсади,
Оқ бетига оппоқ терлар,
Чопганда ерга тушади.
Бир-бирини итаришиб,

Шўхлиги ҳаддан ошади.
Юролмайдди семиз қизлар,
Чарчаб қолиб пишнашадй.
Кейин қолса, қараб тур, деб
Той-байталдай кишнашади.
Жўн юр деса, сатта маст қиз
Бир-бириман муштлашади.
Бири-бирига осилиб
Гавдасини ташлашади,
Ўз олдига ўйин қилиб
Ўз кўнглини хушлашади.
Бир-бирига бошин ирғаб,
Рўмолларин тишлашади.
Туя қатор бўлиб бари,
Кўчада қаторлашади.

Саллониб ойим жўнади,
Ирғалиб ойим жўнади.

Тор кўчаман қизлар келар,
Неча жоду кўзлар келар,
Ой Қундузнинг хизматида,
Бир тўда канизлар келар.
Бир-бирига қошин қоқиб,
Лаблари қирмизлар келар.
Кўкраклари тўмпайишиб,
Оқ тўшинда безлар келар.

Бўлак-бўлак тўпланишиб,
Қирқ, минг, юзлар келар.
Айтган сўзи қанду асал,
Неча ширин сўзлар келар.
Тапир-тупур йўлда чопиб
Йигирма-ўттизлар келар.
Сен чақирсанг уришади,
Кўп аччиғи тезлар келар.
Кўрган беҳуш бўп қомасми,
Сатта сарвинозлар келар.
Қанча десам лоп бўлмайдди,
Бўйни оқ бир газлар келар.
Ойдин кўлни сайр этмакка
Неча ўрдак, ғозлар келар.

Шу қизлар гулнинг мавсуми,
Қиши ўтган, ёзлар келар.

Ирғалиб ойим жўнади,
Саллониб ойим жўнади.

Балли, кўнглим қайнаб тошар
(Хизр кўрган узоқ яшар),
Мен ҳар қанча сулув десам,
Сулувлиги ундан ошар.
Шу юришни ҳар ким кўрса,
Туролмай ҳар ким эргашар.
Ошиқ эли кўрса эди.
Хоми қолмай фарқ бўп пишар.
Қандай давлатли ўғлонга
Уларнинг сояси тушар.

Ирғалиб ойим жўнади,
Саллониб ойим жўнади.

Сулув қизлар керилибди,
Тол-тол сочи ўрилибди,
Худой берган икки оёқ
Йўл юрмоққа эринибди.
Итаришиб бир-бировин,
Нечови йўлда сурунибди.

Ирғалиб ойим жўнади,
Саллониб ойим жўнади.

Оппоқ-оппоқ оқ қизларди,
Гаранг эмас, соғ қизларди,
Урта бўйли чоғ қизларди,
Уйнагани боғ қизларди,
Насия эмас, нақ қизларди,
Уйқучи эмас, соқ қизларди,
Кўп катта димоғ қизларди.
Уларман ҳар ким ўтирса,
Димоғин қилган чоғ қизларди.
Йигитларман ўтирса-чи,
Эси йўқ аҳмоқ қизларди.
Йигитларнинг жонига, билсанг
Ўтдаин чақмоқ қизларди.

Ўзи шўх нақ қизларди,
Жуфт эмас, бари тоқ қизларди.

Ноз билан ойим жўнади,
Нуз билан ойим жўнади.

Кийганлари алвон қизлар,
Камкуч эмас, полвон қизлар,
Ҳар ким кўрса ясанганин,
Енар ўтга солган қизлар.
Йигит кўрса юрганини,
Эси ақлин олган қизлар.
Дарёдай бўп тўлган қизлар,
Кўп баркамол бўлган қизлар.
Семизликдан юролмайин,
Йўлда чарчаб қолган қизлар.

Ирғалиб ойим жўнади,
Саллониб ойим жўнади.

Ёт эмас ўзи — эл қизларди,
Кўп ингичка бел қизларди;
Ўйин-кулгига мўл қизларди.
Сўзни ростлаб гапирсанг-чи,
Кўп шум эмас, гўл қизларди.
Етолмасанг бол Авазга,
Йўлда чарчаб ўл қизларди.

Ноз билан ойим жўнади,
Саллониб ойим жўнади.

Қора қоши қийилганди,
Қора зулфи туйилганди,
Қош-қобоғи уйилганди,
Канизлари каптардай бўп
Гирдин олиб йиғилганди,
Паризоддай Қундуз ойим
Оғир либос кийинганди.
Ўзи нозик, бели толди,
Кўтаролмай ийинганди.
Бол Авазга бораман деб,
У ичидан суйинганди.

Ирғалиб ойим жўнади,
Саллониб ойим жўнади.

Қоши қора, кўзи хумор,
Чир атрофи учбурч тумор,
Иссиқлабди боқма қизлар,
Оппоқ дурдай терлар томар,
Чарчадим деб нозли Қундуз
Йўлда тўхтаб кўзин юмар.

Ирғалиб ойим жўнади,
Саллониб ойим жўнади.

Ислари яхши арчади,
Кийгани атлас парчади,
Хом экан-де, семиз қизлар,
Кўчада яёв чарчади,
Деманг камкуч, ярамади,
Кучи тайлоқман норчади,
Оппоқ-оппоқ баданлари,
Наврўздаги оқ қорчади.

Ирғалиб ойим жўнади,
Ноз билан ойим жўнади.

Кўзи қора, қоши қалам,
Кўрганларга қайғу-алам,
Кўчаларда саллонади,
Бари бирдай барно санам.
Бир-бирига гап қотади:
— Утга куйди гулдай танам,
Мени қандай аяр эди
Меҳрибоним отам, энам.

Ноз билан ойим жўнади,
Ирғалиб ойим жўнади.

Товусдай бўп цайланганди,
Кўп ҳашамни бойланганди,
Кийимлари оғирлик қип,
Ойим боши айланганди.
«Келмасам бўлар экан» деб,
Йўлда Қундуз ўйланганди.

Ирғадиб ойим жўнади,
Саллоний ойим жўнади.

Қош-қобоғин кўриб борди,
Сари мойдай эриб борди,
Бари қизлар чарчадик деб,
Шу ҳовлига кириб борди.

Ноз билан ойим жўнади,
Нуз билан ойим жўнади.

Ана энди қизлар толиб, чарчаб «уҳ, ўлдик-ку», деб бора берсин. Аввалги икки каниз Авазхонни кўрмакка келиб эди. Канизларнинг бировининг оти Оққиз эди, ўзи кўп катта эмас, чоғ, бели ингичка эмас, думалоқ қиз эди. Ўзи тўлган соғ қиз, Қундузойга ҳам иноқ қиз эди, ўзи ҳар ишга чоғ қиз, ўйнагани боғ қиз, уйқуси кам соқ қиз, амали катта, ҳамма қизлардан каландимоғ қиз эди. Бир кўзи ўрга қараган, бир кўзи тўрга қараган, ўқрайган, сўқрайган, икки ёқни ҳам кўрган, икки ёқли қиз эди.

Авазхон полвон икки каниз келганини билиб жойидан туриб, девоналик кулоҳ, сўталарини, хуржун-тўрваларини барисини бир ерга қўйиб, Чамбилбелда, Ёвмитнинг элидаги кийимларини кийиб, зарли дасторни бошига қўйиб, бу ёғида тўқсон беш, бу ёғида тўқсон беш — ўн кам икки юз кокилни атрофига ташлаб, энди Қундузой келади, деб вақтини хушлаб, зулфи шовдираб, кўзи жовдираб ўтириб эди, қизлар дарвозадан кириб келиб қолди. Ўтовни кўрган қизлар бирдан югурди, тапир-тупир ўтовнинг жапсаридан сийғалаб қараса, Авазхон ўғлон, сўйлайди алвон, яғрини ёзиқ полвон, юзлари олмадай пишган, заррин кокили ялтираб эғнига тушган, кўрганнинг ақли шошган, камоли, ойдаи жамоли Қундуздан кам эмас, балки зиёда, сулувлиги неча ҳисса баланд. Ана қизлар оғзи анқайиб, бурни танқайиб, кўписининг эси кетиб қолди қанқайиб.

Қизлар чайладай бузилиб, мунчоғи узилиб, ияги қалтираб, кўзлари ялтираб қолди. Аввалги келган иккита канизни бариси қувалаб уриб юрибди: «Ҳа ялчимагур, ўтирикчи, шу ердан шу ерга ўтирик айтмасанг?»

Шунда Оққиз қочиб юрибди: «Бизлар нима билайик, бизлар келганда бир девона, қоп-қора бузоқдай бир

нарса ўтириб эди. Мохов бўлайик бу кишини кўрган бўлсак»,— деб қочади.

Шу Оққиз қизларнинг ичида кўп шўх қиз эди. Буни Қундузой ўзига вазир қилиб ҳам дархон қилиб қўйган эди. Бу Оққиз дархон — ўрол эди. Шунинг учун Қундузой билан кўп ҳазил қилишар эди.

Борган қизларнинг биттаси ҳам ичкари — Авазхоңнинг устига боролмай, ҳар қайсиси бир уйга кириб, ҳужраларни шипириб, сидириб ёта берсин, эндиги гапни Қундузой билан Авазхондан эшитмоқ даркор.

Авазхоннинг олдига Қундузойнинг катта кайвони энагалари кириб, «қутлу бўлсин подшога куёв бўлганингиз», деб Авазхоннинг олдига тортиқ, совға-салом, янга оши зиёфатларини қилиб, кечкисин ётар бўлган сўнг Ой Қундузани бир холи — гиламга солиб кўтар-кўтар деб, ўзбакларнинг расм-русумлари билан олиб келиб, Бол Аваз билан қўл ушлаштириб, соч сийпатар, элак элатар, ит ириллатар, кампир ўлдисини қилиб, қизлар ўйин кулгиларини қилиб, икковини бир тўшакка ётқизиб, устига кўрпани ёпиб, эшикни беркитиб чиқиб кетди.

Ой Қундуз гапирайин деса уялади, Аваз гапирмайди. Ҳали гапирар, ҳали гапирар деб ётибди, индамайди. Чиндай олмай «уҳ, уҳ»,— деди. Авазхон дим индамайди. Ой Қундузнинг уйқуси келмай, тўрасининг кўнглида нима борини билмай, уялганидан бир баҳона қилмай «ҳали тўрам оқ бетимдан суяр, меҳримга тўяр» деб ёта берди. Ўзига-ўзи уялади, кўп фикрлар айлади, кўнглида айтди: «Келе ётиб қолганча отиб қол, деган экан; тўрам гапирмаса ҳам, мен гапирайин, ундан кейин-ку гапирар»,— деб Ой Қундуз бир сўз айтаёттир:

Аё тўрам, айтмаганча билмадинг,
Е билмайман бизни кўзга илмадинг,
Уч ойчилик йўлдан отинг ўздириб,
Не бўлди, мард тўрам, ўйнаб кулмадинг?

Нима бўлди, ўйин-кулги қилмадинг?
Менигдай ёрингнинг кўнглин олмадинг?
Отингни ўздириб шунча йўллардан,
Не бўлди, мард тўрам, ўйнаб кулмадинг?

Е билмайман ишинг йўқми қиз билан?
Менигдайин барно, жоду кўз билан,

Уч ойчилик йўлдан отинг ўздириб,
Не сабабдан ўйнамайсиз биз билан?

Бу элларнинг, билсанг, сўзлар сўзиман,
Бир шаҳарда чин деганнинг ўзиман,
Не бўлди, мард тўрам, ўйнаб кулмайсиз?
Отим Қундуз, Хисров шоҳнинг қизиман.

Зангарнинг элининг сарвиноз иман,
Бир шаҳарнинг танҳо жоду кўзиман,
Нима бўлди, тўрам, ўйнаб кулмайсиз?
Отим Қундуз, излаганнинг ўзиман.

Ё билмайман мендан кўнглинг тўлмади?
Ёринг айтар, мени кўзга илмаци;
Мард тўрам, не бўлди ўйнаб кулмайсиз?
Кўнглим айтар, тўрам, писанд қилмади.

Не сабабдан менинг кўнглим олмадинг?
Қошингда ётибман, ўйнаб кулмадинг,
Ҳар сўзингдан мендай ёринг айналсин,
Шу вақтгача назар-писанд қилмадинг.

Мен билайин кўнглингдаги сирингни,
Кеткизарман кўнглингдаги кирингни,
От ўздириб келдинг шундай нойгадан,
Энди, тўрам, ўйнаб кулар ерингди(р).

Гапиргин, мард тўрам, кўнглинг олайин,
Ҳар сўзингга жоним қурбон илайин,
Не сабабдан гапирмадинг, валла мат?
Сирингни билайин, амринг қилайин.

Гапиргин суйдугим, гул юзли ёрим,
Сенсиз менинг йўқдир сабру қарорим;
Ўзимга муносиб олғир шунқорим,
Не сабабдан ўйнамайсиз, кулмайсиз?
Чамбилбелдан излаб келган қўчқорим.

Анда Авазхоннинг Қундузвойга айтган жавоби:

Яхшлик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Бўйингдан, менга кўп азоб беғмагин,

Ҳар сўзингдан тандаги жон айналсин,
Санамжон, аламим кўпдир, сўрмагин.

Ичкиликда шавқ шароб ичирдим,
Ғофилликда карвонимни кўчирдим,
Бўйингдан, аламим қилма зиёда,
Оқработдан Ой Юлдузни қочирдим.

Уз элимда бозорим бор, кантим бор,
Элим бор, халқим бор, валлакатим бор,
Оқработдан Ой Юлдузни қочирдим,
Ой Юлдузга қилиб қўйган аҳдим бор.

Наргас-наргас хумор кўзлар сузилар,
Ҳасратингдан юрак-бағрим эзилар,
Ой Юлдузга қилиб қўйган аҳдим бор.
Сенга бўлсам, менинг аҳдим бузилар.

Қирғий деган қушлар бўлар қияда,
Бўз тарлон чарқиллар баланд уяда;
Ой Юлдузга қилиб қўйган аҳдим бор,
Бўйингдан, аламим қилма зиёда.

Кокилингнинг банд-бандин туйдирма,
Қошинг кериб, қобоғингни уйдирма,
Юлдузойга қилиб қўйган аҳдим бор,
Бўйингдан санамжон, жоним куйдирма.

Уҳ дейсан, танамдан жоним оласан,
Оҳ тортасан, ёнар ўтга соласан;
Сенга бўлсам, менинг аҳдим бузилар,
Шу аҳдим бўлганча тоқат қиласан.

Куя-куя устихоним кул бўлар,
Булбуланинг хуруши қизил гул бўлар,
Суяр ёрим, нозим тоқат қиласан,
Қалам қошим, айтган сўзим шу бўлар.

Сенсиз зарра йўқдир ёринг тоқати,
Сенинг билан ёринг мақсад-муроди,
Менинг аҳдим ёлғончидан эмасдир.
Тўранг номард эмас, мардинг авлоди.

Отларни койитган адир, ўр бўлар,
Жабр қилса, отдан чиққан тер бўлар,
Сенинг билан бўлсам аҳди бузилар,
Мен туркманман, айтган ўзим бир бўлар.

Тоза гулсан офтоб тегиб сўлмагин,
Мавж уриб дарёдай тошиб тўлмагин,
Ой Юлдузга қилиб қўйган аҳдим бор,
Ёрим суймади деб хафа бўлмагин.

Анда Ой Қундуз Авазхондан бу сўзларни эшитиб, гулдай очилиб, чамандай сочилиб, қақирлаб кулиб, тўрасининг кўнглини олиб, бўйнига қўл солиб, товусдай тараниб, тевааракка қараниб, зарбобга ўраниб, «аҳдингиз шуми?» — деб Авазхондан сўраниб, ширин қилиб кулиб, чикка бел бўлиб: «Шунинг учун менинг ичимни куйдириб, қобоғимни уйдириб, зулфимни шовдиратиб, кўзимни жовдиратиб ўтирибсизми? Эса тўрам, ҳам еманг, кунга бир шербознинг гўши билан ўн қадоқ гуручдан кам еманг, мени хафа қилиб, Қундуз турганда Юлдузни қиз деманг, шу Юлдуз ҳам менман, эса тўрам, аҳдингизга едингиз. Мени олдингиз, Юлдузни ҳам олдингиз. Мен қараб қоларман, сиз унинг билан бўларсиз?! Юлдуз Қундуздан яхши деб сизга ким айтди? Юлдуз менинг бир канизимча бўлолмас, ҳадди борми? Мен бойбича бўларман у тўқол бўлар. Мен дон бўларман, у похол бўлар. Мен дoston бўлсам, у мақол бўлар, ҳай аттанг! Эса тўрам, аҳдингиз бузилмайди, мени суя беринг, турли либос кия беринг менинг кўнглимни ола беринг, айтганимни қила беринг, гумбирлатиб ногорангизни чала беринг. Қундузойнинг сочидан Юлдуз деб ушлай беринг, ширин асалдай лабидан тишлай беринг. Эса тўрам, Юлдузни олиб берайин, хизматкор қилиб қўяйин», — деб, тўрасига қараб бир сўз деди:

Дам шу дамдир, ўзга дамни дам дема,
Шукр қилгин, давлатингни кам дема,
Танда жоним жасадингдан аиналсин,
Ундай бўлса, тўрам, асло ҳам ема.

Ҳар нечук нокасни сен ҳам дам дема,
Зоти йўқ номардни сен маҳрам дема,
Ой Қундузни ўзиб олган залламат,
Севдик ёрим, Юлдузингдан ҳам ема.

Узоқ йўлдан яхши тулпор чопилар,
Ёв кўрса ботирлар қалқон жомилар,
Ҳар сўзингдан танда жоним айналсин,
Шу Юлдузинг Ой Қундуздан топилар.

Заҳмат солма, тўрам, бу ширин жона,
Тақдир бўлиб сизман бўлдик ҳамхона,
Ундай бўлса, тўрам, асло ғам ема,
Шу Юлдузинг Ой Қундузман дугона.

Менинг ҳусним боғда очилган лолади(р),
Суратинг, полвоним, ақлим олади;
Шу Юлдузинг Ой Қундузман дугона,
Бугун-эрта муборакка келади.

Йигитга қиз лозим, қизга эр даркор,
Эр ҳам бўлса, сиздай наърашер даркор,
Сиз менга муносиб, мен ҳам ярашиб,
Кўнглим овутарга суханвар даркор.

Мени суйгин, ёринг бўлай,
Сенинг учун зоринг бўлай,
Жонман харидоринг бўлай,
Лаблари шаккаринг бўлай.

Ўзбак беги, ўзбак беги,
Сиз Қундузинг нори, лўки,
Ол қўйнингга, ёринг бўлай,
Кел қўйнимга, ёринг бўлай.

Оромим йўқ кундуз-кеча,
Изимни топмас бир неча,
Уялдингми, индамайсан?
Қошингда ётдим бир кеча.

Ўзбак беги, ўзбак беги,
Сиз Қундузинг нори, лўки,
Ол қўйнингга ёринг бўлай,
Кел қўйнимга ёринг бўлай.

Аввал-аввал, аввал бошдан,
Усма кетмас қалам қошдан,
Юзинг қайтарма маҳвашдан,
Ким тўяр мендай бувишдан.

Ўзбак беги, ўзбак беги,
Сиз Қундузнинг нори, лўки,
Ол қўйнингга, ёринг бўлай,
Кел қўйнимга, ёринг бўлай.

Оғиб-оғиб озмаймисан?
Қулочингни ёзмаймисан?
Мендай сулув кулиб тура;
Хаёлингни бузмаймисан?
Мени кўрсанг шу Юлдуздан
Умидингни узмаймисан?
Мунча тўрам уяласан,
Ҳаёси кўп қиздаймисан?
Аввал олган ёринг борми
Ё ёри йўқ биздаймисан?
Бизга кўнгила қўймаганинг,
Ё бошқани излаймисан?

Ўзбак беги, ўзбак беги,
Сен Қундузнинг нори, лўки,
Ол қўйнингга, ёринг бўлай
Кел қўйнимга, ёринг бўлай.

Сен Қундузнинг суйганисан,
Сени сайлаб тийгани¹⁸ сан
Кўрган вақтда ярашсин деб,
Турли либос кийганисан.
Нега қўйнингга олмадинг,
Сенга бино қўйганисан.
Бундай ёрга қарамасанг,
Ишқ ўтига қўйганисан.

Сен қарамай хафа қилсанг,
Йиғлаб заҳрин ёйганисан.

Ўзбак беги, ўзбак беги,
Сен Қундузнинг нори, лўки,
Ол қўйнингга, ёринг бўлай,
Кел қўйнимга, ёринг бўлай.

Менинг юзим қизил олма,

¹⁸ Тескачи.

Бўйим ўзук, белим толма,
Мард тўрам, изимдан қолма,
Энди сен бошқаман бўлма,
Ой Қундузни кўздан солма;
Тўрамжон, энди уялма,
Юлдузни эсингга олма,
Бошқаман ўйнама, кулма,
Бу сўзимни ҳазил билма!
Куйганидан айтсин бари,
Ўлма ўзбак, ўлма, ўлма!

Ўзбак беги, ўзбак беги,
Сен Қундузнинг нори, лўки,
Ол қўйнингга, ёринг бўлай,
Кел қўйнимга, ёринг бўлай...

Анда Аваз полвон Қундузой ёридан кўнгли тўлиб, Юлдузойнинг ҳам шу ердан топиларини билиб, юраги жўш уриб айтди: «Эй бўйингдан Қундуз, менинг бошимдан бир катта туманни йўқотдинг. Юлдузнинг менга берган аламини полвон бўлсам ҳам, кўтаролмай ётиб эдим. Бир ширин сўз билан бу ғамимни йўқ қилдинг, сепдан кўнглим тўлди, муддаом бўлди»,— деб вақтини хуш қилиб ёта берсин. Энди гапни бошқа ердан эшитмак даркор.

Бир-икки кун ўтди. Авазхон, Қундузой иккови ҳали тўшакда ётиб эди, тонг отиб эди. Шунда бахмал — банот ўтовнинг чанғароғига қирқ каптар келиб қўнди, бир агнаб тушиб бариси бир қиз бўлди. Шуларнинг ўртасида Авазхон полвонга аччиқ-аччиқ айтиб Юлдуз пари турибди. Шунда Авазхон Юлдузни таниб, юраги ўтдай ёниб, бадани кетди тутаниб, кўзи ялтираб, няги қалтираб, осмонга қараб боқиб қолди. Шу вақт Ой Қундузга қараб Юлдуз пари айтди: «Ҳой дўстим, мен сени бир эрга тегибди десам, умри калта бол Авазга тегибсан, сенга бошқа қурибмиди? Эй учангдан ургур, сенга бошқа эр топилмадими, эрсираб ўлибмидинг? Шу Авазга тегиб сенга не бало бўлди? Ҳай аттанг, бекор қилибсан, Қундуз дугонам, бу ншинг яхши бўлмабди. Бу савдодан вақти хушлик топмайсан ҳам, кўрмайсан ҳам. Эй дугонам, сен ёмон иш қилибсан, шу Авазнинг хотини бўлибсан; тегмасанг бўлмасмиди, ҳай аттанг, ҳай аттанг»,— деди. Юлдуз пари Ой Қундузга қараб бир сўз айтаётири:

Кокилингнинг банди-банди туйибсан,
Қошинг кериб, қобогингни уйибсан,
Умри калта Бол Авазга туйибсан¹⁹,
Ул, дўстим, бу савдонгда куйибсан.

Ярашуққа турли кийим кийибсан,
Чанг бўлат²⁰ деб этагингни йиғибсан,
Умри яқин бир ёмонга тегибсан,
Уйла, дўстим, бу савдондан куйибсан.

Сенинг ҳуснинг боғда очилган лолади,
Билмайман аҳволинг қандай бўлади,
Умри калта Бол Авазга тегибсан,
Олти йилда теккан ёринг ўлади.

Мард йигит душмандан олар кекини,
Савдогар тиркайди норман лўкини,
Олти йилда теккан ёринг ўлади,
Ундан сўнг киярсан ёринг кўкини.

Сендай сулув қийиғ қоши керибми,
Кокилини майда қилиб ўсибми,
Умри калта Авазхонга тегибсан,
Зангарнинг элида йигит қўрибми?

Бол Аваздан сенинг кўнглинг тўқмиди?
Теккан ёринг кўп уринчоқ шўхмиди?
Мени десанг ҳали ҳам қўй жон дўстим,
Зангарнинг элида эркак йўқмиди?

Сенга ичим ачигандан айтаман,
Айтганим қилмасанг, дўстим, қайтаман²¹,
Мени десанг тегма, дўстим, Авазга,
Юртим узоқ учаман-да, кегаман.

Ҳали ҳам шу ишни қўйгин жон дўстим,
Аваздан бошқани суйгин, жон дўстим,
Зангарнинг элига кетгин, жон дўстим,
Жувонмаргнинг кўзин ўйгин, жон дўстим.

¹⁹ Тегибсан.

²⁰ Бўлади.

²¹ Қандай қиламан.

Авазнинг суқинини кийгин, жон дўстим,
Мени десанг, шуни қўйгин, жон дўстим,
Сўя соп қонига тўйгин, жон дўстим,
Авазга қобоғинг уйгин, жон дўстим.

Энди сен Аваздан тўйгин, жон дўстим,
Шу сафар қавлингдан тойгин, жон дўстим,

Бўлмаса ошади қайғинг, жон дўстим,
Авазга заҳрингни ёйгин, жон дўстим.
Шу сўзимни қулоғингга олмасанг,
Шу Авазнинг кўкин кийгин, жон дўстим,

Дунёда айрилиқ қурсин, Қундузжон,
Елгон айтсам худой урсин, Қундузжон,
Емоннинг жазосин берсин, Қундузжон,
Яхшилар давронин сурсин, Қундузжон.

Дунёда яхшилар юрсин, Қундузжон,
Ёмонларнинг юзи қурсин, Қундузжон,
Санам қизлар гулин терсин, Қундузжон,
Қора зулфин тол-тол ўрсин, Қундузжон.

Дунёда яхшилар турсин, Қундузжон
Тўғрилар суҳбатин қурсин, Қундузжон,
Ҳар ким текканиман, дўстим, қарисин,
Кулиб-ўйнаб қариб юрсин, Қундузжон.

Анда Қундузойим хулқи-хўйи мулойим, Юлдуз паривод дўстидан бу сўзларни эшитиб, билиб, илондай қаҳри келиб, аждарҳодай заҳри келиб, илондай тўлғаниб, аждарҳодай ишқириб, аччиғи келиб, Юлдузой паривод дўстига қараб, зулфини тараб, рўмолини қийшиқ ўраб: «Сен қачондан бери авлиё бўлиб айтадиган бўлиб эдинг?»— деб сўраб: «Ҳа бети қора, ит манглай, курра танглай, қулоғи тескари битган, эси кетган, йўқол, пода мижоз, кўктирноқ, ҳўкиз қорин, мечкай. Нима дединг тўқол?! Кўзимга кўринмай йўқол! Сен қачон бўлдинг оқсоқол?! Бу тузи йўқ— бетам, бемаза гапингни менга қилдинг катта мақол. Ажинанг айтдими десам, чилдирманг йўқ. Қора кўрмай болалаган қора қанжиқдай бўлмагин, қора босгур, яшамагур, ҳе ўла қоғур, қон қусгур, эт-бетингдан йиқилгур, оғзингга қум тиқилгур, ичингга қамалиб типирлаб ўлгур, нима де-

япсан, уялмаган бети қора! Қараб тур, қараб тур
йигит ўлгур, у айтганинг ўзингга бўлсин»,— деб бир сўз
деди:

Бошимда пириллар рўмолим балхи,
Ун тўртда камолга кирар қиз халқи,
Авлиёдай менга қилдинг каромат,
У гапинг ўзингга бўлсин, шаллақи.

Бизларга йўқ экан кўнглингнинг оқи,
Сенинг билан юрган — қизнинг аҳмоғи,
Авлиёдай менга қилдинг каромат,
У гапинг ўзингга бўлсин, шаллақи.

Доим шундай юрдинг ўлиб, давомат
Сенинг гапинг кети дарди надомат.
У гапинг ўзингга бўлсин, шаллақи,
Авлиёдай менга қилдинг каромат.

Айтмагин сен менга аччиқ сўзингни,
Заъфарондай ғам сарғайтар юзингни,
Авлиёдай менга қилдинг каромат,
Вали бўлсанг, ярақагин ўзингни!

Сен беҳаё доим тилинг узунди,
Менга қилма, Юлдуз, ноз-нуз энди,
Авлиёдай менга қилдинг каромат,
Вали бўлсанг, ярақачи ўзингни!

Аё юлдуз, бир гапим бор англаб ол,
Мен сўйлайин зеҳнингни қўй, қулоқ сол,
Бир сўз билан бир сўз бўлмас баробар,
Юлдуз эшит мен ҳам айтай бир мақол:

Қошинг кериб қобоғингни уярсанг,
Мен қолдим деб кунлаб сен ҳам куярсан,
Тегмагин деб менга қилиб насихат,
Қундузининг устига сен ҳам тегарсан.

Мунча ҳам сен тўрамман ғаш бўлмагин,
Қаттиқ кўнгил, меҳри тош бўлмагин,
Сен ҳам келиб тегиб қўйиб устимга,
Эр талашиб менга кундош бўлмагин!

Анда Юлдуз пари айтди: «Уйбўй, сени худоё урган экан, қибладан довул турган, ҳали Қундуз менинг устимга Юлдуз тегади деб қаёқдаги эрини қизганиб юрган экан. Уйбўй, эси кам, бети қора, қора босгур. Сенинг учангдан урмаса, мени шу Авазга тегади деб юрармидинг, менинг сендай эсим йўқми? Сенинг баданинг оқ бўлса ҳам, эсинг йўқ: ўзинг сулув бўлсанг ҳам, кўзинг қили; ўзинг доно бўлсанг ҳам, гапинг тана; ўзинг катта бўлсанг ҳам, ақлинг кичик... Шунинг учун мен сени эси йўқ дейман. Мен ҳали сенинг Аваз яшамагур эрингга ҳушим кетиб тегаман, дебманми? Мен сенинг эрингни ҳавас қилмоқ тува²², яхши кўрсам ўлайин, мохов бўлайин. Шоя сенинг эрингга тегмайман, сени тегди деб куймайман. Сен суйиб тегиб юрибсан, мен суймайман. Сенга мен ичим куйганидан, қобирғам қайишиб айтдим. Сен мендай эмассан, кўнглинг қора-да. Сен Юлдуз пари ўзи тегаман деб юрган экан деб айтасан, мен ундай пари эмасман-да».

Унда Қундузой айтди: «Сен сулув бўлдинг, мен кўзи қили бўлдимми? Сен оқ бўлдинг, мен аҳмоқ бўлдимми? Эй ўла қолгур, бети қора! Буни кўра, менинг тўрамга ичинг куйиб ўлиб юра»,— деб тўрасининг бўйнига осила кетди. Ой Қундуз тўрасига эркаланиб, ҳамма ерини қимирлатиб, Юлдузнинг ичини жимирлатиб, Бол Авазнинг қўйнида, икки қўли бўйнида осилаётир, Юлдуз парининг қирқ қизи қиқир-қиқир кулаётир, Юлдузнинг аччиғи келаётир, унга кўнмасанг кунлаб ўлаётир. Авазжон Юлдуз парини хўп кўриб олди, бир-икки соат Юлдуз парининг ҳам кўнгли эриб олди.

Ана энди Юлдуз пари парвоз қилиб учди, булар ҳам жойидан туришди. Шунда Ой Қундуз Авазжонга айтди: «Эй тўрам, Юлдуз айтгани ажаб бўлди. Энди тўрам Сизга сўзим шу, парилар билмай гапирмайди, албатта нужум, қуръада кўрганми, бўлмаса нимага бундай деди? Элнинг ичида бир гап бор: «Пари ўпган узоқ яшайди» деган. Шу бети қорани бир ўпиб келсангиз». Унда Авазжон айтди: «Эй Қундузжон, бизга бир одамгарчилик қил, шуни менга бир ўпдир, иложи бўлса».

Қундузой айтди: «Эй тўрам, энди булар тоққа боради, бир гор бор, шунда бориб қўнади. Бир дев бор, шуни буюради:— Сен бориб Қундузни олиб кел, ундай-мундай деб кўнглидан чиқариб кетайик, дер. Ҳамин замон мени

²² Тугур, тугул.

олиб кетаман деб бир дев келади. Энди мен сизни ўзим қилиб қўяйин, ҳар қандай қилиб шуни ўпиб келинг»,— деб рўмолини ўради, ҳамма кийимини Авазхонга кийгизди, икки чангал ипак олиб келиб эмчак қилиб қўйди. Қундузнинг ўзи Авазхоннинг кийимини кийиб, дасторни бошига қўйиб ўтирди. Энди сўзни Юлдуз паридан эшитинг.

Тоққа бориб доимги қўнадиган ғорга қўниб, қизлари билан ўтириб, шу ерда турадиган Сари девга қараб, иш буюриб, Қундузни шу ерга олиб келсанг деб бир сўз айтаётир:

Барчани яратган қудратли жаббор,
Хар кимни бир куйга қилди гирифтор,
Отамдан, бобомдан қолган қадрдон
Сари дев бобом, сизга айтар арзим бор.

Сенга айтай, бобо, энди росимни,
Баён айлай кўнглимда ҳавасимни,
Айтадиган арзим шулдир, бобожон:
Бориб олиб келсанг Қундуз дўстимни.

Мен Қундузга бир неча сўз сўйладим,
Утканнинг сўзини баён айладим,
Унинг кўнглин қора қилдим, бобожон,
Бу сўзимга кўп пушаймон айладим.

Бобомни буюриб олиб келайин,
Шод айлаб дўстимнинг кўнглин олайин,
Яхши сўзман чиқарайин кўнглидан,
Олиб кел, бобожон, кўнглин олайин,

Бобожон айтайин сенга бир сўзни,
Буюраман сенга лаби қирмизни,
Хизматимни бажо келтир, бобожон,
Бориб олиб келгин дўстим Қундузни.

Олиб келгин Қундузойни кўрайин,
Кўнглига кўп тасалло берайин,
Бир гап айтиб, қора қилдим кўнглини,
Энди шуни кўнглидан чиқарайин.

Мендан лозим эди кўнглин шод қилмоқ,
Теккан эрин муборак деб ёд қилмоқ.

Бир гап айтиб, қора қилдим кўнглини,
Лозим эди мендан эҳтиёт қилмоқ.

Олиб кел, бобожон, кўнглин олайин,
Унинг кўнглин шоду хуррам қилайин.
Айтганимга пушаймонман, бобожон,
Айтган сўзим бошқа йўлга солайин.

Анда Сари дев гуруллаб ҳавога учди, бир парвозда бахмал ўтовга етишди. Ҳаводан чангитиб ўтовга тушди. Кўрса икки одам ўтирибди: бири эркак, бири аёл. Ой Қундуз шу экан, деб бол Авазни чангалига олиб учди, бир дамда Юлдуз парига етишди. «Мана, Қундузни — Хисров шоҳнинг қизини олиб келдим»,— деб Юлдуз парининг қирқ канизининг ўртасига олиб келиб қўйди. Авазхон эҳтиётдан «Мабодо танимасин» деб дустаман тушиб ётди. Юлдуз пари: «Ҳа, Қундуз, дўстим»— деб ширин сўзлар билан неча сўзлар қотди. Юлдуз пари айтди: «Қундуз дўстим, менинг бояғи айтган сўзимга хафа бўлма, кўнглингни хафа қилма. Ҳеч махлуқ илми ғайбни билмайди. Сен дўстимсан, илоннинг сўймас ўти инининг оғзида битади, деган экан; мен шу дунёда шу жувонмарг ўлгур Авазхондан ёмон кўрган одамим йўқ. Сен шу яшмагурга тегибсан; шу эрингни ёмон кўрганимдан айтдим. Менинг бу айтганимга хафа бўлма, мендан ўпка қилма, «бир нарсани билади экан» дема. Энди тура кел, бир ўйнашиб кулишайик. Оқсуяк ўйнаймиз, тўқмич ўйнаймиз. Бу қон қусгур эринг сени Чамбилга олар-да кетар; бизларга сенинг қадринг ўтар. Бу дамлар ғанимат. Бизлар сени излаб орқангдан шу ер ютгурникига бормаймиз ҳам, ундан кейин сени кўрмаймиз ҳам. Энди бир ўйнайик, ундан кейин бизлар Кўйиқофига, Ирам боғига, санамнинг чорбоғига кетамиз. Ундан сўнг биров-бировимизни кўрамизми, кўрмаймизми. Тургин дўстим, бир оқсуяк ўйнайик»,— деди.

Анда Авазхон айтди: «Ов Юлдуз дўстим, менинг кўнглим қоп-қора, бошимни кўтара олмайман, агар бошимни кўтарсам, чириллаб айланади, билмадим нима бало бўлди менга»,— деди.

Анда Юлдуз пари кулди. «Аваз эрингга яхши кўринаман деб тиқилиб бора бергансан-да. Аваз бошингни айлантириб ташлаган-да, тургин»,— деди.

Авазхон айтди: «Дўстим, мен туrolмайман; мени орқангга бир кўтар».

Юлдуз пари: «Ке, эса кўтарайин»,— деб орқасини тутди.

Ана Авазхон ўғлон вақтини хушлади, Юлдузойнинг эғнидан ушлади; оғзи Юлдузойнинг бетига яқинлаб қолиб эди, ширт эткизиб ўпиб ташлади. Шунда Юлдуз пари айтди: «Ов, Қундуз дўстим, сенинг оғзинг Аваз эринт билан ўпишиб, ёмон ўрганиб қолибди. Ундай қилма жўра, бизларнинг феълимиз ёмон бўлади; пари халқини ўпганча, ўлдир-да қўй! Ўзбакнинг ўпгани — туянинг тепгани, деган экан. Пари халқи ўлса ўлади, лекин ўпдирмайди; бундай қилма, жўра, аччиғим, келади»,— деб бир силқиб кўтариб олди. Авазбек бўйинини қайтариб туриб эди, бу сафар бу бети қулай келди. Шарт эткизиб бир қаттиқ ўпди. Анда Юлдуз парининг қаҳри келиб, илондай заҳри келиб, Авазхонни от тўрвадай қилиб отиб ташлади. Қирқин қизлар кула бошлади. Шунда Юлдуз пари девга қараб айтаётир:

Кўп гап келди паризоднинг ўйига,
Бизлар кemas бўлдик Қундуз тўйига,
Ёмон бўпти бунинг оғзи — беадаб,
Об бориб бер бу Қундузни бойига,

Об бориб қўй киянқини уйига,
Аваз тўйсин бунинг хуақи-хўйига,
Унинг оғзи ёмон бўлиб кетибди,
Элиб бер, жувонмарг Аваз бойига.

Бурунги давронлар энди ўтибди,
Ёмон хаёл бунинг кўнглин тутибди,
Об боргин Қундузни Аваз бойига,
Бунинг оғзи ёмон бўлиб кетибди.

Айрилиқ шаробин ичдим мен энди,
Жудолик ўтига тушдим мен энди,
Тез етқизгин буни Аваз бойига,
Қундузнинг баҳридан кечдим мен энди.

Қанот қоқиб кўкка учдим мен энди,
Антаҳур майидан ичдим мен энди;
Ёмон бўпти бунинг оғзи-беадаб,
Дўст бўлса ҳам, бундан кечдим мен энди.

Мен кўнглини олай дедим, бўлмади,
Ёмон феъли бунинг сира қолмади,
Об бориб бер, Авазиман ўпишсин,
Ҳай аттанг, сўзимни Қундуз олмади.

Қундузойга Аваз бўлса бўлади,
Бизлардай дўстини нима қилади!
Оғзи ёмон ўрганибди ўпувга,
Авазининг устида ўлиб қолади.

Сари дев Авазхонни кўтариб бир парвоз қилиб учиб, қуйилиб Қундузойнинг олдига етказди. Бол Авазни Қундузойнинг қошига, ёрининг ёнбошига қўйиб, Сари дев бир парвоз этди, учди-да кетди; парининг қошига етди. Шу сафарда Бол Аваз икки ширин муччини фойда этди. Шунда Қундузой сўради: «Полвон тўрам, қандай қилдинг, Юлдузни ўпдингми?»

Авазхон айтди: «Юлдузни худой уриб кетди; асалдан ҳам ширин икки бетидан катта-катта икки муччи бериб кетди, Кўйиқофга юриб кетди, сендан араз уриб кетди. Менингни муччилаганимни, мен эканимни билмай, сендан кўриб кетди. Тағи икки ўпганимда тўяр эдим, лекин ўполмай силатоб бўлиб қолдим. Аччиғи билан қаттиқ ерга урди, пўлатоб бўлиб қолдим. Энди бизга сен бўлсанг бўлади, сен Юлдуздан камма?»²³ Сенга қойил ҳамма.

Энди гапни бошқа ёқдан эшитинг.

Ой Қундузнинг отаси, гапининг йўқ хатоси, Зангар элининг подшоси, шу юртнинг пушти паноси, етим-есирнинг отаси — Хисровхон, ёлғиз қизи, кўрар кўзи, ҳам ўғли, ҳам қизи шу Ой Қундузнинг бир ўзи эди; Қундузойни тўй қилиб, меҳмонларга неча катта-катта жойлардан жой қилиб, булайроқ меҳмонга қора уй қилиб, ўз фуқаросига жарчи қўйиб қичқирта берди: «Хисровхон подшонинг қирқ кун тўйи бор, борган одамга сепи бор; ҳар кими шу тўйга бормаса, икки юз қўй жарғи бўладиган жойи бор. Тўйга бормаيمان дема, бировинг уйда қома, подшонинг тўйи ўтганча бир пулни ёнингдан ема; тўйга, тўйга бора бер!» — деб катта кўча, катта бозор, шаҳарларни қичқирта берди.

Ана энди подшо тўйни бошлаб, вақтини хушлаб, неча тиши йўқ қариларни қуйруқ ёғи палов билан ошлаб:

²³ Камми?

кунига уч юз улоқни кўпқарига ташлаб, кўпқарини чоптириб, элнинг кўнглин топтириб, оломоннинг барига ола чопон ёптириб, эл-халқини йиғдириб, карнай-сурнай қўйдириб, семиз сўқимлар сўйдириб, катта-катта ўчоқлар ўйдириб, паловга ҳаммани тўйдириб, узоқдан пойга қўйдириб, амали катта; эшик оғаси, ҳудайчиларга, додхоҳларга зарли чопон кийдириб, тапир-тупур, тақир-туқур, тасир-тусур, бир катта тўй қилди. Бир ёқда қизлар, сатта керилган сарвинозлар ясанган таннозлар, соп довуши созлар, ҳадсиз ўйинбозлар. Бир ёқда дорбозлар; бир ёқда неча хуш овозлар қўлларига созлар, кеча-кундуз дам олмасдан бўзлар. Агар икки одам бир-биридан айрилиб кетса, бир ҳафта-ўн кунгача излар. Бир ёғи кўпқари, бир ёғи саваш, бир ёғи ўйин, бир ёғи қураш; ўртага тушибди катта полвонлар, қилади талаш. Бир ёғи ўрис, бир ёғи қизилбош, қозоқ, қалмоқ аралаш. Тоғдаги юрган тожиклар олиб келибди ёнгоқ билан писта; кўчадан қилиб олибди дўкон растараста. Жами одам йиғилиб тўлиб қолибди баланд-пастда; уни кўрган одамлар ҳавасда, кўрмай қолган хаста. Ҳеч ерга одам сиғишмайди; бир ёғи бозор, бир ёғи қимор. Катта-катта ҳовузлар; бир ёғи дарахтзор, бир ёғи боғзор, ҳар тусли дарахт; катта-катта чинор, соясида чойхўрлик, соялаб ётибди одамлар. Неча ерда масхарабозлик, ҳар турли ўйинлар. Шу жаҳонда ҳар нима бўлса, шу тўйда бари бор. Бир ёғи кўкнор, бир ёқда йўталиб чилимини уриб ётибди бангилар. Бир ёғи ичкилик, шароб тўла шишалар. Бир ёғи шўрва, бир ёғи палов; кўтарган қизил, яшил ялов. Бир хиллар қўлига заррин косани олиб, шароб тўлдириб кўтариб турибди; узалиб ичкан ҳам, ичмаган ҳам шу тўйда юрса бас, бир ойгача ўзига келмас, балки ўзига келмайдиганини билмас; йиғилиб сатта йиғилмас, дунёдан нима ўтганини билмас, ўлса ўйига келмас. Шу тўйнинг у бошидан бу бошига оралаб етиб бўлмас. Биров унга, биров бунга (қарайди). Нечовлар йиқилиб оёқ остида қолган; қолганини кичаб изласа, ўн кундан кейин топиб олган. Шундай талотўп бўлган. Пар-парлаб тортилади карнай, зинғиллаб довуши чиқади сурнай; ҳеч ким қараб турмайди бормай. Бир ёқда данғиллаб чиқади ноғора, ўртага олиб томоша қилади фуқаро. Ҳар ким кўпқаридан, тўдадан (улоқни) босиб чиқиб, яловга еткизса, туя олаётир; тўдадан чиқариб, тушириб кетган бия олаётир; Чиқаролмай ўрта-роқда ҳаром олиш қилганлари, бўйни йўғонроқ бўлса, бир тўн билан тақани олаётир; кам кўмаклари қуруқ

қолаётир. Не бир билак — зўр катта гўзаллар бир қўллаб
(улоқни) уриб чиқиб солиб олаётир. Нечовлар — тўйда
бизлар қуруқ қоламиз-да, деб тўйхонани талаётир: бако-
вулар — сизларга бир бало бўлдим, деб уриб солаётир.
Бир ёғи қичаб келаётир. Шундай катта ҳангома, бир тўй,
талотўп бўлаётир: узоқдан қичаб устига келаётир.

Йигитнинг шунқори шунда,
Бедовнинг тулпори шунда,
Эр йигитнинг нори шунда,
Кўписининг ёри шунда,
Томошанинг бари шунда.

Яшасин, мардлар яшасин,
Мойли паловни ошасин;
Мен бир тўйни таъриф қилай,
Кўрсин энди томошасин,
Томошанинг бари шунда.

Йиғилди одам ҳар тўпдан,
Гап чиқади ақли кўпдан,
Топилар ҳар тусли бобдан,
Садо чиқиб Кўйиқофдан,
Чувлашмоқнинг бари шунда.

Келди одам ҳар тарафдан,
Араб билан ҳам ажамдан,
Урганиб олд-а шу гапдан,
Ҳам ёрони, ҳам арабдан,
Соқоллининг бари шунда.

Тўйга одам келаётир,
Келиб жойини олаётир,
Келган меҳмон жой турсин деб.
Қурилиб сариқ олачотир,
Тиқилишнинг бари шунда.

Қўшиндай бўп тутаб ётир,
Нечов сув деб ютаб ётир,
Кўп одамнинг чанги, дами,
Ут олгандай тутаб ётир,
Энтикганнинг бари шунда.

Келаётир тўп-тўп бўлиб,
Келгани шунда кўп бўлиб,
Ҳар қайси ҳар гапни айтар,
Кўпнинг сўзи эп бўлиб,
Урлашманинг бари шунда.

Келган одам узоқ-узоқ,
Улан айтиб қирғиз, қозоқ,
Сен ўланни айтмайсан деб,
Билмаганни қилиб мазоқ,
Кулишманинг бари шунда.

Катта йиғин томошади(р),
Бо устига ямашади,
Қизил, яшил қиз болалар,
Қараган кўз қамашади,
Томошанинг бари шунда.

Соп бўз бола тўпланишиб,
Не бўлар деб ўйланишиб,
Бир-бирига от овушиб,
Шу чиқад²⁴ деб сайланишиб,
Овушманинг бари шунда.

Ўйинчилар ўйин бошлаб,
Бир ёқдан кўпкари ташлаб,
Соп эр етган бўз болалар
Икки қўллаб маҳкам ушлаб,
Тортишмоқнинг бари шунда.

Йиғин бўлди ҳадсиз йиғин,
Йиғилганнинг қайсин дейин,
Отли олдин, яёв кейин,
Кейинлиги тим бир бўйин,
Юрмоқликнинг бари шунда.

Дўнан семир тақа ташлаб,
Оширганлар тақим ташлаб,
Бир хиллар қолди ёнбошлаб,
Қамчисин оғзига тишлаб,
Тепсинганнинг бари шунда.

²⁴ Чиқади.

Тўда бўлди қатти(қ)-катти(қ),
Қамчи уриб тулпор отди,
Ҳар ким босиб чиқса шундан,
Мақтанг шундай азаматди;
Бир билак катта полвонлар,
Ғайратин шунда тарқатди.

Бири-бирига олдириб,
Отин тўдага солдириб,
Оёғин кўп босган сўнг,
Оти юрагин олдириб.

Соп бир билак қув дейишади,
Отин уриб, чу дейишади,
«Нега бўйтар²⁵ бу» дейишади,
«Кеча беем-ку» дейишади.

Тўда бўлди торта-торта,
Така катта жирт-а-жирт-а.
Ҳар тарафга отин чопар,
Бедовларни йўрта-йўрта.

Кўп талотўп бўлаётир,
Чиққан шоввоз олаётир;
Оти кам куч, ўзи ночор,
Чиқаролмай қолаётир...

Катта-катта илдам отлар,
Чу деса бир қирдан ҳатлар,
Соп бир билак азаматлар,
Тарафни қип тоза мотлар.

Ҳар бир отлар оғзин очиб,
Полвонларни олиб қочиб,
Чу деганда қушдай учиб,
Қўлтиғидан парин сочиб.

Кўпкариси остин-устин,
Одам босиб баланд-пастин,
Қирғиз, қозоқ тумоғ пўстин,
Ҳеч ким аямай ўз дўстин.

²⁵ Бундай қилади.

Йиглаганди неча турки,
Бошида бор катта бўрки,
Тожики йўқ, тили турки,
Туркида йигиннинг кўрки.

Кўпкариси қур-а қур бўп,
Бос-а улоқ, тур-а тур бўп,
Тўғри бориб ушлаганни,
Бари бирдан ур-а ур бўп.

Ҳалол чиққан туя олди,
Ҳаром олиш бия олди,
Тўдада бир ушлаб қолган,
Улоқ олиб бўла қолди.

Кўпкариси бўлиб қатти(қ),
Қамчи уриб тулпор отди,
Бир улоқ деб жонин сотди,
Ўнун, дўнун, семиз така,
Кўзига қарамай отди;
Ким ушласа, тура бор деб,
Тортмаса ҳам олиб ётди.
Узи қатта тўй ёмасми,
Кўп талотўп бўлиб ётди.
Одам келиб тўрт тарафдан,
Тиндирмасдан келиб ётди.

Сатта тўйчи тўйхонада,
Ичкиликлар майхонада,
Қари-қури ағнаб ётир,
Дамин олиб чойхонада,

Дорбозлар дорини созлаб,
Еш болалар баланд парвозлаб;
Ҳар ким ўз созини излаб,
Ҳар тўдаси минглаб, юзлаб.
Ўйинчилар ўйнашади,
Қизил гулдай жайнашади,
Ҳар туслидан ўйин қилиб,
Қозондай бўп қайнашади.

Ўйин қилар озиб-озиб,
Барнолар қулочин ёзиб,

Қошин кериб, кўзин сузиб,
Ҳар чиққанда ўзин бузиб²⁶,
Базми бораётир қизиб,
Чувлагани юртни бузиб,
Ўйнайди йиғинни кезиб,
Кўп ўйинчи барнолари,
Бир-бировидан ўзиб.

Бир томоша бўлсин деди,
Ҳаддин оша бўлсин деди,
Подшомизнинг катта тўйи
Тоша-тоша бўлсин деди.
Ўйинга чиқиб нозиклар,
Хушсурат бели узуклар,
Панжалари тўла-тўла
Бариси тилла юзуклар.
Чиқиб қанча ўйин қилса,
Тобора кети қизиқлар.
Қарасангиз у ҳам яхши,
Сўнггиси бундан нозиклар.

Сатта сулув ўйнашади,
Қизил гулдай жайнашади,
Бир-биридан ўтаман деб;
Қандай хасис бўлса шунда,
Мавж уриб тўлиб-тошади.
Соп бўз бола йиғилибди,
Бари бирдан қарашади.
Итаришиб бир-бирини,
Бир тор жойга талашади.
Базм кетган жуда қизиб,
Дам-бадам қизиб ошади.
Ичкиликка тўйган мастлар,
Кулдик деб хахолашади.

Ўйин бўлди ҳаддан ошиб,
Неча одам куйиб-пишиб;
Кўп сулув ўртага тушиб,
Ўйнаб юрур муқомлашиб.

²⁶ Қиёфасини ўзгартиб.

Сатта сулувлар кулишиб,
Бир-бирин ҳолин билишиб.
Кийиб опти қизил кўйлак,
Уйнаб юрур селкинишиб.

Бир ёқ эркак, бир ёқ аёл,
Кўрган бўлар тентак хаёл;
Бўз болалар уришади:
«Эрталоқ бордагин жой ол».
Катта базм бўлаётир,
Бир соатда неча хаёл.

Уйнар сатта қоши қора,
Бири-биридан, кўрсанг сара,
Уйинчи кўп, одам ҳам кўп,
Уйнаб ётир дара-дара.

Еш болалар чувлашади:
«Ана қара, ана қара».
Айтганига кўнишмайин:
«Мановидан анов сара»

Уйин бўлади ётгунча,
Майхўрлиги тонг отгунча;
Уйинчилар чарчаб қолди.
Бўз болани кеткизгунча.

Сатта боллар дим кўнмайди:
«Уйнасинлар тонг отгунча».

Базм бўлди тараф-тараф,
Қўшилди тожику араб,
Тожиқлари ўйнашади,
Чапак уриб унга қараб.

Сатта сулув сочин тараб,
Лабин тишлаб, қия қараб,
Ҳар алвонда ўйнаб юрур
Қизил рўмол бошга ўраб.
Шу базмдан чиқиб қолди,
Бўлмаса топмайсан сўраб.
Ярашиққа заррин тақиб,
Кокилларин қўлман бураб,

Қизман хотин аралашиб,
Бир-бирини моралашиб.
Томошачи кўриб юрур
Яхшисини саралашиб.
Бир талотўп ўйин бўлди,
Кўнгиллари тўйин бўлди,
Бир ўртага тушиб қолса,
Чиқмоқлиги қийин бўлди.
Неча сулув уйқуси кеп,
Қобоқлари ўйунг бўлди.
Қурилди катта бир базм,
Кўймоқлиги қийин бўлди.
Ўйинини қандай қўйсин;
Келган одамнинг кўплиги,
Ҳар ёғи ўн бўйин бўлди.

Қарсиллаган ёш болалар,
Сатта қаламқош болалар,
Қизлар билан аралашиб,
Ўйинга талаш болалар.
Ўйнаганда баланд келиб,
Кўп усулга туш болалар.

Қилиб вақтин хуш болалар:
Тонг отганча ўйин бўлди,
Жуда катта йиғин бўлди,
Неча-неча катта базм,
Ҳар хили ҳар доим бўлди.
Турли-турли ўйин ўйнаб,
Энди уйқуга майин бўлди.

Қизлар дарёдай тошади,
Шўхлиги ҳаддан ошади,
Қозоқ, қирғиз тўп-тўп бўлиб
Улан, ёр-ёр бошлашади.
Улар ҳам икки бўлиниб.
Бир-бириман айтишади.
Бир-бирини енголмаса,
Тараф бўлиб тортишади.

Суханчилар сўзин бошлаб,
Кам сўзини кейин ташлаб,
Бир-бирининг қўлин ушлаб,
Қаррилари ёр-ёр бошлаб,

Ёшлари турур анғишлаб,
Берса деб ўланни бошлаб.
Қозоқ бир ёқ, қирғиз бир ёқ,
Айгишмоқчи вақтин хушлаб.
Қизлар ёр-ёр айтишганда,
Нечовлари кўзин ёшлаб.
Бу ҳам бурунгидан қолган,
Биз кетмаймиз буни ташлаб.
Шу қизлар айтмоқчи бўлса,
Эшитар эдим ёнбошлаб.

Кўп айтишди қизлар билан,
Неча жоду кўзлар билан,
У баробар келармикан
Айтишганда бизлар билан.
Тонг отганча енгишолмай,
Қозоқлар қирғизлар билан.

Қушлар бўйнин қайирганди,
Туёгидан тойирганди;
Оқсоқоллар келиб энди,
Бир-биридан айирганди.

Базмлар қизиб кетибди,
Ўланни айтиб ётибди.
Гоҳ унда, гоҳ бунда юрсак,
Қараб турсак тонг отибди.
Қизиқ билан билмай қопмиз,
Кун чиқибди, ёруғ бўпти.

Баковулар урушади,
Бир-бириман суришади,
Излаганни тополмайди,
Бир-биридан сўрашади.

Бориб айтинг ошпазларга:
— Энди ошини дамласин!
Тағиям етмай қолмасин!
Тўйдир одамнинг ҳаммасин!
Баковулар, ҳозир бўлинг,
Етим-есирлар қолмасин!

Ошпазлар белин бойлади,
Яхши хизматлар айлади;

Кўп ошни пиширган экан,
Тўйхонада турган халқни
Жуда тўйдириб сийлади.
Оши ортиб ошиб қолди,
Палов тўлиб-тошиб қолди.
Очлар келиб, ейишиб қолди,
Бари тўйинишиб қолди.

Ҳамма жойлар тах бўп қолди,
Уйлари чоппа-чоқ бўп қолди,
Узоқдаги меҳмонлар ҳам
Келадиган вақ(т) бўп қолди.

Еш болалар белин бойлаб,
Утовларга тўшак тайлаб,
Кичиклари отлар ушлаб,
Катталари меҳмон жойлаб.
Чаққон-чаққон бўз болалар,
Уртага дастурхон тайлаб.
Барининг қўлин ювдириб,
Иззат қилиб турур сийлаб.

Катта дастурхонни ёзиб,
Неча ноз-неъмат қўйиб,
Неъмат тамом бўлган сўнг,
Товоқ-товоқ ошни қўйиб;
Келган жўнаб бораётир,
Қуйруқмой паловга тўйиб.
Бир талотўп тўй бўлган-да,
Очликнинг кўзини ўйиб.

Яқин эллар келаётир,
Гирдин қурлаб олаётир.
Навбат тегмай баковулар
Неча бориб келаётир.

Кўпкаридан қолдик дейишиб,
Уруш-қириниш бўлаётир.
Каттаконлар уятдир деб,
Уни босиб келаётир.

Оши ҳар кимдан ортади,
Боллар товоқни тортади,

Қайтсин²⁷, фақир бўз болалар
Шу тўйда отдай йўртади.

Нечовлар созин соз қилиб,
Неча турли овоз қилиб,
Жяровлар айтиб ётибди,
Эшитганларни мас(т) қилиб.
Бир хили калта қип айтиб.
Шунда кўпини оз қилиб.
Неча муқом чертиб турур,
Баъзини ишқивоз қилиб.
Нашавандлар кўкнор эзиб,
Утирур кўзини сузиб.
Оч қолгандай термилади,
Гоз ўрдакдай бўйин сузиб.

Тўй билан сира иши йўқ,
Уз кайфиман жуда қизиб;
Бир-бирини ёмонлайди,
Уз олдига коса сузиб.

Бангилар ётир йўталиб,
Чўғига уста ўт олиб,
Боши айланиб ухлаб ётир,
Кетса чидимни кўтариб.

Энди кўринг дуторини,
Ингичка таққан торини,
Бошига йиғиб олибди,
Тўйдаги одам борини.

Чертаётир мақом билан,
Ҳар пардада хиром билан,
Кўзин юмиб чертиб спти,
Иши ҳам йўқ одам билан.

Ҳар замонда овоз қилар,
Довшин жуда соз қилар,
Шунга бориб эшитганни
Жуда ҳам қаттиқ мас(т) қилар.

²⁷ Қандай қилсин.

«Бир ўхшатиб чертгин» десанг.
Баччағар чертмай ноз қилар.
«Оз-оз қўшиқ айтгин» десанг,
У ҳам тўяр-тўймас қилар.

Кўпқари дурқираётир,
Илдам от зирқираётир.
Бақовуллар бари бирдан:
«Қўйгин» деб чирқираётир:
«Ҳали эл кеп тамом бўлсин» деб
Нечовлар бақираётир.
Уннга сира қарасинми,
Не дейсан деб сўрасинми;
Ура-ур деб, сура-сур деб,
Қулоғига гап кирмайди.

«Шундай қараб турасанми?!
Кўпқарини ташласанг-чи,
Сен вақтингни хушласанг-чи,
Оч биқиндан оширгин сен,
Икки қўллаб ушласанг-чи!
Оёгинг ошмай қолса,
Баччағар, ёнбошласанг-чи!
Дим бўлмаса чилвир солиб
Бу ёққа чиқ такани олиб;
Бизларга бермайман деса,
Бир урушни бошласанг-чи».

Бир катта кўпқари бўлди,
Неча нари-бери бўлди.
Не йигитлар яланғоч бўп,
Бир чирпинган бўри бўлди.
Энди олган-олганники,
Олиб чиққан ери бўлди.
Шу йигиндан тортиб чиққан.
Тоза эрнинг эри бўлди.
Чиқиб отин улоқтирган,
Йигитларнинг зўри бўлди.
Шундан ўзиб чиққан отлар,
Бедовнинг тулпори бўлди,
Шу йигинга яраган ул²⁸

²⁸ УҒИЛ.

Йигитнинг зулфиси бўлди.
Шу сўққини кўтарган ул.
Эр йигитнинг нори бўлди.

Дарёдай бўп тўлар эди,
Қизил гулдай сўлар эди.
Кечаги тўққиз хонзода,
Тўққиз минг одами билан
Келиб кўрса эди тўйни.
Ичи куйиб ўлар эди,
Оғзи анқайиб қолар эди,
Ичи ғамга тўлар эди;
Кўрса эди шу тўйларни,
Дарровгина ўлар эди.

Отин чопиб қула дашга,
Савдо тушиб қора бошга,
Армон билан кетиб қолди;
Бир кўрганда эди кошқа.
Кўрса эди, ўлар эди,
Ким чидар бундай койишга.

«Борнинг иши фармон билан,
Юк тортади сарбон билан».
Тўйни кўрса, ўлар эди
Ичи тўлиб армон билан.

Шуйтиб²⁹ эси кетиб қолди.
Ҳисобидан йитиб қолди,
Тўққиз минг от куйганидан,
Куйганидан кетиб қолди.

Ҳали ҳам одам кўп экан,
Тўй жуда талотўп экан,
От ҳам одам сиғишмайди,
Чопарман бола кўп экан.

Келибди соп тулпор отлар.
Қўлтиқда яшин қанотлар,

²⁹ Шундай қилиб.

Устида хўп ярашади
Соп бир билак азаматлар.

Остида югрук отлари,
Қўлтиғида қанотлари;
Отига боллар ярашар,
Яхши сини-сумбатлар.

Иигилганди ҳар урувдан,
Чарчамас ҳар хил юрувдан.
Устидаги одамлари
Удда чиқар ҳар бурувдан.

Отдан бари ташлаётир,
Бари вақтин хушлаётир;
Полвонларнинг отларини,
Еш болалар ушлаётир.

Жанда чопонларин кийиб,
Ҳунарини бошлаётир.
Болларнинг қўлида турмай,
Тулпор отлар кишнаётир;
Олиб тўйнинг дубирини,
Яхши отлар анғишлаётир;
Уйноқлаб сира турмайди,
Ушлаганни тишлаётир;
Диркиллаб ўйнаб, турмайди,
Неча ўйин бошлаётир.
Қандай турсин жониворлар,
Семиз улоқ ташлаётир.

Қош-қобоғин уяётир,
От-абзалин уяётир.
Чаққон бўлиб шу полвонлар,
Этак-бошин йиғаётир.
Кўпкарига талаб қилиб,
Чалвар-шимин кияётир.

Алвон-алвон дўнаётир,
Тақдирига кўнаётир,
Айил, пуштан маҳкам тортиб,
Отларига минаётир.
Олисроқдан келган меҳмон,
Кўпкарига жўнаётир.

Чавандозлар ишлаётир,
От бир-бирин тишлаётир.
Баковулар белин бойлаб,
Гўсамларни ташлаётир.

«Энди олган-олганники,
Олиб, ҳалол қилганники,
Эшитмадим дема, оғайин,
Танҳо чиқиб солганники.
Биздаң келиб ўпкалама,
Чиқмай ҳаром бўлганники.

Ол оғайни, ола беринг,
Ҳалол қилиб сола беринг;
Ғангқитиб тулпор отингни,
Отлардан қутула беринг!»

Катта така ота берди,
Тўда бўлиб ёта берди,
Ҳар бир тўда бўлганида,
Сурлуғишиб кета берди.

Неча зўрлар бўлиб олиб,
Ушлаганин юлиб олиб,
Неча эпчил чавандозлар,
Тушурмасдан илиб олиб.
Нечови улоқ олаётир.
Шунда зўрлик қилиб олиб.

Катта така отаётир,
Мардлар жонин сотаётир,
Не тулпорлар гангқиб чиқиб
Узиб якка кетаётир.

Ол-ол деб олаётир,
Оти ёмон қолаётир,
Катта улкан тўй эмасми,
Оломонлар талаётир.
Чўбир, чўнтоқ, байталлилар,
Хўп томоша қилаётир.
Кўрганлар сира туймайди,
Жуда қизиқ бўлаётир.
Хотин-қизлар том устида,

«Хў фалончи чиқди» дейишиб,
У ҳам шовқин солаётир.
Катта йиғин тўй эмасми,
Ҳар ким завқин қилаётир.

Яёвларнинг сони йўқдир,
Қуй демак имкони йўқдир,
Ҳамма ерни босиб опти,
Бир очиқ ер тани йўқдир.
Санасанг дим ҳисоби йўқ,
Минги, юзи, ўни йўқдир.
Шу қизиқни кўрмай қолган,
Баданида жони йўқдир.

Қуш бўйнида жиғовулар,
Тилла таёқ шиғовулар,
Оралаб томоша қилиб,
Сонсиз маҳрам, ясовулар.

Мирза боши, чўр оғаси,
Эл бийи ҳам эл оғаси,
Кўпкарини томоша қип,
Додхоҳлар, иш оғаси.

Сувда сузган балиқлар,
Чопганда боллар ҳолиқлар,
Элга солган солиқлар,
Юрган йўлин пўш-пўш қилиб,
Кўпкарини кўрмак учун
Кеп ҳудайчи, оталиқлар.

Эл каттаси, тўн каттаси,
Отида тилла тақаси,
«Катта тўй-да, бера бер», дер,
Неча бир салом оғаси.

Йўқдир бир норизолари,
Ҳам урушман изолари,
Кўпкарини кўриб юрур,
Халол солса бериб юрур,
Неча мунши-мирзолари.

Сипоҳининг бари келган,
Қанча амалдори келган.
Зангар элда битта қолмай,
Кўпкарини кўрмак учун,
Еппа — жовлик бари келган.
Шаҳарда одам қолмасдан
Ҳамма ёшу қари келган.

Хисров подшо аркдан қараб,
Дим бузуқ йўқ беркдан қараб,
Олдида қанча иноғи,
Шу йиғинни сиртдан қараб.

Кўрганнинг ақли шошади,
Кўпкарига талашади,
Ташлаганни эллар кўриб,
Кўрдингми деб қарашади.
Қойил бўлиб уринганга,
Бари офарин дейишади.
Шунинг олгани ҳалол, деб
Томошабин кулишади;
Бир паҳлавон чиқиб кетса,
У ким дейди, сўрашади.
«Тўйнинг кўпкариси» дейди,
«Хўп қизиқ бўлди» дейишади.

Отлар оғзини очади,
Эгасин олиб қочади.
Устидаги бўз болалар
Ундан сайин чу деб қичади.
Яшин қанот тулпор отлар
Қушдай бўп жонивор учади.
Сатта катта ем бедовлар
Улоқни олиб қочади.

Олгандан олим қолмади,
Такаси адо бўлмади,
Катта шоҳнинг тўйи эмасми,
Боргани қуруқ қолмади.

Оромни йўқ кундуз-кеча,
Эси кетиб қолган неча,
Кундуз шундай, оқшом базм,
Тўй бўлгандир қирқ кунгача.

Бу тўйдан дармон қолмади.
Не асов ҳайвон қолмади,
Лофини ҳам шунча дедик.
Қойил эмас тан қолмади.
Мен қирқ кунда бузмас эдим,
Келган отга ем қолмади,
Келган одамлар кўп экан,
Гуруч, мойдан дим қолмади.
Энди тарқатаман тўйни,
Тўй қилганда ҳам қолмади.

Энди тўйни тарқатайин,
Қачонгача така отайин?!
Ухлай олмай тақир-туқур,
Бугун хотиржам ётайин.

Тўйимиз энди соб бўлди,
Гапимиз жуда лоф бўлди,
Айтмас эдик лоф қилиб.
Бу-да бир ўнғай гап бўлди.

Тарқасин тўйим, тарқасин.
Достоннинг кўринг орқасин.

Ана энди тўй тарқаб, эркаклар кетиб қолди. Неча уйда тўла хотинлар ётиб қолди. Уй ҳам тўла, ўтов ҳам тўла. Неча қари хотинлар куёвни кўрамиз деб дам олиб келибди ўла-ўла.

Ана энди Қундузойнинг тўрт юз канизлари, бир неча соҳиб тамизлари, шу Зангар элининг қизлари йиғилишиб топганини устига кийинишиб, бари бир ерга уюшиб, Авазхонга ишқивоз бўлиб кийинишиб, даста-даста, тўда-тўда қизлар келиб Авазхонни кўраётир... Авазхон ўғлон сўйлайди алвон-алвон, яғрини ёзиқ полвон, юзлари олмадай пишган, зулфлари бўйнига тушган, кўрганнинг ақли шошган, кийган кийими ярашган, қизу хотин қарашган, жамолига ой билан офтоб адашган, кокилларининг шуъласи бетига уриб ўтирибди. Неча сулув болалар қошида, пар ёстиқлар ёнбошида, зарли қарқарали тож бошида. Юртдан ўзган сулув Қундуз ҳам қошида, Қундузнинг сулув канизлари хизматда. Қанд устига набот, шакарнинг устидан шарбат, кўп нозу неъмат, зиёфат устига зиёфат. Узумнинг орқасидан ҳолва, паловнинг орқасидан шўрва, табақ устига табақ.

Бизлар тўй билан билмай юрган эжанимиз, Авазнинг ўзига ҳам тўйча тавлика бўлиб ётган экан. Қундузойничи кўп канизи гаранг бўлиб қолибди Бол Авазнинг эиё-фатига.

Ана энди кун кеч бўлди, уйлар хотинга тўлди. Сипоҳидан катта оталиқлар, ҳудайчи, салом оғаси, додхоҳ, эшик оғасилар, бир неча шиговул, маҳрам, ясовул, асабадор, туғдор, қози, бий, муҳрдор, муфти, мунши — мирзалар бари йиғилиб келиб, Ой Қундузни Авазхонга никоҳлаб бермоҳчи бўлиб, қозини бир катта уйга тушириб, иккита катта амалдор Қундузга сўровчи бўлиб келди. Қундузойдан сўради: «Бир катта оталиқни вакил қилдингми, никоҳ ихтиёрини шу катта оталиққа бердингми?» — деди.

Қундузой неча ноз-нуз билан вакил қилдим, деб айтмасдан, қизлар, кишилар қўймаганидан кейин «Вакил ота қилдим» деди. Ана энди мусулмон шарт-шароитлари билан қози хутбасини ўқиб, Қундузой Авазхонга никоҳ бўлди. Энди қизлар Ой Қундузни бир зарли гиламга солиб, Авазхон ўтирган ўтовга олиб келди. Қизлар ўз шарт-шароитини қилиб, кампир ўлди, ит ириллатар қаъдаларини олиб, Қундузни Авазхоннинг олдига қўйиб, қўл ушлатар, соч сийпатар, элак элатар, чироқ кўрсатар, Ойна кўрсатар; бошқа ҳар хил расм-русумларини қилиб, ҳамма қаъдасини тамом қилди. «Ой Қундуз сеники бўлди», деб икковини чимилдиққа солиб, хотинлар беш пул, тўрт пул оладиганини олиб, жўнаб кета берди. Авазхон оқшом ётди, эрта билан тонг отди, тўрт юз каниз қилди хизматди.

Ана энди Жанжал калдан эшитмоқ керак. Жанжал кал асли бу шаҳарнинг одами эмас, бошқа шаҳардан эди, лекин ошиқ эди. Ошиқликдан ақлини-ҳушини йўқотиб, ўзини гўлоҳларга қўшиб беобрў бўлиб юрар эди. Бўлмаса кўп удабурро зўр йигит эди. Ишқ ҳамма ихтиёрини йўқотиб, ҳеч нимага қарамай чекади банг, айтади вадаванг. Оғэнга нима келса сандираб, ҳамма кулиб масхара қилиб, Жанжал кал эсини йўқотиб беҳуш юрар эди. Шундай қилиб юрганда Авазхон устига келиб, Чўнтоғини бериб отлантирди. Жанжал кал савдоси даф бўлиб, хуши келиб, жамеъ савдони от олиб; отнинг кўлдан чиққан тулпорлигини аниқ билиб(ди). Авазхон қирқ кун тўй қилиб, Қундузни никоҳ қилганда қошида эди. Авазхоннинг тўйи ўтгандан сўнг, Жанжал кал келиб Авазхонга арз қилди:

— Авазхон дўстим, биз ҳам Қундузга ошиқ эдик.

Жўра, сен от ўздириб олдинг, ҳалолнинг бўлсин. Бошқа олганда, мен тоза ўлиб қолар эдим. Сен олдинг — мен олдим, Қундуз кетмади. Дўстим, энди Қундуз ёринг билан айшу ишратингни қила бер; бизга жавоб бер. Бизнинг элимиз бошқа, биз элга борайик. Дўстим, бизга Бойчўнтоқ бўлади. Дўстим, шу Чўнтоқ қўлимда тобда турса, Авазхон дўстим, Қундуздан яхши қиз олиб берар. Бизга шу Чўнтоқ отни берсанг бўлади,— деб дўстидан жавоб сўради.

Жанжал кал Авазхон билан хўшлашиб, ўз элига кетди.

Оқшом ўта берди, тонглар ота берди, Авазхоннинг умри Қундузга мағрур бўлиб ўта берди. Авазхоннинг Гиркўк отини, Ёвмитнинг хоназотини, «тўрамизнинг оти» деб сайислар таблада боқиб ёта берди. Авазхон ўғлон гоҳ овга чиқади, гоҳ милтиқ олиб товга чиқди. Гоҳ вақтда туйғун олиб катта кўлга бориб, добилни туйиб, қушини чуйиб, шикор қилиб куни ўта берди. Чамбилбелдаги давлат: Чамбилдай элати, отаси Гўрўғли валламатни, иккита паризод — Юнус пари, Мисқол пари энаси, қирқ йигит азамат жўраси, жамеъ қадрдон беклари эсидан чиқди кетди. Давлатга фарқ бўлиб ҳаммасини эсидан чиқариб, бир Қундузой билан бўлиб ётир. Орадан олти йил бирдай ўтди. Кунларда бир кун Авазхон ухлаб ётиб эди, туш кўрибди. Тушда Чамбилбел юртида, ўз вилоятида ичкилик ичиб турибди. Шунда Гўрўғли валламат айтади: «Эй кўзим ёруғлиғи Аваз, сени болам, ўғлим, искасам гулим, балки жону дилим, ўлсам меросхўрим, юртимнинг эгаси, тобутимнинг чегаси деб эдим. Ҳай аттанг, болам, бир хотин деб мени унутдинг, ҳай аттанг, ҳай аттанг. Узингдан туғмай ул бўлмас, сотиб олмай қул бўлмас. Болам Аваз, сени бундай қилмайди деб эдим» — деди. Шунда икки пари энаси айтади: «Эй Авазхон, бизлар сени улим деб, искасам гулим деб, эмчак сутин бермасак ҳам, эмик сутин бериб эдик, болам деб эдик; нимага сен бизларни эсингдан чиқардинг» — деди. Оғаянус пари Авазнинг бошидан парвона бўлиб айтади: «Эй Аваз болам, сен бўлмасанг, Чамбилда менинг нимама бор; сени соғиндим, сен мени соғинмадингми, эсингдан чиқардинг» — деб энаси йиғлаётди.

Ана Аваз ўғлон эмасини, отасини кўриб, отан зори, внаи ғамгузори энди эсига тушиб, чучук уйқудан оҳ деб, бир наъра тортиб тура келди. Анда Қундуз ҳам уйғониб, «Эй тўрам, нега ундай қилдингиз», деб сўраб турибди:

Оҳ урасан, оч буйрингни таяндинг,
Узинг ботир, хон олдида жой олдинг;
Танда жоним жасадингдан айналсин,
Тўрам, нега наъра тортиб ўндинг?

Сеп йиғласанг, мен ҳам бирга йи(ғ)лайман,
Кеча-кундуз сизга обрў тилайман,
Не сабабдан оҳ тортасиз, валлаMAT,
Сенга не ғам ўтди, мен ҳам билайман?

Юрайин, юрайин, сизман юрайин,
Заррин рўмолимни бошга ўрайин,
Ё бировнинг сизга гапи тегдими,
Тўрам, сенинг оҳ тортганинг сўрайин?

Бир нечалар қош-қобоғин уйдими
Ё далада сусқунингни қийдими?
Не сабабдан наъра тортдинг, валлаMAT,
Бир нокасинг сўзи сенга тегдими?

Бир боғчада олмамиди, нормиди,
Нечовлар юзингга интизормиди,
Не сабабдан хафа бўлдинг валлаMAT,
Ортингда менигдай ёринг бормиди?

Подшо бошига қўяр тожини,
Элдан олар закотини, божини.

Узинг мардсан, мардлигингни билдиргин,
Менигдай ёрингни ўйнаб-кулдиргин.
Не сабабдан хафа бўлди кўнгилинг?
ВаллаMATим, урган оҳинг билдиргин!

Анда Авазхон ўғлон кўнгли бузилиб, бағри эзилиб,
ҳар кўзидан қатра-қатра ёшлар тизилиб, отаи зори, энаи
ғамгузори, неча хешу табари, Хунхордан келган Гулойим
деган опаси, синглиси ҳам жигари, неча ёр-дўст ғамхори,
қанча кўрган жўралари, қирқта эри — чирпинган шери,
Чамбилдай элати, аркони давлати, ўйнаб-ўсган юрти эси-
га тушиб, ўксиб-ўксиб, «Ёрим, мени сўрамасанг-чи», деб
Қундузойга қараб бир сўз айтаётибди:

Кокилингнинг банди-бандия гуйдирма,
Қошянг кериб, қобоғингни уйдирма,
Ўз куйганим бўлар менинг ўзима.
Ўргулай, ўртанган жоним куйдирма.

Бўйингдан, қулоқ сол айтган сўзима,
Жимма-жимма ёшим тўлган кўзима;
Бўйингдан, ўртанган жоним куйдирма,
Ўз куйганим бўлар менинг ўзима.

Ётиб эдим сендай ойим қошима,
Сендан бошқа йўқди тегра-дошима,
Бўйингдан, ўртанган жоним куйдирма,
Маст уйқуда отам кирди тушима.

Отам айтар: Аваз болам нетдинг, деб,
Бир хотин деб мени ташлаб кетдинг, деб,
Ҳай аттанг, деб бошин чайқаб йиғлайди,
Қариганда, фарзандим, йиғлатдинг, деб.

Энам айтар: болам Аваз соғиндим,
Сенинг учун авлиёга топиндим,
Не сабадан кетдинг, мени йиғлатиб,
Ташлаб кетдинг, болам, сенга на қилдим?

Бир боғчада олма эди, нор эди,
Менда ҳам отаман эна бор эди,
Бир фасл кўрмаса беқарор эди,
Бирор соат кўрмаса-чи у мени,
Болам деб ўзини ўлдирар эди.

Билмайман не кечди уларнинг ҳоли,
Менсиз нима бўлди ҳоли-аҳволи,
Менинг учун зор йиғлашиб юргандир,
Йиғлов билан ўтиб моҳ билан соли.

Едима тушибди қирқта эрларим,
Уруш кунини йўлбарсдай бўп шерларим,
Бўйингдан, шу замон тушди эсима
Чамбилбелда ўйнаб-ўсган ерларим.

Наргас-наргас хумор кўзлар сузилди,
Ҳасратингдан юрак-бағрим эзилди,

Кетар бўлдим Така-Евмит юртим,
Бу Зангардан туз-насибам узилди.

Эртаман, бўйингдан, Евмит кетаман,
Мард ўғлонман ширин жоним сотаман,
Чиқса душман йўлда, ушлаб отаман,
Ғанимнинг умрини охир этаман.
Эрта бориб, хон отангдан сўрайман,
Жавоб берса, бермаса ҳам кетаман!

Мен жонимни сотмоқ бўлдим мен энди,
Хунобалар ютмоқ бўлдим мен энди,
Зангар элдан, нозим, тузим узилди,
Эрта туриб Ваянганга кетарман.

Мард ўғлонман, ёрман вақтим хушласам,
Алам тортиб банди бўғним бўшласам,
Узинг ўйла, муносибми, бўйингдан,
Зор йиғлатиб ота-энамни ташласам?

Эрта туриб Евмит йўлини тутайин,
Мард ўғлонман ширин жонни сотайин,
Агар қолсанг, ихтиёринг ўзинга,
Борар бўлсанг, бирга олиб кетайин.

Куя-куя устухоним кул бўлар,
Энди менинг қайғу-ғамим мўл бўлар,
Эртанг кетар бўлдим, нозим, юртим,
Энди айтган охир сўзим шул бўлар.

Анда Қундузой йиғлаб туриб айтди: «Эй тўрам, менинг кўнглим сиздан бу эмас эди. Мени сиз ташлаб кетаман дейсиз, бу нима деганингиз? Мен сиздан дим айрилиб қолмайман, сиз қаерда бўлсангиз мен ҳам шу ерда бўламан, сиз қайси ерда турсангиз мен кўзим суви билан сув сепиб сочим билан шипириб хизматингизни қиламан. Асло мени қолади деманг. Ўзингиз сени ташлаб кетаман, олиб кетмайман десангиз иложим йўқ, нима дейман»,— деб йиғлади. Шунда Авазхон Қундузойимнинг сўзидан кўнгли тўлиб, қошига тортиб, бетидан бир-икки муччи олиб айтди: «Эй жоним, меҳрибоним, сени нега ташлаб кетай; мард ҳам ёрини ташлаб кетарми? Асло ғам ема, асло хафа бўлма, сени нега ташлаб кетайин»,— деди.

Анда Қундузойим хулқи-хуйи мулойим қўл қовушти-
риб, тўрасига арз қилиб бир сўз деди:

Қундузнинг иши сиз билан,
Сиз бўлмасангиз биз билан,
Не қилай қирқин қиз билан,
Бунча жоду кўз билан.
Мен ҳам сиз билан, сиз билан,
Тўрам, сиз билан, сиз билан!

Оқар менинг кўзда ёшим,
Сиз бўлмасангиз кўп койишим,
Бошқага йўқдир хоҳишим,
Қовушган бош йўлдошим,
Мен ҳам сиз билан, сиз билан,
Тўрам, сиз билан, сиз билан!

Қундуз сиздан сира қолмас,
Бир соат сиздан айрилмас;
Бошқа одамни кўзга илмас,
Ҳеч одамга кўнгли тўлмас.
Мен ҳам сиз билан, сиз билан,
Тўрам, сиз билан, сиз билан!

Қундузойнинг сизсиз жони,
Сиз билан бўлса даврони,
Валла матим, шера матим,
Бевафо деб айтма мани.
Мен ҳам сиз билан, сиз билан,
Тўрам, сиз билан, сиз билан!

Сизсиз Қундуз қарори йўқ,
Белда, қўлда мадори йўқ,
Айрилмоқ ихтиёрим йўқ,
Базм, ўйин, гулзори йўқ.
Мен ҳам сиз билан, сиз билан,
Тўрам, сиз билан, сиз билан!

Сиз билан ёруғдир юзим,
Шулдир сизга айтган сўзим,
Сизсиз ҳақиқатли азизим,
Сиз билан равшандир кўзим,
Мен ҳам сиз билан, сиз билан,
Тўрам, сиз билан, сиз билан!

Сизсиз менинг севар ёрим,
Сиз билан тарқар хуморим,
Сиздурсиз чегинган ёрим,
Сизда менинг ихтиёрим.
Мен ҳам сиз билан, сиз билан,
Тўрам, сиз билан, сиз билан!

Қундуз сизнинг дилдорингиз,
Суйсангиз сиз дилдорингиз,
Қундуз доим хуморингиз,
Тўрам деб интизорингиз.
Мен ҳам сиз билан, сиз билан.
Тўрам, сиз билан, сиз билан!

Қундуз ёрсиз бунда турмас,
Зангарда бир соат юрмас;
Бевафо деб айтманг мени,
Улса ёридан айрилмас.
Мен ҳам сиз билан, сиз билан,
Тўрам, сиз билан, биз билан!

Мард ёрини ташлаб кетмас,
Уз вақтини хушлаб кетмас,
Бевафолик қилиб менга,
Бо бировни ушлаб кетмас.
Мен ҳам сиз билан, сиз билан,
Тўрам, сиз билан, сиз билан!

Мард ёридан айрилмайди,
Бошқа ёққа қайрилмайди,
Бош қовушган жўрасидан,
Улса изидан қолмайди.
Мен ҳам сиз билан, сиз билан,
Тўрам, сиз билан, сиз билан,

Авазхон ўғлон оқшом ётди, эрта билан тонг отди, ту-
ра келиб ўзини шайлади, белини маҳкам бойлади. Полвон
бачча эмасми, Такали-Ёвмитга талаб айлади. Авазхон гул-
дай жайнаб, булбулдай сўйлаб, тараққос бойлаб, заррин
зулфларини ҳар ёққа тайлаб, қайнатаси Хисров шоҳнинг
олдига келиб, юқори эшиги ойнагарддан тўғри бўлиб, дас-
тин алиф-лом қилиб, гарданини ҳам қилиб, одоб сақлаб,
подшони ҳурмат қилиб бир сўз деди:

Орила билмади тоғларнинг қори,
Тирамада пишар боғнинг анори,
Маккамсан, Мадинам — қиблагоҳимсан,
Арзимга қулоқ сол, юртнинг сардори.

Мард ўғлонман гапни гапга улайман,
Ота, сенинг мард, номардинг синайман;
Энди кетар бўлдим Ёвмит элимга,
Ота, сиздан оқ фотиҳа тилайман.

Мард бўлиб белимга ханжар бойладим,
Ёш боламан, турпа-турпа сўйладим,
Ота, сиздан оқ фотиҳа тилайман,
Такали-Ёвмитга талаб айладим.

Отажон, эшитгин айтган сўзимни,
Эгарлаб бер, менинг асби тозимни,
Оқ фотиҳа сиздан бермоқ лозимдир,
Кулиб-ўйнаб жўнатгайсан ўзимни.

Отим Аваз, Чамбилбелда эр эдим,
Эр ҳам бўлсам, гуркираган шер эдим,
Ота, сиздан оқ фотиҳа тилайман,
Ёлғиз ўзим минг одамча дер эдим.

Менинг отам Чамбилбелнинг сардори,
Ғазода — савашда чирпинган нори,
Отим Аваз, Гўрўғлининг ўғлиман,
Мен ҳам эдим Чамбилбелнинг кўчқори.

Жавоб берсанг, ота, энди кетайин,
Мусофир элинда юриб нетайин!
Менинг учун йиғлаб, инграб юргандир,
Шуларга ҳам, ота, хизмат этайин.

Жўш энди, кўнглим, қайнаб жўш энди,
Юрган йўлим сувсиз дала, даш (т) энди,
Кетар бўлдим Така-Ёвмит юртига,
Қиблагоҳ Мадинам, қолдинг, хўш энди.

Хисров шоҳ подшонинг ҳам ўғли, ҳам қизи, кўрар кў-
зи, сўзлар сўзи — ёлғиз шу Қундузнинг ўзи эди, бундан
бошқа боласи йўқ эди. Подшо кўп қариган эди, ёшлари

кетган эди, етмишга етган эди. Хисровхон подшо Авазхондан бу сўзларни эшитиб, кўнгли бузилиб, юрак-бағри эзилиб, ҳар кўзидан етмиш қатра ёшлар тизилиб, ҳай аттанг деб кўзини ёшлаб, бармоғини тишлаб, Авазхонга қараб айтди: «Болам Авазхон, кетмоқчи бўлдингми, ота-энанг эсингга тушдимми? Менинг уйимни мотамхона қилиб кетасан-да, ҳай аттанг. Бурунчилар айтган:— Куёвдан ўғил бўлмас, кулдан том бўлмас. Ўзингдан бўлмай ўғил бўлмас, сотиб олмай қул бўлмас,— деган экан. Мен сени кетмас деб юриб эдим. Мен бир йилликмидим, олти ойликмидим, мен ўлгандан кейин кетганингда бўлар эди. Ана энди сен кетаман десанг, оқ фотиҳа бераман, йўлингга соламан. Сенга турасан деб айтолмайман. Сенга жавоб бермасам, ўзим тенги подшолар айтади-да, Хисровхон подшо қизини нега эрга берган экан, қизини узатиб олиб кетувини боши билмаганмикан, боши бермаса бўлмасмиди дейди-да. Мен йиғласам, Гўрўғли султон кулар; Мен сенинг билан кўнглимни овутсам, Гўрўғлибек йиғлар. Болам, турсанг жойинг, кетаман десанг йўлинг бўлсин. Эса бир-икки (кун) қараб турсанг, йўл-яроқларингни, йўлдаги озиқ-овқатларингни ғамлаб берайин».

Авазхоннинг раёини қайтармай жўнамоқчи бўла берди. Шунда Авазхонга қараб Хисровхон подшо бир сўз айтаётир:

Ҳар элда сен адолатли замон бўл,
Душмanning бошига қорли туман бўл,
Талаб қилган бўлсанг Ёвмит юртига,
Турсанг жойинг, кетсанг йўлинг, омон бўл.

Мен айтмайман, болам, бунда юргин деб,
Зангарнинг элинда даврон сургин деб,
Мен қарибман, сен олдимда юргин деб,
Турсанг жойинг, кетсанг йўлинг, омон бўл.

Мен биламан, болам, бир кун кетарсан,
Зангарнинг юртида, болам, нетарсан,
Бир куни Ёвмитнинг йўлин тутарсан.
Турсанг жойинг, кетсанг йўлинг, омон бўл.

Ёш баччасан, мисли дарёдай тошиб.
Бунда келдинг элатингдан адашиб,
Ота-энанг унда юрур йиғлашиб.
Турсанг жойинг, кетсанг йўлинг, омон бўл.

Бу давлатим ўзим ўлмай кам бўлмас,
Бу дунёда одамзод беғам бўлмас;
«Куёвдан ул бўлмас, кулдан том бўлмас».
Турсанг жойинг, кетсанг йўлинг, омон бўл.

Худо солди неча турли аламини,
Сен кетсанг бузарсан кўнгил қалъамни,
Топширдим ўзингга ёлғиз боламни.
Турсанг жойинг, кетсанг йўлинг, омон бўл.

Мард йигит душманга сирин айтарма?
Чин мард бўлса, у қавлдан қайтарма?
Ёлғиз эди, урушиб кўнглин мойтарма.
Турсанг жойинг, кетсанг йўлинг, омон бўл.

Ёлғиз эди, эрка ўсган бир қизди,
Оқ кўнгилман айтдим, болам, бу сўзди,
Урушиб, сўкиб йиғлатмагин Қундузди.
Турсанг жойинг, кетсанг йўлинг, омон бўл.

Майдон-майдон Ғиротингни елдирма;
Урушма, койима, кўнглин қолдирма,
Ой Қундузнинг ёлғизлигин билдирма.
Турсанг жойинг, кетсанг йўлинг, омон бўл.

Ой Қундуз ёлғиздир, хафа қилмагин,
Кўнглига қарагин, жафо қилмагин,
Сен ҳам, болам, ҳеч бевафо бўлмагин.
Турсанг жойинг, кетсанг йўлинг, омон бўл.

Сен кетарсан неча тоғлардан ошиб,
Отанг қолар ёнар ўтга туташиб,
Ўғли, қизи кўз олдида бир фарзанд,
Қолса йиғлаб боласидан адашиб.

Юра берсанг, болам, оғир йўл бўлар,
Сен кетган сўнг қайғу-войим мўл бўлар,
Зинҳор. болам, Қундузойни оғритма,
Сенга айтган насиҳатим шул бўлар.

Ўзим тирик, унутмагин ўзимни,
Едингдан чиқарма айтган сўзимни,

Мен сенига топширдим ёлғиз қизимни,
Қиз ҳам бўлса улдан зиёд кўзимни.

Азиз қилгин, болам, Қундузимни,
Қиз демагин менинг кўрар кўзимни,
Ўзингга топширдим бир азизимни,
Хафа қилма бир соҳиб тамизимни.
Яхшиларга бир гап басдир, фарзандим,
Қари одамман узайтирма сўзимни,
Сен ҳам менинг қиёматлик фарзандим,
Албатта сўзимни олсанг лозимди(р).

Ана энди подшо қандай қилсин, ичидаги сирини кимга айтсин. Уйдаги қизини, кўрар кўзини, сўзлар сўзини, аспатлаб юрган азизини, кўп соҳиб тамизини, оти Қундузини, барно, жоду кўзини, манглайида бўлган битта қизини «сеники эмас, меники; берсанг ҳам олиб кетаман, бермасанг ҳам олиб кетаман», деб ўтирса, улдан бошқа боласи бўлмаса. Суяниб юрган ёлғиз боласи, кўзининг оқу қораси. Подшо ўлиб қолди, бўлганича бўлиб қолди, ичи ғамга тўлиб қолди. Шундай ҳам бўлса қандай қилсин, не чора, қариндош-хешини, тенг-тўшини, теварақдаги қўнгишини, неча хеш-табарини, Зангар диёрининг жамиш амалдорини, неча бир хизматкорини (қайси бирини айтайин) шу Зангар элининг барини хабар қилиб айта берди. Ҳамма эл эшитиб ҳай аттанг дейишиб, нечовлар уйда йиғлашиб; додхоҳ оталиқлар, туғ ушлар туғбегилар, тилла асоли ҳудайчилар, улафахўр умаролар, фузалолар, шогирди кўп қанча уламолар, асабадор, туғдор, қозн, бий, муҳрдор ўғачи, шиғовул, маҳрам, ясовул хотин-бола чақасн билан йиғила берди, подшоликнинг аркига уюла берди. Кўпининг сусқини қийила берди. Бир неча ёш аёллар, қизлар «эсиз, Қундузойдан айрилиб қолдик», деб қоши-қабоғи уюла берди. Шунда Қундузнинг энаси қадди букилиб, кўзидан ёши тўкилиб, йўлга кириб энтикиб бориб, ёлғиз боласини кўриб, бошидан парвона бўлиб айналиб қараса, канизлари Ой Қундузни ясатаётир, тилла ҳайкалларини осаётир, катта қоли — ипак гиламларни жалтанглаган эпчил маҳрамлар зўр йўрга чўбирларга, зўр туяларга босаётир; қизлар шошаётир, дарёдай тошаётир. Катта-катта нор туялар йўлга қаторлашаётир, қуллар йўлга тушаётир. балки бу ёғи жўнашаётир. Авазхон куёви заррин хилъат кийиниб, этак-бошини йиғиниб,

кескир исфиҳонини белига бойлаб, карк тери қалқонини эгнига тайлаб, ўзини йўлга шайлаб, қамчисини қўлга олиб, отни олиб кел дегандай бўлиб турибди. Шунда Авазхон ўгли ҳам куёвига қараб, йўл бўлсин, болам, деб сўраб айтаётибди.

Авалло шод бўлдинг, охир ғам бўлдинг,
Зангар элда, болам, недан танг бўлдинг?
Олғир қушдай минмак бўлиб отингга,
Тақдир қўшиб, Қундузга ҳамдам бўлдинг.

Подшоларнинг етовида фил бўлар;
Куя-куя устухоним кул бўлар.
«Ёлғиз бола ёвдан ёмон» деган шу,
Ўгли йўқнинг охир куни шул бўлар.

Сен кетсанг Қундузжон бирга кетади,
Шўр энангнинг куни қандай бўлади,
Мабодо кўнглингга оғир олмасанг,
Бир олти ой сабр қилсанг нетади?

Савдогар юк ортар мояли, норли,
Олдингда хизматкор зарли камарли,
Бир олти ой сабр қилгин, чирогим,
Урушмагин, болам, йўлинг хатарли.

Етиб эдим, болам, бугун туш кўрдим,
Мен тушимда кўп қабоҳат иш кўрдим,
Мабодо кўнглингга оғир олмасанг,
Бир қаноти майиб бўлган қуш кўрдим.

Бир олти ой сабр қилсанг нетади?
Олти ойлар сал вақтда ўтади,
Мен Қундуздан кам кўрмайман, ўғлимсан,
Энангнинг тилини олсанг нетади?

Анда Авазхон ўғлон, яғрини ёзиқ полвон дуддай ғуруллаб, оловдай ёнди, айтди: «Эй, эна... Мен Зангарга келгандан бери ёвни кўрмай, майдонга кирмай танг бўлиб юрибман; эса улуг ишим ёв билан, озроқ ишим ов билан, ўғлинг ёвга хумори, одамлар ёв деб айтса, ёв ўғлингга кўпқари. Ғиротимни чопайин, айтган ёвингни топайин, ба-

рини олдимга солиб жундай қилиб савайин; эса, эна, эрта-роқ фотиҳангни бер»,— деб энасига қараб бир сўз деди:

Дам шу дамдир, ўзга дамни дам дема,
Шукур қилгин давлатингни кам дема,
Ёв бор деб, энажон, асло ғам ема,
Сен болангни бошқалардан кам дема.

Сен ёв десанг, ўғлинг ёвга хумори,
Менга қойил эди Чамбилнинг бари,
Энажоним, меҳрибоним ғам ема,
Ёв деганлар бу ўғлингга кўпқари.

Ғиркўкимни майдон бўлса чопайин,
Излаб-излаб айтган ёвинг топайин,
Энажоним, меҳрибоним, ғам ема,
Барин ҳайдаб жундай қилиб савайин.

Қийиб олай барисининг бошини,
Қонига бўяйин тоғнинг тошини,
Ёв бордир деб, эна, асло ғам ема,
Қани чиқса бир душманининг кўшини.

Эна, ёвдан қочадиган мен эмас,
Бир нечалар ўзин ҳолин ченамас,
Ёв бордир деб асло қўрқма, энажон,
Сенинг ўғлинг Гўрўғлидан кам эмас.

Бир ёғи томоша, бир ёғи қиргин,
Томошани кўрсанг, энажон, юргин;
Ёв бордир деб қўрқитмагин, энажон,
Ёвга борган вақтда ўғлингни кўргин.

Ғамли қулнинг оқар кўзининг ёши,
От чопса чангийди даланинг даши,
Талаб қилиб қайтармикин мард киши,
Талабдан қайтмоқлик хумсанинг иши.

Шунда энаси бечора ичида: «Ҳай аттанг, айтмасам бўлар экан, кетар чоқда Авазхоннинг кўнглини бекор қолдирдим, жўнаётган вақтда айтмасам бўлар экан, ҳай аттанг». — деб. Авазхонга қараб сийпалаб био сўз деди:

Қари энанг шўр Қундузнинг жони,
Сенинг билан эди даври-даврони,
Бу сўзимни оғир олма кўнглингга,
Гоҳ туш шайтони, гоҳ раҳмони.

Савдо тушди қариларнинг бошига,
Сен, юрарсан энди йўлнинг дашига,
Гоҳ туш шайтони, гоҳ раҳмони,
Чап чиқар сипоҳи бўлган кишига.

Энди юрсанг йўлинг бўлсин, фарзандим,
Така-Евмит элинг бўлсин, фарзандим,
Икковинг ҳам бирдай менинг боламсан,
Жуда кўп қиз, улинг бўлсин, фарзандим.

Ана энди қизлар Қундузойни чоқ қилди, отга минди-
рар вақ(т) қилди. Бечора Қундуз қариган отаси билан
энасини кўзи ыймай, кўзининг ёши ҳеч ерга сигмай оқ
тортиб, жойидан тура келди:

Савдо тушди Ой Қундузнинг бошига,
Ёқаси ҳўл кўздан оққан ёшига,
Уксиб-ўксиб ўпкасини босолмай,
Йиғлаб борди отасининг қошига.

Емон савдо касод қилар кишига,
Фалак титрар Қундузнинг нолишига,
Гапиролмай ўксиб-ўксиб йиғлайди,
Бўзлаб борди қиблагосин қошига.

Бебахтлар бошига кўп савдо тушди,
Шу кунни йўқотди ақлни, ҳушни,
Йиғлаб борди отасининг қошига,
Подшоҳ туриб ёлғизиман кўришди.

Ақобир оталиқ борди қошига,
Қўл қувшириб турди тегра-тошига;
Ҳай аттанг деб, бошин чайқаб йиғлайди,
Ёлғизини босиб опти тўшига.

Йиғлади Хисровхон кўзин тиймайди,
Фарзандининг дийдорига тўймайди,

Ҳай аттанг деб, бошин чайқаб йиғлайди,
Ой Қундузни қимилларга қўймайди.

Сен бўлмасанг қандай бўлар куним деб,
Зангарда бўлмаса оға-иним деб,
Ҳай аттанг деб, зор йиғлайди, валламат,
Қиз ҳам бўлсанг эдинг менинг улим деб.

Қундуз айтар: «Менман Зангарнинг нози,
Йиғлов билан ўтар қиши ҳам ёзи,
Маккамсан, Мадинам — қиблагоҳимсан,
Отажон, қизингдан бўлгайсан рози.

Отажоним, меҳрибоним, раҳбарим,
Қўлқанотим, тождорим, раҳбарим,
Зангар элга эътиборим, раҳбарим,
Соғинган кунда хуморим, раҳбарим.

Ота, энди хабаринг йўқ ўзингдан,
Армонман айрилдинг жоду кўзингдан,
Маккамсан, Мадинам — қиблагоҳимсан,
Рози бўл, отажон, Қундуз қизингдан.

Эрка бўлдим, ота, қадринг билмадим,
Нега хизматингни қилиб ўлмадим,
Ота, рози бўлгин ёлғиз қизингдан,
Босган изларингни тумор қилмадим

Улганим йўқ, ота, ҳали тириман³⁰,
Уйлаб турсам ўлганларнинг бириман,
Зор йиғлатиб ташлаб кетиб бораман,
Розилигинг, ота, сўраб туриман³¹.

Шонаман зулфимни тараб ўраман,
Сувсиз чўлда отам деб чинқираман.
Қариганда сиздай мардни йиғлатиб,
Зор йиғлатиб ташлаб кетиб бораман.

Ўзим тирик, ўлганлардан батарман,
Қисматим шу бўлса, ота, нетарман,

³⁰ Тирикман.

³¹ Т...

Қариганда зор йиғлатиб, бўзлатиб,
Кўзим билан қандай ташлаб кетарман.

Энди қизинг кетди, ота, бегумон,
Йиғлай-йиғлай юрак-бағрим тўла қон,
Менсиз чалар энди бошингни туман,
Бу дунёда тирик айрилган кўп ёмон.

Айрилиқдан, ота, омон-омонди.
Куйганнинг бошига охир замонди,
Илоий дунёси қурсин, отажон,
Тирик айрилган ўнгандан ҳам ёмонди(р)

Мен ўлгандан ёмон бўлдим, отажон,
Улмагимга рози бўлдим, отажон,
Тар очилган гулдай сўлдим, отажон,
Зор йиғлаб олдингга келдим, отажон.

Осмонда тўлган моҳимсан, отажон,
Соғинсам тортган оҳимсан, отажон,
Ота, рози бўлгин ёлғиз қизингдан,
Арзим шу, додхоҳимсан, отажон.

Қундуз дер, меҳрибонимсан, отажон,
Бу танда ширин жонимсан, отажон,
Тар очилган бўстонимсан, отажон,
Йиғлаб айтсам достонимсан, отажон.
Қилган оҳу афғонимсан, отажон,
Салтанатли султонимсан, отажон.
Дарёдай бўп тўлганимсан, отажон,
Йиғлаб адо бўлганимсан, отажон,
Энди айрилиб қолганимсан, отажон,
Жудоликни солганимсан, отажон.
Ота, рози бўлгин ёлғиз қизингдан,
Менинг қўлим олганимсан, отажон.

Така-Евмит қетар бўлдим мен энди,
Чамбил элга етар бўлдим мен энди,
Чўлнинг йўлин тутар бўлдим мен энди,
Йўлда қонлар ютар бўлдим мен энди,
Иши хавфу хатар бўлдим мен энди,
Куйиб-ёниб ўтар бўлдим мен энди,
Отамни йиғлатар бўлдим мен энди,
Ўлганлардан батар бўлдим мен энди,

Ота, рози бўлгин ёлғиз қизингдан,
Зор йиғлатиб кетар бўлдим мен энди.

Мен ҳам бир боғчада боғнинг гули эдим,
Отам ҳам энамнинг жони-дили эдим,
Сайрар тилим, қафаснинг булбули эдим,
Зангарнинг элида тоза гули эдим.

Отажон, кўлларнинг турна, рози бўл,
Менсиз энди чин куйганнинг ўзи бўл,
Зор йиғлатиб, ташлаб кетиб бораман,
Валлакатим, Ой Қундуздан рози бўл.

Зангарнинг элинда гуллар термайман,
Қадимгидай энди даврон сурмайман,
Жоним ота, Қундузингдан рози бўл,
Кетдим энди ё кўраман, кўрмайман.

Ота, рози бўлгин ёлғиз қизингдан,
Сен айрилдинг энди кўрар кўзингдан,
Отажон, айрилдинг сўзлар сўзингдан,
Рози бўлгин, ота, бу Қундузингдан.

Мендан бошқа қизинг ҳам йўқ, улинг йўқ,
Овунарга ё бир оға-ининг йўқ,
Зор йиғлатиб, ташлаб кетиб бораман,
Мен кетган сўнг бир юпанар кунинг йўқ,
Мен эдим, отажон, сини-сумбатинг,
Шоҳ ҳам бўлсанг менсиз, ота, сининг йўқ.

Жўш энди кўнглим, қайнаб жўш энди,
Тирик бўлса, нени кўрмас бош энди,
Армон билан, ҳасрат билан айрилдик,
Ой Қундуз Ёвмитга кетди, хўш энди.

Энди менинг юрган йўлим даш энди,
Икки кўздан оққан қонли ёш энди,
Ёлғиз боланг, Қундузингдан айрилдинг,
Зор йиғлаб, валлакат, қолдинг, хўш энди.

Биздан жудо бўлди тенги-тўш энди,
Биздан узоқ қолди қариндош энди,
Ота, қолдинг ёлғизингдан айрилиб,
Рози бўл, Ой Қундуз кетди, хўш энди».

Йиғлай-йиғлай кўзларда нам қолмади,
Мунглашмоққа бирор ҳамдам қолмади,
Катта-кичик зор йиғлайди халойиқ,
Йиғламаган бирор одам қолмади.

Белида бойланган зарли пўтаси,
Туя ўлса бўзлаб қолар бўтаси,
Хай аттанг деб, бошин чайқаб йиғлайди,
Ой Қундузнинг Хисровхондай отаси.

— Розиман, ёлғизим, сендан розиман,
Худойим қаргаган қулнинг ўзиман,
Ким ташлабди, боласини, ёрқиним,
Битта эмас, минг мартаба розиман.

Йиғилган Зангарнинг кўп билан ози,
Ғангқиллаб учади кўлларнинг ғози,
Соп уламо мулла зорлаб йиғлайди,
Розиман деб, Ой Қундузнинг устози.

Қаторда юк тортган нор ҳам лўклари,
Қундуз кетди, оғир бўлди юклари,
Бари бирдан уввос тортиб йиғлайди,
Хисров шоҳнинг юрт сўраган беклари.

Подшоҳ йиғлар: «Ёлғиз болам кеттинг, деб,
Сен кетдинг зор йиғлаб, мотам тутдим, деб,
Хар эркалик, хато қилсанг, ёлғизим
Минг мартаба, минг мартаба ўтдим, деб.

Отанг қурбон эди айтган сўзингдан,
Сен кетган сўнг дарак топмас изингдан,
Ёлғизим, ёрқиним, болам, қувватим,
Минг мартаба отанг рози ўзингдан».

Йиғлайди, йиғламоқ ҳаддин ошади,
Хар ким кўрса банди-бўғини бўшади,
Катта-кичик, шу йиғилган жамоат,
Хай аттанг-а, ҳай аттанг-а, дейишади.

Емон савдо тушди шоҳнинг бошига,
Шаҳар садо беради довушига,
Кўп элидан дуо олиб Ой Қундуз
Йиғлаб келди энасининг қошига.

Кўзин ёшин тиёлмайди вор йиғлаб,
Айрилиқ ўтига сийнасин доғлаб,
Маккам деб, Мадинам деди, осилди
Энасин бўйнидан маҳкам қучоқлаб.

— Энажоним, меҳрибоним қолдинг, деб,
То ўлгунча болам дий-дий ўлдинг, деб,
Жоним эна, хизматингни қилмадим,
Армон билан, ҳасрат билан қолдинг, деб.

Осмон титрар йиғлаган фарёдингга,
Ер титрайди сенинг қилган додингга,
Зор йиғлатиб Қундуз кетар олдингдан,
Энажон, рози бўл берган сутингга.

Тўққиз ой, тўққиз кун мени кўтардинг,
Парва қилдинг, камолимга еткардинг,
Эна, рози бўлгин берган сутингга,
Катта қилиб мен бебахтдан не кўрддинг.

Тилай-тилай тод бешикни таяниб,
Чуччи уйқидан неча марта ўяниб,
Эна, рози бўлгин мендай қизингдан,
Совуқ кунда совуқ бешик суяниб.

Жоним эна, менга кўпдир хизматинг,
Мен бирор қилмадим сенинг ҳурматинг,
Эна, рози бўлгин ҳар хизматингга,
Ой Қундузда кўпдир сенинг меҳнатинг.

Эшитиб ол, Ой Қундузнинг зорини,
Олдириб қўлидан ихтиёрини,
Жоним энам, менда кўпдир меҳнатинг,
Ҳақламай бораман мингдан бирини.

Жон эна, кўзда ёшингдан, айланай,
Менга тортган койишингдан айланай,
Шўрли Қундуз, қайтаролмай бораман,
Болам, деб қилган ишингдан, айланай.

Эна, сенинг хизматингдан айрилдим,
Тоза гулдай келбатингдан айрилдим,
Жоним эна, рози бўлгин Қундуздан,
Ширин сўз, насиҳатингдан айрилдим.

— Жоним болам, менинг сўзлар сўзимсан,
Елғизим, фарзандим, кўрар кўзимсан,
Улсин энанг сендан рози бўлмаса,
Манглайимга битган ёлғиз қизимсан.

Фалак пештоқидан учган юлдузим,
Улуғ дарёлардан чиққан қундузим.
Энанг ўлсин, нега рози бўлмайди
Не тилакман тилаб олган ёлғизим!

Сендан тасаддуқ энангнинг жони,
Сен эдинг энангнинг даври-даврони,
Минг мартаба розидирман сутима,
Узинг эдинг худо берган меҳмони.

Қулоқ сол, Ой Қундуз, қилган додима,
Минг мартаба розидирман сутима,
Ғариб энанг нега рози бўлмасин,
Омон-эсон боргин қутлаи юртингга.

Қайда борсанг, айтган сўзинг эп бўлсин,
Елғиз эдинг, ўғил-қизинг кўп бўлсин,
Рози бўлдим, болам, берган сутима,
Дўстларинг шод, душманларинг даф бўлсин.

Юзинг тўлган ойдай, қошинг камон бўл,
Қадамнинг ярашсин, соҳиб-сухан бўл,
Қайда бўлсанг яхшиликка томон бўл,
Яхшига яхши, ёмонга ёмон бўл.
Сен қаерда бўлсанг, болам, омон бўл.

Қундузжон, сен менинг сўзлар сўзимсан,
Эрка ўстирган менинг ёлғиз қизимсан,
Еруғлигим, кечалик кундузимсан,
Елғиз болам, менинг кўрар кўзимсан,
Боргин, болам, қайда бўлсанг омон бўл

Қулоқ сол, ёлғизим, айтган додима,
Давлат эдинг Зангар вилоятима,
Минг марта розиман берган сутима,
Бирор ола қарамадинг бетима,
Мўмин болам, кўрпа қўзим омон бўл.

Сен бұлмасанг менинг ҳолим не кечар,
Менга энди ажал кафан тўн бичар,
Энанг шўрли қолди ноилож, Ҳочор
Айрилиқ шаробин тўйгунча ичар,
Йўлингга термилар кўзим, омон бўл.

Сен кетсанг чиқмасми энангнинг жони,
Тириклай ўтинга куйдирдинг мани,
Сендан кўрган ҳузур, роҳатим қани?
Изласам топмасам, ўргилай, сани,
Зимистонга қайтди жоним, омон бўл.

Сувдан сулув, қалам қошим сен эдинг,
Ғамли кунимда мунгдошим сен эдинг,
Роҳат, иззат, давлатбошим сен эдинг,
Сиримни айтмоққа сирдошим сен эдинг,
Энди пинҳон бўлар розим, омон бўл.

Қарчиғайим эдинг, қочдинг қўлимдан,
Тўлган ойим эдинг, ботдинг элимдан.

Айрилдим сендайин жони дилимдан,
Олғир шунқорим, бозим омон бўл.

Сен эдинг боғимда гули гулзорим,
Умримнинг меваси, навда чинорим,
Суянган тоғимсан, хешу таборим.
Қуш чертмас лочиним, олғир шунқорим,
Кўлимда юзган ғозим омон бўл.

Жонимни куйдирар ширин сўзларинг,
Энангни ўртайди қора кўзларинг,
Сен бұлмасанг йиғлаб кетар қизларинг,
Сурмага топилмас босган изларинг,
Жоду кўзим, ширин сўзим омон бўл.

Қундузжон, куёвинг сенга муносиб,
Кетар бўлдинг менинг кўкайим кесиб,
Илоҳи юргайсан, кўпайиб, ўсиб,
Жўраларинг ҳавас қилғай таассуб,
Тўлғаниб тўлқинган нозим омон бўл.

Боргин, юрсанг йўлинг бўлсин, Қундузжон,
Така-Евмиг элинг бўлсин, Қундузжон,

Бехад қизинг, улинг бўлсин, Қундузжон,
Шоҳман деган қулинг бўлсин, Қундузжон,
Қизим Қундуз ҳам Авазим, омон бўл.

Кўрмагайсан, болам, ҳеч бир аломат,
Сенинг учун энанг тортар надомат,
Кетсанг, бебахтларга бўлар қиёмат,
Эсон-омон боргин, соғу саломат,
Уй-ватанинг бўлсин созинг, омон бўл.
Хуш бўп ўтсин қишу ёзим, омон бўл.

Қундузойим хулқи мулоғим энасидан оқ фотиҳа олиб,
қирқин қизларига, ширин сўзларига, жоду кўзларига, ўзи
билан кулишиб, ўйнашиб юрган қадрдон қизларига бури-
либ ҳам хеш-ақробатларига қараб бир сўз деди:

Зангарнинг элидан кетамиз бизлар,
Гирдимдан айланган кўп сарвинозлар,
Рози бўлинг энди, кетиб бораман,
Омон бўл кўрганча, сарвиноз қизлар.

Кўзлари қамбарлар, қоши қаламлар,
Кўрганларга солиб қайғу-аламлар,
Кетар бўлдим Зангар вилоятимдан,
Қундуздан рози бўнг³², барно санамлар.

Товусдай таранган, кўзи мастларим,
Зангар элда баландларим, пастларим,
Бу кетгандан кўрмак қайда сизларни,
Қундуздан рози бўнг ёру дўстларим.

Оҳ тортганда кўздан оқар ёшларим,
Омон бўлинг энди, қалам қошларим,
Қундузойдан рози бўлинг кўрганча,
Ҳамсоя, яқиним, қариндошларим.

Мен бўлмасам сизга тутар хуморим,
Эсимдан чиқмайди гули гулзорим,
Қундузойдан рози бўлинг кўрганча,
Қариндошим, элим, хешу табарим.

³² Бўлинг.

Зангарнинг, элидан борамиз бизлар,
Эсон-омон бўлиб юринглар сизлар,
Қундузойдан рози бўлинг кўрганча,
Кўп ақли расолар, соҳиб тамизлар.

Мавж уриб шу қизлар дарёдай тошиб,
Бебахт шўрлар кетди ўтга туташиб,
Бари бирдан уввос тортиб йиғлайди:
— Қундузжон, омон бўл, розимиз,— дейишиб.

Қизларингни ташлаб кетдинг сен энди,
Хаммамизни зор йиғлатдинг сен энди,
Қундузжон, омон бўл, баримиз рози,
Евмитнинг йўлини тутдинг сен энди.

От чоңилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига,
Хамма халқдан дуо олиб Ой Қундуз
Кўринг энди минди отнинг устига.

Ойим қизлар алвон-алвон дўндирди,
Алдади-сулдади энди кўндирди,
Иазат-икром билан қанча улуғлар,
Қўлтиғидан суюб отга миндирди.

Ой Қундуз зориллаб, қақшаб йилайди,
Бедов минган ёл-қуйруғин силайди,
Зангарнинг элида хотин-қизлардан
Қўлин ёзиб Қундуз дуо тилайди.

Ой Қундузнинг энди ақли шошади,
Дуо қилиб қиз боллар йиғлашади:
— Умринг узоқ, ўғил-қизинг кўп бўлсин!
Бари бирдан омин, омин дейишади.

Қирғий деган қушлар бўлар қияда,
Улимча ёмон иш борми дунёда,
Зангар элнинг нэ бир катта беклари
Энтикади жиловиди пиёда.

Гуруллаб эл омин дейди йиғлашиб,
Хаммалари Ой Қундузга қарашиб:
— Униб-ўсиб кўп яшагин чирогим,
Армон билан бизлар қолдик адашиб.

Бекларнинг чувалар белда пўтаси,
Туя ўлса бўзлаб қолар бўтаси,
Соқолининг ҳар бирдан ёш томиб,
Келаётир Ой Қундузнинг отаси.

Куймасин ҳеч кимнинг кулбахонаси,
Уртанмасин қизил гулдай танаси,
Кетдинг дейди, қулоч ёзиб йиғлайди,
Ой Қундузнинг оқ сут берган энаси...

Ана энди Авазхон полвон билан Қундузой жамип
Зангар элидан фотиҳа олиб, отасидан дуо олиб, эна-
сининг ҳам дуосини олиб, отларни йўлга солиб йиғлай-
йиғлай ақлидан бегона бўлиб, йўлга равона бўлиб юриб
бораётир. Анда Қундузойимнинг қанча канизи, неча
хизматкорлари билан туя, отларига йўл озуқ, катта меш-
ларга сув солиб, ортиб, арқон билан тортиб, гуруч, мой,
тузларини ортиб, йўлининг ғамини еб, сувсиз, элсиз, чўл-
жазирага тушиб, неча қирдан, неча адирдан, неча баланд-
дан-пастандан ўтиб кетиб бораётир.

Алвон-алвон дўнади,
Аваз ўтдай ёнади,
Жамоатдан дуо олиб,
Кўринг Аваз жўнади.

Аваз гавҳар донади(р),
Қўлда суқсур сўнади(р)
Хисровхондан дуо олиб,
Полвон Аваз жўнади.

Мардни туққан энади(р),
Энадан ягонади(р),
Эли-халқдан дуо олиб,
Болим Аваз жўнади.

Кўзи ўтдай ёнади,
Кўрсанг меҳринг қонади,
Элатидан дуо олиб,
Полвон Аваз жўнади.

Тушди Аваз йўлига,
Сўна юзар қўлига,
Обрў бер деб чу деди,
Эр Хизрнинг чўлига.

Чилладаги мастдайди(р),
Чамбилбелни истайди,
Сувсиз чўлда Бол Аваз,
Чу деб отин қистайди.

Баланд эмас пастдайди(р),
Кўнгли шикор истайди,
Қамчи уриб отига,
Сувсиз чўлда қистайди.

Бу қайтиб кemasдайди(р),
Сирини демасдайди(р),
Чу дейди-да, Ғиротни
Сувсиз чўлда қистайди.

Зарли дастор ўради,
Ғиркўк отни уради.
Қошидаги Ой Қундуз,
Ойдай бўлиб боради.

Ён ёғига қаради,
Қора зулфин таради,
Тилла, кумуш зулфлари
Ялтиллашиб боради.

Минган оти саради(р),
Рангги кўкман қоради(р),
Сувсиз чўлда иккови
Обрў бер деб боради.

Юзи Чамбил қаради,
Йўлда кимдан сўради,
Чамбил юрти қайда деб,
Излаб кетиб боради.

Шердай бўлиб чобинган,
Ёнган ўтдай қобинган,
Қистаб кетиб боради,
Ота-энасин соғинган.

Йўлда Аваз на қилган:
Суяклари чақилган:

Чу деб қистаб чўлларда,
Париларни соғинган.

Чақмоққа ўт чақинган,
Тилла пичоқ тақилган.
Чу деб қистаб Авазхон,
Мард Ҳасанни соғинган.

Оққан сувдай оқинган,
Олғир қушдай қоқинган,
Сувсиз чўлда қистайди,
Элатини соғинган.

Тилла қилич ярқиллаб,
Пўлат совут чирқиллаб,
Сувсиз чўлда бол Аваз,
Оч туйғундай чарқиллаб.

Минган оти диркиллаб,
Хуркиб жонивор пирқиллаб,
Чу деб Аваз қистайди
Оч баҳриндай чарқиллаб.

Умилдирик алқиллаб,
Узангиси ярқиллаб,
Қистаб йўлни олади,
Оч лочиндай чарқиллаб,

Ғоз-сўнадай ғарқиллаб,
Оққан сувдай шарқиллаб,
Худо дейди қистайди,
Оч бургутдай чарқиллаб.

Ғиркўк оғзин очади,
Аваз баҳрин очади,
Сувсиз чўлда Бол Аваз
Чу деб отин қичади.

Чанги кўкка учади;
Гоҳ кундуз, гоҳ кечади(р),
Полвон Аваз ғайратман
Чу деди-да, қичади.

Ой, Қундузи қошида,
Айни, ўн тўрт ёшида,
Обрў бер, деб қистайди
Эр Хизрнинг дашида.

Чу деб отин уради,
Сувсиз чўл гулдиради,
Ғиркўк оти иргиса,
Чўллар ларзон беради.

Уйнатади отини,
Суйиб паризотини;
Ширин-ширин кулади
Ой Қундуздай хотини.

Тулпор отин аяди,
Отнинг бошин буради,
Қундузойдай сулув ёр
Ғап дўконин қуради.

Аваз бораётир сувсиз чўл билан,
Учи, қуйруғи йўқ узун йўл билан,
От ҳайдайди элсиз, сувсиз далага,
Қабатида Қундузойдай гул билан.

Аваз ўғлон чидалмай ғайратига,
Қамчи уриб Ғиркўк тулпор отига,
Сувсиз чўл ларзон беради, ёронлар,
Бол Аваздай марднинг сиёсатига.

Қамчи уриб Ғиркўк отнинг сонига,
Жабр қилиб жониворнинг жонига,
Сувсиз чўл гумбурлаб ларзон беради
Ғиркўкнинг пишқириб ирғиганига.

Қулоқ солинг алвон-алвон тилларга,
Аваз юриб сувсиз, элсиз чўлларга.
Доно Мавлон, обрў бер, деб боради.
Асов, ваҳший қуш учмаган ерларга.

Бол Аваз Қундуздай жонин сотади,
Чу деса жониворлар қушдай кетади,
Миниб опти қаноти бор тулпорни,

Қичов бўлса учар қушдан ўтади.
Йўлиқса олдидан бирор душмани,
Полвон Аваз тўғраб-тўғраб кетади.
Отга берди неча қулик меҳнатни,
Устига минган сўнг жонин сотади.
Ғиркўк отнинг босган изи, ёронлар,
Ярим кун тинмасдан чангиб ётади.
Нишаб бўлса бўшатади жиловин,
Текис бўлса сувдай оқиб кетади.

Отларнинг юргани адир, ўради(р),
Ур келса ўмганлаб отлар юради,
Уйни, қирни билмай ҳайдаб боради,
Минган оти кўп отлардан саради(р).

Иккови ҳам бир-биридан тозади(р),
Хар қандай авлиёнг кўрса озади.
Сувсиз чўлда қўйиб отнинг бошини
Чопганда биридан бири ўзади.

Чопганига сувсиз чўллар тўзади,
Еш болалар от жиловин ёзади.
Сувсиз чўлда бораётир иккови,
Гоҳи Аваз, гоҳи Қундуз ўзади.

Омон-эсон борсин Чамбил элига,
Юнус ҳам Мисқолнинг жони-диалига,
Оти Аваз—Чамбилбелнинг булбули,
Эсон бориб қўшилсин ўз хилига.

Қамчи уриб асл бедов отига,
Қулоқ солмай хасм бўлса додига,
От чидамай Авазнинг ғайратига,
Етсам деди Чамбил вилоятига.

Қулоқ солинг суханварнинг сўзига,
Хеч нима кўринмас Аваз кўзига,
Ўзинг иқбол бергин нодон қўзига,
Кўнгиб бериб, қошида Қундузга.

Бол Аваз чўлларда жонин сотади,
Чу дейди отига шиддат этади,
Қамчиласа назаркарда Ғиротни,
Тўзонги³³ офтобнинг бетин тутади.

³³ Тўзонни.

Мард қўлида олмос қилич катилиб,
Бол Авазнинг ширин жони сотилиб,
Икки тулпор иккови ҳам назари,
Иккови ҳам отган тўпдай отилиб,
Чўлда қўйиб югрук отнинг бошини,
Бирови биридан кетар қутилиб.

От чопади сувсиз, элсиз далага,
Жаҳон қойил Бол Аваздай болага,
Доно мавлон, обрў бер, деб боради,
Еқаси ҳўл кўздан оққан жалага.

Тонглар отиб боради,
Кунлар ботиб боради,
Обрў бер, деб бол Аваз,
Чўлда кетиб боради.

Булбул юрар гулларга,
Сўна, суқсур кўлларга,
Обрў бер, деб боради
Қуш учмаган чўлларга.

Бол Авазхон тошади,
Неча қирдан ошади,
Кейин қолса бирови,
Отнингни ҳайда дейишади...

Кокиллари тирқираб,
Тилла, кумуш ярқираб,
Сувсиз чўлда бол Аваз,
Шердай бўлиб арқираб.
Қамчи тегса, бедовлар
Сувсиз чўлда зирқираб.

От боради ариллаб,
Отган ўқдай шариллаб,
Отнинг олдин шамоли,
Мис карнайдай зариллаб.
Қамчи тегса, бедовлар,
Сувсиз чўлда дариллаб.

От боради отдай бўп,
Тулпор хоназотдай бўп,

Икки кўзи Авазнинг
Ёнадиган ўтдай бўп.
Чиқса дами оғзидан,
Бурқирайди дуддай бўп.

Аваз гулдай жайнайди,
Қозондай бўп қайнайди,
Қамчи тегса, бедовлар
Сувсиз чўлда ўйнайди...

Отга қамчи чалади,
Отнинг жонин олади,
Сувсиз чўлда бол Аваз,
Обру бер, деб келади.
Қуш учмаган чўлларда,
Қушдай бўлиб елади.

Қирғий ётар қияда,
Лочин ётар уяда.
Қушдай учиб чўлларда,
Балки қушдан зиёда.

Отлар оғзин очади,
Болларни олиб қочади,
Чопганига кўнмайин
Бо устига қичади.
Яшин қанот тулпорлар
Йўлда қушдай учади.

Қистаганда қистади,
Йўл юрмакка устади(р);
Оғир экан йўллари,
Гоҳи баланд, пастдади(р).

Аваз йўлни босади,
Қайнаб кўнглин ўсади,
Қирни, пастни билмайин
Чу деб йўлин кесади.

Аваз ақлин шошириб,
Қайнаб кўнглин тошириб,
Қистов қилиб Ғиротни
Неча тоғдан ошириб.

Ол-ол юрди, ол юрди.
Озгина эмас мўл юрди,
Ой Қундузмаң Авазхон,
Икки ой тинмай йўл юрди.

От чопилар баланд тоғнинг пастидан,
Ҳеч нима айрилмасин суйган дўстидан.
Олтмиш кун йўл юриб полвон Авазхон,
Келиб қолди Олатовнинг устидан.

Тоғ бўлган сўнг адир-адир йўли бор,
Неча ерда кўндалангли бели бор.
Келиб қолди Олатовнинг устидан.
Не суви бор, не юрти бор, эли бор.

Сувсиз чўлда олқар юрар моралаб,
Ортидан мерганлар юрар паналаб.
Борди Аваз Олатовнинг ўзига,
Оқшомлаб кетди дарасин оралаб.

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига.
Оқшоми билан йўл юриб Бол Аваз
Қиस्ताб чиқди Олатовнинг устига.

Булбул ошна бўлар боғнинг гулига,
Қулоқ солинг суханварнинг тилига,
Оқшомиман отин қиस्ताб бол Аваз.
Номоз вақти чиқди тоғнинг беланга.

Келаётган Чамбилбелнинг ботири,
Яхшининг бўлмасми юз-хотири;
Авазхон олдига сойга қараса,
Ҳадсиз қўшин йўлни олиб ётири.

Буни кўриб полвон Аваз ишинди,
Ботир бўлсанг энди отдан туш энди,
Бет олдига сойга, полвон, қараса,
Энди кўрди сонсиз лашкар — қўшинди.
Ҳариб калла не ишларга дуч энди.

Авазхон бу қўшинни кўриб, кўзи чакчирайиб қошидаги
Қундузойга қараб: «Ана уни сен ҳам кўрдингми?»— деб

сўраб, оёғини узангига тираб: «Эй Қундузжон, бўйингдан, отингдан туш, бир баланд тошнинг устига чиқиб томошани энди кўр-да, бу тўрангнинг ишини, олдингиздан чиқиб қолди бир подшонинг қўшини; сен кўриб ўтир, мен кесиб келайин барининг бошини, қонга бўяйин бу тоғнинг тошини, ғажирларга емтик қилайин лошини, тулкиларга овқат қилай гўшини»,— деб Авазхон полвон отдан тушиб, Қундузойни ҳам бир бинойи ерга тушириб, отлари дам олганча; бирор-фасл Қундузой билан гаплашиб ўтирди.

Булар ўтира берсин, эндиги сўзни у қўшиндан эшитинг. Шу ётган қўшин орқа хонларининг, қалмоқ подшосининг қўшини эди. Авазхон ўғлон йўлда «девогани» ўлдириб, Чўнтоқни ўлжа қилиб, Жанжал калга бериб эди. Шу Чўнтоқ шу подшонинг оти эди. «Девона» шу подшонинг тобчиси эди, шу Қундузойнинг пойгасига бораётир эди. Агар Авазхон йўлда ўлдирмаганда пойгани шу Чўнтоқ олар эди. От тобчисидан айрилиб, от кўрмаганнинг қўлига тушган сабабли икки отдан кейин келди. Буни қалмоқ подшоси эшитиб эди. «Нима дейсан, Гўрўғлининг ўғли Авазхон сенинг тобчингни ўлдирибди, Чўнтоқ ўлжа бўлиб кетибди», деб эшитгандан кейин, подшо эмасми, қаҳри келиб, илондай заҳри келиб шу қўшинни буюрган эди. «Энагар Авазхоннинг йўлини тўсинг, калласини кесинг, унинг ҳам отини ўлжа қилиб олиб, Қундузойни ҳам ўлжа қилиб олиб келасизлар», деб шу қўшинни пойлатиб ётқизиб қўйган эди. «Хароми Аваз ахир шу йўлдан ўтар-да», деб йўлини тўсиб ётиб эди.

Ана Авазхон отини дам олдириб, айил-пуштанини маҳкам тортиб, қобогини уйиб, совутни кийиб, эгнига карк тери қалқонини ташлаб, қўлига қўш нўпақли найзани ушлаб, вақтини хушлаб, Гиркўкка миниб, қалмоқнинг устидан бориб, добилни туйиб, қўшиннинг устига қараб от қўйиб турибди.

От чопди, гавда лош бўлди,
Ғаним ғанимга дуч бўлди,
Чошкада бир саваш бўлди,
Жуда танти талаш бўлди.

Қирилган қизилбош бўлди,
Бўялган қора тош бўлди,
Ботирнинг вақти хуш бўлди,
Қўрқоқнинг кўзи ёш бўлди,
Кун билинг энди туш бўлди,

Энди кўринг полвон Аваз
Кучли ганимга дуч бўлди.
Яккалик ёмон иш бўлди,
Бўлмаса хўп солиш бўлди.

От қўяди оғиб-оғиб,
Чопганда бедовлар совиб,
Қизилбошлар қиргин топиб;
Якка Авазнинг бошига
Тигу ханжар, гурзи ёғиб;
Қира берди Аваз ботир,
Ҳар тарафга отин чопиб.

Кўшин бўлди остин-устин,
Аваз олиб баланд-пастин.
Тополмай ҳеч ким ўз дўстин,
Бол Аваз ҳам хумор экан,
Қила қўйди шунга қасдин.

Қириб ташлаб нечовларни,
Тулпорига қичовларни,
Бир-иккини писанд қилмай,
Қириб ташлаб нечовларни.

Қувди Аваз тўплаб-тўплаб,
Катта тўпнинг оғзин қоплаб,
Олдига солиб олганни.
Қираётир соплаб-соплаб.

Кўш жиловни қўлга жуплаб,
Сатта ганимнинг жонини,
Аваз юрур ўтга тоблаб,
Кечка довур кетсам дейди
Шу ётган кўшинни-соплаб.

Ғиркўк от оғзин очади,
Кўлтиқдан парқин сочади,
Қаёққа қараса Аваз,
Олди гуриллаб қочади;
Олмосдан марднинг қиличи,
Силтаса қонни сочади.
Камчи урса Ғиркўк отга,
Жонивор қушдай учади.

Зумрат добиллар қоқилди,
Душман душманга боқилди,
Суяклар тошга чақилди,
Ажалли полвон йиқилди,
Оғзига қумлар тикилди.

Отлар отларга қоқилди,
Устухонга ўт ёқилди,
Бўз тупроққа қизил қонлар
Оппоқ бадандан оқилди.

Ботирлари ўлиб қолди,
Кўп ҳангама бўлиб қолди,
Қўрқоқларнинг ранги ўчиб,
Чўбирини елиб қолди.
Семиз-семиз гавдаларга
Катта сойлар тўлиб қолди,
Қирғин келса шундай экан,
Кўп одамлар ўлиб қолди.
Ғажир — қузғун шувуллашиб,
Уст-устига қўниб қолди.
Узоқларда юргани ҳам,
У ҳам учиб эниб қолди.

Бол Авазнинг ақли шошиб,
Қирғини ҳаддидан ошиб,
Ай, дейди, дим қайтмайди
Полвон Аваз қиличлашиб.
Ярадори отдан тушиб,
Уликлари қопдай шишиб,
Эси кетиб қолди бари
Хизматкори ўлик ташиб.

Бу бола қандай болади(р),
Тингилса калла олади.
Агар бундан зиёд қилсак,
Бир одамга лоф бўлади.

Полвон Аваз шердай бўлиб,
Иш ишлади эрдай бўлиб,
Қалмоқ қолди ердай бўлиб,
Оғзи очилиб гўрдай бўлиб.

Урушдан чиқди Бол Аваз
Чилладаги нордай бўлиб.

Борди Қундузнинг қошига,
Жаннатдаги ҳурдай бўлиб,
Бир-биридан ҳол сўрашиб,
Янги очилган гулдай бўлиб.

Анда Қундузойим, хулқи мулойим, Авазхонни отдан тушириб олиб, ён бошидан жой бериб, қўлига бир пиёла қанд-чой бериб: «Ҳорманг, тўрам, баракалла, тўрам, айтганингизча бор экансиз, майдонда бир эр экансиз, шуйтиб бир ёв бўлса дер экансиз», деди. Авазхоннинг белларини чечиб, у ер-бу ерини кўришиб, Ой Қундуз билан гаплашиб, Авазбек шунда айтди: «Эй сўйдук — суюкли ёрим, кўнглимни олгич дилдорим, нози кўп вафодорим, бўйингдан, асли ғам ема, кунига чорак гуручдан кам ема; бу ётган юраги йўқ баччағарларни ёв ҳам дема. Аввал шу бугун қўрққанидан бари қочиб кетади. Агар қочиб кетмаса, эртан тушайин, катта молашоқ қилиб урушайин. Қиличимни қўлимга олиб олайин, барини олдимга солиб олайин»,— деди. Авазбек шундай ҳар нимани бир нима деб мақтаниб ёта берсин, эндиги гапни қалмоқ подшосининг шу қўшинидан эшитинг.

Кўрди, Авазхон қўшиндан чиқиб кетди. Ана шунда қалмоқлар тўпланиб, булар ҳам кунда ётадиган ерига етди. Чотирининг жойига бориб ҳисобласа, ботирман деган Авазхоннинг қўлида ўлибди. Икковора, учовора, бир хили ўновора добирлашиб, жобирлашиб гаплашаётибди, ўлганини ҳисоблашаётибди. «Ўзи битта бўлса ҳам, қирғинининг жовлигини кўр, энағарнинг отининг тоймаганига қара, ўзининг одамни ўлдириб тўймаганига қара», дейди. «Бир бўлакни тўплаб олдига солиб олса, биттасини ҳам тирик қўймаганига қара», дейди. «Бугун оқшом ётамыз; эртан у баччағар келса, баримиз қирилиб кетамиз. Бекорга ўлиб кетамиз! Келинг, оғайин, шу бугун оқшоми билан қочиб кетамиз», дейди. Буларнинг ичидаги ботирлари, уруш кўрганлари, қари-қурилари айтди: «Бир одамдан қочиб қаёққа борамиз?! Ҳали ҳам бир одамни подшога юборайик, туғ бегидан, ҳайдовчидан, саркарда—лашкар боши ботирлардан бизларга одам юборсин. Уруш кўрган, уруш кўриб-кўриб бағрининг юни кетганидан, жаррор, таррор одамлардан бизга кўмак юборсин. Хў болалар, ҳовлиқиб

бекорга қўрқманглар, лекин подшонинг қаҳридан қўрқинглар. Бу баччағар-ку эр экан, эр ҳам бўлса ёлғиз экан: «Ёлғиз йигит олп бўлар, олп бўлса ҳам қалп бўлар». Кўнгилни у ёқ-бу ёқа юборманглар, эртан у баччағарнинг оти тўқишар, суринар. Энди, болалар, бекорга ҳовлиқманглар, қўрқманглар. Авазхоннинг ўзидан бошқа жўраси йўқ, бўлса пойгага қўйилган Қундузи бор, бундан бошқа жўраси йўқ. Лоту манот ёр бўлса, тана худо мадаккор бўлса, подшомизнинг давлати босим келса, бу ҳаромини ўлдирамиз, Ғиркўкни Чунтоқнинг ўрнига ўлжа қилиб олармиз; шунда Қундузойни подшомизга олиб борамиз, маникай деб қўлига берамиз»,— деб ҳаммалари бирдан маслаҳат қилишиб, маслаҳатларига шу қарининг сўзи маъкул бўлиб, шу сўзларни муншійсига хат қилдириб, одамларидан подшога қараб жўнатди.

Шунда бўз болалари бўлак-бўлак маслаҳат қилаёттибди: «Эртан Аваз келади, тағи талотўп бўлади, сизлар бўз болалар деб бизларни олдиға солади. Аввал ўзлари шу қарилар тушса экан; урушға бизларни солади, буларга нима. Бизларнинг ўлган-ўлмаганимизга нима иши бор, бизларни олдиға солиб ўзлари орқада қолади, ўлса бўз бола ўлади, қари-қурилар кейинда туриб, қочиб қутулади. Энди оғайин бўз болалар гап шу; эртан шулар — қари-қурилар олдимизга тушса, борамиз, бўлмаса бормаимиз, ҳамманинг жони ўзига ширин-да. Қари қолсин, бўз бола ўлсин, деб ким айтибди, дим қимилламанг, оғайин»,— деб бўз болалар яхши маслаҳатларни қилиб қўйди. Буларни шу ерда маслаҳатда қўйинг, энди гапни Авазхондан эшитинг.

Авазхон олтмиш кун йўл юрган, озгина эмас мўл юрган, неча тоғ билан чўл юрган, ўзи ҳориган, оти чарчаган. Бунинг орқасига олтмиш минг қўшин билан куни билан сўғишиб олган.

— Эй хотин, ҳамма ерим оғриб бораёттибди,— деб Қундузойнинг олдида уппа-узун бўлиб чўзилиб ёта кетди. Шунда Қундузой ҳам ширин-ширин кулиб, Авазни ходими қилиб, эрининг кўнглидагисини билиб ёта берди. Тонг ота берди, кун бота берди, умр ўта берди. Авазхон шу ётгандан ётди, орадан ўн кун ўтди.

Шунда нима дейсан, подшонинг устидан қўшин ҳам етди. Бир қўшин келаёттир оламини босиб, пилта тўқайдай сасиб, найза қамишдай ирғалиб, байроқ туққа суяниб, туғ байроққа суяниб, қоп-қора селдай баландни ҳам,

пастни ҳам шундай босиб келди. Уруш талаб бўлиб келган баччағарлар эмасми, дамга қўймай катта тўпларни ота берди. Тўпнинг довшини Авазхон эшитиб Қундузойга қараб айтди: «Туновги кун анов баччағарлар инига қамалган тулкидай бўлиб қолиб эди, булар қаёқдан қувваг топди?! Бир ердан илғор келдимикин. Бугун бориб тошдай қамаб, жундай саваб ташлайн, бари қирилиб қолсин».

Ана шунда Авазхон бу сўзни айтиб, жойидан туриб, белини бойлаб, Гиркўк отни шайлаб, пўлат совутни кийиб, карк тери қалқонни орқасига тайлаб, чорайнани тўрт ёнига маҳкам қилиб бойлаб, кескир исфиҳонни белига бойлаб, қўш пўпакли найзани қўлига ушлаб Гиркўкка минди. Зумрад добулни эгарнинг қошига тақиб, оч баҳриндай ҳар ёққа боқиб, Қундузойдан фотиҳа олиб пастга қараб тушиб кета берди.

Ана шунда Авазхон пастга тушиб қараса, кечаги қўшин эмас; қўшин ҳаддидан ошиб кетибди, лашкар лашкарга ямашиб кетибди. Шундай Олатовнинг даласига, дарасига сизмай тошиб кетибди. Шунда Авазхон ўғлон шердай инграниб, оловдай ёниб, ўтдай туташиб, «бизга нима гап бўлган экан, туновги қўшин бизга озмиди, бу қаёқдан келди, ё томимизда бир гап бормикан», деб полвонлик томирлари қўзғалиб, ўзидан-ўзи бир сўз айтаётди:

Қиличим зарбидан келгин омон-а,
Қиларман бошингга охир замон-а,
Охири зўр келар бу ширин шона,
Энди қутулмоғинг мендан гумон-а,
Ким талабгор бўлса келсин майдона.

Қурилган соябон зарли чотири,
Ичида тил билмас ухлаб ётири,
Ҳали ҳам ортингдан келаётири,
Ясов тортган қандай шохнинг ботири?
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Елгон эмас чиндир китобнинг сўзи,
Улсам шаҳид, яна ўлдирсам гозий,
Олдинда яксондир кўпи ҳам ози,
Уни қўрқсанг, йнгирмаси, ўттизи.
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Бошимда дубулға, белда беллиги,
Оту анжомимнинг йўқдир камлиги,
Сизга маълум бўлсин марднинг эрлиги,
Уттиз қўрқсанг, келсин қирқ ҳам эллиги,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Еронлар, омонат одамнинг жони,
Улмаса бурунги одамлар қани?
Қурумсоқ, қўрқоқ деб айтма-да мани,
Етмиш қўрқса, келсин саксон, тўқсонни,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Елғиз ўзим мен сизларга қиловуз,
Мен уруш қилайин сизларга ёлғиз,
Эшитмадим дема, айтилди бу сўз,
Тўқсон қўрқса, келсин юзи, икки юз,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Қўрқсанг, баринг келиб таслим бўлинглар,
Менингдай полвоннинг тилин олинглар,
Қочсанг, қутулмассан тайин билинглар,
Юзинг қўрқсанг, минг, икки минг келинглар,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Қочиб йитманг, узоқдадир шаҳрингиз

Мингнинг қўрқсанг, от қўйингиз барингиз,
Қолманглар ҳеч жойда ёшу қарингиз,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Келмасанг, туравор ерли ерингга,
Бирингни қўшмайин энди бирингга,
Бол Аваз дер ёлғиз ўзим барингга
Ажалман, билсанглар, ёшу қарингга,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Ана шунда бу сўзни Авазхондан эшитиб, «Анов ни-
ма дейди» дейишиб, бир-бирига айтишиб қолди. Аввалги
қиргинни кўрганлар айтади: «Бу энағарни сўрамасанг-
чи, бундай бўйин йўгон ўзбакни сира кўрганимиз йўқ,
шунча қўшиндан қўрқмайди. Ҳали қараб тур, қизигини
сўнг кўрасан. Шу ботирларнинг калласини қийиб кетади,
қовунини узгандай барисининг калласини бир ерга уйиб

кетеди», — деб бир-бири билан гаплашаётибди. Авазхон бир пасл-ярим пасл қаради; қараса, ҳеч ким қайтмади чиқмади. Шунда Авазбек от қўйиб турибди:

Авазнинг кўнгли тошди,
Кўзидан тўкди ёшди,
Якка — танҳо бол Аваз
Ҳу деб ғазога тушди.
Ғайрат қилиб бол Аваз
Ғиркўкка қамчи қўшди;
Ғиркўк от оғзин очди,
Қанотли қушдай учди.
Энди кўринг бол Аваз
Қўшинга аралашди.

Арпа-бугдой боғидай
Қира берди кўп лошди,
Исфиҳони қўлида
Кесади сонсиз бошди...
Бол Авазнинг зарбига
Кўп қўшин қўзғалишди.
Унинг ҳам ботирлари
Битта-битта солишди.
Тор майдонда Авазхон
Тайлоқдай бўп олишди.

Қамчи урди отига.
Чидамай ғайратига,
Кўп қўшин ларзон еди,
Марднинг сиёсатига.
Шунча қўшин дуркираб,
Авазнинг ҳайбатига.

Аваз юрур оралаб,
Ёмонини яралаб,
Бошин узиб боради
Каттасини саралаб.
Айтганингча бор эди,
Урушга хумор эди,
Юраги йўқ қалмоққа
Оч бўридай дориди.

У ҳам ўртага олади.
Қилич, милтиқ солади.

Ким ёнашса қошига,
Аваз икки бўлади.
Янги очиққан аждардай
Ялаб-юқтаб келади.

Зўрлигини билдириб,
Оқ найзага илдириб,
Не бир «ботир» бекларни
Дустаман қип йиқитиб,
Оғзин қумга тўлдириб,
Шундай полвон Авазхон
Типирлатмай ўлдириб.

Гиркўк оғзин очади,
Баччани олиб қочади.
Бол Авазнинг олмоси
Силтаса, қон сочади.
Қай тарафга бурилса,
Олди гувлаб қочади...

Аваз жонин сотади,
Катта ғайрат этади,
Қамчи уриб Ғиротга,
Қадалганга этади;

Қўлида бор исфиҳон,
Икки бўлиб кетади,
Найза олса қўлига,
Катталарин илдириб,
Қулоч газлаб отади.

Ботирман деган қалмоқлар
Ҳа деб оғнаб ётади.
Қўрққанидан қалмоқлар
Мени ўлик десин, деб
Ҳамма ерин қон қилиб,
Улик бўлиб ётади...
Қалмоқ қилди юришди,
Аваз қилди урушди;
Баракалла, Авазга
Шунча элман урушди,
Кечга довур бол Аваз
Узи танҳо урушди.

Бол Авазнинг уйқуси
Энди қочгандай бўлди,
Остидаги Ғиркўк от
Оғзин очгандай бўлди.
Бол Аваздай ботирдан
Қалмоқ қочгандай бўлди;
Шу майдонда Авазхон
Қизни қучгандай бўлди.
Ярқиллайди қиличлар
Юлдуз учгандай бўлди.
Бари қалмоқ чувлабди,
Қундуз қочгандай бўлди.
Бол Авазнинг Ғиркўки
Қонни кечкандай бўлди.

Лайлак ютагандай бўлди,
Дарахт бутагандай бўлди,
Дала ўт огандай бўлди,
Дара тутагандай бўлди.

Ғироти бор остида
Қараб баланд-пастига,
Кўп қўшинни қоқ ёриб
Эрлигини кўрсатиб
Чиқди қирнинг устига.

Ана Авазхон қирнинг устига чиқиб қараса, пастда сойда йиқилиб ётган ўликнинг сони йўқ, биттаси қимирламайди — жони йўқ.

Аваз буни кўриб юраги тошиб, кўнглига манманлик келиб, ҳаво қилиб, ёш бачча эмасми, «шунинг барини шу бугун ўлдирдимми?!» деди. Отини тўхтатиб даранинг бу ёрига қараса, кўп катта қалмоқлар ўлиб ётибди, қорни қампайиб, оғзи анқайиб, бир хил кичкиналари қошида ётир жампайиб. Авазхон кўнглида айтди: «Э, бу ёқ ҳам ўликка тўлиб қолган экан, шундай ҳам бўлса булар қочмабди; эртан келайин, барини қувиб, қиличимни қон билан ювиб, бундан булай Олатовга келмасдай қилиб юборайин» — деб Қундузёйнинг олдига чиқиб кетди. Ой Қундузнинг олдига етди, отдан тушиб ёв-яроғин ечиб, Қундузёй билан гаплашиб, Авазхон Қундузга қараб айтди:

— Қундузжон, бўйингдан, тўрангнинг ғайратини кўрдимми? Эй бўйингдан, мен қирқ йигитга аралашмаганча

Гўрўгли ҳеч нарса эмас эди. Қайси кун и мен отга миндим, Гўрўглибек бу кун бундай, эртан ундай бўлиб иши каттариб кета берди. Энди мен бу ёқда юрибман, Гўрўгли ҳам моховдай бўлиб юргандир ё ўтиргандир.

Шунда Қундузойим хулқи мулойим, жойидан туриб дастини алифлом қилиб, гарданини ҳам қилиб: «Хайдай тўрам, ундай деманг, отангиз улуғ зотдир, сиз унинг шохосисиз, отангизга беодоблик қилманг! Мен ҳам шу бугун тошнинг устига чиқиб сизнинг урушингизга томоша қилиб туриб эдим, ҳамма қирғинингизни кўрдим. Майдоннинг ичида шу Гиркўк отингизнинг жиловида ўн икки одам отингизнинг жиловини ушлаб юрибди; қирқта кулоҳ кийган қаландар: йигирмаси бу ёғингизда, йигирмаси бу ёғингизда сизни ўртага олиб, қалмоқларнинг қанча сари ёй отган ўқларини ушлаб олиб қайтариб юрибди»,— деди. Анда Авазхон айтди: «Эй заиф, аччиғим келаётир, ташлайман койиб, жуда ғайратим келган, уриб қиларман майиб, таёқ еб анов ерда ўтирма мункайиб. Эй хотин, ўзбакларда бир гап бор: «Худой урган туяни Вайсилқора на қилсин» деган. Мардони ғойиб ҳам эрни қўллайди-да; бир бурди кийган, қулоғи тесқари битган, ит манглай, кўрра танглай, кўк тирноқни ҳам қўллаб эр қилсин-чи! Чин бир билак ўғлоннинг қўлига душмани тушгандан кейин пирлари қўлламаса ҳам, уриб, майда-майда қилмасмикан киши!» деди.

Авазхон оқшом ётди, эртан билан тонг отди; эгарлаб минди Гиротди, қўшинга қараб, оёғини узангига тираб кета берди. Қалмоқнинг устига бориб, Авазхон полвон ҳайбат — сиёсат қилиб, қалмоқнинг ботирларига қараб бир сўз айтаётибди:

Овоза кетсин фалакка,
Ғулғула тушсин малакка,
Бизга ўзин хариф билган
Ботирлар кел якка-якка!

Ўзини ботир олганлар,
Отин тўдага солганлар,
Шоҳнинг инъомин олганлар
Келинг беклар якка-якка!

Қизик майдон, отин солиб
Савашмоққа ботир толиб.

Шоҳнинг инъомин, кўп олиб
Келинг беклар якка-якка.

Бўлсин Рустамнинг савашини,
Бўялсин тоғларнинг тошини,
Юмаласин эрнинг бошини,
Келинг ботир якка-якка!

Майдондан чопган от бўлсин,
Юраги йўқлар мот бўлсин,
Уруш ҳаддан зиёд бўлсин.
Келинг беклар якка-якка!

Ғиротимни ўйнатарман,
Тилларингни чайнатарман,
Шўрларингни қайнатарман,
Қони тутган якка-якка!

Аваз дер, қирғин этарман,
Турли ҳунар кўрсатарман.
Бошинг-бошингга чотарман,
Келинг душман якка-якка!

Мард бўлсанг кўрикдан ўт-а,
Сўзимни фаҳмлаб ет-а,
Сен ҳам битта, мен ҳам битта,
Келинг душман якка-якка!

Энди келди Бол Авазнинг ғайрати,
Остида ўйнайди Ғиркўкдай оти,
Кел-ҳа, кел дер Чамбилбелнинг жаллоди,
Қалмоқларни қўрқитади фарёди.

Талабгор деб, талабгор деб, талабгор!
Урталикда Аваз ботир қичқирар,
Бол Авазнинг довушини эшитиб,
Тўда-тўда бўлган қалмоқ тирқирар.

Бол Аваздан қўрқиб бораётири,
Қўйда бўлиб ҳуркиб бораётири,
Бет олдига қараб шунда Авазхон
Келмайсан?! Деб жиркиб бораётири.

Қалмоқларнинг соп атанган полвонин
Сувдай қилиб буркиб бораётири.
Қўлидаги кескир қилич исфиҳон.
Кимга солеа, қирқиб бораётири...

Шу қалмоқ ичинда иккита одам
Шу қўшинда оти чиққан мергани,
Тоғдаги жондорнинг додин бергани,
Мендан бошқа мерган йўқ деб юргани.
Урлашмакка тоза худой ургани,
Томоша қинг тақдирига, ёронлар,
Баччағар бир тошда писиб тургани.

Подшосига шу баччағар ҳақ берди,
Насия эмас, барин шу кун нақ(д) берди,
Писиб ётиб, катта тошнинг остидан
Бол Авазни кўзлаб, қалмоқ ўқ берди.

Айтганингча бор эди,
Урушга хумор эди,
Бол Авазни, ёронлар,
Эгарининг қошидан,
Қувугининг бошидан
Бир жазойил дориди. -

Бол Авазнинг билмаганин билдирди,
Мерганлик қип ичин ғамга тўлдирди,
Писиб ётиб катта тошнинг остида
Жайсон мерган нишонага илдирди.

Бир масал бор: «Ёлғиз йигит олп бўлар,
Олп ҳам бўлса, ёлғиз бўлса қалп бўлар».
Шу олпликман ёлғиз агар йиқилса,
Ортин олмаган сўнг ёмон гап бўлар. -

«Ёлғиз отнинг чанги чиқмас», ёронлар,
«Чанги чиқса, донги чиқмас», ёронлар,
Ўзи олп бўп ўлиб кетса бир ёлғиз,
Улар кетар денги чиқмас, ёронлар.

Полвон Аваз Фиркўк отин чопмади,
Ўзи бир ёқ қалмоқ эди чопмади,
Яра еди шундай Аваз қўшинда,
Қўлтигидан суяр одам топмади.

Ёқаси ҳўл кўздан оққан ёшига,
Номард қойил бўлар марднинг ишига,
Битта эди, яра еди валламат,
Елғизлиги асар қилди бошига.

Елғиз шўрнинг кими келар қошига,
Елғизлик ёмон иш йигит кишига.
Одам бўлса, шундай полвон Авазни
Суяб борса Ой Қундузнинг қошига.

Шундай Аваз яккаликка зор йиглаб,
Танҳолик ўтига юрагин доғлаб,
Ўз жонидан умид узиб Авазхон
Остидаги Ғиркўк бўйнин қучоқлаб.

Отига қараб бир сўз деди:

Қайтайин бошима бўлди қиёмат,
Кеча-кундуз ишим оҳу надомат,
Танҳоликдан кўрдим қаттиқ аломат,
Илоҳи бўлгайман соғу саломат,
Сўзимни эшитгин, ҳайвон Ғиркўк от,
Мени Қундузжонга еткиз, хоназод!

Елғиз эдим яккалигим билинди,
Юрак-бағрим бўлак-бўлак тилинди,
Менинг аҳволимдан хабар ол энди,
Айтган сўзларимга қулоқ сол энди.
Арзимни эшитгин, ҳайвон Ғиркўк от,
Мени Қундузжонга еткиз, хоназод!

Ҳай аттанг-а, ёлғиз эдим — бир эдим,
Мен ўзимни мингдан зиёд дер эдим,
Бир айбим шу: ёлғиз бўпман энадан,
Елғиз эдим, яра едим қуридим.
Арзимни эшитгин, ҳайвон Ғиркўк от,
Мени Қундузжонга еткиз, хоназод!

Чамбилнинг элида қолди диёрим,
Энди қурир бўлди боғда гулзорим,
Бол Авазман бирга келган тулпорим
Ҳам акамсан, ҳам укамсан, жигарим,
Арзимни эшитгин, ҳайвон хоназод,
Мени Қундузжонга еткиз, Ғиркўк от!

Отадан тўртни ярат, бешни ярат,
Елғизни яратганча тошни ярат,
Бир, ўлса тўрти йиғлар бошига,
Елғиз шўрнинг кими келар қошига,

Елғизлигим асар қилди бошима
Елғиз шўрнинг оти йиғлар бошига,
Арзимни эшитгин, ҳайвон хоназод,
Мени Қундузжонга еткиз, Ғиркўк от!

Зор йиғлайман бир юпанар куним йўқ,
Улмайин тириклик қулга тиним йўқ,
Улиб кетсам шу майдонда мен энди,
Ичи ачиб йиғлар оға-иним йўқ,
Арзимни эшитгин, ҳайвон Ғиркўк от,
Мени Қундузжонга еткиз, хоназод!

Қавмим йўқ бу ерда, қариндошим йўқ,
Сир айтайин десам эмчакдошим йўқ,
Бу қалмоқда тенгим ҳам йўқ, тўшим йўқ,
Энди менинг ҳеч ким билан ишим йўқ,
Энди менинг душман билан ишим йўқ,
Бу дунёда энди кўнгил хушим йўқ,
Йиғлайин деганда кўзда ёшим йўқ,
Оҳ тортайин деганда нолишим йўқ.
Арзимни эшитгин, ҳайвон Ғиркўк от,
Мени Қундузжонга еткиз, хоназод!

Аттанг-а, даври давроним бўлмади,
Жон ачирим, меҳрибоним бўлмади,
Мен шунингдай яра еган вақтимда,
Вой болам, деб отажоним бўлмади.
Шердай бўп арқираб турса олдимда,
Мард Ҳасандай палвоним бўлмади.
Вой болам деб, сўймасмиди бетини
Икки пари энажоним бўлмади.

Аттанг-а, Чамбил диёрим бўлмади,
Жон ачирим, ичкуярим бўлмади.

Мен шунингдай яра еган вақтимда,
Қирқ азамат аждаҳорим бўлмади.
Бир пасилда олар эди ўчимни
Қирқ йигит чирпинган норим бўлмади.

Бир ўзим ҳам бўлар эдим қалмоққа,
Қайтайин ишда барорим бўлмади.
Бу душманлар келолмасди қошима,
Ярали бўлдим, мадорим бўлмади.
Якка қолдим кўп душманнинг ичинда,
Ҳай аттанг, Ой Қундуз ёрим бўлмади.
Арзимни эшитгин, ҳайвон Ғиркўк от,
Мени Қундузжонга еткиз, хоназод!

Ана шунда Ғиркўк от Авазхоннинг яра еганини билди. Душмандан чекиниб, кўзидан одамдай ёши тўкилиб, қулоғини қалам қилиб, қуйруғини алам қилиб келган изига қараб қайта берди. Авазхон ўзини билмай Ғиркўк отнинг бўйнидан маҳкам қучоқлаб олган. Ана, от жонивор, авайлаб-амаллаб аста-аста тоққа чиқиб кетди. Авазхон орқасига кетайин деса, қуйруғи билан суяйди; олдига кетай деса, ёли билан, калласи билан суяйди. Шундай қилиб неча бир азоблар билан Авазхонни йиқитмай Қундузойнинг олдига олиб борди. Қундузой шундай қараса, Авазхон отнинг бўйинини қучоқлаб ўзини билмай келаётибди. Авазхоннинг қора қўчқил қонлари Ғиркўк отнинг икки ёнбошидан оқиб, тўраси Авазхон қип-қизил қонига ботиб, ўзини билмай ётиб олиб келаётир. Шунда Қундуз бечора зор-зор йиғлаб: «Шўрим курсин, тўрамдан айрилиб қолибман, қўлимдан ҳеч иш келмаса, тўрамнинг бир жон ачири бўлмаса, энди қандай қиламан», деб йиғлай берди. «Кеча тўрамнинг айтган сўзлари юрагимга ўқдан ҳам қаттиқ тегиб эди. Мен камбаخت шундаёқ қўрқиб эдим. Бугун юбормасам, бўлар экан»,— деб Авазхон полвонни авайлаб ётқизиб, қони ичига кетмасин деб ярасига оғзини қўйиб қонини сўриб олиб ташлай берди.

Қундузой йиғлаб ўтириб эди, кўнглига бир қўрқинчлик тушди: «Мабодо қалмоқлар келса, тўрамнинг ярадор бўлганини билиб, тўрам ўзини билмай ётса, кўп душман келиб тўрамни ўлдириб, мени бойлаб олиб кетса қандай қиламан»,— деб йиғлаб, қандай қилишини билмай айтгани:

Зангар эди менинг ўйнаган жойим,
Сабил бўлиб тилла нақшин саройим.
Йиғлайди бир тоғда Қундузой ойм,
Даргоҳингда ғариб бўлдим худойим.

Хай аттанг-а, ёнган чироғим ўчар,
Мен аёлман, менинг ҳолим не кечар.
Энди менга ажал кафан тўн пичар,
Даргоҳингда ғариб бўлдим, худойим.

Дарёдаини тўлар бўлдим мен энди,
Қизил гулдай сўлар бўлдим мен энди.
Армон билан ўлар бўлдим мен энди
Даргоҳингда ғариб бўлдим, худойим.

Зангарда мен эдим бир гулдай тоза,
Елғизликдан тоғда бўлдим бемаза,
Улган Қундуз деб бўлдим овоза,
Эндиликда ғариб бўлдим, худойим.

Учқурликда қанотимдан қайрилдим,
Юра билмай, юрар йўлдан тойрилдим,
Армон билан мен тўрамдан айрилдим,
Даргоҳингда ғариб бўлдим, худойим.

Бир атоқли арслонимдан айрилдим,
Бир тарафсиз полвонимдан айрилдим,
Юрт эгаси султонимдан айрилдим,
Даргоҳингда ғариб бўлдим, худойим.

Қаторимдаги норимдан айрилдим,
Ишқирган аждаҳоримдан айрилдим,
Армонман севар ёримдан айрилдим,
Даргоҳингда ғариб бўлдим, худойим.

Қундузойим бечора «қочганга чер қурилар», дегандай, қалмоқлар келаётгандай, тўрасини ўлдирадигандай, ўзини бойлаб оладигандай бўла берди. Шунда Қундузой «қўрққан бурун мушт кўтарар» дегандай ўйига шу келди: «Кел-е, тўрамнинг ёв-яроғини кийиб, отини миниб, душманларнинг кўзига бир кўринай, қалмоқлар тўрамни соғ экан десин»,— деб шу гапни маъқул қилди. Қундузой Авазжоннинг совут-қалқонини кийиб, Ғиркўк отнинг устига минди. Шунда жонивор Ғиркўк от Авазжоннинг кўкрагига келиб, искалаб, одамдай кўзидан ёши оқиб, Авазжонни бағрига олиб, ташлаб кетмакка асло раъйи йўқ. Қундузой жиловни, югани шунча тортди, Ғиркўк от бошини кўтармади. Шунда Қундузойнинг кўнгли бузилиб, кўзидан мар-

вариддай ёши тизилиб, отидан шу вафони кўриб, увуз эти
ув бўлиб, тўла бадани сув бўлиб, Гиркўкка бир сўз деди:

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қундуз йўлиққандир ҳақнинг қасдига,
Хон тўрамнинг минадиган тулпарни,
Чу-ҳа, чу-ҳа қалмоқларнинг сутига!

Қулоқ солгин Ой Қундузнинг сўзига,
Тўрам ёлғиз, душман юрар изига,
Бир кўринай душманларнинг кўзига,
Чу-ҳа, чу-ҳа душманларнинг устига!

Тўрамнинг ҳолини душман билмасин,
Сенигдай тулпарни ўлжа қилмасин,
Тўрамнинг изидан душман келмасин,
Чу-ҳа, чу-ҳа душманларнинг устига!

«Ой Қундуз аёл-да, ночор» демасин,
«Кўз юмиб ёридан кечар» демасин,
«Ой Қундуз Зангарга қочар» демасин,
Чу-ҳа, чу-ҳа қалмоқларнинг устига!

«Қундузнинг чироғи ўчар» демасин,
«Энди кафан тўнин бичар» демасин,
«Эрин ташлаб Зангар қочар» демасин,
Чу-ҳа, чу-ҳа қалмоқларнинг устига!

Узоқда қолгандир тўрамнинг жойи,
Ўзинг йилқи, тулпорларнинг подшоҳи,
Хон тўрамнинг бирга келган ҳамроҳи,
Чу-ҳа, чу-ҳа душманларнинг устига!

Сен эдинг тўрамнинг учар қаноти,
Эли эдинг, юрти эдинг, элати,
Чамбилбелдан бирга келган кўк оти,
Чу-ҳа, чу-ҳа қалмоқларнинг устига!

Ой Қундузнинг ошар бошининг ғами,
Энди зиёд бўлди бошда мотами,
Чамбилбелдан бирга келган ҳамдами,
Чу-ҳа, чу-ҳа душманларнинг устига!

Ярадор бўп туркман эднинг тўраси,
Зор қақшаб йиғлайди бахти қораси,
От ҳам бўлсанг мард тўрамнинг жўраси
Чу-ҳа, чу-ҳа сиёҳпўшнинг устига!

Анда Фиркўк от Қундузойнинг бу сўзларини эшитиб, кўнглининг бошқа эмаслигини билиб, Авазхоннинг кўкрагидан бошини кўтариб, ўқраниб, гулдираб кишнаб, кокил ташлаб, сувлиқни тишлаб, неча алвонда юриш қилиб, оғзини очиб, қўлтиғидан парин сочиб, олди нишаброқ келганда, Қундуз йиқилиб қолмасин деб, мулойим-мулойим олиб қочиб, Ой Қундузнинг баҳрини очиб бора берди.

Шу Фиркўк от қандай от?— Мартабали султондай от, сулуки эшондай от, икки қарич сера қулоғи бор, ҳар қандай қурумсоқ минса, тоғдай димоғи бор.

Ана Қундузойим хулақи мулойим, Фиркўк отнинг юрганига, ўйнаганига маст бўлиб, юраги тошиб, аёл бўлса ҳам, эркакдай кўтарилиб, оғзини очиб эснаб-эснаб, аввалги қасди қалмоқларга бир кўринмоқчи эди, ана энди юраги тошиб, «Бу ердан қайтсам, кўрқди деб айтар. Энди келибман бир кетайин аралашиб, бир чаккасидан отнинг жилловини қўйиб, неча бир ажали етганини сўйиб кетайин»,— деди. Шундай қилиб Қундузой бора берди, энди гапни қалмоқдан эшитинг.

Қалмоқлар тўпланишиб бу нима бўлди деб гапланишиб бир хили ўрлашма қилиб биров-бировига чапланишиб ётиб эди. Қалмоқлар айтар эди: «Нега бундай қилди?» Шунда Жайсон мерган билан Қўйсон мерган айтади: «Ёмон яра еди. Мана бу Жайсонжон еридан ноқулай урди, ўлгандир».

Унда қалмоқлар айтади: «Сен жон еридан урсанг, шу ерда йиқилиб қолмасмиди, урганинг бекор!»

Жайсон:— Урдим!

Шундай қилиб ётиб эди, Қундузой устидан бориб қолди.

Қалмоқлар:— Ана келди!— деди.

Шунда Қундуз бир сўз деди:

Кўп қўшин ётарми тулкидай биқиб,
Ботир ҳам турарми душмандан иқиб,
Бир қиличим қопти эсимдан чиқиб,
Кел, қалмоқлар, мард Алининг майдони!

Оқизарман кўздан қонли ёшингни,
Мен қўрқмасман кўриб катта қўшинни,
Биринг қўймай кесиб кетай бошингни,
Кел душманлар, мард Алининг майдони!

Майдон деб излайман доимо сани,
Қиличдан сесканмас ботирнинг тани,
Бизлар кўпмиз, қўрқоқ-да дема мани,
Кел қўрқоқлар, мард Алининг майдони!

Остимда ўйнайди шу асби този,
Менинг ўзим Чамбилбелнинг шоввози,
Майдонда яхшидир ҳар гапнинг ози,
Кел қалмоқлар, мард Алининг майдони!

Менинг пирим Али деб,
Ғойиб эран вали деб,
Урди қамчи Ғиротга
Гўрўғлининг йўли деб.

Қирғий ётар қияда.
Шунқор ётар уяда,
Уруш қилди Ой Қундуз
Бол Аваздан зиёда.

Қалмоқ кўзин очирди,
Уйқусини қочирди,
Менман деган қалмоққа
Ажал жомин ичирди.
Тўпланиб ётган қалмоқни
Жойидан Қундуз кўчирди.

Қундузой бечора қалмоқларни қириб юриб, өсига тўра-
си тушиб, ақли шошиб, кўнглига хавотир пайдо бўлиб айт-
ди: «Бу ёқда юрибман, мабодо тўрамнинг устига душман-
лар бориб билмасин, ё бўлмаса жондор-пондор еб қўй-
масин»,— деб Қундузойим қўшиннинг ичидан чиқиб
кетди; Авазхонга етди. Отидан тушиб хабар олса, ўзини
билмай ётибди. Қундуз келганини билмайди. Кун кеч бўл-
ди. Қундузой бечора қўрқиб, «энди нима қиламан» деб
туриб эди, Авазхон инқиллаб кўзини очди, ўзини Қундуз-
ойнинг қўйнида кўрди, Қундузнинг қўлини ўзининг бўй-
нида кўрди. Шунда Авазхон шукур қилиб, Қундузга қараб
тасалли бериб: «Эй бўйингдан, мардларга савдолар кўп

бўлади. Мен ажаб тушлар кўрибман: «Тушимда азизлар, пирлар менга башорат бериб: «Эй полвон, гам ема, яхши бўласан, сал ватқтда отинга минасан»,— деди. Мен яра едим, ўлмай яхши бўлсам, эсингдан чиқар-кетар».— деб тасалли берди.

Ана энди Қундуз бечора кўрқмай эри билан ётди. Эрта билан тонг отди. Авазхон ҳам Қундузой кўрқмасин деб ҳар замон Қундузга гап қотиб турар эди. Кун чиқиб чошка бўлгандан сўнг Авазхон бир беҳуш бўлди, асло ўзини билмай қолди. Қундуз шунча: «Кўзингни оч, тўрам»,— деди, билмади. Шунда Қундузой бечора йиғлаб, Авазхоннинг бетига термилиб ўтириб эди, қабатидаги тошга қирқ каптар келиб қўнди, бир ағнаб бир қиз бўла берди. Ана шуларнинг ўртасида Юлдуз пари туриб айтади: «У Қундузжон, энди сочингни ёя бер, бетингни сўя бер, Аваз эринг ўлиб қолди! Аввал айтдим, сўзимни олмадинг, қайта мени урушдинг. Бу ер ютгурни мен билар эдим-да»,— деб паризод Қундузга таъна қилиб бир сўз айтаётибди:

Бандага тарсандалик-да,
Фойдаси йўқ хандаликда,
Эшитиб ол, Қундуз дўстим,
Эринг ўлди, бандалик-да.

Аввал тилимни олмадинг;
Аваздан сира қолмадинг,
Бундай бўлуриг билмадинг,
Эринг ўлди, бандалик-да.

Сениг ёлғизлигинг билдим.
Дўстим, деб сенга қайрилдим,
Бугун потиҳага келдим,
Эринг ўлди, бандалик-да.

Боғда очилган гул бўлдингми?
Кўрган кунинг шу бўлдингми?
Энди, дўстим, тул бўлдингми?
Қундуз дўстим, бандалик-да.

Қанотингдан қайрилдингми?
Чалчиқ ердан тойрилдингми?!
Суйганингдан айрилдингми?
Жоним дўстим, бандалик-да.

Қундуз дўстим, эринг ўлди,
Сенинг қайси еринг ўлди,
Бир садқан таринг ўлди,
Жоним дўстим, бандалик-да.

Аваз учун қайғурмагил,
Кўп ўзингни куйдирмагил,
Қош-қовоғинг уйдирмагил.
Қундуз дўстим, бандалик-да.

Айтгангинам бўлмадим,
Теккан эринг ўлмадим
Сўзим бир-бир келмадим,
Жоним дўстим, бандалик-да.

Улган энди Аваз бўлди,
Қундуз қачон бўғоз бўлди,
Чин дўстиман араз бўлди,
Жоним дўстим, бандалик-да.

Ирамнинг боғидан келдим,
Эрингнинг ўлганин билдим.
Эрингга фотиҳа қилдим,
Жоним дўстим, бандалик-да.

Аваз ўлди, яхши бўлди,
Қундуз юзи нақши бўлди,
Шўрлик Қундуз бахши бўлди,
Жоним дўстим, бандалик-да.

Ой Қундузим, Ой Қундузим,
Қоши сари ёй, Қундузим,
Қилган оҳу вой, Қундузим
Жоним дўстим, бандалик-да.

Қошлари камон, Қундузим,
Аҳволинг ёмон, Қундузим,
Йиғлаб кўргин, хон Қундузим,
Жоним дўстим, бандалик-да.

Хусни очилган гул, Қундузим,
Эри ўлган тул, Қундузим,
Аваз учун ўл, Қундузим.
Жоним дўстим, бандалик-да.

Тиллари булбул, Қундузим,
Сочлари сунбул, Қундузим,
Бол Авазга қул, Қундузим,
Жоним, дўстим, бандалик-да.

Ул ингичка бел, Қундузим,
Сўзинг ширин тил, Қундузим,

Парилигим бил, Қундузим,
Жоним, дўстим, бандалик-да.

Юлдузни эринг олдим?
Сенинг айтганинг бўлдим?
Авазинг ўлиб қолдим?
Эринг ўлди, бандалик-да.

Сенинг эринг ўлган киши,
Ерман яқсон бўлган киши,
Қундузжон тул бўлган киши,
Тул бўлганинг бандалик-да.

Бол Авазга, Қундуз, куйгин,
Қокилингнинг бандин туйгин,
Шодмонликнинг барин қўйгин,
Йиғла, дўстим, бандалик-да.

Сенинг умринг тилашайик,
Гапни гапга улашайик,
Эринг ўлди йилашайик,
Есир бўлдинг, бандалик-да.

Узинг нозик, белинг толдинг,
Эли ҳалқингдан уялдинг,
Эринг ўлиб есир қолдинг,
Жоним, дўстим, бандалик-да.

Бандаликда, бандалик-да,
Ҳаммамизга бандалик-да,
Хафа бўлма, Қундуз, дўстим,
Мен айтаман, бандалик-да.

Жовуллаб қирқта канизи,
Бари айтар: Бандалик-да.
Ҳали-ку Аваз тирик-ку,
Нега айтар, бандалик-да.

Ана Қундузойим хулқи мулойим, Юлдуз паридан бу аччиқ-чучук тошдан қаттиқ сўзларни эшитиб, қаҳри келиб, илондай заҳри келиб, аждардай тўлғаниб, бадани оловдай ёниб, дами ўтдай тутаниб, кўзига ёш олиб, мурожаат қилиб, қошидаги Юлдуз дўстини мот қилиб бир сўз деди:

Шоҳлар чиқса тортилади нуқра най,
Чакасида толпинар лочин қарчиғай,
Отингдан айланай, қудратли худой,
Мен ожизга раҳбар бўлар кунингдир.

Олатовда якка қолдим саргардон,
Йиғлай-йиғлай юрак-бағрим тўла қон.
Отингдан айланай, қудратли мавлон,
Мен синиққа обрў берар кунингдир.

Юлдузнинг олдида қилма шарманда,
Барча малак борсан баринг осмонда,
Тўрамдан айрилиб қолдим армонда,
Ой Қундузга раҳбар бўлар кунингдир.

Тўрамнинг кўйида қилмагин шайдо,
Юлдузнинг олдида бўлмайин расво,
Ошиқлар сарвари — Юсуф-Зулайхо,
Букун менга мадад берар кунингдир.

Ана энди Юлдуз пари қирқта қизи билан — қирқта канизи билан қанча жоду кўзи билан қўшилиб қиқир-қиқир кулади: «Ов канизлар, мана қаранглар, бети қора ўла қоғур Қундузга қаранглар, эрим ўлди, деб ўлайин-ўлайин деяётир. Эрини яхши кўрган хотинларнинг ичида шу яшамагур, ер ютгурни кўрдик. Тавба-е, қора босгурни қара, «ҳали ўлган йўқ, у ҳали тирик» деб умидини узмай ўтирур. Агар чини билан ўлганини билса, бу ҳам ўлиб қоладиёв. Мунга Аваздан бошқа эр топилмасмикин, дунёда эр қурибдимми, Аваздан бошқа йигит йўқмикин. Узи ҳам шундай эси йўқ, ҳўкиз қорин, мечкай тўқол-да. Эси йўқ, арвоҳ урган, войбўй, ўла қосин, уят эканин билмаган бети қора. Илгари ҳам шундай эси кам эди, ўр ёғини бермаган, бировнинг айтганини қулогига олмаган. Бўл-маса қандай ўғли, қизи етим бўлиб бораётир. Мунча эбил-себил, дебил бўлиб йиғлаганига қара, бу учангда

ургурни!— Қундуз йиғласин, бизлар кулайик, баробар бўламиз»,— деди.

Ана Ой Қундуз икки букилиб, тўрасининг бетига телмириб йиғлаётир. Юлдуз пари қирқин қизи билан кулаётир, бечора, Қундузни мазах қилаётир: «Сен ҳам эринг билан қўшилиб ётгин, бизлар садирингни тепайик»,— деб ўртага олаётир.

Шу пилла эди, Авазхон «инг» деб кўзини очди. Юлдуз парининг кўзи чақчирайиб қолди.

— Хов қизлар, нима бало бўлди, мана бу тирилиб кетди. Ўладиган вақти шу бугун эди, энди ўлмайдик-ку, бу нимага шундай қилди; бу ер ютгур пари-мари ўпдимикан, бўлмаса ўладиган хонаси шу эди. Мен энди Қундузга шарманда бўлдим-ку. Ов Қундуз дўстим, энди йиғлама, эринг ўлар вақтидан ўтди, ўладиган вақти шу эди, ўлмай қолди бунга бир нарса сабаб бўлди,— деди.

Ана энди Қундузойимнинг эсига илгариги иши — Юлдузни ўптиргани тушиб, кулди.

— Ов Юлдуз, сен катта авлиё бўлганов, тўрамнинг пари ўпканини мендан сўра, мен айтаман,— деди.

Сен ўзинг тўрамни ёмон деб туриб,
Ой Қундузга тегмагин деб кеп туриб,
Талмовсираб қанизлардан сўрайсан,
Мард тўрамга ўзинг келиб ўптириб.

Қиядан-қиядан рўмол ўрайсан,
Юлдуз... менга ёмон қарайсан,
Ўзинг келиб полвонимга ўптириб,
Талмовсираб қизларингдан сўрайсан.

Менинг тўрам тўраларнинг тўраси,
Ёри Қундуз сулувларнинг сараси,
Ўзинг келиб, полвонимга ўптириб,
Сен киянки қора бахтнинг қораси.

Сендай ёмон битмас Ирам боғига,
Ярашмайсан санамнинг чорвоғига,
Сендай ўтрикчи, ёмон шаллақи,
Асли битмас, билсанг, Кўйиқоғига.

Парилар ҳам сендайчакин парими?
Бу қилганинг манглайингнинг шўрими?

Мард тўрамга ўзинг келиб ўптириб,
Юлдуз энди Ой Қундузга чўрими?

Сен валисан, энди вали бўл энди,
Улгудай бўп қабатимга кел энди,
Хон тўрамга ўзинг келиб ўптириб,
Хизматимда тўқол бўлиб ўл энди!

Қадам қўйди авлиёлар борида,
Савдогар тиркаган лўкча нориди,
Сари дев кеп хон тўрамни оббориб,
Упмабмиди Қизилжарнинг ёрида?!

Менга айтиб ёлғон-яшиқ сўзингни,
Заъфарондай ғам саргайтар юзингни,
Девингни юбориб, тўрамни оббориб,
Юлдуз... ўптирган ўзингни.

Париман деб тоза гулни терасан,
Ўптирасан, энди бундан кўрасан,
Қундузнинг олдида кунлаб тўрамни,
Овлаққа оббориб муччи берасан!

Мендай куйган кимга айтар додиня,
Тоғ эшитган Қундузнинг фарёдини,
Олти йилдан зиёд бўлди ўнгани,
Сен киянки бир қарамас хотини.

Сулув бўлсанг қош-қобоғинг уй энди.
Қора зулфинг тоблаб-тоблаб туй³⁴ энди,
Мард тўрамнинг сен қарамас хотини,
Улгин, Юлдуз, сен ҳам келиб тий³⁵ энди.

Ой Қундузнинг суйганига қўй энди,
Сени ишлатиб, Ой Қундузга қўй энди,
Қундуз билан сен бўлдингми баробар,
Йиғлай-йиғлай икки кўзинг ўй энди.

Ана энди Юлдуз пари Қундузойдан бу сўзларни
итиб ақли кетди, ҳисоби йитди, икки қулоғи чиппа

³⁴ Туг, туккин.

³⁵ Тег.

битди: бармоғини тишлади, икки кўзини ёшлади, ҳай аттанг, деб Юлдузой пари йиғлов бошлади, ҳай аттанг, деб сонига ура бошлади.

— Қундуз менинг ишимни қилган экан, мени худой урган экан, менинг пайимга Қундуз урган экан, менинг шўрим қуриган экан. Ҳов канизлар, «Илоннинг суймас ўти инининг оғзида битади» деган экан. Дунёда ёмон кўрган одамим Аваз эди, лекин тақдир — битик мени Авазга қараб бурган экан. Юлдузни худой уриб, хабарсиз юрган экан.

Юлдуз паризоднинг бу гапининг маъноси нима? Асли шаҳри Зарда жами париларнинг подшоси Бадиулжамолнинг қизи Қария пари, жами париларнинг сарвари. Шу Қария парининг олдида шу Юлдуз пари: «Ҳар ким одамзод наслдан мени ўпса, шунга тегаман», — деб қасам ичиб эди. Қундузой Юлдуз парининг шу қасамини билар эди. Шу сабабдан Ой Қундуз тўрасини ўзи қилиб юбориб эди. «Тўрам бир ўпса ўпсин. Шу ҳам тегса, тегсин. Бу тўрамни кўп доғлабди», — деб Қундузой табарни такдан уриб эди, лекин Юлдузой пари бундан беҳабар эди. Қундузой: «Сенинг учиб қутулганингни кўраман-да», деб юриб эди. Юлдуз гапнинг тагидан янги хабар топди. Ана Юлдуз пари бечора қирқин қизларига жавоб бериб хўшлашиб, омонлашиб бир сўз айтади:

Арзимни айтинглар, Қария шоҳима,
Осмоннинг юлдузи — ерда моҳима,
Сир олдирган то йиқилмай қолмабди,
Қундузойим урган экан пайима.

Уз элимда бозорим бор, кантим бор,
Боғи Ирам. Кўйиқоф мамлакатим бор.
Қундузойим урган экан пайима,
Қариянинг олдида қилган аҳдим бор.

Очилмаган гулдай сўлдим мен энди,
Мавж уриб дарёдай тўлдим мен энди,
Шу аҳдимга вафо қилдим мен энди,
Қундузнинг олдида қолдим мен энди.

Жўш энди, кўнглим, қайнаб жўш энди,
Уммон дарёсидай тўлиб тош энди,
Қадрдонлар, бирга юрган қизларим.
Қариянинг олдида, боринг, хўш энди.

Тирик бўлса нени кўрмас бош энди,
Энди менинг юрган ерим даш(т) энди,
Қадрдонлар, бирга юрган канизлар.
Омон бўнглаар, то кўргунча хўш энди.

Юлдузнинг макони тоғман тош энди,
Жўраси Қундуздай қаламқош энди,
Мен ҳам тегдим бол Авазга канизлар,
Хуш кепсан, паризод қизлар, хўш энди.

Қарияга айтинглар айтган сўзларим,
Энди сизга топилмайди изларим,
Боринглаар, канизлар, энди хўш энди,
Кичикликдан бирга юрган қизларим.

Сизларни соғинсам, сариқ юзларим,
Хизматимда юрган жоду кўзларим,
Хўш энди, санамлар, боринг, хўш энди,
Елгон бўлмасин-да, айтган сўзларим.

Қариянинг олдинда ёмон аҳд этдим.
Қундузга айтдим-да, бошимга етдим,
Омон бўнг, канизлар, боринг, хўш энди,
Кўйиқоф юртидан кўнглим совутдим.

Бол Аваздай мардман, кўнглим овутдим,
Шуни эрим, дедим, этагин тутдим,
Энди париликнинг баҳридан ўтдим,
Одамман қўшилиб Чамбилга кетдим.

Қулоқ солинг алвон-алвон сўзларга,
Саломимни айтинг барно қизларга,
Тақдир-қисмат одам экан бизларга,
Сўзимни айтинглар жоду кўзларга.

Омон-эсон боринг Ирам боғига
Ирам боғда санамнинг чорбоғига.
Салом денглаар париларнинг барига
Айтинглар сўзимни Кўйиқофига.

Канизлар буни эшитиб чувлашиб қолди. Юлдузёй парининг қадрдонлари йиғлашиб қолди. «Қундузнинг бети қурсин, Юлдузни худой урсин. Юринглаар, қизлар, кстайик, Кўйиқофга етайик; мана бу бети қора дармонга энмай кетайик. Бу бети қора жойидан турса, қувага энса, бизлар ҳам Юлдузга ўхшаб Авазнинг баҳри-

дети кетолмай, Кўйиқофга етолмай, юзи қора бўлиб қомайик»,— деб Юлдуз парининг қирқта канизи — қирқта паризод қирқта қаптар бўлиб гур этиб, осмонга кўтарилиб учди-да кетди.

Энди Қундузойга ўт опке, сув опке, деган хизматкор, катта бир эрмак топилиб қолди. Қундузой қиз ҳам бўлса, қози қиз эмасми, ўзи ўйлади. Кўнглида: «Пари ҳам бўлса, номаҳрам эмасми, мабодо тўрамнинг яраси айнаиб, менинг ҳам шўрим қайнаб қолмасин»,— деб Аваз ҳушида турган вақтинда Юлдузга «танимни бағишладим» дедиртиб, Авазхонга ҳам «олдим, қабул қилдим» дегизтириб, ижоб қилдириб қўйиб эди.

Ана энди оқшом бўлса Авазхонни иккита барно ўртага олиб ётиб, иссиқлатиб, икки сулув таллашиб ёта берсин; гапни Ёвмитнинг элида, Чамбилнинг белида Гўрўғлибекдан эшитинг.

Гўрўғлибек Хунхордан Авазхонни олиб келганида Гулқиз деган бир қизни Авазхонга олиб берган эди; шу Гулқиздан Авазхоннинг бир ўғли, бир қизи бор эди. Қизи катта, ўғли кичкина эди. Авазхон шу ёққа чиққанда қизи олти яшар, ўғли уч яшар эди. Гўрўғлибек қизининг отини Гуланор, ўғлининг отини Нуралибек қўйган эди.

Авазхоннинг шу юртдан кетишга Аҳмад Сардорнинг қизи Бўтакўзойим сабаб эди. Авазхон овдан қайтганда чилим сўраб, Бўтакўзойимни кўрган эди. Бўтакўзойимни оламан деб совчи қўйганида, Гўрўғлининг тоғаси Аҳмад Сардор қизи Бўтакўзойимни бермаган эди. Шунда Авазхон: «Шу Аҳмад Сардорнинг қизи Бўтакўзойимдан юз ҳисса сулуви топиб келмасам, Чамбилбелда юрмайман»,— деб назаркарда Гиркўк отни мийиб, аразлаб чиқиб кетган эди, шунга орадан олти йил ўтган эди. Авазхоннинг ўлак-тиригини деч ким билмай, бедарак бўлиб кетган эди. Ана энди Нуралибек тўққизни тўлдириб, ўнга қадам қўйган эди.

Кунлардан бир кун Аҳмад Сардорнинг ўғли билан ўйнаб юриб эди, нима бўлиб икки бола уришди. Нуралибек шербачча эмасми, Аҳмад Сардорнинг ўғли Шодмонни уриб юборди. Аҳмад Сардорнинг ўғли йиғлаб уйига борди. Гўрўғлининг тоғаси, совут тўннинг ёқаси, Туркман эмининг оғаси, бедов отнинг тўғаси Аҳмад Сардор уйда ёнбошлаб ётиб эди, кўчада биров бақириб йиғлаётибди. Сардор бошини кўтариб қараса, искаса гули, жони билан дили, Шодмонбек ули оғзи анграйиб, бурни шанграйиб,

ўзи ганграйиб, йўлин топмай улоқиб, «во» деб бақириб йиглаб келаётибди. Унда Аҳмад Сардорнинг жони тос тепасига чиқиб кетди, ҳар туки миқдай бўлди, қорни мой турмаган эски қикдай бўлди, шомурти сихдай бўлди. Жойидан ирғиб турди, исфиҳонни ғилофдан суғуриб олди, ўғлининг олдига чопиб чиқди. «Ҳа, ҳа, ҳа, Шодмонбек, менинг оёғим узангида турганда сени ким уриб йиғлатди, айтгин, қилич билан икки бўлайин, ким урди?»— деди. Шодмонбек: «Нуралибек урди»,— деди.

Анда Аҳмад Сардор Гўрўғлибекнинг тузини ҳурмат қилиб, исфиҳонни қинига солиб жойига қўйди. Қўлига қамчини олиб борди. Нуралибек кўчада ўйнаб юриб эди; қараса, Аҳмад Сардор қўлига қамчисини олиб тутаб келаётибди. Бола ҳам урарини билди, ҳурпайиб турди. Аҳмад Сардор сўкиниб бора берди. Нуралибек ҳам ўдрайиб Аҳмад Сардорга бир ёмон қаради, Аҳмад Сардорнинг талоғи ёрилиб кетгудай бўлди. Аҳмад Сардор билди, ураман деса, бачча, қамчисига осила кетади. Аҳмад Сардорни итариб юбориб, йиқитиб, тепки остига олса ҳам ажаб эмас. Нимага? Ўдрайиб, кўндаланг бўлиб дим қочмайди, балки Сардорга талаб қилаётир. Аҳмад Сардор бунинг қошига келгани кўрқди. «Бу жувонмаргнинг авзойи ёмон; менинг билан урушиб қолса, тағи одамлар «соқолинг оқарганда тўбалашиб таёқ еганча ўл, баччағар, деб қомасин»,— деб узоқроқдан пишак ҳайбатини қилиб: «У бадрак, ў бадрак; сен қулми менинг ўғлимни урадиган! Мен ўғлимнинг олдига сендай зоти йўқнинг юзтасини сотиб олиб бериб қўяман. Сен бир байталлик қизилбош, отаси, йўқ — бепадар, ўйнашдан бўлган! Тағи менинг ўғлимни ургин, уриб ўлдириб қўяйин! Сенинг хунинг бир байтал-да, отаси йўқ энағар!»— деди.

Нуралибекка шу «бепадар» дегани ургандан ҳам ёмон тегди, ботиб кетди. Баччанинг жон-жонидан, рагу устихонидан ўтиб кетди. «Сўз суякдан ўтар, таёқ этдан ўтар» дегандай, жон-жонидан ўтиб кетди. Еш бачча эмасми, бу ҳам йиглаб қайтиб сола берди. Нуралибекнинг юрак-бағри ёзилиб, кўзидан ёши тизилиб, гўдакнинг кўнгли бузилиб, ўпкасини босолмай энтикиб-энтикиб уйига келди. Уткир исфиҳонни ғилофдан суғуриб олди. Авазхоннинг опаси Гулойим. Гулқиз энаси бир уйда ўтириб эди. Нуралибек қўлида қилич яланғоч бизилаб-иззилаб йиглаб борди. Шунда энасига қараб: «Менинг отамни айт, мени Аҳмад Сардор шу бугун «бепадар» деди, «ўйнашдан бўлгансан»,

деди. Менинг отамни айтасан, айтмасанг, мени ўйнашдан туққан бўлсанг сени ўлдираман; бўлмаса, ўзимни ўлдираман».— деб энасига қараб хез қилди.

Ана Гулойим бечоранинг увуз эти ув бўлиб, тўла бадани балқиб сув бўлиб, оқ тортиб, Авазхон укаси ёдига тушиб кўнгли бузилиб, юрак-бағри эзилиб, кўзининг ёши тизилиб: «Укамдан айрилиб эдим, сен ҳам менинг кўкрагимга доғ устига доғ алам устига алам, шўр устига намакоб қуйиб, сендан ҳам айрилиб қоламанми? Бир укамнинг тирноғи, бу муштипарларнинг юрагининг мойи сен эдинг. Гулойимнинг суянган тоғи, гулистон боғи, кўзининг қароғи сен эдинг»,— деб қиличига тармаша кетди. Шунда Нуралибек: «Қиличимга тармашма, сени ҳам чопиб ташлайман»,— деди. Гулойим айтди: «У чирогим, отангни мендан сўра, энанг йиғлаб айтолмайди»,— деб эди, бачча энасини қўйиб, аммасига қараб: «Сен айт!»— деди. Шунда Гулойим Нуралига қараб Авазхондан баён бериб, бўлган сир-аҳволдан хабар бериб бир сўз деди:

Бол Аваз деган эр отанг бор эди,
Аҳмад Сардор отангга навкар эди,
Шу Аҳмадми бепадар деб сўзлаган?
Отланса отангга жиловдор эди.

Гўрўғлининг қирқ азамат эрлари.
Бариси отангга хизматкор эди.
Жон болам, ўртанган жоним куйдирдинг,
Сенинг отанг шердай аждаҳор эди.

Чамбилдан эр отанг аразлаб кетди,
Орқасидан мен бебахтни йиғлатди.
Кетганига бу йил олти йил ўтди,
Олти йилдан бери бедарак кетди.

Отангнинг қавми йўқ, қариндоши йўқ,
Мендан бошқа бунда эмикдоши йўқ,
Бек отанг бедарак кетди Чамбилдан,
Орқасидан излайдиган киши йўқ.

Олти йил бўлибди, отанг келмади,
Ўликми, тирикми, ҳеч ким билмади;
Сенинг отанг тирик кетган Чамбилдан,
Бек Гўрўғли бирор хабар олмади.

Сенинг отанг йигитларнинг оғаси,
Уруш бўлса совут тўннинг ёқаси.
Тилла бўлар бедов отнинг тўғаси,
Нима одам Гўрўғлининг тоғаси.

Менга ортди хон отангнинг жафоси,
Чамбилда кўп эди завқу сафоси.
Сенинг отанг тирик кетган Чамбилдан,
Мен бўламан бек отангнинг опаси.

Сенинг энанг бир боғчада гул бўлган,
Отанг учун куя-куя кул бўлган,
Бизларга отангнинг ғами мўл бўлган,
Энанг шўрли тири айрилиб тул бўлган.
Хунхорнинг элидан келиб бек отанг,
Эрлигидан Гўрўғлига ул бўлган.
Куйган жоним куйдирмагин, Нурали,
Гулоиймнинг айтган сўзи шул бўлган.

Анда Нуралибек икки кўзи ўйнаб, қизил гулдай жайнаб, қозондай қайнаб: «Ов амма, отам тирик кетган бўлса, олти йилдан бери ҳеч ким билмаса, излайдиган қавми қариндоши бўлмаса, шундай бек отам бедарак кетса бўладими? Мендай ўғли турганда мен изламасам ким излайди. Энди отамни излаб бораман, тирик бўлса, топиб келаман, агар ўлган бўлса, ўлган дарагини биламан. Энди Чамбилбелда. Евмитнинг элида не бетим билан юраман; отамни топиб келайин, агар отамни топиб келолмасам, отам кўйида мен ҳам ўлайин»,— деб ёш бачча таблаҳонага бориб, Авазхоннинг тўқмор ёлли тулпор тўриқ оти бор эди, табладан етаклаб чиқиб, якка михга бойлаб, отни эгар-юган қилаётибди.

Шунда Гулоийм билан Гулқиз зор-зор йиглаб: «Аваздан айрилдик, Нуралидан ҳам айрилиб қолдик»,— деб Нуралининг ёв-яроғини, совут, қалқон асбобини йиғлашиб олиб чиқа берди. Нуралибек отни яланғочлаётир:

Олис йўлдан ошган тортар хўрликни,
Бедов минган йигит қилар эрликни,
От белига аввал қўйди, Нурали.
Тоза ипак, майин қалин терликни.

Олис йўлдан беклар кўрар дурбини,
Усталар ишлатар теша, киоғини,

Боз устидан қўя берди Нурали,
Уймалаб ташланган бахмал чергини.
Чергининг устидан қўйди белликни,
Суяб қўйди қундуз жаҳалдирикни.

Муллалар ўқийди зеру забарни,
Усталар ишлатар теша, табарни;
Боз устидан қўя берди Нурали,
Қоши олтин, кумуш карсон эгарни.

Эронларнинг қабрин тунаб бош урди,
Икки наргис хумор кўзга ёш урди.
Икки узанги, иккови ҳам тилладан,
Ярқиратиб икки ёққа туширди...

Эгарнинг устидан солиб, Нурали,
Каш-каш деб тортди ипак айилни...
От белига ёва кериб ташлади,
Қимматбаҳо зар сочоқли давурни.

Хайвоннинг ками йўқ йўрға юришдан,
Чу деса қутулар қанотли қушдан,
От белига торта берди Нурали,
Пай тўшаб ташлаган чигатой пуштан.

Зумрад добил илди эгарнинг қошига,
Қатагон пешбандни тақди тўшига,
Қўтос тақди гардандаров бўйнига,
Қирқ қуббали юган урди бошига.

Савдо тушди Нуралининг бошига,
Ёқаси ҳўл кўздан оққан ёшига,
Оти асбобдан сира ками қолмади,
Ғўла тилла ўмилдирик тўшига.

Сировсин пўстинди солиб эгнига,
Қизил бахмал кийиб гулдай жайнади.
Қўш пўпақли найза ушлаб қўлига,
Кескир исфиҳонни белга бойлади.
Томоша қинг Нуралидай жаллодни,
Отасига бачча талаб айлади.

Душман қойил бўлар марднинг ишига,
Яхши-ёмон келар эрнинг қошига;
Бир телпакни олиб чиқди Гулойим,
Қундуз қирпу сувсар кийди бошига.

Бедов отга тақиб тилла тўгани.
Мард айирар ини билан огани,
Сандигдан олиб чиқиб Гулойим,
Опкеп санчди қўш қарқара жигани.

Бек Нурали банди бўгин бўшлади,
Алам тортиб икки кўзин ёшлади;
Ев-яроғин солиб олиб хуржинга,
Тўриқ отнинг устига бачча ташлади.
Сув-овқатин жамлаб олиб бекбачча,
Раббано, деб минди отнинг белига.

Нуралининг билмаганин билдирди,
Хушвақт қилиб мийиғидан кулдирди.
Узангисин босиб шўрли энаси —
Гулойим шўр суяб отга миндирди.

Ана энди бачча йўлга қараб, отининг бошини буриб
кета берди. Шу вақти Гулойим бечора жиловидан ушлаб,
бир ёғидан энаси Гулқиз ойим ушлаб, зор-зор йиғлаб,
боласини қўйиб юбормоққа кўзи қиймай, кўзининг ёшини
тиймай, Нуралибекнинг жиловини қўймай Гулойим бир
насиҳат деб турибди:

Нуралижон бир пандиёт айлайин,
Сен бўлмасанг ҳар кунда дод айлайин,
Бир фаслга от жиловин тўхтатгин,
Тур, ярқиним, бир насиҳат айлайин.

Узингдан пастларман ҳар йўлга кетма,
Болам, айтган насиҳатим унутма,
Олдингдан ким чиқса саломсиз ўтма,
Бир ғарибни кўрсанг зинҳор оғритма;
Айтган сўзни эсингга ол, чироғим,
Зинҳор манманликнинг йўлини тутма,
Остингда ўйнайди минган ҳайвонинг,
Нуралибек дейди Чамбилда номинг.

Болам, насиҳатим бажо келтирсанг,
Қайда борсанг, дар қодсанг мен зомин.

Арзимни эшитгин, ҳайвон тулпар от,
Бор, жонивор, болам сенга омонат;
Икковингни бирдай ҳаққа топширдим,
Соғ бориб, Чамбилга кенглар саломат.

Нуралибек энаси билан аммасидан дуо олиб, ҳайт деб чиқиб кетди. Чамбилдан чиқиб эди, Ҳасан марднинг ўғли, хон Даллиннинг жони дили Равшанбек овдан келаётиб эди, қараса Нуралибек укаси қобоғини уйиб, совут-қалқонини кийиб, добилини туйиб, отнинг жиловини қўйиб, саваб, уриб кетиб бораётибди. Равшанбек кўнглида айтди: «Во ажабо, бир умрида отга минмаган бола бўлса, бу қаёққа бораётибди. Бунинг бу сиёғи ёв-яроғини олиб, бир катга урушга бораётгандай нима қилиб юрибди сира деб», Жийронқуш отини кўндаланг қилиб: «Ҳа-ҳа, ботир, йўл бўлсин»,— деб укаси Нуралибекка қараб бир сўз айтяпти:

Унг қўлингда чаман қизил гул бўлсин,
Подшоларнинг етагида фил бўлсин,
Ғайрат билан минибсиз отнинг устига,
Э қўзи-қўчқорим, иним, йўл бўлсин?

Мендай аканг жиловингда қул бўлсин,
Ери ўлса не санамлар тул бўлсин;
Тулатиб минибсан тулпар отингни,
Чиллада маст норим, иним, йўл бўлсин.

Қараб бўлмас чин ботирнинг бастига,
Отин минар душманининг қасдига,
Қўш пўпакли найза ушлаб дастига,
Қийғирим, шунқорим, иним, йўл бўлсин.

Бек Равшанга баён айла сирингни,
Менга айтгин кўнглингдаги кирингни
Чирогим, айтиб кет борар ерингни,
Чамбилада хунҳорим, иним, йўл бўлсин.

Сирингни айт, ука, мен ҳам билайин,
Шу сафарга сенга жўра бўлайин!

Ҳаялламай чопиб бориб келайин,
Соғинсам хуморим, укам, йўл бўлсин.

Анда Нуралибек дарди қўзғалиб, икки кўзи ёшга тўлиб акасига қараб, ичидаги сирини айтиб бир сўз деди:

Яхшилиқ кўр, ёмонликни кўрмагин,
Бевафо дунёга кўнгила бермагин,
Ҳеч кимса дунёда мендай бўлмасин,
Бек Равшан, алашим кўпдир, сўрмагин.

Кўчада ўйнадим, чарчаб ҳориндим,—
Гоҳ вақтда курашдим, гоҳи олишдим,
Сен йўқ эдинг, бугун кўча юзида
Аҳмаднинг боласи билан уришдим.

Савдо тушди мендай уканг бошига,
Фалак титрар укангнинг нолишига,
Уриб эдим Бек Аҳмаднинг ўғлини,
Йиғлаб борди отасининг қошига.

Дарқаҳар бўп келди Аҳмадбек Сардор,
Аччигиман ёмон келди заниғар,
Сен йўқ эдинг, бугун кўча юзинда
Шу баччағар сўкиб айтди: бепадар!

Баччағарнинг сўзи ўтиб боради,
Симдай бўп баданга ботиб боради,
Шу баччағар сўкиб айтди: бепадар,
Суякларим чақиб кетиб боради.

Сен йўқ эдинг, кўчаларда бўзладим,
Кесиб-кесиб қора бағрим тузладим,
Аҳмад деган итнинг сўзи ўтади,
Жавоб бергин, мен отамни изладим.

Ё билмайман, тақдир тортиб боради,
Билмайман ажалим етиб боради,
Туролмайман шу Аҳмаднинг сўзига,
Баччағарнинг сўзи ўтиб боради.

Майдон-майдон тулпаримни еламаң,
Тирик бўлса, отамни олиб келаман,

Бу Чамбилдан туз-насибам увилди,
Бек отамнинг хабарини оламан.

Ана шунда Равшанбек укаси Нуралибекка бир фасл-
гина қараб тур, деб бир сўз деди:

Қараб тур, укажон, мен ҳам кетаман,
Сен бўлмасанг, Чамбилбелда нетаман,
Чопиб бориб ёв-яроғим опкелай,
Қабатингда мен ҳам жоним сотаман.

Майдон-майдон бедовимни елайин,
Сен бўлмасанг Чамбилда не қилайин,
Бирор фасл гидириб тур, Нурали,
Чопиб бориб ёв-яроғим олайин.

Еш боласан, ука, кетма адашиб,
Узинг лодон, оловдай бўп туташиб,
Чопиб бориб олиб келай яроғим,
Қўшилиб излайман олдинга тушиб.

Тоза гулсан, офтоб тегиб сўлмагин,
Кўп йилгача омон бўлгин, ўлмагин,
Бек Нурали, чопиб бориб келаман,
Жон ука, бир ёққа кетиб қолмагин.

Равшанбек укасига бу сўзни айтиб, Нуралибекни тўх-
татиб, отининг бошини дурса қўйиб чопиб кетди.

Равшанбек кетсин, гапни Нуралибекдан эшитинг.

Бачча отини тўхтатиб туриб эди. Нуралининг олди-
дан бир қора нор ўта берди. Мардонни ғойибнинг бирови
довуш қилди: «Ов бачча, шу туядан қолмасанг, тўғри
отанга олиб боради». Еш бачча эмасми, бу гапни эшитиб
юраги ёрилгандай бўлиб, отасини кўргандай, қўшилиб бир-
га юргандай, балки гаплашиб бирга ўтиргандай бўлди.
Анча баччанинг юраги тошди, туянинг орқасидан тушди,
бедовга қамчини қўшди. ҳайт деди-да, солди-да кетди. Ну-
ралибек ана шундай кета берсин, энди гапни Гулойим бил-
ан Гулқиздан эшитинг.

Нуралибекни жўнатди, икковининг ҳам силласи қот-
ди. Елғиз боласидан, кўзининг оқу қорасидан, умрининг
мевасидан, кўнглининг ҳавасидан айрилиб, қанотидан қай-
рилиб, дуд деб сочини ёйиб, бетини сўйиб, Нуралибек

нинг доғига куйиб шу йиғлаган бўйича, Гўрўғлибек маст бўлиб ўтириб эди, дод-фарёд деб иккови зор-зор йиғлаб, кўзининг ёшини тиялмай етиб борди.

— Бу йиглаб юрган ким эди,— деб Гўрўғлибек эшикдан бошини чиқариб қараса, Гулқиз келини қадди букилиб, ҳар кўзидан етмиш қатра ёш тўкилиб, йиглаб келаётибди.

Гўрўғлибек буни кўриб кайфи учиб, нашъаси қочиб, кўзи чакчирайиб қолди. Шомурти шопдай бўлиб, ҳар урти эски қопдай бўлиб, чаккаси деҳқони катта бир топдай бўлиб, гапим шу ерда кетди-ёв лофдай бўлиб, лоф ҳам бўлса шу ерда гапим келди бобдай бўлиб. Ана Гўрўғлибек келинига нега йиғлайсан деб, бир сўз деди:

Наргас-наргас хумор кўзлар сузилиб,
Ҳасратингдан юрак-бағрим эзилиб,
Мендай отанг омон-эсон турганда,
Гулқизжон, не бўлди кўнглинг бузилиб?

Икки кўзингдан нега ёшинг тизилди,
Сен йиғладинг, юрак-бағрим эзилди,
Мендай отанг давлатиман турганда,
Не бўлди, чироғим, кўнглинг бузилди?

Гулқизжон, фарзандим, ҳолинг қалайсан,
Куйганингдан гапни гапга улайсан,
Сен йиғладинг, менда тоқат қолмади,
Гулқизжон, нимага бундай йиғлайсан?

Сен йиғладинг, отанг бўлди беқарор,
Балодан балога бўлдим гирифтор,
Не бўлди, отангга айтгин дардингни,
Нимага йиғлайсан, Гулқиз, зор-зор?

Сен йиғладинг, менда дармон қолмади,
Сендан не ўтганин отанг билмади,
Не бўлди, ғамхона кўнглинг бузилди?
Отанг ўлсин, сендан хабар олмади.

Сендай санам қобоғини уйдими,
Хафа бўлиб кўздан ёшин қуйдими,
Не сабабдан, келин, бундай йиғлайсан,
Бир етар-етмаснинг сўзи тейдими?

Гулқиз бебахт гапни гапга улайди,
(Бедов минган ёл-кокилин силайди)
Валламатнинг суси босиб Гулқизни
Гапиролмай ерга қараб йиғлайди.

Гўрўғлининг иши бўлди қиёмат.
Майиблардай ингранади валламат,
Ҳай аттанг деб, билолмайин дардини,
Гўрўғлининг иши бўлди қабоҳат.

Ана Гўрўғлибек бу нега бундай қилади, деб сўзлинг-қираб қараса, Гулқиз келинининг қабатида Гулойим қадди букилган, кўзидан ёши Гулқиздан ҳам тўкилган. Гўрўғлибек буни кўриб, Гулойимга қараб бир сўз деб турибди:

Мен Гўрўғли, кўпдир қайғиман доғим,
Гулқиз келиб уйилгандир қобоғим.
Не сабадан йиғлаё келдинг икковинг?
Йиғлаганинг важини айт, чироғим!

Гулойим, Гулқизга бир гап бўлдими,
Ёш боладир дарёдай бўп тўлдими,
Не сабадан йиглаб келдинг икковинг?
Бир ёмон сўз бир тарафдан келдимми?

Подшолар бошига қўяр тожини,
Элдан олар закотини, божини,
Не сабадан Гулқиз бундай йиғлайди?
Айтсанг-чи, Гулойим, йиғлов важини!

Ойимлар зарафшон рўмол ўрайди,
Шона олиб қора зулфин тарайди.
Валламатнинг суси босиб бўларни
Гапиролмай йиглаб ерга қарайди.

Гўрўғлибек буларнинг йиғлаганига алоқ бўлиб, нимага йиғлаганини билмай бедимоғ бўлиб туриб эди. Буларни бедимоғда қўйинг, энди гапни Равшандан эшитинг.

Равшанбек чошиб келиб, ёв-яроғини кийиб чошиб борса, Нуралибек йўқ. У дўннга, бу дўннга чиқиб қаради, укасининг қайси тарафга кетганини билмади. Шунда Равшанбек хафа бўлиб ўзи танига ўйлади: «Мен ҳам чўлга улоқиб кетсам, Гўрўғлибек бизларнинг икковимизнинг ҳам

қаёққа қараб кетганимизни билмай қолар. Мен агар чўлдан Нуралини топсам яхши эди, бўлмаса мен ҳам сандираб улоқиб кетсам қандай бўлар экан: кел-е, энди мен Гўрўғлибекка хабар бериб кетай»,— деб отининг бошини буриб, қадди букилиб, кўзининг ёши тўкилиб, бу ҳам йиғлаб етиб борди.

Гўрўғлибек уларни кўриб кайфи учган эди, Равшанбекни кўриб юзининг қони қочиб кетди. Анда Гўрўғлибек: «Ҳа-ҳа, Равшанбек болам, нега йиғлайсан?»— деди. Анда Равшанбек отдан тушиб, қўлини қовуштириб, отасига қараб бир сўз деди:

Учқурликда қанотингдан қайрилдинг,
Тулпор эдинг, туёғингдан тойрилдинг,
Авазхондан бизларга бир нухаси,
Эрка ўсган Нуралидан айрилдинг.

Кўнгила қушинг — хурсанингдан айрилдинг,
Ширин жонга пайвандингдан айрилдинг,
Бек Равшаннинг сўзин эшит, отажон,
Эрка кўзинг, фарзандингдан айрилдинг.

Билмайман не бўлар чўлларда ҳоли,
Узи ёшдир етмагандир камоли,
Елғиз кўзинг, эрка ўсган фарзандинг
Отасини излаб кетди Нурали.

Отажон, ортидан мен ҳам кетарман,
У бўлмаса, ширин жонни нетарман,
Отасини излаб кетди Нурали,
Жавоб бер, отажон, мен ҳам кетарман.

Нуралининг орқасидан борайин,
Нима бўлди, унинг ҳолин кўрайин.
Мен бурилдим сиздан жавоб олмоққа,
Кетганини сизга хабар берайин.

Анда Гўрўғлибек Равшанбекдан бу сўзларни эшитиб, жойидан ирғиб туриб, ҳай аттанг, деб сонига уриб, бу нима гап бўлди, деб қирқ йигитига қараб бир сўз деди:

Бекларим, Гўрўғли ўлган эканди,
Ғофилда паймонам тўлган эканди,

Гулқиз шуйтиб йиглаб келган эканди,
Жоним кетиб, таним қолган эканди.

Отаман деганим ёлгон эканди,
Жудоликни эгам солган эканди,
Худой менинг эсим олган эканди,
Менинг гунча гулим сўлган эканди.

Фалак менга ситам қилган эканди,
Уйласам, қиёмат бўлган эканди,
Садаға, қурбонинг бўлай, қирқ йигит,
Гўрўғли тириклай ўлган эканди.

Боласидан жудо бўлган эканди,
Бек Нурали кетиб қолган эканди,
Равшан болам билиб қолган эканди,
Худой менинг жоним олган эканди.

Менинг айшим вайрон бўлган эканди,
Боласидан жудо бўлган эканди,
Суҳбатларим заҳар бўлган эканди,
Бол деганим заҳар солган эканди.

Давлатимга завол бўлган эканди,
Уғлидан айрилиб қолган эканди,
Бу Чамбил бесоҳиб қолган эканди,
Садаға, қурбонинг бўлай, қирқ йигит,
Гўрўғли тириклай ўлган эканди.

Қараб бўлмас чин ботирнинг бастига,
Отин минар душманининг қасдига,
Садаға, қурбонинг бўлай, қирқ жаллод,
Ҳаёлламай мининг отнинг устига!

Пўлат совут, кескир қилич тақинглар,
Ҳар тарафга бедовларни чопинглар,
Садаға, қурбонинг бўлай, қирқ жаллод,
От чопинглар, Нуралини топинглар.

Менинг болам тоза боғнинг лоласи,
Топилмайди шум ўлимнинг ҳийласи,

От чопинглар, Нуралини топинглар.
Чўлда ўлмасин Гўрўғлининг боласи.

Эшитинглар, соф азамат сўзимни,
Хизмат қилиб ҳақланглар-да тузимни,
От чопиб топинглар нодон қўзимни,
Топилмаса, ўлдираман ўзимни.

Булбул сайрар райҳон гулнинг қўйнига,
Душман юрар мард йигитнинг кейнига,
От бетига қараманглар, бекларим,
Отинг ўлса Гўрўғлининг бўйнига.

Учқуримда қанотимдан қайрилдим,
Чалчиқ ерда оёғимдан тойрилдим,
Армон билан гофил қолиб, бекларим,
Кўрар кўзим, Нуралидан айрилдим.

Қулоқ солмай душманининг додига,
Фалак титрар Гўрўғли фарёдига,
Қирқ азамат чопиб бориб уйига,
Тапир-тупир мина берди отига.

Бек Гўрўғли минди Мажнун отига.
Чамбил титраб марднинг сиёсатига,
Қирқ азамат йиғилди қабатига,
Чидамайди Гўрўғли ғайратига.

Қулоқ солинг суханварнинг тилига,
Бир талотўп бўлди Чамбил элига,
Қирқ азамат отин чопиб худо деб
Гўрўғлиман тушди чўлнинг йўлига.

Ана энди Гўрўғлибек қирқ йигити билан, сатта тул-
пар оти билан, белида пўлати билан излаб кета берсин,
энди гапни Нуралибекдан эшитинг:

Қушлар жойлар қияни,
Қиядан қип уяни,

Бек Нурали худо деб
Қува берди туяни.

Моллар ейди гиёни,
Қимиз қилар брияни,
Отин чопди Нурали,
Нишона қип туяни.

Отга қамчи чолади,
Отнинг жонин олади,
Шу туянинг кейнидан
Нуралибек келади.

Туя йўртиб боради,
Унинг ранги қоради,
Етмайсан деб Нурали
Тулпар отин уради,
Кейин қолса Нурали,
Туя қараб туради.

Юрган йўли ўради,
Бек Нурали тўради,
Етсам дейди туяга,
Қистаб кетиб боради.

Чиқар кўкка ноласи,
Оқар кўздан жаласи,
Сувсиз чўлда боради
Авазхоннинг боласи.

Гоҳ созини созлайди,
Гоҳ бўтадай бўзлайди,
«Уғли борнинг ўрни бор»,
Отасини излайди.

Еш эмасми, бир ўзи
Во отам, деб бўзлайди.
Гап ўтганда боладан
Кесиб бағрин тузлайди.
Остидаги тулпарни
Кийикдай бўп хезлайди.
Совуб тортган буйрини,
Тоғнинг бошин кўзлайди.

Совутини бўктариб,
Қалқонини тўнкариб,
Бораётир Нурали
Отасини ахтариб.

От боради ариллаб,
Отган ўқдай шариллаб,
От алқими, тонг шамол
Мис карнайда зариллаб.

От қўяди эгилиб,
От ёлига тикилиб,
Сувсиз чўлда Нурали
Сориқлари сўкилиб.

Шип-шип қамчи тортди,
Қор-ёмғирдай тўкилиб;
Остидаги бедови
Бораётир ютиниб:
Олдидаги қора нор
Еткизмайди қутулиб.

Паст-баландни билмайди,
Ёвни кўзга илмайди,
Қоровул қип туяни
Шундан бола қолмайди.
Совуб опти тулпарни,
У ҳам чўлда толмайди,
Отни чопиб боради,
Асли ранги сўлмайди.

Ол-ол юрди, ол юрди,
Озгина эмас, мўл юрди,
Неча сувсиз чўл юрди,
Неча тоғман бел юрди,
Қанча ойдин кўл юрди,
Шундай қистаб Нурали
Йиғирма кун йўл юрди.

Чопиб баланд-пастидан,
Гапимнинг пайвастидан,

Үйигирма кун йўл юриб,
Шердай бўлиб, ёш бачча,
Бориб қолди, ёронлар,
Кўп қўшиннинг устидан.

Маст бўп бачча ўқ отди,
Йўртиб тулпар тўқ отди,
Шу қўшинни кўрган сўнг
Туясини йўқотди.

Тулпаримни чопдим деб,
Мен отамни топдим деб,
Қараб қолди Нурали
Туямни йўқотдим деб.

Ана энди ёш бачча қараса, кўп қўшин тутаб ётибди, кўплиги шунча: дараларга сиғмай кетибди. Нуралибек буни кўриб: «Бу нима гап бўлди, бу баччағарлар нимага ётибди; ёв десам уруши йўқ, тўй десам кўпқариси йўқ. Кел-е, аввал олдимиздан шу ёв чиқиб қолди, аввалги овим шу бўлди, буни кўриб кетайин, жазосини бериб кетайин, мина бошидан кириб, ана бошига чиққанча қириб кетайин, катта-каттасини уриб, йиқиб кетайин. Энди мен отдан тушиб, совут-қалқонимни кийиб олайин, қошим билан қобоғимни уйиб олайин, ҳар нима бўлса аввалги овим-да, шунга бир от қўйиб олайин»,— деди.

Ана бачча отидан тушди, айил-пуштанни ечди, маҳкам-маҳкам қилиб тортди, совут-қалқонни кийди, талаб билан отига миниб, исфиҳонни қўлига олиб, шунча кўп қўшинга Нуралибек ўдирайиб, ёмон қараб кўзини олайтиб, добилни туйиб, шунча кўп қўшинга ёлғиз бир ўзи тегиб, от қўйиб турибди:

Аввал-аввал, аввал бошдан,
Юрагимдир темир-тошдан,
Ким қўрқади қизилбошдан,
От қўйинг, қалмоқ, тўш-тўшдан.
Аввалдан биз билан ғашдан,
Кўнглинг бўлса кел савашдан,
Йиғилиб кел дала-даштдан,
Ҳунарни кўр мендай ёшдан,
Кел-ҳа, кел, майдон ичинда.

Катта дара тўла чотир,
Бари қалмоқ тўлиб ётир.
От қўйибди Нурали ботир,
Қора милтиқ патир-патир,
Отган қалмоқ отаётир,
Хитойчалар шатир-шатир.
Жазойиллар қатир-қатир,
Отилди майдон ичинда.

Бек Нурали мўралаб,
Кўп қўшинни оралаб,
Бошин кесиб боради,
Улканини саралаб;
Узи ўлиб қолар деб
Ёмонини яралаб.
Қалмоқларнинг мергани
Юрур тошни паналаб.
Юраги йўқ-қўрқоғи
Қочаётир жаналаб.
Қувиб келаётибди
Кенг дарага қамалаб.

Кўп қалмоқлар чувлашди,
Энди ақли шошди,
Кўп қўшинман Нурали
Тайлоқдай бўп олишди.
Не бир катта ботирман
Инқиллашиб солишди.

Ана энди Нурали урушни қила берсин, эндиги сўзни
назхондан эшитинг.

Авазхондан яраси битайин, деб қора қўтир бўлиб
отган эди; ёнбошлаб ётиб эди, Авазхоннинг қулоғига
қалмоқларнинг талатўп — шовқини ета берди. Шунда
назхон полвон бўйини кўтариб, мардош қуриб ўтириб
сўзди: «Ов санамлар, қоши қаламлар, ана қалмоқлар
келашиб қолди, нима гап бўлди, нега бундай қилдикни,
ровинг чиқиб қарасанглар-чи!»

Шунда Ой Қундуз жойидан туриб бориб, бир катта ба-
д тошнинг устига чиқиб қараса, қалмоқлар тўп-тўп
келашиб, чет ёқадигилари йиғилиб келаётибди, бу ёғи тўда
келашиб бир одамни ўртага олаётибди. Қундузой буни кў-
риб бу қандай гап бўлди, деб пастроққа тушиб аста пой-
лаб бориб қаради. Қараса, бир гулга ўхшаган, ёши тўлма-

ган, ҳеч бир зоялиқ кўрмаган, балки сувсиэ чўлда юрмаган, уруш қандай эканини билмаган бир ёш бола қўшинни оралаб юрибди, майдоннинг ўртасида ёлғиз ўзи талабгор деб турибди. Қундузой: «Энди буни дуруст кўрайин, ким эканини билайин»,— деб шу болага тикилиб қаради. Қараса, қўлида икки юзлама кескир пўлати бор, остида тўқол ёл катта тўриқ оти бор, сини сумбати бор, ўзи ёш, ёш ҳам бўлса ғайрати бор. Қундузой буни кўриб, ичи ачиб «ҳай аттанг, ёш бола экан, жудагина ёш экан, ўн гулидан бир гули очилмаган экан; мабодо қалмоқлар бунга бирор ҳодиса қилса қандай қиламан?»— деб орқасига қараб қайта берди. Тикка тўрасининг олдига бориб, қалмоқлардан хабар бериб: «Ов тўрам, қалмоқларга бир одам келибди, қалмоқни оралаб бир ёш бола юрибди. Кўп қалмоқ ўртага олаётир, келганини бола ҳам хўп майда қилаётир, кўп душман ён-ёғидан аямай, найза-қилич солаётир, бежой ҳам ичим ачиди-да»,— деб Авазхонга қараб бир сўз деди:

Отин чопиб баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солинг-гапимнинг пайвастига,
Тўқмор ёлли тўри³⁶ оти бор остига
Тўқмор ёлли тўри от минган ким эди?

Ё ўндадир, ё ўн бирда камоли,
Ойни хира қилар гулдай жамоли,
Ҳеч бир ерда топилмайди мисоли.
Қизил гулдай ой жамолли ким эди?

Якка-ёлғиз катта ёвдан биқмаган,
Уламан деб ҳаймиқмаган, иқмаган,
Энанинг қўйнидан сира чиқмаган,
Бу ёв бола гап билмаган ким эди?

Баччанинг қўлинда кескир қиёғи,
Кўзлари қамбардир, бодом қовоғи,
Тўрам сизга жуда ўхшар сиёғи,
Кел-ҳа, кел, деб турган полвон ким эди?

³⁶ Тўриқ.

Ана Авазхон бу сўзларни эшитиб, увуз эти ув бўлиб, тўла бадани сув бўлиб, Нуралининг ёшини ҳисоблаб кўрса, ўнга чиқибди. «Дунёда мол ўғил экан, ёлғизнинг ҳоли шул экан, ўлсам ҳам ўрним бор экан. Отам ҳам бўлса, Гўрўғли хумса, хотини туғмаган тимса, шу ёш болани кўзи қийиб қандай юборди экан. Ўғлим бор экан, излаб келибди. «Туғмаганнинг туби тош» деган экан. Гўрўғли отам ҳам бўлса изламабди»,— деди. Авазхон буни айтиб, кўнгли бир кўтарилди-да, Ой Қундуз билан Юлдуз парига қараб айтди:

— Эй суяр ёрларим, олдимда турган дилраболарим, энди гап шу; шу келган ёш бола менинг болам, кўринган тўриқ-тўқмор ёлли тўриқ от менинг отим. Энди гап шулки, бировларинг менинг Фиркўк отимни миниб майдонга боринглар. Бу Фиркўк от тулпар тўриқ отга кўринса, Фиркўк отни таниб кишнайти. Фиркўк от ҳам кишнайти. Лекин тез боринглар, ёш бола-да, уруш кўрмаган, ярадор бўлмасин, ичи ғамга тўлмасин, мендай бўлиб қолмасин, менинг бу куним бундан ҳам ёмон бўлиб қолмасин.

Авазхон бу сўзни айтгандан Қундуз жойидан туриб, белини бойлаб сочини йиғиб, тўрасининг совут-қалқонини кийиб, Бол Авазнинг дасторини бошига қўйиб, Фиркўкни миниб, этак-ўнгиригини йиғиб, Фиркўкнинг жоловини нишабга қаратиб қўйиб кета берди. Қалмоқларга яқин бориб, бир қирнинг устига бориб қараб турди. Фиркўк от ўзи танглаб келаётиб эди, қалмоқнинг чуғ-чувини англаб келаётиб, эди қирнинг устида туриб, пастдаги тўриқ отни кўриб, Фиркўк от гулдираб-гулдираб кишнади, сувлиқни тишлаб юрмоқчи бўла берди. Шу талатўпнинг ичида юрган тўриқ от ҳам Фиркўкнинг довшини эшитиб таниб, бир ерда турган от эмасми, у ҳам кишнаб қўя берди. Ана Қундуз бечора қадди букилиб, кўзидан ёши тўкилиб: «Э бу бола тўрамнинг ўғли экан, менинг ҳам ўғлим экан, жони дилим экан»,— деб баланддан қўлини кўтариб, Нуралибекни чақира берди. Нуралибек қараса, юқори — баланддан бир киши бу ёққа кел, деб чақириб, бақириб довуш қилиб турибди. Бачча қараса, бир одам оқ дастори бошида, тулпор оти остида бу ёққа кел, отанг чақиради, дейди. Ёш бачча бу сўзни эшитиб кўнглида айтди: «Не сир бўлди, мен отамни излаганимни қаёқдан билди. Келе, шунинг олдига борайин, ўзим ҳам пича дамимни олайин, агар отам бўлса кўрайин, бошқаси бўлса жавобини бера-

йин»,— деб бола майдондан чиқиб, Қундузнинг ортидан ияра берди, қорама-қора кела берди.

Ана Қундузой баччадан илгари келиб, тўрасига хабар бериб, эркак либосин чечиб, аёл кийимини кийиб, Юлдуз пари иккови олдига чиқиб, иззат билан отини ушлаб: «Ҳа, Нуралижон, бизлар сенинг энанг бўламиз»,— деб отдан тушириб олди, Авазхоннинг олдига олиб борди. Нуралибек отаси билан кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашиб, Нуралибек янги отасини таниб олди. Сўнгра эналари билан кўришиб, эналарини ҳам таниб, эналари ўғлини таниб олди. Анда Нуралибек қараса, отасининг оғир яраси бор, зўр ҳоли бор. Шунда Нуралибек кўзи жайнаб, қоши кўзи ўйнаб. белини маҳкам бойлаб, отасига қараб сўйлаб:

— Менга энди жавоб беринг, бориб душманни қириб, жўйиб, сизнинг ўчингизни олайин,— деди.

Анда Аваз бечора қўлини ёзиб, оқ фотиҳа бериб: «Бор, болам, худо ёринг бўлсин, ғойиб эран, қирқ чилтан мадодкоринг бўлсин. Ғиротни мин, ўзингнинг отинг чарчагандир, қўй»,— деди.

Ана бачча Ғиротни миниб баланддан пастга қараб эниб, добилани туйиб, Ғирнинг жиловини қўйиб, шипира қамчи бериб қўшинга қараб келаётир.

Ана шундай қилиб Нуралибек душманни қувиб, бирини бирига қўшмай қирдан ошириб, ақлини шошириб қувиб, ўпкасини пишириб ўлигини шишириб, бир дўнгнинг устига чиқиб, орқасидан чақириб, бақириб сўкиб: «Энди ҳам Олатовга келасанми»,— деб душманни қочириб, ажалнинг шарбатин ичириб кетига қайтиб эди, икки энаси олдига пешвоз чиқиб: «Ҳорманг, ўғлим, жони дилим, искасам гулим, чаманда булбулим»,— деб Авазхон полвон отасининг ёнига олиб борди.

Булар пастдан борса Қундузойнинг кейин қолган тўрт юз канизини, чўриси келиб қолибди. Ана Қундузойни кўргандан югуруклашиб кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашиб, оғзибурнини ўпишиб қолди. Энди булар ҳам кўмак — кўпчил бўлиб қолди. Авазхонни бир сачарага солиб олиб, Ғиротни Нуралининг ўзи миниб олиб, икки энасига икки тулпар отни миндириб, Чамбилга қараб ҳамма канизларин билан йўл юришиб кета берди.

Ун кун йўл юриб эди, Гўрўғлибекнинг қирқ йигити битта-битта бўлишиб излашиб юрибди. Ана шунда Гўрўғлибекнинг қирқ йигити билан Нуралибек, Авазхон бош

учрашиб қолди. Шунда Авазхон отаси Гўрўғлибек билан кўришиб, аввал бир майдон урушиб, шунча бепарво юрасанми, деб сўкишиб, бир-бири билан ўпкалашиб қайта берди, Авазхонга Гўрўғлибек мулзам бўлиб қолди. Гўрўғлибек шошганидан Авазхонга қараб: «Эй Авазхон, ғам ема, Нуралибекни ундай қиламан, бундай қиламан, уни бераман, бунини бераман»,— деб шошиб, пишиб жавраб қолди.

Авазхон отаси валламатини, қирқ азаматини билан ўн кун йўл юриб, Қундузой билан Юлдуз паризод қанча хипча бел канизлари билан омон-эсон ўйнашиб, кулишиб Чамбилга келиб, аввал икки энаси билан кўришиб, сўрашиб, Гулойим онаси билан ҳам кўришиб топишиб, оғзибурнини ўпишиб мурод-мақсадига етди.

Ана шунда Гўрўғлибек қирқ йигитини билан Чамбилбелни, Ёвмит элини одам қўйиб айтдириб: «Гўрўғлибекнинг икки келини Авазбекнинг ёри Ой Қундуз билан Юлдуз парининг қирқ кун тўйи бор, ўттиз кун ўйини бор; эшитдим, эшитмадим дема, эринчак бўп қолма, жуда қизиқ, кела бер-кела бер»,— деб қичқирта берди.

Чамбилбелнинг эли, Така-Ёвмит мамлакатидан қанча ўйинчи, нағмачи, созчи, карнай-сурнайчи, гижжак, балабончи, дорвоз, катта шоирлар йиғила берди, Чамбилга уюла берди. Тўйини бошлай берди, кўпкарини ташлай берди, пойга қўя берди, семиз қўй сўя берди. Бўронда олов, оқшомда палов, кечқурун юқма шўрва ёшларга, қариларга қаттиқ қовурдоқ, жиizziқ, хўраги шундай қизиқ. Зиёфат устига зиёфат, қанд устига шарбат, асал устига новвот келган одамларга тортиб беравердилар. Кўрганлар дармонда, кўрмаганлар армонда, Аҳмад Сардоринг бўлиб қолди шарманда. Кўрганлар фироқ, кўрмаганлар бедимоғ. Э қўй-чи, шу тўйга борганларнинг барининг бўлди димоғи чоғ. Тўйини катта йиғин бўлди, қизиги ўйин бўлди, душманнинг кўнглида анча-мунча тугун бўлди, катта томошаси кейин бўлди, бошқа тўйлар унинг олдида анчайин бўлди. Уртага тушибди катта ўйинчилар, ҳов ана четида дорвоз ҳам дорини қуриб турибди, ноғорасини уриб ўтирибди. Дуторлар созида, сулув қизлар нозида, ўйинчилар бозида, шоирлар овозида, чечанларнинг сўзида, небир сулув барнолар тўйчиларнинг кўзида, бари шунча қарабди, хабарини йўқ ўзида.

Гўрўғли қирқ кундан бери тўй қилиб, ўттиз кундан бери ўйин қилиб, узоқдан келган одамларни кунда ча-

қириб, қуда сепи қилиб, ўзини ҳай талатди-да, гуруч-мойи ҳам қолмади, олмаган одам бўлмади, ўзимнинг бўй-ним ёри бермади.

Ана шундай қилиб тўй тарқади, қанча келган ўйинчи, нағмачи, созчиларнинг улушини бериб, элнинг кўнглини топиб, катта сарполардан ёпиб, «хуш келдинг, оғайни» деб жавоб берди. Шундай катта тўйдан бирор одам ўпкалаб, араз урмади. Менга Гўрўғлибек бермаса, қўйсин. Менга тегишлик улушимни маориф ҳам беради, мен шу маорифнинг берганини ҳам ўзимга бас қилиб, ташаккурларимни айтиб, миннатдорлигимни билдираман.

ЛУҒАТ ВА ИЗОҲЛАР

Достонда ишлатилган ва кўпчилик китобхонга англашилиши қийин бўлган сўзларнинг шу достондаги маънолари берилди.

Эргаш Жуманбулбул ўғли мансуб бўлган ўзбек-туркман уруғи шевасининг вакиллари орасида ҳозир ишлатилмайдиган ёки маъноси унутилган айрим сўзлар архаик деб кўрсатилди. Текширувчиларнинг диққатини жалб этиш учун баъзи сўзлар «Девону луғотит турк»даги шу сўзлар шакли билан таққослаштирилди.

ШАРТЛИ ҚИСҚАРТМАЛАР

Арх — архаик.

Д. I. — «Девону луғотит турк», I том.

Д. II. — «Девону луғотит турк», II том.

Э. Э. — «Зоология энциклопедияси» (қушлар қисми).

Маж. — мажозий.

Миф. — мифологик.

Тақ. — таққосланг.

Қ. — қаранг.

Қар. — қарғиш.

А

А — ҳа.

А — ижобий ҳаяжон ва завқни билдирувчи ундов.

Абрӣ — обрӯ.

Адра — қар. ордона.

Айролик — айрилик, ҳижроҳ.

Айҳа — урал Ҳаракатни қизгинлаштириш учун айтиладиган ундов сўз.

Айҳай — қаттиқ қичқирик; шовқин.

Алоқ — алағда.

Алқим — шамол. *От алқими* — от қўлтигидан чиққан шамол¹.

Ана — ана у.

Анғимоқ — зийраклик билан таъқиб этмоқ, пойламоқ, кузатмоқ.

Анғишламоқ — қ. анғишламоқ.

Антаҳур — мусаффо. *Антаҳур майи* — илоҳий май, маж. ишқ-муҳаббат уйғотувчи май. Аслида суфийли; талқини бўлса ҳам, фольклорда реал ҳаётни севиш кайфини ифодалаш учун ишлатилади.

Анқиб кетмоқ — тўғри келган йўлга солиб кетмоқ.

Анғишламоқ — қишламоқ.

Арсилламоқ — ҳарсилламоқ.

Асбадор — шоҳ саройида бош кийимлар амалдори.

Аспатламоқ — авайламоқ.

Ашрспи — катта. *Ашрапи тўп* — катта тўп.

Б

Бабаламоқ — бағилламоқ, акилламоқ.

Бадрак — бадраг, зоти паст, ярамас.

Барқирамоқ — дўқ билан қичқирмоқ.

Баҳрин — йиртқич катта қушлардан, бургутнинг бир тури.

Берман — бери томон, яқин (муомалада сўзловчига нисбатан).

Берман кел — бери кел, яқин кел.

Бетавфиқ — виждонсиз, ҳаёсиз.

Бирбилак — билаги бақувват, билаги кучли.

Бирчи — бронза.

Биқмоқ — яширинмоқ, писмоқ.

Бод бўлсин — офарин бод, офаринлар бўлсин.

Боз — лочин.

Бол — болдан ясалган май.

Бол — арх. 1. куч, қудрат, *Бол Аваз* — полвон Аваз.

2. бола; ўсмир.

Болим — арх. қ. бол 1.

Будоқ-будоқ — буралиб-буралиб кўтарилган.

Буйир — биқин, буйрак жойлашган ер. Буйир билан буйрак этимология жиҳатидан бир сўз, тақ. Д. I, 342.

Бўрув — мушкуллик.

Бўзламоқ — маж. баланд овоз билан қўшиқ айтмоқ.

Бўйин — қўш ҳайдаганда қўшнинг ҳар бир бориб, бурилгунича бўлган масофа.

Бўктармоқ — эгарнинг орқасига чандиб боғламоқ.

Бўрбойли — болдири йўғон, болдири семиз.

В

Варқирамоқ — кишини ҳаяжонга солувчи қаттиқ товуш билан кетма-кет қичқирмоқ.

¹ Шoirнинг ўз изоҳи.

Г

Гапиринмоқ — ўз-ўзига гапирмоқ.

Гардам — ўргилай.

Гидирмоқ — бир жойда қимирламай, силжимай турмоқ. тақ. Д II, 228.

Гувдирсмоқ — гув-гув этмоқ, гур-гур этмоқ.

Гупирмоқ — кўпирмоқ, кўтариломоқ; шишмоқ.

Гўртик — қор уюми.

Гўсам — катта серка; қўйларни етаклаб юрувчи кекса серка; етакчи.

Д

Дала — уйдан тиш, очиқлик, майдон.

Дам тормоқ — қушларда қаттиқ овоз билан қийқирмоқ.

Дилафтор — дили эзилган; дили азобли.

Дим — ҳеч; мутлақо, сира.

Динг — шарпа; овоза, *динги чиқмас* — овозаси чиқмас.

Димжит — жимжит.

Добир — оёқ, туёқ зарбидан пайдо бўлган товуш.

Добирламоқ — бақириниб сўзлашмоқ.

Довул — шиддатли бўрон, қуюнли бўрон.

Додхоқ, додхо — кишиларнинг натинос ва арз-додларини подшога етказиб, жавобини маълум қилиб турувчи амалдор.

Дол — баланд бўйли.

Догистон — ўзбек фольклорида эпик юрт.

Дурриғалтон — юмалоқ дур, инжу.

Дурреса қўймоқ — бирданига югурмоқ.

Дустаман — мукка, муккасича.

Дўғарак — теварак.

Дўлонмоқ — тўлганмоқ

Дўнгасак — дўнг

Дўнгтармоқ — тўнкармоқ.

Дўнмоқ — айланмоқ.

Е

Етиб — етаклаб, қ. тақ. қ. Д. II, 364.

Еби — отнинг оддий тури.

Еқмоқ — ёйиб суртмоқ.

Ж

Жазойил — арх, жазоил, кичкина тўп, катта милтиқ.

Жайнамоқ — яшнамоқ.

Жайрағир — қар. яшамагур.

Жалтанглаган — зийрак, ҳушёр.

Жампаймоқ, жампиймоқ — тиз букиб, ер бағирлаб ётмоқ.

Жебалламоқ — тезламоқ, жадалламоқ, пилдирмоқ.

Жеримоқ — тусамоқ. *Кўнгли жерили* — кўнгли тусадн, кўнгли кетди.

Жалсар — қора уйда, ўтовда керагага увуқларнинг боғланган, яъни жипслаштирилган жойи. қ. керага, увуқ.

Жаррор — урушқоқ.

Жарчоқ, жаржоқ — вайсақи, бақироқ.

Жонсипар — жон аямас, жонини қурбон қилувчи.

Жарги — ёрғу, мусодара, жарима.

Жебахона — 1. Қўрхона, аслаҳа омбори.

2. Сайнхона, сайн ва ағар-жабдуқлар турадиган уй; отхона, молхона.

Жебачи, жевачи — кўрхона, яроқ ва аслаҳахона бошлиғи.

Жеба — 1. Қалқон; 2. Зриқли кийим-кечак.

Живак — тузоқ.

Жизиқ, жиззиқ — жизза.

Жилпитмоқ — секин ирғитмоқ.

Жимиймоқ — чимиримоқ.

Жобирлашмоқ — ёпирилишмоқ.

Жомилмоқ — ўртинмоқ, ёпинмоқ, қалқон жомилмоқ — қурол зарбидан баданни сақлаш учун қалқон билан ўзини химоя қилмоқ.

Жомонлов — отнинг ич касали.

Жувдирамоқ — йиғилмоқ, тўпланмоқ. Селдирамоқнинг тескарсиси.

Жувонлиқ — йўгон арқон. **Жувон** — йўгон.

Жўқма — юпқа (овқат). **Жўқма шўрпа** — юпқа солинган шўрпа.

Жўймоқ — йўқ қилмоқ, маҳв этмоқ.

Жўроб — супурги, шипирги.

Жўроб қилмоқ — отнинг баданини супурги билан супуриб тозалашмоқ, қ. Жўроб.

З

Занги — ҳабаш, қ. барзанги.

Зағам — кечик.

Зинҳорламоқ — қаттиқ таъкидламоқ.

И

Идирамоқ — тонг қолиб, бўшашмоқ.

Ийинмоқ — буқланмоқ, буқлаб олмоқ.

Илғор — асосий қўшиндан олдин юборилган ҳарбий қисм.

Илтиғ — фарқ.

Илтишламоқ — чоқ бўлиб турмоқ.

Иноқ — қонлиқда подшонинг буйруқ ва топшириқларини жойлашдаги амалдорларга етказиб турувчи катта амалдор.

Ирмамоқ — снакитмоқ.

Иқмоқ — ўзини панага олмоқ.

Исфиҳон — кескир тиг, қилич, ханжар. Утган асрларда Исфиҳон усталари ишлаган кескир тигларга нисбатан исфиҳоний сўзидан.

Итилиш, итулли — итолғу, олғир йиртқич қуш, қ. З. Э. 12. Балабан; табл. XI.

Ишоғаси — кўпчилик кучи билан бажариладиган меҳнатлар назоратчиси.
Иқмоқ — қўрқмоқ; чўчимоқ.

К

Кади матбах — қаландарлар бўйнига, белига осиб юрадиган, тиланчиликдан тушган пул ва овқатларни соладиган қовоқ асбоб.

Кажрайтмоқ — эгри қилмоқ; *кажрайтиб* — отнинг турган ерида жилов билан бошини буриб.

Кант — арх. шаҳар; қишлоқ, тақ. Д. 1, 329, 330.

Каптармезар ковуш — зар билан тикилган ковуш.

Каравка — қар. киравка.

Катилмоқ — кертилмоқ; *катмоқ* — кертмоқ.

Келбат — қиёфа; қомат.

Керага — ўтов ва қора уйнинг четансимон девор қисми.

Кериш — жанжал; талаш-тортиш, тақ. Д. 1, 351.

Кечиксин — кеч билан; кечқурун.

Киравка, каравка 1, жангда танани ўқ ва тигдан сақлаш учун кийиладиган металл нимча (мисдан ясалган).

2. хира; нурсиз.

Киравка бўлмоқ — маж. сарғаймоқ. *Юзи киравка бўлмасин* — юзи сарғаймасин.

Киянки — қар. бузуқ, фоҳиша.

Кошка — кошки.

Қуло — кулоҳ.

Кўкай — дил; қалб.

Кўк тирноқ — қар. ярамас; зоти паст.

Кўлик — улов; юк ортиладиган улов.

Кўмак — кўп; *кўмак бўлмоқ* — кўпайишмоқ.

Кўрик — дам; металлсозликда ўтнинг алангасини ошириш учун ҳаво бериладиган асбоб, тақ. Д. 1, 371.

Л

Латиба — булоқи; бурунга тақиладиган.

Лолоб — юз ва лабга суртиладиган лоларанг бўёқ.

М

Мазбит — мазоқ.

Мана — мана бу, манов, манови.

Мин — камчилик, нуқсон.

Мардош қурмоқ — чордана қуриб ўтирмоқ.

Меърож — юксак даража; йиғитнинг меърожи — сара йиғит.

Мирохур — подшо отхонасига қаровчи амалдор.

Молошоқ — шох мола, дарахт шохларидан бойлаб қилинган мола.

Мунши — мирва, котиб.

Муфти — шарнат қонунлари ва талабларига асосланиб юридик қонун ва фатволар тузувчи, кенг имтиёзларга эга бўлган адлия амалдори.

Мўнтоқ — чўлтоқ.

Н

Нагил — нақл; ҳикмати сўз.

Нодон — хом; ҳали кўп нарсани билмаган; маж. гўдаж.

Нофаром — нофорам, ёқимсиз, номатқул.

Нўкар — навкар; аскар.

О

Обхона — зиндон; кенг ва чуқур қазилган вах жой.

Ов — эй, ҳой. Қаршидаги шахснинг диққатини жалб этиш учун қўлланиладиган ундов сўз.

Одамгарлик — одамгарчилик.

Олармоқ — олаймоқ; олайтмоқ, олайтирмоқ.

Олаҳакка — вағизгон; олашақшақ. қ. З. Э, қ. 88; 113-расм.

Олим — чавандозликдаги муваффақият учун тўй ағасидан олинадиган мукофот.

Олчайиб турмоқ — оёқларни кериб, тик турмоқ.

Орқа — варур вақтларда кўмаклашувчи, тақ. Д. 1, 148.

Орқа хонлари — эпик қалмоқ подшосига кўмаклашувчи хонлар.

Оталиқ — подшога маслаҳаттўй ишончли мансабдор.

Отландирмоқ — отли қилмоқ; отга ага қилмоқ; от миндирмоқ.

Оч гава — адир, қир ва тоғда икки бир-бирига туташ ёйиқ дўнг оралиги, *гав* — икки чўққи ораси.

Очирмоқ — очдирмоқ.

Ошламоқ — ош едирмоқ; ошга тўйдирмоқ.

Оқ уй — Утов. Оқ кигиз билан ўралган, келин-куёв ёки иззатан меҳмонлар учун тикилган гумбаз шаклидаги уй. Одатда ўтовнинг ичида ўт ёқилмайди. Ут ёқилиб, кигизлар ис босгандан кейин ўтов номини йўқотиб, уй, қора уй аталади.

Оғмоқ — кўтариламоқ, оғиб-оғиб — кўтарилиб-кўтарилиб, тақ. Д. 1, 184.

П

Палон — ҳайвонга юк ортиш учун солинадиган жабдуқ; тўқим.

Парва — парвариш.

Парқин — ўзбек дostonларида от қўлтиги; тулпор қўлтиги; афсонавий от қаноти ва қанотининг жойлашган ери.

Пахтак — фохта, қумри.

Пироқ — хурсанд; шод.

Писанг — бисот.

Писмача — беёқим (бежоғим), тентакқуш, учувчи ҳашаротлар билан овқатланувчи тунги қуш, қ. З. Э, 47.

Писмақуш — писмача, катта чўпоналловуч.

Пойкўп — шоли туйғич.

Понсад — беш юз.

Посанг — посанги.

Пўчкакалон — чумчуқдан кичкина қуш бўлиб, чўртаккал ҳам дейилади.

Р

Раис — шариатнинг қонун ва талабларига асосланган диний мажбуриятларнинг аҳоли томонидан ўз вақтида бажарилишини текшириб турувчи ва айни замонда бозорда тарозу тошларининг қабул қилинган нормаларини кузатиб, айбдор саналганларни жазолаш ҳуқуқига эга бўлган амалдор.

Расто — режага солинган йўл.

Рисолабон — салбийликнинг намунаси сифатида кўрсатишга лойиқ салбий тип.

Ров — сир.

Рош — марза; увот.

С

Салом оғаси — шоҳга таъзимни ташкил қилувчи мансабдор.

Санам — гўзал; гўзаллар гўзали; севгили; пари.

Санам чорбоғи — Ирам боғи. Миф. парилар яшайдиган бўстон.

Сарандоз — аёллар бошига ўрайдиган рўмо.

Сардон — туячи; карвонда туя етакловчи.

Сарғалдоқ, сарғалтоқ — зарғалдоқ, тақ. З. Э, 40; табл. IV.

Селдаланг отмоқ — бекор салаңглаб юрмоқ.

Селдирамоқ — сийракланмоқ.

Сийроқ — тизза билан тўпиқ ораси.

Син — хулқ, ички хислат; фазилат.

Сориқ, сариқ — баданга сириб олинган кийим-кечак.

Соқ — ҳушёр; айғоқ, тақ. Д. I, 321. сақ-сақ.

Сувомоқ — совимоқ; отнинг чопиш тобига келиши.

Суйдук — суюкли, севгили.

Суйрук — серсув ерда ўсадиган баъзи ўсимликларнинг бўлиқ ширин томири; энди ўсиб келаётган қамиш барраси.

Зулук — зулук.

Сурилишмоқ — сурилишмоқ, еуртиниб сурилишмоқ.

Сўқраймоқ — хўмраймоқ.

Сус — салавот; *суси босди* — салавоти босди.

Сусар — сусар тери телпак.

Сўзлунгқирамоқ — чўзилинқирамоқ, қадни бир оз чўзмоқ.

Сўна — ёввойи ўрдакнинг катта тури.

Сўпи тўрғай, мулла тўрғай — тўрғайнинг бир тури, қ. З. Э, 21. 33-расм.

Сўпоқ — чўзиқ; *сўпоқ от* — гавдаси чўзиқ баланд от.

Сўтилмоқ — сўкилмоқ; чок ва улоқнинг ажралиши.

Сўтиқ — сўтилган; сўкилган; кийим-кечакнинг тикилган ёки бирлаштирилган еридан ажралиши.

Сўқраймоқ — хўмраймоқ.

Сўққи — қаттиқ зарб. *Сўқмоқ* (урмоқ ё тепмоқ)дан келган зарб.

Т

Тавлика — таҳлика; тараллуд.

Тараққос бойламоқ — зеб бермоқ; ўзига зеб бериб керилмоқ.

- Таркаш** — пиёла ва косанинг футляри.
Тарлан очмоқ — баданда парча-парча оқ доғлар пайдо бўлмоқ.
Таррор — ўғри; таловчи.
Тарсандалик — қўроқчилик; чўчишлик.
Тенгли — тенги.
Терма — гулдор қилиб тўқилган палоссимон олача.
Тескай — терс; қуёшга тескари.
Тингилмоқ — қаттиқ тикнамоқ.
Тирдай — яланғоч; маж. қашшоқ; уст-боши жулдур-жулдур.
Тиртира — алам; тиртира қилмоқ — алам қилмоқ.
Тирқирамоқ — таралиб-сочилиб қилпирамоқ.
Тоб — ҳайдалган ерда омов билан чизиб ажратилган пол.
Том — арх. 1. Девор.
 2. Пахса ёки синч девор билан ўралиб, усти ёпилаган уй.
Тумса — ҳали туғмаган хотин; маж. туғмайдиган хотин.
Тупак — сочпопук.
Тура келмоқ — ирғиб турмоқ.
Турфа — қизиқ; ажойиб.
Тут — занг; тут босмоқ — зангламоқ; занглаб ўтмас бўлиб қолмоқ, тақ. Д. II, 26, 131.
Тугбеги — подшоликнинг туғ — байроқларига назорат этувчи мансабдор.
Тўбаламоқ — азоб бериб урмоқ.
Тўтарак — теварак.
Тўкмоқ — урмоқ.
Тўламоқ — туғилмоқ, тақ. Д. II, 359.
Тўра — бошлиқ.
Тўқмор ёлли — ёли тикроқ бўлиб, икки томонга тушган қорабайир (от).
Тўқол — кўп хотинликда кичик хотин; бойвуччадан кейинги хотинлар.
Тўға — 1. Тўқа.
 2. От почасига тақиладиган эналик узуксимон нарса.

У

- Ув** — заҳар. **Ув бўлмоқ** — куймоқ; эзнамоқ; ўртанмоқ.
Увув эти ув бўлиб — ичи куйиб; аъзойи бадани ўртаниб, юрак-бағри эзналиб.
Увуқ — ўтов ва қора уй гумбазини ташкил этадиган, поядан йўниланган ҳодачалар ва уларнинг ҳар биттаси.
Увуқ — кипча, нозик. Қомётнинг идеал гўзаллигини белгиллаган кипча узун аёл. Идеал гўзаллик белгиси, тақ. Д. I, 101.
Увум — тишлам; юлим.
Улапа — амалдорларга подшоликдан бериладиган сарпа, пул.
Улоқмоқ — адашмоқ; номаълум ерга адашиб кетмоқ.
Урт — лунж.
Уча — елка.
Уюм — уюм; уймоқдан.

Х

- Ҳасмкорлик** — душманлик, мухолифлик; маж, бахтсизлик.
Ҳоли — гилам, қ. қоли.
Ҳоса — асл, чинакам, ҳақиқий.
Ҳунобахўр — қон ютувчи; маж. қон йиғловчи.
Ҳунхор — эпик юрт; Гуржистон пойтахти.

Ч

- Чақчирамоқ, чақчирамоқ** — чақраймоқ.
Чалчиқ — тойғанчоқ лой; балчиқ.
Чанғароқ — ўтов ва қора уй гумбазининг доирасимон тепа қисми.
Чапланишмоқ — чап бўлишмоқ.
Чачов — чочилган; чочиқ.
Чақчирамоқ, чақчирамоқ — чақраймоқ; кўзни чақрайтиб қарамоқ.
Четас — ёғоч мих.
Чезинмоқ — чиранмоқ; зўр билан иштилоқ.
Чекмоқ — урмоқ; солмоқ.
Чер — 1. Чирк; кир; 2. Дард; қайғу алам.
Чидар — йирик молнинг олдинги икки оёғига солинадиган ва бир учи кейинги оёқнинг бирига боғланадиган тушов.
Чиргилик — от белида чирги (тўқим) иҳота этган ер.
Чобинмоқ — ҳужум қилмоқ.
Чопарман — улоқчи, чавандоз.
Чопчон — тез, чаққон.
Чоройна — Жангда ўқ, тиг зарбидан сақланиш учун баданни ўраб боғланадиган ҳарбий аслаҳа. Тўрт парча ясси металлни бир-бирига бирлаштириб ишланган.
Чотилмоқ — аралашмоқ.
Чотмоқ — зарб билан урмоқ, зарб билан қетма-кет урмоқ.
Чуймоқ — қуш солмоқ; овланадиган қуш ёки майда ҳайвонга (кўриб туриб) ов қушини йўлламоқ. тақ. Д. II. 210.
Чурра, чўрра — чопқир.
Чўймоқ — ели ва думи озайган ва калта бўлиб қолган.
Чўпоналловуч — чўртақкал, читтак, қ. З. Э, табл. IV, 15-расм.
Чўр оғаси — подшоликдаги жиловдорларга раҳбарлик қилувчи амалдор.
Чўйчайиб ўтирмоқ — тиззаларни букилган ҳолда қорнига томон келтириб тик ўтирмоқ.
Чўқлик — ҳайвоннинг чўққи ери, қ. чўққи.
Чўққи — 1. От ийғинининг бўйинга туташган, ёл бошланган қисми.
2. Чўққидаги ёл. Чўққи соқол таъбири чўққидаги ёлга ўхшатишдан келиб чиққан.

Ш

- Шамшоп** — қишда ичдан чиққан бўғ билан соқол ва мўйлабларда қотиб қолган муз.
Шанграймоқ — бурун тешиги кенгаймоқ.

Шигивул — хон ва амир ҳузурида таътанали йиғилиш, элчи қабул қилиш маросимларини уюштирувчи мансабдор.

Шопар — қанот.

Шуйтиб — шундай қилиб; шунинг учун.

Э

Эл бийи — эл беги, қ. эл оғаси.

Эл оғаси — халқнинг арз-додларини вилоят ёки мамлакат бошлангига етказиб турувчи мансабдор.

Эрикламоқ — тақлид қиламоқ, бировнинг ҳолати ёки хатти-ҳаракатига тақлид қиламоқ.

Эшик оғаси — сарой коменданти.

Эҳик — майна; уят; шармандалик, эҳик қилмоқ — майна қиламоқ.

Я

Яртибой оқсоқол — ўзбек халқ дostonларида бир қабилага мансуб оқсоқолларнинг кичиги.

Ясамоқ — ясантирмоқ; ясатмоқ.

Ясов — ҳарбий саф.

У

Угац, ўгачи — маслаҳатчи.

Удиратмоқ — ўқраймоқ.

Ўёнмоқ — уйғонмоқ.

Ўнга (ўна) — ўзага.

Ўнгир — бар; тўннинг олд томон бўйи.

Ўра — ўр, юқориликка кўтариладиган ер, йўл; тик ва тикроқ, кўтарилган юксаклик.

Ўрол — бош; бошлиқ; бошчи.

Ўсмоқ — тилишламоқ.

Ўқранмоқ — ҳингилламоқ; отда иштаҳа билан интилиб турмоқ. От одатда бу ҳолатда ҳингиллайди, тақ. Д. I. 272, 238.

Ўҳа — ўҳҳў; эҳа.

Қ

Қадираймоқ — қимирламай турган жойида қараб қолмоқ.

Қаландари кокил — иккала чаккадан туширилган кокил.

Қалп — қалтис.

Қамаламоқ — қамал қилмоқ.

Қамбар — юлдуз номи.

Қампас — дим; ҳаво қампас — кун дим.

Қанқаймоқ — ғурур билан қаққаймоқ.

Қанқимоқ, қанғимоқ — чайқалмоқ.

Қария пари — «Гўрўғли» дostonларида париларнинг момаси.

Қарқарали — тикка¹.

¹ Бу маъно дostonнинг қўллэмасида текст ичида шоирнинг ўзини номидан қавс орасида ивоҳланган.

Қатағсақ пешбанд — қатағоний ўмилдирик. Қатағон уругининг амалдор ва оқсоқоллари минадиган от кўксига тақиладиган ўмилдирик.

Қашов — қашлағич; отнинг баданини қашлайдиган нарса.

Қибла — кун ботиш, ғарб томон.

Қизилбош — ўзга юртли душман, кўпинча эронлик босқинчи.

Киловуз — бошлиқ, йўлбошчи, тақ. Д. I, 449.

Қик — хик; қий. Шинни ёки мой сақлаш учун қўй ва эчки терисидан ясалган буюм.

Қирпу — телпак гумбазининг пастки томонига айлантриб тутилган мўйнали тери. Телпакнинг қундузи.

Қирғи — ранда.

Қичов — қистов; қисталанг.

Қиқ — пишиқ семиз.

Қобинмоқ — қизимоқ; тутоқмоқ; алангааланмоқ.

Қоли, холи — гилам.

Қонжўшанг — қонига буланган.

Қорув — куч; қувват.

Қорчин — гилам, сандиқ.

Қоқ — ҳаво ёққанда табиий чуқурликка тўпланиб қолган сув, тақ. Д. II, 327.

Қуерилмоқ — сиқилмоқ; тортишиб йиғилмоқ.

Қула дашт — маж, кенг дашт; қипқизил дашт.

Қурлаб олмоқ — доира шаклида ўраб олмоқ. Қур сўзидан.

Қўшмоқ — солмоқ; қамчи қўшмоқ — қамчи солмоқ; қамчиламоқ.

Ғ

Ғажир — йиртқич қушлардан бўлиб, хусусан ўлимтикни узоқдан сезиб ёпирилади, тақ. З. Э. 64, қорақуш.

Ғавалай — тўрғай, қ. З. Э. 33; 34 (33-расм).

Ғаво — уруш.

Ғангқимоқ — тўдада қаердан қулай йўл топса, шу ерга ўзини урмоқ.

Ғангқитмоқ — тўдада от(ни) тўғри келган қулай томонга бурмоқ.

Ғўла — 1. Бронза.

2. Ғўла шаклида қуюлган олтин, мис, жез; эритилган яхлит металл.

Ғўрламоқ — қирмоч бўлмоқ.

Ҳ

Ҳай — (равиш, тоза; хўп); узлуксиз ҳаракат ва унинг натижасига нисбатан ишлатилади.

Ҳайкал — кўкракка осиладиган металл тумор.

Ҳаймиқмоқ — ҳайиқмоқ.

Ҳаккари — қийишқ, қийшайган, нормал ҳолатини йўқотиб, бирор томонга оққан, силжиган; сатангча.

Ҳий — ий, йи; ҳазар қилишни билдиради.

Ҳудайчи — адъютант.

Ҳолиқламоқ — ҳаллосламоқ.

ИЗОҲЛАР

1. Эргаш Жуманбулбул ўғлининг «Таржимаи ҳол» асари бизнинг илтимосимизга кўра шоирнинг ўз қалами билан (Самарқанд областининг Булуғур район, Қувондиқ қишлоқ советига қарашли қирқшоди қишлоғида 1927 йил, ноябрь ойида) ёзилган ва 1928 йил менга тақдим этилган. Шоир дарбадар юрган пайтларида Булуғурнинг кўп қишлоқларидан анча дўстлар орттирган, хусусан, халқ шоири Фозил Йўлдош ўғлининг яқин дўсти, Қирқшоди қишлоқлик совет суди ходими Иса Эрназар ўғли билан қадрдон бўлиб қолган эди (1921—1922 й. й.).

Ўзбекистон Маориф халқ комиссарлиги Илмий марказининг «Ўзбекларни ўрганиш комитети» халқ дostonларини тўплашга киришганда дастлаб Фозил Йўлдош ўғли воситаси билан аниқланган Эргаш Жуманбулбул ўғлини қишлоғидан Самарқандга олиб келишга асарларини ёзиб олишда Иса Эрназар ўғлининг амалий ёрдами анча бўлди. 1926—1928 йилларда Эргаш ота кўпинча Қирқшоди қишлоғида Иса Эрназар ўғлиникида турди; дostonларининг кўпчилиги ҳам шу ерда қаламга олинган. Жумладан, шу тўпламга кирган «Қундуз билан Юлдуз» дostonи шу қишлоқда ёзиб олинган. Маҳаммадқул Жонмурод ўғли Пўлкан ва Фозил Йўлдош ўғлининг бир неча дostonлари ҳам шу қишлоқда ёзиб олинган.

2. Эргаш ва унинг ота-боболари мансуб бўлган туркман-ўзбек уруғларидан бири бўлиб, шева хусусиятлари билан ўзбек тилининг қипчоқ диалектига киради.

3. Асл оти Жоши (Еши) узоқ бўлса ҳам талаффуз жараёнида оилада ва халқ орасида Жассоқ бўлиб кетган. Халқ орасида Жассоқ бахши, Жассоқ шоир номи билан машҳур бўлиб, атоқли ўзбек дostonчиларидан Маҳаммадқул Жонмурод ўғли Пўлкан шоир унинг ўн тўртинчи шогирдидир.

4. Қўштамғали ўзбек-туркман уруғининг бир аймоғи бўлиб, Эргаш шоирнинг қайнатаси мулла Утамурод яшаган қишлоқ ҳам шу ном билан аталади. Бу қишлоқ Нурота район, Жўш қишлоқ совети (ҳозир посёлка)нинг жануби ғарбидаги Қўрғон қишлоғининг ғарбидадир.

5. Мулла Утамурод ёшлигида Жўшда ёски усул таълими мактабида таълим олгандан кейин, Жўш қишлоғидаги хўжалар тонфаси-

дан Абдиқажом ибн Абдиазизхон номли эшоннинг Фарғона водийсига танишлари¹ воситаси билан Қўқон мадрасаларидан бирида мукаммал таҳсил олган. Кейин Жўшдаги хожақоҳда бошлиқ ва масжидда бош имом ва хатиб бўлган. Эргаш шоир қайнатаси Утамуродни билимдонлик, маърифатпарварлик, қишлоқ болаларининг саводли бўлишига ташаббускорлик хусусиятларини таърифлар, одоб ва ахлоқини мақтар эди.

6. Тол пояларини йўниб, гумбазсимон қилиб тикланган ва усти махсус тайёрланган кийизлар билан ўралган кўчманчилар уйи. Ўтов ва қора уй деб аталган бу кийиз уйларнинг катта-кичиклиги унинг к е р а га деб аталган четансимон қуйи қисмининг сони билан ўлчанади. Бу тур уй одатда тўрт керагали бўлиб, ҳар бирига қанот дейилади. Бадавлат одамларда олти ва баъзан саккиз қанотли уйлар бўлган. Меҳнаткаш хақ вакилларида айримларигина фарзанд тўйида, қарз ҳисобига бўлса ҳам, келин-куёв учун олти қанотли уй қурганлар.

Кийиз уй оқ кийиз билан қопланган, ҳашаматли, ичида ўт ёқилмаган ёки дуд-тутун билан қирланмаган ҳолида ўтов дейилган; эскиргандан кейин ёки қора кийиз билан қопланган оддий бўлса қ о р а у й деб аталади. Бирор шахсга атаб, махсус тикилган ўтовга баъзан ў р д а, о қ ў р д а дейилган.

7. Билим ва маърифатни улуғлаган Жуманбулбул ўғли Эргашни ўқитишга бор куч-қувватини сарф қилган ва олим бўлиб, хақ орасида илм-маърифат нураларини тарқатишга хизмат қилишини истаган. Жуда истеъдодли Эргаш дostonчиликка берилаб кетса, бахшилар қатори қишлоқма-қишлоқ тентираб, ўқишни давом этдира олмаслигига кўзи етиб, фақат илм олишга ташвиқ қилган.

8. Жуманбулбул 1886 йилда вафот этган, қабри ўз қишлоғи Қўрғон ёнидаги қабристонга кўмилаган. Давр ўтгани билан қабрдан нишон қолмаган.

9. Йигитлик чоғида уйланган Жуманбулбул қарийб 30 йил мобайнида бирор фарзанд кўрмаганидан бўлса керак, Анорхол исмли хушрўй бир жувонга уйланади. Анорхолнинг ихтиёри қўлида бўлган шахслар, қози, мутасаддий ва бошқа харажатаар учун ўн икки минг танга (Бухоро тангаси) сарф бўлади. Қоракисадан Ёрибой номли чорвадор бойнинг ташаббуси билан аҳолидан икки минг танга ёрдам пули йиғилади. Ёрибой қарзи ҳасана (процентсиз қарз) тариқасида ўз ёнидан ўн минг танга беради. Тўйдан кейин Жуманбулбулни қарадан қўтариш тилагида Қўрғон дostonчилик мактабининг атоқли бахшиларидан бир нечаси Массоқ бахши бошлиқ эл оралаб дoston куйлашга чиқиб кетадилар, узоқ масофаларни босиб, Булуғур ва Янгиқўрғон (ҳозирги Ғаллаорол)га қадар борадилар. Уларни ҳар ерда хақ катта ҳурмат-иззат билан кутиб олади, куйлагач дostonлар учун яхши ионалар берадилар. Ана шу йўсинда жамғарилган пул билан ҳамкасб ва бир-биринга меҳрибон бахшилар Жуманбулбулнинг қарзини тўлаб, уни хижолатдан қўтқарган эканлар.

Кейинчалик Жуманбулбул Эргашни хатна тўй қилганда, уйлан-

¹ Абдиқажом Абдулкарим Намангоний деган эшоннинг муридларидан бўлиб, вақт-вақти билан Фарғона водийсига айниқса, Наманганга қатнаб турган.

тирганда яна анчагина қарздор бўлиб қолган. Қарэларидан қутилмай вафот этгандан кейин ҳақ даъво қилувчиларнинг кўпайиб кетганини шу сабаблар билан изоҳлаш мумкин.

10. Эргаш ўз уруғларидаги урф-одатга кўра тўйдан кейин бир мuddат қизнигида бўлиб, отаси касал бўлиб қолиши билан хотинини ўз уйига олиб келолмаган эди. Отаси ўлгандан кейин анча вақтгача хотинини кўчириб келишга қодир бўлмади, чунки бунинг учун яна бир тўй лозим эди.

11. Утмишдаги эски мактаблар ё домланинг уйида, кўпинча шаҳар, қишлоқ масжиди ҳузурида бўлар эди. Эргашнинг масжидга деган сўзи масжиддаги мактабга маъносиди.

12. Араб ҳарфларининг номлари. Эски мактабда ўқувчига араб алифбесининг ҳарфларини тартиб билан ёзиб берилар, шаклга қараб ҳарф номи ёд олдирилар эди.

13. Эски мактабларда домланинг билими ва савиясига қараб, шеърӣ асарлардан тузилган кичик-кичик тўпламлар ҳам ўқитилган. Диний таълимотлардан иборат «Чоркитоб» билан бир қаторда машҳур Ҳофиз Шерозий, Алишер Навоий, Фузулий, Бедил шеърларидан танланма ўқув китоблари бўлар эди.

14. Сархат — ҳусни хат — чиройли ёзув машқи. Эргаш шоирнинг ўз қўли билан ёзиб топширган асарлари у кўп хат машқ қилганлигини, чиройли ва тўғри ёзишга яхши ўрганганлигини исботлайди.

15. Дарс китобидан мурод асосан мадрасада ўқитиладиган, ислом қонуншунослигига оид асарлар: «Ҳидоя», «Викоя» номи қадим Ўзбекистон олимлари томонидан тузилган ва уларга эргашган жуда кўп уламолар томонидан шарҳ этилган ҳамда шарҳ мадрасаларининг барчасида ўқитилиб келинган асарлар. Эргаш шоир элаган дарс китоби ўша асарларнинг қисқарттирилгани «Мухтасар ул-вико»дир. Эргаш ўн ёшида қишлоқда юридик масалаларга оид дарс китобини ўқишга киришгани анча шубҳалидир. Бизнингча, у шу ерда муболага қилган бўлса керак. Лекин бу катта истеъдод эгасининг Бухоро мадрасасида шу асарларни ўқиб чиққанига шубҳа йўқ.

16. Сепилган дон ва ҳосилни ҳисобга олиб, тўланадиган ҳақларни белгилаб юриб, деган маънода.

17. Олтинсой ва Кўклоя-Нурота беклигига қарашли йирик қишлоқлар.

18. Одамлар ёзда яшаб турган кийиз уйларнинг кийизларини кемириб, илама-тешик қилиб ташлади демоқчи.

19. Нуротанинг шарқидаги Оқтоғ ва Қоратоғ оралиги.

20. Бу вақтлар Абдихалил акаси Эргашнинг тарбиясида мустақил дoston айтишга эришган бўлса ҳам атроф қишлоқларга бориб бахши сифатида мустақил дoston айтмаган эди.

21. Мирдош Самарқанд область Хатирчи райониди, Хатирчидан тахминан 30 км. шарқи-шимолда жойлашган. Илгари Бухоро «миригининг Хатирчи беклигига тобе қишлоқ бўлиб, бозори ҳам шу ном билан аталган.

22. Подшо деганда Эргаш Бухоро амири Саид Абдулаҳадии (1885—1910) назарда тутган.

23. Амин-хонликда қуйи маъмурий вазифа бўлиб, бир ва ё бир неча қишлоққа бошланқ бўлган ва айни замонда давлат солиқларини ундириш билан шуғулланган мансабдор.

24. «Якка Аҳмад» дostonи Эргаш шоирдан 1926 йил ёзиб олинган. Бу асарни биз нашрга тайёрладик ва «Ўзбек ҳаққ ижоди» деб

аталган кўп томлик тўпламнинг яқинда нашр этиладиган қисмига киритдик.

25. Эргаш шоир билимдон, прогрессив халқ шоири бўлса ҳам у халқ тушунчаси ва тафаккурида мустаҳкам ўрнашиб қолган асрий эътиқод ва тасаввурлардан батамом ажралиб чиқолмади. Шунинг учун ҳам у Абдихалилнинг бирдан қаттиқ оғриб қолишининг сабабини ёмон, гайир одамнинг (Тоғайбекнинг) кўзи тегди, деб ўйлайди, касални ирим-чирим билан даволаш чораларини ҳам кўради.

26. Халқ ўртасида кўзикиб касалланган инсон ёки ҳайвонга «кўзи теккан» одамнинг кийимидан кичик бир парчани унинг ўзига билдирмай олиб тутатилса, соғайиб кетади, деган ишонч бор эди. Бунини ис деб аташган.

27. Қўрғон ва унинг атрофларида яшаган Қоракиса (Қоракисса), қўштамғали, қунуш ва бошқа уруғлар назарда тутилади.

28. От жуда сезгир ҳайвонлардан бири. Яхши от ўз тарбиячиси вафот этганда мотамни сезиб кўзидан ёш тўккани ҳақида халқ ўртасида кўп нақллар бор. Бизнинг замонамизда ҳам шундай ҳодисалар бўлгани ҳақида бир неча ҳикоялар эшитганман. Жумладан, Фарғона областида риштонлик бир колхозчининг яхши бир оти бўлган. У отини жуда яхши кўрган, севиб тарбиялаган. Иттифоқо вафот этганда, унинг отини безаб майтни қабристонга элтишда бирга олиб боргандар. Шунда от ҳам ағасининг мотамига қўшилиб, кўзидан ёш тўккан-йиғлаган. Менга бу ҳодисани Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг мухбир аъзоси риштонлик марҳум Мирза Абдулла Насриддинов, Боки домла ва Риштонда жуда кўп бўлган олимларимиздан Филология фанлари кандидати, доцент А. И. Иброҳимовдан эшитганман. Шахсан отнинг яхши хислатлари ва туйғуларини анчагина биламан ҳам, ағасининг вафотида йиғлаганини ўз кўзим билан кўрмаганман. Бу хусусиятнинг қанчалик тўғрилигини биологларимиз ҳал қилиб берадилар.

29. Эргаш шоир ҳаётида мусибат устга мусибат тушиб, ҳам устига ҳам уланиб ота-онадан, жигарларидан, суйган ёридан биринкетини жудо бўлгач, катта бир хонадонда ёш қизи Зарбуви билан қолди. Жуда оғир шароитларда қизини ўстириб воёга етказгандан кейин, қўштамғали қишлоқлик Турдим деган бир деҳқонга турмушга узатди¹. Шундан кейин ҳув деганча атроф қишлоқларда дарбадар юрди. Оқтовнинг доривор ўсимликларини тўплаб. Самарқанд табибларига олиб бориб, шу туйғайли ҳам бир даража тирикчилик қилди. Қисман халқ табobati билан ҳам шуғулланди. Туркистонда совет ҳокимияти ўрнатилиши билан Эргаш ота инқилоб ва ҳуррият овозларини эшитиб, Бухоро амирига чегарасидан озодлик диёрига қадам ташлади. 1918—1922 йиллар мобайнида Самарқанд областининг шаҳар ва қишлоқларида бўлди, Ургутдан Панжакентга ўтиб, унинг атрофларини кўргандан кейин Булунгур ва Янгикўрғон (Ғаллаорол) районларининг жуда кўп қишлоқларини кезди. Бу вақтлар бўлган қиссахоналик, баъзан шеърхоналик қилар, жойин келганда дос-

¹ Турдим Жуманбулбулунинг кейинги хотини Анорхонинг синглисининг ўғли. Зарбуви 1929 йил 38 ёшида вафот этган, унинг фарзандлари: Абдуғани (1914 йил туғилган, техникумини тамомлаган, Улуғ Ватан уруши қатнашчиси, Жумша 2-Қўшработ совхознда бухгалтер), Алия (6-синфини тамомлаган, уй бекаси), Ҳанифа (келннчакликда вафот этган).

тон ҳам айтиб қўяр эди. Дуч келганда ўша вақтда қишлоқда медицина ходимлари бўлмаганлиги туфайли билганича табиблик ҳам қилар эди. Шунинг учун ҳам бу атрофда мулла Эргаш шоир, дostonчи, қиссахон, табиб, дарвеш деб танилган эди. Бу вақт босмачилар прогрессив кишиларни қатл, қишлоқларни вайрон қилиб турган пайтлар эди. Эргашнинг хаёлида ўз қишлоғи, аҳолининг аҳволи ҳақидаги қайғулар доимо уни ўз қишлоғидан хабар олишга ундар эди. Булуғурнинг шимолий қисмида Ғазға ва унинг теварагига бир вақтлар Оқтов бағирларидан келиб ўрнашиб қолган туркман уруғларидан бўлган ҳамуруғлари орқали Жўш ва унинг атрофидаги воқеа ва ҳодисалар ҳақида маълумот олиб, у ерларда ҳам босмачиларнинг ваҳшиёна ҳаракатларини билгандан кейин ўз қишлоғига қайтиб келди. Бу вақтлар у шоирлик қилиб юрар эди. Жўшда ўрнашган революцион комитет бошлиғи Содиқ аканинг маслаҳати билан 1924 йилда Қоракисада қишлоқ болалари учун мактаб очди. Совет мактаби таълимидан беҳабар Эргаш ёски усулда қишлоқ болаларини ўқитишга киришди. Қизиги шундаки, у мактабга келган ёш болаларни улардан анча илгари савод олганларга топшириб қўйиб, ўзи ёнидаги хонада каттароқ ёшдагиларга ҳикоялар, эртаклар, дostonлар айтиш билан 1925 йилнинг биринчи ярмига қадар машғул бўлди. 1925 йил охирларида Эргаш шоир Иса Эрназар ўғлини Ўзбекистон ССР халқ Маориф Комиссариати уни келтириш учун Жўшга командировна қилгандан кейин Самарқандга келди. Илмий марказда олимлар билан танишиб, чақирлиш сабабларини билиб олгандан кейин яна қишлоққа қайтиб, ҳамқишлоқларини хотиржам қилиб, 1926 йилда «илмга хизмат қилиш учун» Самарқандга келди. Ана шундан кейин унинг ўз ижоди ва у билган халқ дostonлари ёзила бошланди.

ЭРГАШ ЖУМАНБУЛУБ УҒЛИ ВА УНИНГ ОИЛАСИ ХРОНОЛОГИЯСИ

XVIII асрнинг II ярми — XIX асрнинг I ярми — Жуманбулбулнинг момоси Тилла кампир ва отаси Мулла Холмуроднинг ҳаёт ва ижод даври.

1818 — Жуманбулбулнинг туғилган йили.

1868 — Эргаш туғилган йил.

1875/1876 — Эргашнинг қишлоқ мачити ҳузуридаги мактабга ўқишга борган йили.

1878 — Абдихалил туғилган.

1880 — Абдихалил туғилган. Вафоти 1895—1896 йилларда.

1884/1885 — Эргашнинг синглиси Маккам (Маҳкам)ой туғилди. Вафоти XX асрнинг бошларида.

1884—1885 — Эргашнинг Бухорода мадрасада ўқиган йиллари.

1885 — Эргаш мулла Утамурод хатибнинг қизи Зийнатойга уйланди. (Зийнатойнинг вафоти XX аср бошида.) Шу туфайли мактаб устоди Утамуродда билим соҳасида таҳсилни давом этдирди.

1885/1886 — Эргашнинг синглиси Зумрадой туғилган. Вафоти XX асрнинг бошларида.

1886 — Жуманбулбул вафот этди.

1887 — ёз фаслида Эргаш ўз қайнатаси мулла Утамурод хатибнинг деҳқонлар ҳимматига яраша ҳосилдан берадиган кафсаъларини йиғишга вакил бўлди.

1887—1889 — ёз ойларида Эргаш Бухоро амирлиги, Нурота беклигининг амлақдорларидан бири Қўзибекка Жўш ва унга қарашли қишлоқларда аҳолининг деҳқончилик ва чорвачилик миқдорини ҳисобга олиш вазифасида мирза (котиб) бўлиб ишлади.

1891 — Эргашнинг қизи Зорбуви туғилган. Вафоти 1929 йил.

1898 — Абдихалил вафот этган.

1885—1917 — Эргаш ўз қишлоғида деҳқончилик ва дostonчилик билан машғул бўлди, кўп йиллари қишлоқма-қишлоқ дарбадарликда ўтди.

1918—1922 — Бухоро амирлиги чегарасидан Туркистон Совет ҳокимияти территориясига ўтиб, Зарафшон ва Самарқанд округларининг шаҳар ва қишлоқларида дарбадар юрди.

1922/1923 — Эргаш ўз қишлоғи Қўрғонга қайтиб келди. Дostonчиликда шогирдлар етиштиришни давом эттирди.

1924—1925 — Жўш қишлоқ шўросига қарашли Қоракиса қишлоғида қишлоқ болааларни ўқитиш учун бир хонали мактаб очди.

1925 — кузда Ўзбекистон ССР Халқ Маориф комиссариати Илмий Марказининг Ўзбекларни ўрганиш комитети ташаббуси билан Самарқандга келтирилди.

1926 — Халқ дostonчилари Муҳаммадқул Жонмурод ўғли Пўлкан шоирни ва Жасоқ шоирнинг ўғли Жолғош бахшиларни қишлоқдан Самарқандга Ўзбекларни ўрганиш комитетига олиб келди.

1926 — ёзда — Самарқанд область, Булунғур район, Қирқшоди қишлоғида Пўлкан шоир билан биргаликда дostonларни ёзиб қолдиришга киришди. «Қундуз билан Юдуз» дostonи ёзилди. Шу вақтдан бошлаб 1928 йилгача Қирқшоди машҳур ўзбек халқ шоирлари — Эргаш Жуманбулбул ўғли, Фозил Йўлдош ўғли, Муҳаммадқул Жонмурод ўғли Пўлканларнинг қароргоҳларидан бири, фольклор асарларини тўплашдаги фаолиятнинг қишлоқдаги муҳим пунктларидан бири бўлди.

1927 — ноябрь — декабрь — Эргаш ўз таржимаи ҳолини ёзди.

1926—1928 — Ўзбекларни ўрганиш комитетининг тавсияси билан халқ дostonлари, хусусан, ўзи билган дostonларни ёзиб қолдиришга актив катнашади.

1928 — Эргаш шоирдан «Уртоқ Ленин» ва «Равшанхон» дostonлари ёзиб олинди. Машҳур актриса Турсунойнинг фожиона ўлдирлиши муносабати билан марҳумага атаб қўшиқ ижод этди.

1929—1936 — Эргаш ўз қишлоғида асосан деҳқончилик ишлари билан машғул бўлди.

1936, охири — Ҳоди Зариф Қўрғонга махсус бориб, шоирни Тошкентга олиб келди.

1937, февраль — «Хушкелди» дostonини ёзиб топширди.

1937, февраль — «Ойсулув» дostonининг мазмуни ёзилди.

1937, апрель охирилари — Эргаш хаста ҳолда Қўрғон қишлоққа Қувондиқ бахшининг ўғли Синдорнинг уйига келди. Май бошларида унинг ўз илтимоси билан Қўштамғали қишлоғига — куёви Турдумнинг уйига олиб борилди.

1937, 12 май — Эргаш Жуманбулбул ўғли қизи — марҳума Зарбувининг уйда, куёви Турдум (вафоти 1946 й.) нинг қўлида вафот этди. Қабри Қўрғоннинг гарбида Пастки қўштамғали қабристонига.

МУНДАРИЖА

Таржиман ҳол	5
Равшан	51
Қундуз билан Юлдуз	223
Лугат ва изоҳлар	429

На узбекском языке

ЭРГАШ ДЖУМАНБУЛБУЛЬ ОГЛЫ

Народное творчество

ДАСТАНЫ

«ТАРЖИМОИ ХАЛ», «РАВШАН», «КУНДУЗ И ЮЛДУЗ»

Икки жилдлик
Биринчи жилд

Редактор Х. Пулатов

Рассом Р. Левицкий

Расилар редактори Н. Холиков

Техн. редактор В. Барсукова

Корректорлар М. Қудратова ва Г. Абдужабборова

Босмақонага берилди 13/XI—70 й. Босишга руқсат этилди 7/IV-71 й. Формати 84×108¹/₂. Босма а. 14,0. Шартли босма а. 23,52. Нашр. а. 23,57+0,21 (4 вклейка). Тиражи 60 000. Р. 12634. Гафур Ғулом номдаги адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 220—67.

Ўзбекистон ССР Министрлар Совети Матбуот Давлат комитетининг Полиграфкомбинатида 3-қоғозига босилди. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. 1971 йил, заказ № 854. Баҳоси 92 т.

Ўзбек халқ ижоди. Кўп томлик. (Айтувчи Эргаш Жуманбулбул ўғли, нашрга тайёрловчи Х. Зариф). Т., Гафур Ғулом номдаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1971.

448 бет. расм. Тиражи 60000. Таржиман ҳол. Равшан. Қундуз билан Юлдуз.

1. Эргаш Жуманбулбул ўғли. Айтувчи.

2. Сарлавҳа.

Народное творчество. Дастаны.

УзФ

№ 260—70.

Навоий номи УзССР Давлат кутубхонаси.

Индекс 7—4—3